

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Јелена С. Видојевић

**ЕФЕКТИ МЕЂУНАРОДНЕ ПОМОЋИ ЗА РАЗВОЈ
ДРЖАВАМА ПОДСАХАРСКЕ АФРИКЕ**

докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Jelena S. Vidojević

**EFFECTS OF INTERNATIONAL DEVELOPMENT
ASSISTANCE TO SUB-SAHARAN AFRICA**

Doctoral dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор

Проф. др Ана Чекеревац, *Универзитет у Београду – Факултет политичких наука*

Комисија

Проф. др Радмила Накарада, *Универзитет у Београду – Факултет политичких наука*

Проф. др Иван Вујачић, *Универзитет у Београду – Економски факултет*

Датум одбране:

УДК 341.232.2/.7(66/67)

339.96(66/67)

304:364(66/67)(043.2)

Ефекти међународне помоћи за развој државама Подсахарске Африке

Резиме

Рад се бави истраживањем и анализом ефеката званичне развојне помоћи државама Подсахарске Африке. Ауторка сарадњу у области развоја између сиромашних подсахарских држава, и развијених држава које припадају групи традиционалних међународних донатора, смешта у шири историјски контекст, у којем она заправо представља само једну од фаза у односима две стране. Ова последња фаза, фаза тзв. „постмодерног империјализма“, је поред атрибута из претходног периода, развила и читав низ нових одлика. Позиционирање званичне развојне помоћи афричким државама у шири историјски контекст, представља нужан предуслов за разумевање озбиљности развојне кризе са којима се суочавају постколонијалне афричке државе, као и улоге коју развојна помоћ има у њеном одржавању, односно продубљивању.

Када је након завршетка Другог светског рата, уследила дезинтеграција великих европских империја и започео процес деколонизације Африке, отпочело је и успостављање сложене архитектуре међународне помоћи за развој. Од успостављања глобалног режима помоћи, па до данас, редистрибуција помоћи за развој се одвијала унутар граница које су исцртавали, с једне стране себични интереси богатих држава, и, с друге стране, жеља да се афричка друштва фундаментално трансформишу према западном моделу, што је, према схватању донатора, представљало основни предуслов њиховог одрживог економског развоја.

Развојна помоћ коју обезбеђују међународни донатори, никада није била безусловна, с тим што је од почетка 1980-их година, условљавање постало експлицитно, са циљем да се оствари свеобухватно редефинисање фундаменталних принципа на којима су афричке државе успостављене. Истовремено, регион Подсахарске Африке је постао регион у којем је интензитет

развојне помоћи, и у историјској али и компаративној перспективи, без преседана.

Анализирајући ефекте развојне помоћи афричким државама, ауторка настоји да утврди да ли је помоћ била ефективна, односно да ли је и у којој мери она успела да релизује прокламоване циљеве, односно да допринесе „економском расту и развоју“, као и да „сиромаштво пошаље у историју“. Други део анализе, обухвата процену ефикасности праксе редистрибуције помоћи, супротстављајући је критеријумима око којих је постигнут релативни консензус између стручне и академске заједнице.

Ауторка закључује да је међународна развојна помоћ Подсахарској Африци, не само неефективна и неефикасна, већ је истовремено и контрапродуктивна. Томе доприносе фундаментални принципи на којима је међународни систем помоћи успостављен, начин на који су дефинисане развојне стратегије усмерене ка сиромашним афричким државама, али и сама пракса редистрибуције помоћи.

На самом крају, ауторка указује на својеврсне алтернативе искључивој „сарадњи“ са традиционалним донаторима, које би, између осталог, могле да повећају „маневарски простор“ афричким државама, односно да допринесу постепеном повратку „власништва“ над пројектом националног развоја. Приказане су основне одлике, као и импликације, интензивирања сарадње између афричких држава и „економија у успону“, која се одвија у контексту Југ-Југ сарадње, као и експанзије различитих социјалних програма, прилагођених локалним контекстима, који, заправо могу понудити основу за упостављање адекватнијег система социјалне заштите, а након тога и система социјалне сигурности.

Кључне речи

званична помоћ за развој, теорије развоја, билатерални донатори, мултилатерални донатори, Подсахарска Африка, Југ-Југ сарадња, програми новчаних надокнада

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Социјална политика

UDC 341.232.2/.7(66/67)

339.96(66/67)

304:364(66/67)(043.2)

Effects of International Development Assistance to Sub-Saharan Africa

Abstract

The dissertation is researching and analysing the effects of official development assistance (ODA) to Sub-Saharan Africa. Development cooperation between poor African states, and developed donor countries, gathered in the Development Assistance Committee, has been positioned within wider historical context, in which it represents only one of the phases in the relationship between two sides. The latest phase, the phase of the so called “postmodern imperialism”, along with some attributes inherited from the previous stages, developed a whole range of new, distinctive features. Positioning of ODA within the wider context, represents one of the crucial and therefore necessary preconditions for better understanding of permanent development crisis of the postcolonial African states, and the role of ODA in its persistence.

Right after the end of the World War II, the process of the disintegration of the European empires and decolonization of Africa, was followed by the establishment of the global aid architecture. Since the establishment of the global aid regime, the redistribution of ODA has been taking place within the boundaries drawn by the selfish national interests of the developed countries, but also by the attempt of the international donor community to fundamentally transform African societies in accordance with the Western model, which is considered to be a precondition for the sustainable economic growth and development.

Foreign aid, provided by the developed countries, was never unconditional, but since the beginning of the 1980s, it has become explicitly conditional in order to contribute to the fundamental re-conceptualization of the very foundations of the African societies. At the same time, intensity of the foreign aid to Sub-Saharan Africa is, historically and comparatively, unprecedented.

The author is trying to establish whether and to which extent, official development assistance is effective regarding its main proclaimed goals, “economic growth and development” and “making poverty history”. In the second part of the analysis, the author is trying to determine the level of efficiency of donor practices. Evaluation of donor practices is made according to a number of basic criteria, determined by the academic and professional community.

The author concludes that ODA to Sub-Saharan Africa is not only ineffective and inefficient, but also counterproductive, undermining some of the fundamental values and institutions, crucial to the national development.

Finally, the author sheds a light on possibilities that proved to be a viable alternative for African countries to exclusive “cooperation” with traditional donors, providing an additional policy space, and contributing to the restoration of the ownership over the project of the national development. The main characteristics, as well as the implications of the intensified cooperation between African states and „emerging economies”, within South-South cooperation, are presented. Also, positive outcomes of the numerous social programs implemented during the last couple of years, proved to be more efficient in addressing a number of urgent social problems than foreign aid initiatives. Furthermore, it could also provide a foundation for establishing comprehensive and improved social welfare and social security systems.

Key words

Official development assistance, development theory, bilateral donors, multilateral donors, Sub-Saharan Africa, South-South Cooperation, cash transfers.

Field of study: Political Science

Academic discipline: Social Policy

Садржај

Увод	3
I ДЕО ПОЛАЗНА МЕТОДОЛОШКО ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА	10
1. Формулисање проблема и предмета истраживања	10
2. Циљеви истраживања	19
3. Хипотетички оквир	20
4. Методолошки оквир	22
5. Очекивани резултати и научни допринос	23
II ДЕО САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ РАЗВОЈА	25
1. Концептуализовање развоја након Другог светског рата	25
1.1 Теорија модернизације	32
1.2 Теорија зависности	39
1.3 Неолиберализам и „структурално прилагођавање“	47
1.4 Постразвојна теорија	52
2. Простор и време као детерминанте развоја (Јохан Галтунг)	58
III ДЕО УСПОСТАВЉАЊЕ И ГЕНЕЗА МЕЂУНАРОДНОГ СИСТЕМА ПОМОЋИ ЗА РАЗВОЈ	68
1. Појмовно одређење	76
2. Основне одлике најзначајнијих донатора и начини редистрибуције помоћи за развој	83
2.1 Билатерална помоћ	85
2.2 Мултилатерална помоћ	96
3. Најважнији мотиви за обезбеђивање међународне помоћи за развој и основне одлике донатора	113
4. Еволуција послератног система међународне помоћи за развој	118
4.1 Индустријализација и период великих инфраструктурних пројеката (1950. и 1960. године)	122

4.2 Међународна развојна помоћ и борба против сиромаштва (1970-те године)	126
4.3 “Стабилизација и структурално прилагођавање” (1980. и 1990. године)	133
4.4 Миленијумски циљеви развоја и дефинисање развојне агенде за период након 2015. године	141
IV СОЦИОЕКОНОМСКЕ ОДЛИКЕ ПОДСАХАРСКЕ АФРИКЕ	150
1. Историја страног утицаја у Подсахарској Африци	150
1.1 Трансатлантска трговина робљем	150
1.2 „Јагма“ за Африку и колонијализам	158
1.3 (Не)потпуна деколонизација и Хладни рат	174
1.4 „Постмодерни империјализам“	191
2. Стање у Подсахарској Африци на почетку XXI. века	200
V ЕФЕКТИ И ОГРАНИЧЕЊА МЕЂУНАРОДНЕ ПОМОЋИ ЗА РАЗВОЈ	218
1. Развојна помоћ, економски раст и неуспех да се „сиромаштво пошаље у историју	218
2. Пракса обезбеђивања помоћи: Међународни систем помоћи као „картел добрих намера“	231
VI “АЛТЕРНАТИВЕ” МЕЂУНАРОДНОЈ ПОМОЋИ ЗА РАЗВОЈ	253
1. „Развојна револуција са Глобалног југа“	253
2. „Југ-Југ сарадња и оживљавање духа Бандунга“	271
2.1 Кина у Африци: стратешко партнерство или неоколонијализам?	284
Закључна разматрања	303
Литература	312

Увод

Регион Подсахарске Африке представља компаративно најнеразвијенији регион света. За разлику од других региона у развоју, у којима је током последњих година остварен приметан помак када је реч о смањењу броја лица који живе у апсолутном, хроничном и мултидимензионалном сиромаштву, али и низу других релевантних индикатора и индекса развоја, у подсахарским државама, екстремно сиромаштво, стабилно и континуирано расте, а забележено је и погоршавање, чак и регресија других индикатора развоја. Упркос завидном диверзитету који одликује подсахарски регион, етничком, културолошком, лингвистичком, али и оном који се односи на богатство традиција, митова и стилова живота, за највећи број држава Подсахарске Африке се може рећи да су хронично суочене са низом комплексних и међусобно повезаних развојних ограничења и изазова. Истовремено, капацитети просечне афричке државе да конципира адекватан и одржив одговор на развојну кризу којом је захваћена, као и да несметено реализује своје кључне функције и концептуализује националну стратегију развоја, су изузетно ограничени. Дефицити са којима се суочавају државе подсахарског региона су вишеструки, комплексни и међусобно повезани, и крећу се од инфраструктурног дефицита и финансијског дефицита, преко дефицита стабилности и дефицита легитимитета, и они представљају најозбиљније инхибиторе развоја. Такође, хронична зависност од међународне развојне помоћи, односно природа односа са развијеним државама Глобалног севера, умногоме сужава аутономију афричких држава да самостално дефинишу нормативни оквир унутар којег би било могуће конципирати другачије, алтернативне и аутохтоне одговоре на развојне изазове са којима су суочене, посебно оне који би били супротстављени прескрипцијама релевантних међународних донатора.

Разумевање савремене развојне кризе подсахарског региона, захтева сагледавање и критичко преиспитивање природе сложених, и вишедимензионалних односа са развијеним државама Глобалног севера и то у историјској перспективи. Током вишевековне трговине робљем, као и периода колонијализма, овај однос је

детерминисао не само политичку мапу континента, већ и организацију друштвеног, политичког и економског живота, као и карактер фундаменталних институција афричких друштва, самим тим пресудно и дугорочно утичући на степен њихове ефикасности. Тај однос је одувек био асиметричан, заснован на бруталној експлоатацији држава Подсахарске Африке од стране богатих држава Севера. Убрзо након што је завршен процес деколонизације, постало је јасно да је суверенитет афричких држава и даље више него ограничен. Променили су се механизми контроле и експлоатације, али не и природа односа, као ни његови исходи. Након што је колонијализам формално окончан, уследила је фаза „постмодерног империјализма“, током које су богате државе, бивше метрополе, успоставиле низ високо софистицираних инструмената, који су заправо требало да им омогуће одржавање *status-a quo*. Африка је тренутно „уплетена“ у „расно хијерархизовани, западноцентрични, неоколонијални друштвени поредак“, на чијем врху се налазе државе Глобалног севера, бивши господари из колонијалног периода а садашњи „партнери у сарадњу у области развоја“, односно међународни донатори, док су афричке државе, и њени субалтеризовани становници, на самом дну.

Један од механизма који омогућава одржавање и репродукцију асиметричних и хијерархизованих односа, представља и систем међународне развојне помоћи. Под окриљем плементних циљева „искорењивања сиромаштва и постизања економског развоја у сиромашним земљама“, систем је заправо успостављен како би обезбедио одржавање контроле и утицаја бивших европских метропола у афричким и азијским постколонијалним државама. Од тренутка успостављања, систем развојне помоћи, па сходно томе и његови донатори, био је крајње ограничен. Границе система су исцртавали, с једне стране себични интереси богатих држава, а с друге стране, њихово преузимање улоге „белог спасиоца“, који једини поседује неопходна знања и вештине потребне за разрешавање развојних проблема региона у развоју. „Сарадњу у области развоја“ између држава Глобалног севера и сиромашних афричких држава од почетка је одликовала хомогенизација читавог региона, и сходно томе, покушај формулисања „универзалних“ политика и програма. Конципирање универзалних стратегија развоја са свим конститутивним елементима, која би била подједнако ефективна и ефикасна на простору унутар чијих граница би се могле сместити Кина,

Индија и Сједињене Америчке Државе, као и три четвртине Европе је не само превише тенденциозно, већ и немогуће и најчешће контрапродуктивно. Инсистирања на „великим плановима“ који су имали за циљ да „трансформишу“ и „модернизају“ афричка друштва, су током протеклих деценија демонстрирало сву своју апсурдност, и била праћена низом негативних импликација. Након више од пет деценија интензивне „сарадње“ са међународним донаторима, и више од 450 милијарди америчких долара развојне помоћи (Easterly, 2006; Моуо, 2009), регион Подсахарске Африке и даље има компаративно најнеповољније све конвенционалне индикаторе развоја, али и оне алтернативне, док је слично и са дугорочним прогнозама, док су у једном броју афричких држава, развојне прилике данас неповољније него што су биле непосредно након деколонизације. Можда најбољу илустрацију неефективности система међународне помоћи уопште представља податак да су развијене државе Запада током протеклих деценија, издвојиле више од 2.3 билиона америчких долара за развојну помоћ сиромашним државама, али и даље нису способне да обезбеде редистрибуцију лека за децу чија цена износи 12 центи, а чијом употребом би био преполовљен број нових инфекција маларијом (Easterly, 2006).

Регион Подсахарске Африке, у компаративној али и историјској перспективи, представља регион у којем је интензитет развојне помоћи на највишем нивоу, при чему је од 2000. године, порастао број различитих иницијативе, у којима се управо инсистира на повећању износа развојне помоћи која би била упућена Африци. Највећи број ових иницијатива, у својој основи има премису да је највећи број држава региона заточен у „клопци сиромаштва“, из које се могу ослободити једино уз финансијску и „експертску“ помоћ споља.

Током вишедеценијске „сарадње“ између држава Подсахарске Африке и међународних донатора, основне парадигме развоја, као и концепти који су на њима били успостављени, а сходно томе и развојне стратегије које су донатори настојали да имплементирају у афричким државама, и уопште у свету у развоју, су се мењале углавном детерминисане интересима самих донатора, неким од кључних економских концепата, формулисаних од стране богатих држава и међународних финансијских институција, али, такође и под утицајем начина на који су државе

Глобалног севера идентификовале фундаменталне проблеме и изазове са којима се сиромашне афричке државе суочавају, као и најадекватније начине за њихово превазилажење.

Интеракција афричких држава са међународним донаторима је проузроковала читав низ неповољних импликација по државе подсахарског региона, које су биле условљене с једне стране праксом и процедуром под којом се развојна помоћ реализује, и с друге стране, утицајем које су концепти развоја, конципирани и монополизовани од стране билатералних и мултилатералних институција развијених држава Глобалног севера, имали на економске, политичке и социјалне прилике у региону.

Од успостављања система међународне помоћи за развој, број међународних донатора је драстично порастао. Пролиферацију међународних донатора је пратила бирократизација система, одсуство хармонизације и координације, и сходно томе висок степен неефикасност и неефективност у реализацији прокламованих циљева, као и низ „нежељених ефеката“ који су се огледали у додатном слабљењу капацитета сиромашних афричких држава. Приступ „сарадњи у области развоја“ са афричким државама, који су међународни донатори од самог почетка успоставили, по својој природи је био неоколонијалан. Он, између осталог, подразумева примену технократског, високо централизованог приступа „одозго“, нудећи готова решења за развојне проблеме региона. „Условљавање“ је од самог почетка, било интегрални део ове сарадње, којима су богате државе настојале да „индукују“ одређене облике понашања, или институционалних аранжмана у афричким државама. Оно је на почетку било имплицитно, да би од краја 1980-их година, постало експлицитно, уз маргинализацију, или чак и игнорисање афричких реалности. Афричке државе су на тај начин лишене власништва над националним развојним стратегијама, или се оно своди на формалну партиципацију, која заправо не подразумева и суштинску аутономију. Начин на који систем функционише, не подразумева никакву повратну информацију од „крајњих корисника“ ка донаторима о (не)задовољству услугама које су обезбеђене реализацијом програма и пројеката развојне помоћи, што, између осталог, доприноси апсолутној неодговорности донатора грађанима држава корисница помоћи, за крајње исходе реализованих пројеката и програма.

Временом је креиран „мит о развоју“, као својеврсном „крсташком походу“, у којем се „исправни, хумани и правични“ уједињују како би помогли сиромашнима. Он је у великој мери *a priori* обезбедио легитимитет активностима међународних донатора, независно од реалних исхода. Међународна донаторска заједница, односно „индустрија белог спасиоца“, је према речима Теџу Кола, временом постала најбрже растућа индустрија у САД, као и другим развијеним државама Глобалног севера.

Важан инструмент који доприноси перпетуирању слике Африке као места којим доминирају „силе таме и безнађа“, али и додатно оснажује неприкосновену позицију развијених држава као оних који поседују неопходна знања за њихово превазилажење, представља преовлађујући дискурс о континенту. Он је посебно одлика извештавања западних медија, али су га временом интернализовале и међународне развојне агенције, примарно из прагматичних разлога, односно прикупљања неопходних ресурса, и у његовом средишту се и даље налази метафора о Африци као о „мрачном континенту“. Он је временом „усклађен“ са нових захтевима политичке коректности, али изостала је деконструкција кључних предрасуда о континенту. Јавним дискурсом о Подсахарској Африци доминирају класични стереотипи, слични онима из претходног, колонијалног периода. Такође, овај дискурс је „оснажен“, још једним механизмом, а то је „порнографија сиромаштва“, која сензационалистичким и површним представљањем беде у којој живи већина становника подсахарског региона, потпуно маргинализује критичко преиспитивање структуралних узорка прилика у региону.

Међународна помоћ за развој која је током протеклих деценија упућивана сиромашним афричким државама, није успела да реализује циљеве због којих је систем званично успостављен, и произвела је читав низ негативних импликација, и то представља општу хипотезу овог рада. Настојећи да трансформише афричка друштва према западном моделу, развојна криза региона је постала комплекснија.

Рад је, поред увода и закључних разматрања, подељен на шест делова, и сваки од њих представља својеврсну тематску целину, непосредно повезану са централном темом истраживања.

Први део рада чине полазне методолошко теоријске претпоставке, у којем је изложен хипотетички оквир истраживања, коришћена методологија, као и циљеви

истраживања, али и очекивани научни и друштвени допринос које би истраживање на крају требало да има.

Други део рада је посвећен теоријама о развоју. Ту су, пре свега идентификоване кључне теорије развоја које су с једне стране, детерминисале праксу међународних донатора, еволуцију концепта међународног развоја, али и „шумови“ који су током претходног периода стизали са периферија. Теорије које су формулисане у државама Глобалног југа су, поред тога што су представљале критику западноцентричног концепта међународног развоја, као и односе између развијених држава и света у развоју, настојале су да понуде алтернативне концепције развоја, које би заправо произиласле из њихових специфичних околности. Њихов утицај јесте био ограничен, али то не умањује допринос промишљању о концепту развоју, као и о природи односа између развијених и земаља у развоју. Такође, оне свакако могу послужити као инспирација приликом покушаја да се промисли другачији развоја.

Трећи део се бави факторима који су детерминисали успостављање сложене архитектуре развојне помоћи, као и генезом система која је уследила у наредним деценијама, кључним одликама најзначајнијих донатора, као и еволуцијом концепција међународног развоја, које су детерминисале донаторску праксу у сиромашним афричким државама, али и њиховим импликацијама на развојне прогнозе региона.

Четврти део рада у свом средишту има историју западног утицаја у региону Подсахарске Африке, као и (не)посредне исходе тог односа. Утицај које су развијене државе имале на развој подсахарских држава, посматран је у историјској перспективи, представља неопходни предуслов за разумевање актуелне развојне кризе региона.

Пети део рад настоји да деконструише и демистификује краткорочне и дугорочне ефекте активности међународних донатора у региону, и то сложене праксе и процедура које су током протеклих деценија биле успостављене од стране међународних донатора, али и утицаја које агрегатна развојна помоћ имала на путу ка реализацији „економског раста и унапређења услова живота“ у сиромашним афричким државама, ослањајући се превасходно на секундарне изворе истраживања.

У шестом делу рада изложене су „алтернативе“ сарадњи са традиционалним донаторима. Овде се, заправо не може говорити о алтернативама у правом смислу, првенствено због тога што ће финансијска одрживост афричких држава још дуго зависити од „сарадње“ са богатим државама. У питању су, с једне стране могућности које сарадња са другим државама Глобалног југа, отвара за афричке државе, и с друге стране, указивање на императив развијања аутохтоних решења за развојне проблеме континента, која ће, између осталог, омогућити поновно успостављање „власништва“ над националним пројектом развоја.

На самом крају, сумирани су кључни резултати истраживања, заједно са препорукама за унапређење функционисање система развојне помоћи, односно, редефинисања фундаменталних принципа на којима је систем успостављен, а које се нужно морају сагледавати унутар граница које исцртавају национални интереси донатора, дуготрајна зависност афричких држава од развојне помоћи, али и глобалне економске и политичке прилике и односи између великих сила. Такође, у њему је посебно указано на императив са којим се суочавају афричке државе на путу ка одрживом и инклузивном развоју, а он, између осталог претпоставља и смањење зависности од традиционалних донатора, као и интензивирање сарадње са другим деловима света у развоју, која ће, између осталог, значајно унапредити њихов положај на глобалном нивоу, истовремено представљајући један од предуслова за остваривање већег степена аутономије. Важно место припада и досадашњим напорима да се развију решења која би произилазила из специфичних локалних контекста и кретала се из „базе“ ка врху.

I ДЕО: ПОЛАЗНА МЕТОДОЛОШКО ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА

1. Формулација проблема и предмета истраживања

Регион Подсахарске Африке чини 48 од укупно 54 афричке државе, између којих постоје значајне лингвистичке, етничке, религијске и културолошке разлике. Она не представља монолитни ентитет, иако је често на тај начин приказана и перципирана од стране развијених држава Глобалног севера. Упркос многобројним и значајним различитостима, државе подсахарског региона деле и неке опште одлике, као и заједничку прошлост, која је у великој мери детерминисала фундаменталне, односно конститутивне елементе постколонијалних афричких друштава. Реалност држава Подсахарске Африке испуњена је екстремним сиромаштвом, које је по својој природи мултидимензионално и најчешће хроничног карактера, као и нежељеним ефектима који су неутуђиви део процеса глобализације овог хронично маргинализованог региона, али и несаломивошћу људског духа који се свакодневно суочава са често незамисливим препрекама и изазовима. То је један од најнеразвијенијих региона у свету, једини у којем је проценат али и број екстремно сиромашних у порасту, док у свим другим деловима света, укључујући и неразвијене делове Азије, он постепено али стабилно опада.

Сви релевантни индикатори и индекси социјалног и економског развоја и квалитета живота у региону су неповољни, и он се најчешће налази на последњем месту свих важнијих класификација и категоризација које сачињавају међународне организације и институције извештавајући о политичким, економским и друштвеним приликама и тенденцијама у свету. Шест деценија након деколонизације, али и од успостављања међународног система развојне помоћи, као и великог броја грандиозних развојних агенди које су биле имплементирани у региону, а под покровитељством међународних организација и међународних финансијских институција, просечан приход по глави становника се у афричким државама данас креће око 1 амерички долар дневно, док је реални приход по глави становника нижи данас него што је био 1970-их година. Подсахарске државе су данас

сиромашније него што су биле непосредно након деколонизације (Моуо, 2009). Историјско компаративни прикази су посебно илустративни. Када је 1957. године Гана постала независна, она је била неупоредиво развијенија од Јужне Кореје; данас је економија Јужне Кореје осам пута већа од економије Гане. Слично је и са Нигеријом и Индонезијом. Године 1965, ове две државе су имале релативно сличне вредности економских производа, тридесет пет година касније, економија Индонезије је осам пута већа од економије Нигерије (Eloho Otobo, 2015).

Економске перформансе региона су изразито неповољне, стопа сиромаштва је у порасту, безбедност хране је постала један од акутних проблема којем је континент изложен, док је здравствена угроженост становника временом постала неупоредиво комплекснија. Маргина преживљавања је веома уска, а понекад се у потпуности затвара (Сакс, 2007). Пандемије АИДС-а и маларије чине смрт и болест свеприсутнима и често непобедивим, посебно за вулнерабилне категорије становништва. Од АИДС-а је до сада умрло 14 милиона Африканаца, од којих већину чине становници подсахарских држава (Easterly, 2007). Према проценама УНАИДС-а, у 2013. години, у региону Подсахарске Африке је живело 24.7 милиона људи са ХИВ-ом, што представља 71% од укупног број инфицираних у свету (UNAIDS, 2014). Сваке године 300 милиона становника региона буде заражено маларијом, и она представља водећи узрок смртности деце до пет година живота. Висока инциденца инфекције маларијом има вишеструке и далекосежне последице, како по здравље и благостање појединаца и породице, тако и на економске прогнозе локалне заједнице, али и читавог друштва. Према проценама које су приредили Галуп и Сакс, присуство маларије умањује раст БНП-а по глави становника за 1.3% годишње у земљама у којима је концентрација највиша (Сакс, 2007). Подсахарска Африка је, такође једини регион у свету где је просечна очекивана дужина живота испод 60 година, док једно од седморо афричке деце не доживи свој седми рођендан. Писменост одраслих је на истом нивоу на којем је била пре 1980-их година, односно, непосредно након деколонизације.

Ситуација је подједнако неповољна уколико се анализирају индикатори стабилности политичких институција и стање демократије уопште, на начин на који се то чини у другим деловима света. Око 50% континента се налази под

недемократском управом; најмање 11 афричких држава има ауторитарне режиме, док су шефови три афричке државе на власти од 1970-их година. Од 1990-их година, чак 11 афричких држава је било захваћено грађанским ратом (Моуо, 2009; Easterly, 2007).

Развојна криза подсахарског региона, је настала као последица интеракције великог броја сложених и међусобно зависних фактора и самим тим предуслов за успешно превазилажење актуних али и хроничних изазова претпоставља постављање „диференцијалне дијагнозе“ (Сакс, 2007) којом би били идентификовани и обједињени сви релевантни чиниоци. Разумевање природе односа са државама Глобалног севера, у свим његовим фазама, је од фундаменталног значаја за сагледавање актуелних проблема региона. Реч је о односу који је по својој природи био, и у значајној мери остао асиметричан и крајње неповољан и експлоататорски по подсахарске државе. Импликације су биле далекосежне. Он је, између осталог, у потпуности детерминисао политичку мапу региона, али и неке од фундаменталних одлика готово свих кључних институција постколонијалних афричких држава. Такође, иако су афричке државе на почетку друге половине двадесетог века успеле да се изборе за (формалну) независност од својих колонијалних господара, потпуна и суштинска деколонизација је изостала. Од трговине робљем, преко колонијалне „јагме“, па до рађања модерних афричких држава, државе Севера и даље одлучујуће утичу на судбину региона. Оне су временом успоставиле читав низ софистицираних механизма како би обезбедиле одржавање *status-a quo*. Однос између афричких држава и бивших колонијалних сила, садашњих донатора, је и након независности задржао значајан број елемената који су одликовали преколонијални и колонијални период. Сам процес деколонизације, и услови под којима се он одвијао, је најавио природу постколонијалних односа између бивших господара и њихових афричкихседа. Прилике су биле нешто неповољније у бившим француским колонијама где су, са изузетком Гвинеје под Секо Туреом, постколонијалне државе рођене са ограниченим суверенитетом, и под доминантним француским туторством. У првим годинама након деколонизације, оне чак нису имале ни формалну контролу над својом спољном, монетарном и одбрамбеном политиком. У англофоној Африци, националисти су били принуђени да потпишу

споразуме са бившим колонијалним властима, који су, између осталог, подразумевали очување и безбедност имовине коју су колонисти акумулирали током претходног периода. У једном броју случајева, представници колонијалних власти су активно учествовали у припремању највиших правних аката афричких држава, настојећи да на тај начин осигурају свој привилеговани положај (Ndlovu-Gatsheni, 2012).

Колонијална држава је креирала матрицу за постколонијалну афричку државу, којој, према Мамданију, недостају три кључна, конститутивна елемента модерних држава, а то су: суверенитет, национализам и екстерна аутономија. Мамдани сматра да је „национална држава инструмент који једноставно није могао да успе на афричком тлу“ (Ndlovu-Gatsheni, 2012), и то представља један од кључних фактора који доприноси афричкој развојној кризи, али и континуитету асиметричних неоколонијалних односа са развијеним државама Севера. Начин на који је концепт националне државе имплементиран у региону Подсахарске Африке је суштински одредио и начин њеног функционисања као и квалитет њених институција, док је једну од највећих компаративних предности континента, а то је етнички, лингвистички, културолошки диверзитет и богатство идентитета, учинио препреком на путу реализације и остваривања својих потенцијала. Креирањем „вештачких држава“ (Alesina, Easterly, Matuszeski, 2006), колонијализам је, између осталог, „осудио“ афричке државе на континуирано суочавање са високом инциденцом сукоба, као и фреквентних епизода политичких нестабилности, са честим ескалацијама насиља. У периоду од 1958. до 1981. године, у 22 афричке државе спроведено је више од 41 успешних државних удара. Од 1981. до 1996. године, скоро 50% афричких држава је доживело епизоде оружаних сукоба, од којих су неки трајали свега месец дана, док је било и оних који су трајали и до 20 година. Током 1980-их и 1990-их година, конфликти у Африци су однели скоро 4 милиона људских живота, и читав регион учинили епицентром глобалне избегличке кризе (Eloho Otobo, 2015).

„Конвенционална мудрост“ о Африци, маргинализацију континента објашњава чињеницом да он није у довољној мери интегрисан у глобалну економију.

Међутим, суштина проблема се не налази у „недовољној интеграцији региона“, већ произилази из фундаменталних правила и процедура под којима се она одвија.

Суштинско разумевање позиције региона Подсахарске Африке се нужно мора усредсредити на теоријске претпоставке и институционалне структуре које се налазе у основи односа Глобалног севера и Глобалног југа (пре свега развојну помоћ, трговинске режиме и дуг), путем којих се регулише развој Африке (Cheru, 2009). Лоше и неадекватне политике, неправедни трговински режими, презадуженост према међународним финансијским институцијама, као и реформе сугерисане (наметнуте) од стране међународних донатора, су проузроковале вишеструке „црне рупе“ социјалне искључености и маргинализације, драстичну ерозију квалитета живота, и деградирале неке од фундаменталних демократских принципа које декларативно настоје да индукују у афричким државама, попут принципа одговорности, партиципације и власништва.

Темељи међународне архитектуре развојне помоћи, дефинисани су непосредно након завршетка другог светског рата, и убрзо је инициран „пројекат развоја“, којим је требало да буду обухваћене младе афричке и азијске државе, тек ослобођене колонијалног јарма. Овај „пројекат“ је требало да представља, с једне стране механизам којим би бивше колонијалне силе очувале своје присуство у бившим колонијама, и с друге стране израз алтруизма и жеље да се компаративно и објективно неповољније прилике у овим државама унапреде. Међутим, од самог почетка, „пројекат развоја“ ће имати елементе „социјалног и економског инжењеринга“, а регион Подсахарске Африке учинити лабораторијом за реализацију различитих политичких, социјалних и економских експеримената.

„Развој“ је, према речима Клауда Акеа, нигеријског политиколога, у основи био империјални пројекат, инициран и финансиран од стране западних сила. Када се данас говори о неуспеху који је „развој“ доживео у Африци, требало би имати у виду да он суштински никада није ни започео. Због контрадикторности и егзогености, Африка никада није имала своју развојну агенду – пре ће бити да је постојала конфузија агенди. Према Акеу, теорије развоја које су обликовале донаторску политку у Африци, су у основи биле базиране на еволуционистичкој визији, успостављеној на искуству европског капиталистичког развоја и сходно томе, оне су

најчешће игнорисале специфичности афричких држава и култура (Cheru, 2009). Постколонијални модел развоја по својим кључним одликама, неодољиво и вишеструко подсећа на колонијални. Развој се могао постићи једино уколико буде био реализован „одозго“ и „споља“, уместо ослобађања енергије и развијања потенцијала људи „одоздо“. Такође, сличност са колонијалним периодом се огледа и у чињеници да партиципација, одговорност и власништво нису пренети на локалне структуре, па су самим тим, могућности за адекватно артикулисање локалних потреба и аспирација биле и остале ограничене.

Превазилажење хроничних дефицијенција региона је до сада углавном било довођено у непосредну везу са повећањем висине међународне развојне помоћи региону. Императив повећања стране помоћи, без фундаменталне реформе начина на који се она реализује већ више од пола века, додатно отежава превазилажење постојећих препрека. Донаторска полиитка је била дефинисана под снажним утицајем концепта о „великом потиску“ (*big push*). Сматрало се да је превазилажење „клопке сиромаштва“ за екстремно сиромашне готово немогуће без подршке и помоћи традиционалних донатора, која се до сада углавном реализовала путем међународне развојне помоћи. „Званичну помоћ за развој чине бесповратни зајмови или обични зајмови које једна земља даје другим земљама, обично их каналишући кроз билатералне или мултилатералне организације за помоћ а преваходно у сврху подстицања економског развоја и благостања (Кегли, Виткоф, 2004). Током последњих година, упоредо са традиционалним донаторима, долази до постепеног успона и све значајнијег присуства тзв. нових донатора на афричком континенту. Иако сарадња између држава Глобалног југа није нов феномен, посебно у случају традиционално добрих односа између Кине и Индије и афричких држава, тек од 2000. године он доживљава експанзију, и у квантитативном али и квалитативном смислу. Поред тога што представља додатни извор ресурса за афричке државе, она такође потенцијално представља алтернативу сарадњи са традиционалним, западним донаторима, и у себи садржи потенцијал да значајно оснажи позицију афричких држава у сарадњи са традиционалним донаторима.

Одговорност развијених држава према регионима у развоју, посебно региону Подсахарске Африке је вишедимензионална. Један део чини свакако морална обавеза

која проистиче из вишевековне експлоатације афричких богатстава коју су спроводиле државе које данас чине Глобални север, када се већ до сада није успело дефинисати и уредити питање репарације. Историја страног утицаја у Африци сеже до XV века, када је отпочела, три века дуга трговина робовима са афричког континента (1500-1800), након којих је уследио век бруталне колонијалне власти (Rodney, 1983). “Колонијално доба није економски уздигло Африку, већ ју је лишило образованих грађана и вођа, базичне инфраструктуре и институција јавног здравства“ (Сакс, 2007: 218). Међутим, уместо права на репарацију, афричким државама је на располагању ограничена и условљена развојна помоћ, коју донатори реализују потпуно унилатерално, примарно вођени сопственим интересима, а тек секундарно потребама држава примаоца (Qian, 2014).

Актуелни систем међународне развојне помоћи успостављен је након завршетка другог светског рата, а посебан замајац је добио средином 1960-их година. Успех Маршаловог плана у ратом разрушеној Европи је у то време постао сасвим очигледан, док је афричким континентом почео да „дува незаустављиви ветар промена“. Карактер и дистрибуција стране помоћи се током година мењао, једним делом као последица критика које су упућиване на рачун њене (не)ефикасности, али ипак доминантно обликован себичним интересима великих сила, посебно током Хладног рата. Промене које су имале за циљ да унапреде ефикасност и ефективност система, најчешће су биле површне, декларативне и „козметичке“, ограничене комерцијалним, економским, безбедносним и спољнополитичким интересима великих донатора. Сврха ове помоћи је била различито дефинисана, а циљеви које настоји да реализује, најчешће општи и утопијски. Она, декларативно, не тежи само „смањењу сиромаштва кроз економски развој“, већ временом „преузима“ читав низ специфичних и посебних циљева које настоји да реализује, од „очувања и заштите животне средине“, „побољшања управљања привредом“, „смањење војних трошкова“, „развој приватног предузетништва“, „отклањање последица елементарних непогода“, итд (Кегли, Виткоф, 2004).

Са променама које су се одвијале у економској теорији и пракси у развијеним државама, „коригована“ је и развојна агенда коју су донатори настојали да

имплементирају у сиромашним афричким државама. Супремација западног модела развоја није преиспитивана. Сагласно томе, могуће је идентификовати различите фазе у реализацији програма развојне помоћи, од којих свака има своје особености. Стратешки оквир се кретао од улагања у инфраструктуру и убрзану индустријализацију земље примаоца, преко улагања у људски капитал, односно улагања у образовање, здравствену заштиту и социјалну сигурност грађана, до пројеката који би требало да осигурају трансформацију читавог друштва путем радикалних реформи начина управљања и уопште функционисања економских и политичких институција.

Упркос чињеници да је током протеклих 60 година приближно један билион америчких долара редистрибуирано сиромашним државама путем међународне помоћи за развој, чини се да је Подсахарска Африка данас сиромашнија него што је била 1960-их година, када је систем помоћи тек успостављен (Моуо, 2009; Easterly, 2006). Евидентно је да систем међународне развојне помоћи не успева да реализује дефинисане циљеве, а према једном броју аутора (Моуо, 2009), његово деловање је често контрапродуктивно. Развојна помоћ данас представља највећи појединачни извор страног капитала у Подсахарској Африци, и њена вредност далеко превазилази висину страних директних инвестиција и дознака, док је регион Подсахарске Африке, регион који је у којем је зависност од стране помоћи, и историјски и компаративно, без преседана. Сходно томе, импликације неефикасности и неефективности система развојне помоћи, далеко превазилазе „једноставну“ девалвацију монетарне вредности редистрибуираних средстава.

Део проблема се свакако налази у карактеру односа између међународних донатора и примаоца развојне помоћи, односно, кључним претпоставкама на којима он почива. Партнерски однос између држава Глобалног севера и држава Глобалног југа, никада заправо није ни успостављен. Снисходљива самоувереност донатора, да поседују решење на развојну кризу сиромашних афричких држава, у садејству са напорима остваривања сопствених националних интереса, је суштински исцртала границе „сарадње“. У извесном смислу, могуће је говорити о „колонизацији дискурса о развојној кризи“ у Африци од стране стручњака из међународних (финансијских) институција и организација. Дискурс који прати међународну помоћ за развој,

грађане земаља у развоју, као и саме земље, представља као беспомоћне и у константном стању потребе за западном помоћи, напретком и модернизмом, неспособни да управљају сопственом политичком и друштвеном модерношћу, имају потребу за страним туторством. Индустрија помоћи је временом постала „хегемонистички посао“ који, између осталог гуши сваку различитост, и дестимулативно делује на аутономију локалних заједница и развој алтернативних, аутохтоних решења. Претпоставља се перманентни карактер развојне помоћи, уместо привременог и транзиционог (Gulrajani, 2011).

Евалуација праксе пружања помоћи може бити реализована на, условно речено, два нивоа. *Први ниво* процене се односи на ефеката које она има на економију, стање политичких институција, стабилност друштва, квалитет живота грађана, као и напоре да се постигне одржив и инклузиван економски развој, са посебним нагласком на „нежељене ефекте“, које је временом произвела. *Други ниво* процене подразумева анализу сложених механизма редистрибуције помоћи, односно праксу и стандарде према којима се она одвија. Истраживања указују (Easterly, 2007) да се на основу досадашње праксе релевантних билатералних и мултилатералних међународних организација које обезбеђују помоћ у развоју, може закључити да међународни систем развојне помоћи одликују: недовољна транспарентност, висок ниво фрагментације и то по свим основама, као и недовољна селективност, што је индикатор ефикасности идентификован од стране самих донатора, али који би требало додатно размотрити. Такође, послератни систем међународне помоћи, одговоран је за читав низ негативних ефеката који онемогућавају успостављање система који би државама, дугогодишњим корисницама, обезбедио развој заснован на експлоатацији сопствених ресурса. Ендемска корупција, висока стопа инфлације, ерозија социјалног капитала, слабљење институција, редукција домаћих инвестиција док званична помоћ за развој достиже и до 10% јавних расхода и чини преко 13% БДП-а, што обезбеђује одржавање и наставак зависности држава Подсахарске Африке од међународних донатора (Моуо, 2009).

Међутим, упркос наведеним недостацима и ограничењима међународног система помоћи, његово укидање није реална, а ни прихватљива опција. Неопходно је

реформисати систем, учинити га флексибилнијим, транспарентнијим, одговорнијим према корисницима помоћи, који би требало да имају суштинско власништво над развојним пројектима и програмима које реализују међународни донатори. Реформа међународног система помоћи за развој би требало да се одвија упоредо са подстицањем и оснаживањем „алтернативних“ начина и стратегија, који би могли допринети привредном опоравку и просперитету афричких држава, и који би, што је подједнако важно, могли да утичу на повећавање маневарског простора у којем би афричке државе имале нешто виши степен аутономије у односу на традиционалне донаторе, приликом конципирања и реализације националних стратегија развоја.

2. Циљеви истраживања

Општи научни циљ истраживања је утврђивање ефеката међународне развојне помоћи коју богате државе, чланице Комитета за развојну помоћ, Организације за европску сарадњу и развој, редистрибуирају државама Подсахарске Африке од завршетка Другог светског рата.

Посебни научни циљеви истраживања

1. *Приказ и анализа релевантних теорија развоја које су суштински детерминисале карактер послератног система развојне помоћи као и концепција о развоју, али и циљева чијој реализацији би он требало да тежи, осврћући се и на оне, углавном маргинализоване, гласова који су се повремено, јављали из држава Глобалног југа, настојећи да понуде алтернативу западном моделу развоја и импликацијама које он има по карактер међународне развојне помоћи сиромашним државама;*
2. *Идентификација и објашњење фактора и мотива који су утицали на конституисање савременог система међународне помоћи за развој, као и његову еволуцију током наредних деценија, као и природу сарадње између донатора и примаоца развојне помоћи;*

3. *Дескрипција и анализа* социоекономских прилика у Подсахарској Африци, њихових тенденција и манифестација, интерпретираних у контексту вишедеценијске интензивне сарадње са међународним донаторима;
4. *Селекција и синтеза* (аутохтоних) решења, чија имплементација је имала позитивне исходе, као и нових облика сарадње који потенцијално могу бити вишеструко значајни за афричке државе;

Друштвени циљ истраживања јесте покушај да се фокус интересовања помери ка развојним проблемима и изазовима са којима се подсахарски регион суочава након деколонизације, као и да се критички преиспитају напори држава Глобалног севера, да уз помоћ званичне развојне помоћи, обезбеде предуслове за њихово превазилажење. Такође, циљ рада је и да преиспита дугорочну одрживост, домете и импликације решења наметнутих „одозго“, на којима инсистирају међународни донатори.

3. Хипотетички оквир

Општа хипотеза

Међународна помоћ за развој која је редистрибуирана државама Подсахарске Африке у периоду након Другог светског рата до данас, упркос високо постављеним циљевима, значајним финансијским средствима и цикличним реформама којима је систем током претходног периода био подвргнут, није успела да реализује свој основни циљ а то је економски раст и развој, који би био инклузиван и одржив. Она је, напротив, произвела читав низ дугорочних последица (економских, социјалних и политичких) и проузроковала слабљење и ерозију (ограничених) развојних капацитета са којима су афричке државе располагале.

Прва посебна хипотеза

Карактер, обим и начин редистрибуције међународне помоћи за развој производи читав низ изазова и ограничења економском, односно привредном развоју држава Подсахарске Африке, од којих су најзначајнији: негативан утицај на извоз, дестимулативно дејство на штедњу и инвестиције уз истовремено повећање потрошње, подстицање инфлације и стварање потешкоћа за државу да апсорбује огромне количине средстава одједном.

Друга посебна хипотеза

Иако лоше и неефикасно управљање може значајно успорити, чак и онемогућити економски и социјални развој, добра владавина и тржишне реформе не представљају довољан предуслов за постизање развоја, као ни гаранцију да ће до развоја уопште и доћи, посебно уколико је држава ухваћена у „клопку сиромаштва“. Такође, они не могу бити индуковани споља и „одозго“, имплементацијом „универзалних“ прескрипција конципираних од стране међународних донатора, истовремено игноришући афричке реалности.

Трећа посебна хипотеза

Устројство међународног система развојне помоћи у значајној мери слаби и нарушава фундаменталне принципе демократије, пре свега принцип одговорности, власништва и партиципације; подстиче корупцију и слаби квалитет и ефикасност јавне администрације, чинећи владајућој елити доступна средства која она може искористити како би ојачала своју позицију.

Четврта посебна хипотеза

Контрола над редистрибуцијом међународне помоћи за развој битно повећава учесталост избијања оружаних сукоба у сиромашним државама Подсахарске Африке, имајући у виду конфликтни потенцијал који постоји у овим друштвима.

Пета посебна хипотеза

„Трансформационалистички“ (свеобухватнији, са високо постављеним циљевима који су општег карактера) приступ помоћи афричким државама би требало заменити „маргиналистичким“ (конкретнији и специфичнији циљеви) приступом који је погоднији за евалуацију, док су последице неуспелих стратегија мањег опсега и омогућавају учење из начињених пропуста.

Шеста посебна хипотеза

Развој аутохтоних решења за развојне проблеме афричких држава, редефинисање трговинских режима, како би услови постали повољнији за афричке државе, успостављање и развијање програма социјалне заштите, односно система социјалне сигурности, као и интензивирање сарадње унутар Глобалног југа, би постепено требало да смањује потребу афричких држава за међународном помоћи, повећавајући на тај начин аутономију приликом креирања политика.

4. Методолошки оквир истраживања

Комплексност предмета истраживања изискује примену мултидисциплинарног приступа и значајан број опште научних и основних посебних метода. Полазиште у раду представља свакако хипотетичко-дедуктивна метода која омогућава идентификовање чиниоца релевантних за предмет истраживања и утврђивање карактера њихових међусобних релација.

Од *општих научних метода*, у раду ће бити превасходно коришћене компаративна метода, статистичка метода и метода моделовања. Као *основне посебне методе* користиће се анализа садржаја, индукција и дедукција, генерализација и класификација и коначно синтеза, која би требало да омогући формулисање добијених сазнања у кохерентну целину.

Анализа предмета истраживања биће реализована на два нивоа:

1. *Теоријском*, који претпоставља анализу теорија развоја које су утицале на праксу пружања међународне развојне помоћи од завршетка другог светског рата; такође, она ће обухватити и анализу релевантних становишта о (не)ефикасности међународне помоћи државама Подсахарске Африке којима су реформе међународне помоћи често биле вођене.
2. *Емпијском*, која ће подразумевати испитивање и анализу резултата реализованих истраживања домета досадашње помоћи за развој, ограничења алтернатива међународној развојној помоћи које су на располагању државама Подсахарске Африке, али и идентификовање услова које би међународна развојна помоћ требало да испуни како би њена ефикасност била унапређена.

5. Очекивани резултати и научни допринос

Очекивани резултат истраживања је сагледавање и критичко преиспитивање послератног система међународне развојне помоћи државама Подсахарске Африке са становишта реализованих циљева и антиципираних резултата. Основна сврха истраживања јесте да идентификује основне узроке хроничне неефикасности међународног система развојне помоћи, последице које је он имао на сиромашне афричке државе, као и покушај утврђивања на који начин се та ограничења могу превазићи. Такође, анализом ће бити обухваћена „алтернативна“ решења, која би у будућности могла бити комплементарна међународној помоћи за развој коју обезбеђују традиционални донатори у осигуравању одрживог економског развоја за

државе Подсахарске Африке (али и друге државе и регионе који се суочавају са проблемом екстремног сиромаштва). Генерално посматрано, Подсахарска Африка је неоправдано истиснута из научног дискурса у Србији и наша је намера да се, колико је то могуће, скрене пажња научне јавности на регион чија искуства нам могу бити драгоцене.

II ДЕО: САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ РАЗВОЈА

1. Концептуализација развоја након Другог светског рата

Према најопштијем одређењу, под „развојем“ се подразумева процес унапређења услова живота за све, док се за скоро половину становника Подсахарске Африке¹, развој изједначава са задовољавањем егзистенцијалних потреба. Међутим, развој се не може и не сме сводити на задовољавање базичних људских потреба и унапређење социоекономских индикатора. Концепт „развоја“ би требало да садржи и визију правца у којем би друштво требало да се креће, његовог материјалног али и културног живота, док би крајњи циљ, као и методе за његову реализацију, требало да буду производ консензуса унутар самог друштва у чијем постизању ће равноправно учествовати сви релевантни чиниоци (Sachs, 1992 према Eade, 2010: 2).

Порекло идеје о „развоју“ која је обликовала послератни „развојни пројекат“, се може пратити до средине седамнаестог века, када је она успостављена у оквиру немачке филозофије. Иницијално, под развојем су се подразумевали конкретни процеси, док је нешто касније он почео да се примењује и на апстрактније феномене, попут економске и социјалне трансформације друштва као целине (Six, 2009). Током ране фазе европског просветитељства, развој се користио како би означио „одвијање“ постојећих потенцијала, односно, процес у којем реалност постаје нешто чије назнаке су одувек присутне. Идеја развоја је један од значајнијих преображаја доживела током француске револуције, након чега она почиње да обухвата два кључна аспекта, а то су неопходност државне интервенције за унапређење друштвене реалности и концепт еволуције друштва. Током деветанестог века, иницијално значење развоја је допуњено еволуционим размишљањем из модерне науке, посебно биологије. Ово је имало далекосежне импликације за позиционирање неевропских, „премодерних“ народа, односно „племена“. Према еволуционистичкој интерпретацији концепта развоја, ови народи су моментално смештени у „ране фазе

---

¹ Према подацима Светске банке, 48,5% становника Подсахарске Африке, живи са мање од 1,25\$ дневно.

европског развоја“, и представљали су својеврсну илустрацију европске прошлости. Модерна друштва су, односно сама Европа, postala господари историје, опремљени апсолутним знањем о развоју и његовим различитим стадијумима, које су поставили као дефинитивне и универзалне норме остатку света (Six, 2009).

Након Другог светског рата, појам „развоја“ постаје важан део политичког јавног дискурса. У том тренутку, његово значење није било експлицитно изложено, већ се подразумевало. Такође, појам се није употребљавао самостално, већ као део бинарне дијаде, о којој је први пут јавно говорио председник САД Труман у свом инаугурационом обраћању 1949. године, у којем „развој“ супротставља појму „неразвијености“. Ово Труманово обраћање је означило формални почетак „доба развоја“, односно, најавило почетак реализације „пројекта развоја“. По први пут је један званични документ садржао појам „неразвијена подручја“, који је употребљаван као синоним за „економски назадна подручја“. Након тога, употреба појма је постала учестала, а слично је било и са појмом „неразвијен“. Дистинкција између „цивилизаних“ и „нецивилизаних“, замењена је разликовањем „развијених“ од „неразвијених“, у чијој основи се налазила логика која дефинише прогрес у контексту продуктивности и економског раста, наспрам стагнације, као и супротстављањем традиције модерности (Six, 2009). Ова наизглед семантичка иновација, суштински је утицала на значења која су придавана појму „развој“, доводећи га у непосредну везу са „неразвијеношћу“. Последице су биле далекосежне и дугорочне. С једне стране, њему је било имплицитно становиште да су време, новац и политичка воља неопходни, али и довољни за превазилажење јаза између „развијеног“ Запада и осталих. Подразумевало се да ће „сутра бити боље“ као и да је „више нужно и боље“. С друге стране, суштински су редефинисани односи између Запада и остатка света. Нова дихотомија развијен/неразвијен је претпостављала да је појам „неразвијен“ не само супротан појму „развијен“, већ да је у односу на њега и непотпун, наравно, игноришући или релативизујући историјске и структуралне околности које су детерминисале актуелне односе између држава Глобалног севера и Глобалног југа. Оваква одредница је, према Саксу, обезбедила когнитивну основу за арогантни интервенционизам са Севера, али и често, патетично самосажалење које је долазило из једног дела држава Југа,

односно дела политичке елите ових држава (Sachs, 1992). Групу сиромашних држава одликује невероватан диверзитет историја и култура. Читава идеја сажимања овог богатства у концепт „Трећег света“, који стрпљиво чека да буде „развијен“ од стране алтруиста споља, била је не само неутемељена и погрешна, већ и опасна.

Читав низ политичко-економских промена на међународном плану, као и успостављање другачијег међународног поретка, претходило је почетку реализације „пројекта развоја“. Промене које су се одиграле у периоду између 1914. и 1945. године, два светска рата и светска економска криза, драстично су измениле слику света али и односе између великих сила, иреверзибилно нарушавајући равнотежу снага из претходног периода и означавајући почетак дезинтеграције европских империја.

Три масовне промене биле су кључне да након Другог светског рата, питање деколонизације и „развоја“ бивших колонија, постане интегрални део светске агенде:

1. Успостављање САД као најмоћније капиталистичке државе света. Оне су већ 1913. године достигле статус највеће економије света, а 1945. године, добрим делом захваљујући економским импликацијама Другог светског рата, половину светске продуктивности;
2. Почетак Хладног рата и ривалитет између две светске силе, али и дијаметрално супротне идеологије и концепције развоја. Државе Запада су „развој“ сматрале неопходним како би се земље у развоју „заштитиле“ од комунизма;
3. Антиколонијална и антиимперијална опредељеност нових великих сила. Након Првог светског рата, САД и СССР се отворено залажу за окончање колонијализма и моменталну деколонизацију (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Послератни „пројекат развоја“ је у значајној мери допринео инструментализацији појма „развој“. Чињеница да сам појам припада групи „суштински спорних појмова“ је то битно олакшала. Оно што је било неспорно јесте да се он пропагирао успостављање тзв. „универзалних вредности“, што је имплементацију учинило императивом, и омогућио несметану реализацију свих

оних активности које је требало спровести „у име развоја“ (Rist, 2010). Временом је појам „развоја“ престао да буде посматран као друштвени конструкт, већ је почео да се перципира као логична последица „природног поретка ствари“ (Rist, 2010). Подручје развоја, односно дискурс развоја, је претворен у својеврсно бојно поље економских бирократа, марксиста револуционара, посмодерних скептика, феминистичких критичара и радикалних демократа, док последњих деценија преимућство несумњиво припада технократама из међународних развојних организација, односно индустрије помоћи.

Следећих неколико деценија, није уложено довољно напора да се појам „развоја“ систематски (ре)дефинише. И извесном смислу, постојала је општа сагласност да он, без обзира на конкретно значење које му се додељује, доприноси унапређењу положаја сиромашних (Heyter, 2005: 89, према Rist, 2010: 20). Његова одређења су често детерминисана различитим претпоставкама, па је тако у савременим дефиницијама, могуће сасвим јасно идентификовати нпр. социјални еволуционизам, индивидуализам и економизам (Rist, 2008). Такође, оно што додатно отежава успостављање општеприхваћеног одређења, проистиче из чињенице да она могу бити нормативна или инструментална, и њихова различита природа представља препреку у настојању да се постигне консензус. „Развој је комплексан, контрадикторан и често споран феномен који одражава најбоље људске аспирације, а опет, с друге стране, може бити предмет интензивних манипулација и злоупотреба, чиме се иницијалне добре намере обесмишљавају, и често претварају у сопствену супротност“ (Peet, Hartwick, 2009: 4).

Рист посебно издваја три различита одређења, која према њену савршено рефлектују сложеност овог концепта:

1. Према речнику Петит Роберт (1987), појам „развој“ се донекле изједначава са појмовима „раст“, „експанзија“, „процват“ и „прогрес“, док се за регион или земљу сматра да је „у развоју“ уколико њихове економије још увек нису достигле ниво развијености Северне Америке или Европе. Унутар овог одређења, појам „развој“ је истовремено и еуфеминизам за „неразвијеност“.
2. У извештају који је приредила *South Commission*, у време када је њоме председавао Џулијус Нијерере, а који је требало да сумира аспирације и

практичне политике земаља у развоју, „развој“ је дефинисан као процес који омогућава људима да реализују своје потенцијале, изграде самопоуздање и воде испуњене животе. То је процес који би требало да води ослобођењу људи од страха од потреба и експлоатације. Такође, он омогућава отклон од политичке, економске или друштвене принуде. Једино уз „развој“, политичка независност добија своје пуно значење. То је, такође процес раста, али који *проистиче из самог друштва*.

3. Извештај о људском развоју УНДП-а из 1991. године, наводи да је основни циљ људског развоја повећавање могућности избора, демократско и партиципативно; повећавање могућности приступа приходима, запослењу, образовању, здрављу и чистом и безбедном физичком окружењу. Сваки појединац би требало, такође, да има могућност да учествује у процесу одлучивања у заједници којој припада, као и да ужива одређена политичка, економска и грађанска права (Rist, 2008).

Комплексност појма, али и његове практичне импликације, најадекватнијим чине, да уместо покушаја да се прецизно дефинише овај концепт, идентификују општи елементи које би његово одређење требало да поседује. Томас (Thomas, 2000, према Chant, McIlwaine, 2009), изводи четири кључне одлике, које би свако одређење развоја требало да има:

1. Развој подразумева свеобухватну промену, а не само побољшање у неком посебном сегменту;
2. Развој представља континуирани и кумулативни процес промена;
3. Имплицитно указује на промене, како на индивидуалном, тако и на друштвеном нивоу и
4. Развојне промене не морају нужно бити позитивне.

Конвенционална мера за „развој“, јесте „економски раст“, док се ниво развијености утврђује на основу величине економије и изражава у бруто националном производу (БНП). Упоредо са висином прихода, користи се читав низ индикатора, индивидуалних али и агрегативних, уз чију помоћ државе, али и међународне организације, настоје да прате економски раст и варијације које се по том питању одвијају. Последњих година, порастао је значај агрегационих, односно

мултидимензионалних индикатора, односно индекса развоја, а посебно индикатора који су дефинисале УН, односно УНДП, а то је Индекс хуманог развоја. Овај индикатор је успостављен крајем 1980-их година, са основним циљем да врати „човека у средиште развоја“. Међутим, упркос компаративне предности у односу на друге индексе и индикаторе, Индекс хуманог развоја концепт људског благостања посматра ограничено и чини се да полази од претпоставке да је развој могуће мерити на једноставан, квантитативан начин, иако су и развој, али и депривација, мултидимензионални и комплексни.

Међутим, изједначавање, односно свођење развоја на „економски раст“, не само што је неадекватно, већ је истовремено и погрешно. Економски раст не мора нужно водити ка искорењивању сиромаштва и смањењу неједнакости, док у неким екстремним ситуацијама, може искључиво водити унапређењу положаја и увећавању моћи и богатства најпривилегованијих слојева друштва. Раст економије, није искључиви предуслов развоја, важни су и услови у којима се одвија производња, као и принципи на основу којих ће се касније вршити редистрибуција. Свеобухватност концепта развоја би подразумевала и праћење утицаја процеса производње на животну средину, док је подједнако важно и шта ће се производити.

Такође, поред овог суштинског, концептуалног дефицита, праћење промена које се у сфери економског развоја дешавају, се суочава и са одређеним методолошким ограничењима, посебно када је реч о земљама у развоју.

Највећи део ограничења произилази из различитог квалитета података којима државе располажу. Такође, један део економских активности се сматра универзалним, а њихово значење се подразумева, попут производње, потрошње и остваривања приход; оне су, пак културолошки детерминисане. Конвенције које се користе су оне које су успоставиле државе Првог света, и сходно томе значајан део економских активности, које се налазе у неформалном сектору, потпуно занемарују. Оне у себи садрже и вредносну компоненту, претпостављајући да мера „развоја“ земаља у развоју, управо буде њихов успех у опонашању западног модела развоја.

Теорије развоја представљају својеврсни производ одређених социјалних, економских и политичких околности, као и одраз конкретног историјског тренутка у којем су конципиране. Приликом њиховог формулисања, јасна је намера аутора да

досегну коначну „истину“, која се налази у основи људског прогреса. Оне настоје да разумеју и објасне на који начин се развој одвијао у прошлости и на који начин се може постићи у будућности, и да све релевантне информације до којих се дошло, обједини у једну кохерентну и разумљиву форму. Теорије развоја су у значајној мери усредсређене на промене које је неопходно остварити. Свака од теорија је детерминисана великим бројем фактора као и њиховом међусобном интеракцијом, од традиције преко доминантног система вредности, конкретног економско-политичког контекста аутора, до логичких капацитета којим располаже, способности за емпатију, потребе за самопотврђивањем, али и жеље да служи доминантном друштвеном поретку. Веза између науке, система вредности и развоја, је посебно наглашена када је реч о моделима редистрибуције благостања. Такође, значајна је и улога етичке компоненте. Од завршетка Другог светског рата, могуће је идентификовати неколико релевантних школа мишљења које су се сукцесивно смењивале, а чији је утицај на теорију и праксу развоја био неспоран. Оно што је, чини се заједничка одлика ових теорија, барем када је реч о теоријама које су утицале на развојну помоћ, јесте изостанак доприноса Подсахарске Африке. Ово не значи да афричке државе нису биле у могућности да понуде кохерентна и целовита теоријска објашњења, која су могла имати и практичне импликације, већ зато што је са успостављањем западног модела развоја као универзалног, сваки „шум“ који је долазио из држава Глобалног југа, агресивно утишаван или једноставно игнорисан.

Тешко је стриктно следити понуђену хронологију, посебно зато што ни границе између различитих периода нису чврсте, већ флексибилне и прозирне, али је могуће идентификовати неколико општих фаза у којима су се оне јављале:

1. Теорије модернизације (1940-те, 1950-те и 1960-те године);
2. Теорије зависности (1960-те и 1970-те године);
3. Неолиберализам и структурално прилагођавање (1990-те и 2000-те године) (Chant, McLwaine, 2009).
4. Постразвојна теорија развоја

1.1 Теорија модернизације

Током 1960-их и делимично 1970-их година, друштвеним наукама доминирају студије и истраживања модернизације и њених различитих димензија. Овај приступ, односно школа мишљења, је постао преовлађујући у политичким наукама, социологији, економији и географији, које су, свака са свог становишта, анализирале различите аспекте модерности. Сходно томе, теорија модернизације је понудила један, наизглед свеобухватан и кохерентан систем ставова и вредносних судова Европе, односно Запада према остатку света, који у својој основи садрже, готово експлицитно изложену идеју о његовој супериорности и универзалности. Суштину ових приступа унутар теорије модернизације представља интерпретација развоја, према којој је он увек позитиван и иреверзибилан, као и уверење да државе имплементацијом „исправних“ политика могу достићи животни стандард који се сматра модерним, крећући се путањом коју су следиле државе Запада (Chant, McLlwaine, 2009). У принципу, теорија модернизације поручује, „уколико желите да се развијете, морате бити попут нас (Запад)“. Један од кључних разлога из којих је она опстала кроз деценије, отпорна на промене и оштре критике, проистакао је из чињенице да су фундаментални принципи на којима је успостављена, обезбеђивали легитимитет концентрисању моћи на Западу, што јој је обезбедило значајан утицај на геоекономске и геополитичке идеје.

У питању је концепт наизглед испуњен оптимизмом, који полази од претпоставке да све државе поседују неопходне капацитете да достигну последњу, највишу фазу друштвено-економског развоја, онако како је он конципиран и реализован на Западу. Наравно, остваривање тог циља је условљено применом одређених мера, односно „активирањем“ специфичних механизма који се налазе у самом друштву, од којих су најзначајнији инвестиције, изведене из домаће штедње. Политички систем, током раних фаза развоја би требало да обезбеди организационе механизме, док је политичка воља неопходна како би се подигао ниво штедње и реализовале продуктивне инвестиције (McKey, 2004). Успеху ове теорије је у великој мери допринела и чињеница да је била лако разумљива, као и то да је понудила готова и једноставна решења за проблеме држава које се налазе у „зачараном кругу

сиромаштва“. Једна од основних претпоставки овог концепта је била да се сиромаштво у земљама у развоју „самооснажује“. Недостатак инвестиција и капитала, резултирају ниским нивоом раста, што опет проузрокује недовољна улагања у инфраструктуру и људски капитал, а све то су повратно производи низак ниво економске ефикасности.

Корени теорије модернизације се налазе у социологији, пре свега у натурализму и рационализму и заправо је комбинација ова два приступа, преточена у теорију о друштвеној структури и развоју, представљала одлучујући моменат у интелектуалној историји Западне модерности. Структурални функционализам је умногоме утицао на учења о друштвеним структурама и економском развоју од средине 1950-их година па све до средине 1970-их година. Европоцентричност и супериорност Западног рационализма и Западних институција представљају једну од дистинктивних одлика ове теорије.

Две теорије које су имале огроман значај за теорију модернизације, и значајно допринеле њеној концептуализацији, су теорија еволуције и дифузионистичка теорија. Теорија еволуције је својим учењем о „природности“ и „неизбежности промена“ утицала на ране приступе унутар теорије модернизације. Интелектуални корени ове теорије се налазе у радовима Диркема и Вебера у којима су они, ослањајући се на Дарвинову теорију еволуције у природном свету, настојећи да објасне транзицију од „традиционалног“ ка „модерном“ наглашавали како њој мора претходити читав низ промена друштвених и културних институција (Chant, McLlwaine, 2009).

У послератним годинама, теорија модернизација је у Талкоту Парсонсу имала једног од својих најутицајних представника који је, између осталог, истицао да су промене ставова и система вредности, кључни предуслов за економски прогрес, и развој уопште. Он даље наводи да традиционална друштва морају да преусмере своју оријентацију са породице, локалне заједнице, религије и празноверја како би постала модерна, рационална и предузетнички оријентисана (Chant, McLlwaine, 2009). Берт Хоселиц је био међу првим теоретичарима који је овај Парсонсов модел применио на проблеме развоја. Он је покушао да утврди на који начин се упостављају везе између социјалних, економских и културолошких фактора и како обрасци

њихових међусобних односа варирају, детерминисани нивоом развијености друштва. Хоселиц даље истиче, да је највећи број препрека развоју унутршње природе, оличене у традиционалним ставовима и култури, и они морају бити разграђени и поново успостављени како би понављање европског модела било могуће.

Дифузионистичка теорија је, такође имала значајан утицај на обликовање фундаменталних принципа теорије модернизације. Претечу представљају класично-традиционални приступи у којима је посебно наглашаван значај економског раста и слободног тржишта за процес развоја, ослањајући се на идеје Адама Смита и Дејвида Рикарда. Транзиција из традиционалног стања ка модерности, одвија се путем експанзије идеја, вредности и технологије, кроз простор (пре него кроз време). Земље у развоју се посматрају као друштва која су по својој суштини дуалистичка и у којима постоји коегзистенција модерног, урбаног сектора са традиционалним, руралним. Економски раст и развој ће уследити када се „импулс раста“ пренесе из напредног у традиционални сектор у виду нових технологија, модерних и ефикасних институција и система вредности. Временом, рурални део друштва ће се политички, економски и социјално трансформисати (Chant, McLlwaive, 2009).

„Унилинеарни“ модел развоја Волта Ростова, такође је био под снажним утицајем теорије еволуције. Он, у извесној мери, представља континуитет са дугом теоријском традицијом идеја о „фазама“ раста које су формулисане током Просветитељства, Немачке школе историјске економије и других школа мишљења (Peet, Hartwick, 2009). Она, између осталог, сходно историјским околностима у којима је настала, представља својеврсну алтернативу Марксовој теорији историје, отуда и поднаслов књиге у којој је била изложена, *Фазе економског раста: не-комунистички Манифест*. Ростов идентификује 5 универзалних фаза економског развоја, базираних на искуствима Велике Британије и Европе након индустријске револуције, са предубеђењем да тим путем нужно морају кренути сва друштва. Стадијуми развоја се крећу од униформног традиционализма, ка јединственој заједничкој будућности. Тај процес је природан и неизбежан, и део је универзалног процеса еволуције цивилизације, у којој Европа и Америка заузимају позицију, којој би остали делови света требало да стреме. Развој је за Периферије сведен на процес просторне дифузије иновација из глобалног центра цивилизације (Peet, Hartwick, 2008).

Његово полазиште је било да се свако друштво, уколико се посматра његова економска димензија, може у сваком тренутку, сврстати у једну од пет историјских категорија:

1. Традиционална друштва – имају ограничене „производне функције“ које су утемељене у прењутовској науци; располажу са примитивним технологијама; заступљеност спиритуалних ставова према физичком свету. Све ово је детерминисало горњи ниво продуктивности, док пољопривреда заузима централно место. Структура друштва је хијерархијска, у којој готово да нема социјалне мобилности. Доминантан систем вредности има своје утемељење у фатализму. Ростов је, додуше, признао да је смештање друштава, која су по својој природи врло динамична, само у једну од категорија, ограничавајуће, али је ипак класификацију сматрао неопходном, како би се дошло до суштине предмета анализе, а то су пост-традиционална друштва. Наравно, претпоставка за то јесу промене које би требало да се одиграју у свим релевантним одликама традиционалних друштава.
2. Предуслов за *узлетање* – ови предуслови су се у западној Европи створили крајем 17. и почетком 18. века, како су иновације и резултати модерне науке постепено унапређивали пољопривредну и индустријску производњу, што је водило ка већој динамичности и међународној експанзији. Повољне географске прилике, веће могућности за развој трговинских односа и повољна политичка структура, утицали су да Велика Британија буде прва држава у којој су били створени сви предуслови. На другим местима, егзогени фактори су имали кључну улогу приликом креирања ових предуслова. У овој фази долази до експанзије образовња, долази до појаве банака, повећавају се инвестиције, повећава се обим трговине. Међутим, у самим друштвима, и даље доминирају традиционалне методе, структура и вредности.
3. *Узлетање* – представља велику прекретницу у животу модерних друштава; у овој фази, препреке стабилном расту су коначно превазиђене. У већини друштава, стимулација је углавном долазила од оствареног технолошког напретка, али је такође постојао и повољан политички контекст. Долази до развоја индустрије, формира се и развија радничка класа, која углавном

настањује урбане средине. Такође, долази до екпанзије класе предузетника, као и развоја нових техника у производњи. Након скоро две деценије, следи и трансформација социјалних и политичких структура, како би се одржао стабилан економски раст.

4. *На путу ка зрелости* – наступа након одређеног времена, са експанзијом модерне технологије на све области економских активности, док се између 10% и 20% оствареног прихода, поново инвестира у привреду. Око 60 година након *take-off-a*, друштво улази у фазу „зрелости“, односно стање у којем постоји довољно технолошких и предузетничких вештина, да се произведе све оно што му је неопходно.
5. *Стадијум високе масовне потрошње* представља коначни стадијум, када главни индустријски сектори почну да се баве производњом за масовну потрошњу и када је реални приход достигао ниво који омогућава великом броју људи куповну моћ која далеко превазилази њихове потребе, док се структура радне снаге променила и померила ка запослености која је углавном смештена у канцеларије. Друштва могу одлучити да један део средстава усмере ка успостављању и развоју система социјалне сигурности (Peet, Hartwick, 2009)

Према Ростову, ово су универзални стадијуми раста, и ова класификација је примењива на сва друштва, на њиховом путу ка модерности. Основни покретач који друштвима обезбеђује прелазак из једне у наредну фазу, јесте технолошки развој, али је, такође, важан и социјални, културолошки и политички контекст у којем се он одвија. „Назадна“ и „традиционална“ друштва би требало да подстичу дифузију иновација из напредних друштава, своја тржишта учине отвореним и слободним, што је предуслов економске интеграције, и прихвате међународну помоћ и стране инвестиције.

За државе је неопходно да се окрену ка индустријализацији и комерцијализацији пољопривреде, док иницијални импулс мора проистећи из самог друштва. Један од најзначајних предуслова за реализацију свих ових процеса које модернизација предвиђа, јесте постојање средње класе предузетника или „агената промена“ који ће чинити „модернизаторску елиту“. Такође, за не-западна друштва,

важно је обрасце ауторитета који се базирају на традиционалној лојалности, заменити формалним правом и демократијом, урбанизацијом чију ће окосницу чинити нуклеарна породица и континуирани развој образовања и ширење писмености. Теорија модернизације као референтни оквир процене нивоа развијености једног друштва, узима степен сличности односно раликовања од модерних индустријских друштава. Поред, и више него очигледног европоцентризма, критичари Ростовљевог модела посебно наглашавају да је он био заснован на сасвим ограниченим емпиријским налазима која би потврдила да се чак и процес развоја Запада одвијао на описани начин (Chant, McLlwaine, 2009).

Психокултурне теорије модернизације представљају још једну перспективу унутар теорије модернизације која је додатно оснаживала њене фундаменталне принципе. Оне су посебно наглашавале психолошке, културолошке и бихејвиоралне димензије модернизације са циљем да допуне, односно редефинишу искључиво економску теорију раста и развоја. Према овом приступу, који јасно прави дистинкцију између „традиционалних“ и „модерних“ типова личности, развој модерне личности је заправо пресудан за постизање економског развоја. Трећи свет је неопходно „вестернизовати“ и „модернизовати“ како би се постиго економски развој. Европоцентричност и империјалистичка конотација овог становишта су више него очигледне (Peet, Hartwick, 2009).

Теорија модернизације је умногоме детерминисала развојне стратегије и програме који су током 1960-их и 1970-их година реализовани у државама Глобалног југа.² Након тога, њен утицај је почео постепено да опада, али се никада није у потпуности изгубио. Са почетком новог миленијума, који је обележило дефинисање нове развојне агенде за 21. век, и усвајање Миленијумске декларације и миленијумских развојних циљева, она доживљава свој велики повратак.

---

² Ростов је, поред успешне академске каријере, био на изузетно високим позицијама у администрацијама двојице америчких председника, Кенедија и Џонсона и непосредно утицао не само на америчку политику према земљама у развоју, већ и развојне програме који су били реализовани од стране УН али и међународних финансијских институција и сматра се „одговорним“ за то што је Светска банка преусмерила пажњу са послератне реконструкције на финансирање развоја (Simon, 2009).

Озбиљније преиспитивање фундаменталних принципа на којима је била успостављена, отпочело је већ крајем 1960-их година, и углавном је долазило од економиста и теоретичара из земаља у развоју, који су указивали на изневерена очекивања када је у питању економски развој сиромашних држава, након деколонизације. У периоду када се у земљама у развоју интензивно имплементирале стратегије, које су се ослањале на теорију модернизације, није дошло до очекиваног раста или је он био сасвим ограничен. Такође, поларизација између богатих и сиромашних је постала још драстичнија. Она више није била само глобална, ограничена на јаз између богатих и сиромашних држава, већ је постала изразита и у самим земљама у развоју.

Значајан део критика је био усмерен ка њеном изразитом етноцентризму и инсистирању на одговорности земаља у развоју за сопствене развојне неуспехе, игноришући суштинске, структуралне узроке развојних проблема сиромашних држава, углавном бивших европских колонија, односно историјску перспективу актуелних развојних проблема региона. Такође, теорија модернизације претпоставља универзалност западне културе и вредности, игноришући диверзитет и софистицираност многих древних али и савремених не-западних друштава (Chant, McLlwaine, 2009). Важан допринос критичком сагледавању и приказу кључних мањкавости теорије модернизације су обезбедили теоретичари теорије зависности, посебно Андре Гундер Франк. Франк је у средиште своје критике теорије модернизације, поставио елементарну логику која се налазила у позадини стадијума развоја Волта Ростова (Frank, 1995).

Теорија о стадијумима развоја, истиче Франк, сва „назадна“ друштва описује у контексту истог, униформног традиционализма. Сходно томе, империјална Кина, мајанска централна Америка, племенске цивилизације Јужне Африке, као и феудална Европа су готово изједначене. Типологија углавном игнорише прекапиталистичку историју разноврсних друштава Трећег света, свдећи их једноставно на „назадност“. Даље, Ростов је у извесном смислу извршио генерализацију историју развоја Европе и Америке у секвенци стадијума економског раста који би сва друштва требало да следе. Питање које се, према Франку, логично намеће, јесте како се историја може поновити, када је европски развој изменио контекст у којем су се, сада већ

историјски, догађаји одиграли? Такође, као крајње одредиште којем би сва друштва требало да стреме, промовише се стадијум масовне потрошње, у складу са америчким моделом, и тиме се игноришу многа друштва, која на пример под добрим животом подразумевају живот у складу са природом. Франк читав приступ сматра неадекватним, и према његовом мишљењу, економске политике земаља у развоју би требало да буду комплементарне сопственом специфичном историјском искуству (Chant, McLlwaine, 2009).

Иако је током 1960-их година била изложена оштрој критици, и развојни програми и стратегије који су били њоме инспирисани, нису остварили предвиђене резултате, напротив, она је и након тог периода, остала изузетно утицајна, да би почетком 20. века поново оживела, како у академским круговима (Џефри Сакс и Дејвид Лендис), тако и у стратегијама међународног развоја. Она је, сасвим сигурно, представљала рани социокултурни еквивалент неолиберализма и управо ће у њему, а конкретно у програмима структуралног прилагођавања, она бити обновљена.

1.2 Теорија зависности

Почетком 1960-их година, оптимистични тон који је пратио теорију модернизације, је почео полако да бледи. Изневерена очекивања праћена фрустрацијом, као и све израженије нежељене последице имплементације развојних програма и стратегија, које су биле инспирисане теоријом модернизације, пре свега у државама Глобалног југа, почели су да креирају основ за формулисање другачијег, алтернативног и аутохтоног концепта развоја у овим земљама. Социоекономске прилике у земљама у развоју, посебно у подсахарском региону су се прогресивно погоршавале, док је однос између развијених делова света и региона у развоју постајао све неповољнији, а поларазација израженија. Регион у којем су се контрадикторности најјасније манифестовале, био је регион Латинске Америке и управо је он представљао плодно тле за почетак критичког преиспитивања теорије модернизације и оптимистичних прогноза класичне економије. Искуство Латинске Америке је представљало основ за формулисање нове школа мишљења под називом

dependencia, односно теорије зависности. Она се темељила на Лењиновој теорији империјализма, али је, ипак, отишла корак даље, разматрајући и промене које су се одиграле откако је он изложио тумачење капитализма као узрока неравноправности и доминације.

Када је реч о теорији зависности, важно је напоменути да као и у случају теорије модернизације, не можемо говорити о постојању кохерентног и доследаног система мишљења, већ она обухвата различите правце и приступе, који не морају нужно бити конзистентни у свим својим сегментима. У њеном средишту се налази становиште да је недостатак економског развоја, као и упорност, озбиљност и распрострањеност сиромаштва на Глобалном југу проузроковано континуираним експлоататорским утицајем индустријски развијених држава (Chant, McLlwayne, 2009). Светску економију не чине „традиционална“ и „модерна“ друштва, већ је она подељена између развијеног, индустријализованог центра и углавном аграрних друштва периферије.

Теорија зависности представља својеврсни амалгам различитих школа мишљења од којих су две, структурална и неомарксистичка, детерминисале њене фундаменталне поставке (Џуверовић, 2013). Од структуралиста је преузето становиште о неопходности разумевања друштвене структуре приликом анализирања активности економских агената, док се допринос неомарксистичког дискурса огледа у разматрању неједнакости у развоју земаља Трећег света, и њихов неравноправни положај у међународним односима (Vujačić, 1988; Џуверовић, 2013). Један од најзначајних доприноса теорије зависности проистиче управо из њеног фокуса на специфичне и конкретне механизме империјалистичког потчињавања и експлоатације. За разлику од теорије модернизације, која је изучавала државе, теорија зависности је цео капиталистички систем учинила предметом свог истраживања. Теорија модернизације је претпостављала да се проблем развоја налази у *не*-развијености, као оригиналном стању, док је теорија зависности сматрала да јединствен историјски процес има различите исходе за различите државе, производећи развијеност једних и неразвијеност других. Теорија модернизације је заступала становиште да је развој процес путем којег ће „традиционална“ друштва достићи „модерна“, док су неки од теоретичара унутар

теорије зависности чак инсистирали да је развој неразвијених делова света немогућ и недостижан у капитализму и да је једино решење социјализам. Они су у принципу одбацивали тезу о стадијума раста, тврдећи да неразвијеност „није фаза линераног развоја, у којој се нека земља дуго задржала, нити је то питање прекапитализма, заосталости или назадности у развоју, већ је то резултат структуралног положаја мање развијених земаља у хијерархији светске поделе раста“ (Shanon, 1989, према Кегли, Виткоф, 2004). Такође, теорија модернизације (политичку и интелектуалну) елиту „традиционалних“ друштава посматра као вектор за пренос модернизације, док их теорија зависности сматра колаборционистима у процесу даљег деградирања сопствених друштава.

Разумевање основних поставки теорије зависности, посебно у контексту унутрашњег диверзитета који одликује ову школу мишљења, зависи од сагледавања и критичког преиспитивања радова неких од најистакнутијих теоретичара који су припадали овом теоријском правцу. Аргентински економиста Раул Пребиш се сматра једним од утемељивача теорије зависности и његов рад је, заправо представљао преиспитивање и оспоравање основа конвенционалне економије.

Пребиш је заступао становиште да је капитализам произвео формирање Центра и Периферије у светској економији и да ће примена конвенционалне развојне економије, која је подстицала трговинску размену између то двоје, утицати на додатно продубљивање постојећих неједнакости. Према његовим речима, како наводе Хаслам, Шафер и Бодет, захваљујући свом раном привредном и технолошком напретку, развијене земље су биле у могућности да пресудно утичу на формирање међународног економског система и да дефинишу правила по којима он функционише. Међународна економска структура је успостављена како би омогућила очување *statusa quo*, односно, увоз технологије у државе Периферије је био толико слаб да није могао да апсорбује сву расположиву радну снагу на продуктиван начин, па је нагласак стављен на извоз економских вишкова, што је допринело концентрисању економског богатства и стварање изражених неједнакости. Сходно томе, он је сматрао да модел развоја који је заснован на извозу, неће обезбедити друштвено-економску једанакост у државама у којима се спроводи (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Ослањајући се на искуства држава Периферије током периода процвата међународне трговине, он је, заједно са Хансом Сингером конципирао тзв. Пребиш-Сингерову тезу. Конвенционална теорија трговине наводи да како се трговина између индустријских и пољопривредних држава буде интензивирала, корист од технолошког напретка који се буде одвијао у индустријским друштвима ће утицати на пад цена индустријских производа значајније и брже него што ће падати цене пољопривредних производа, што значи да ће аграрна друштва профитирати. Међутим, уместо да дозволе пад цена индустријских производа упоредо са технолошким напретком, развијене државе су задржале за себе бенефиције технолошког развоја тако што су задржале висину цена индустријских производа (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Међутим, околности које су према нео-класичној економији неопходне како би се произвео *trickle-down* ефекат који би требало да омогући развој неразвијених региона, сматра Пребиш, једноставно је немогуће постићи у реалном животу. Међународна трговина се одвија између учесника који нису равноправни, ни према богатству, а сходно томе ни када је у питању утицај на дефинисање услова под којима ће се она одвијати (McKay, 2004).

Пребиш је такође сматрао да је препорука класичне економије, према којој би државе требало да се усредсреде на производњу само оних добара у којој поседују компаративну предност и да се на тај начин укључе у међународну трговину, непримењива када је реч о земљама у развоју. Неке од државе у којима је процес индустријализације отпочео нешто касније (САД, Јапан, Немачка), нису имплементирале ову стратегију, већ су напротив, високим тарифама и протекционистичким мерама настојале да заштите своју индустрију док она није постала конкурентна на међународном тржишту. Пребиш је сматрао да би државе требало да интервенишу у сферу економије протекционистичким мерама и увођењем увозних царина, чиме би се увозна роба „заменила“ домаћом и на тај начин омогућило повлачење државе из глобалног капиталистичког система (Chant, McLlwaine, 2009).

Разматрајући неједнак однос између држава Центра и Периферије, посебно је био критичан према високом степену фрагментираности држава Периферије, и

немогућности држава да се на тренутак издигну изнад сопствених интереса. Значајан део одговорности припада елити држава Периферије, које ни не покушава промени актуелне економске структуре, пошто као примарни интерес имају очување сопствених извора прихода, који је углавном произишао из извоза примарних производа. Слично другим теоретичарима зависности, Пребиш је препоручивао самосталност и самодовољност држава Периферије, којој би претходиле радикалне унутрашње промене које би имале за циљ да утичу на смањење драстичних неједнакости, док би држава задржала централну улогу у процесу реализовања развоја.

Поред Пребиша, значајан је и рад групе теоретичара, који су 1980-их година, отпочели са изучавањем капитализма из угла које ће нешто касније добити назив *Теорија светског система*. „Велику четворку“ овог правца чинили су: Имануел Валерстин, Ђовани Ариги, Самир Амин и Андре Гундар Франк.

Унутар теорије светског система, посебно место је припадало међународној подели рада у којој најразвијеније земље заузимају најпродуктивније привредне гране, док неразвијеним државама преостаје да своје економије заснивају на извозу примарних производа. Они су, такође, сматрали да је свет подељен на језгро и периферију, уводећи чак и појам полупериферије, која се састоји од оних земаља које теже да се успну од периферије ка језгру, али и земаља које напуштају редове богатих држава (Кегли, Виткоф, 2004). Објашњавајући појаву диспаритета између језгра и периферије (у класном смислу, онако како је то чинио и Маркс), они користе дугорочну структуралну перспективу (Кегли, Виткоф, 2004).

Андре Гундар Франк је изложио свеобухватно структурално тумачење хроничне неразвијености Латинске Америке, које се лако може применити и на друге делове Глобалног југа. Тврдио је, наиме, да „земље које су сада развијене, никада нису биле недовољно развијене, мада је могуће да су биле у фази када су биле неразвијене, односно, када развоја уопште није ни било“. Према његовом мишљењу, разлог се налази у колонијализму. Однос између развијених и неразвијених делова света се, према Франку, налази у дијалектичком односу. Богате и развијене државе су свој статус стекле кроз вишевековну, активну експлоатацију својих колонија и тај процес експлоатације је посебно интензиван након индустријске револуције.

Интеграција сиромашних држава у глобални систем је управо основни узрок њихове неразвијености. Ни један регион није успео да избегне овај утицај, док су његове последице дугорочне и огледају се у успостављању хибридних структура које су у значајној мери детерминисале будуће развојне правце (Frank, 1995). Деколонизација је донела лажну независност, чиме је осиромашивање настављено само у нешто измењеној форми. Он уводи поделу света у зависности од степена економске развијености, правећи тако разлику између развијених држава, Метрополе и неразвијених држава Сателита. Светски систем се састоји од низа метропола и сателита, који се налазе у хијерархијском односу и у којем се метрополе развијају, експлоатишући сателите.

„Кључне хипотезе овог односа, који он дефинише као однос метрополе и сателита су:

1. Читав низ релација између Метрополе и Сателита, унутар и између држава, којима се ресурси и остварен профит каналишу ка метрополама. На тим основама су се развили градови попут Сао Паула или Буенос Аиреса, транспонојући богатство из руралних средина. Међутим, упркос оствареном напретку, они су и даље „сателити“ унутар глобалне економије и неразвијени у односу на водеће светске метрополе;
2. Сателити бележе највећи економски напредак када су њихове везе са метрополама прекинуте или сведене на минимума и
3. Најнеразвијенији региони су они који су традиционално били најближи метрополама“ (Chant, McLlwayne, 2009: 35).

Издак из овог односа за државе сателите је могућ ненасилним путем, само онда када су везе са метрополом ослабљене, нпр. у временима великих економских криза. Међутим, он сматра да ова промена није одржива и дугорочна, зато што не доприноси суштинској промени економске структуре. Једини начин који ће омогућити трајно ослобођење подразумева напуштање капитализма. Ово би, истовремено довело до тога да метрополе остану без извора свог богатства, и на тај начин би њихов даљи економски напредак био онемогућен.

На Франкове ставове, многоме је утицало учење Пола Барана, који је донекле кориговао класичну теорију империјализма, како би разумео а потом и објаснио

положај у којем се Трећи свет налазио у другој половини XX века, када је период колонијализма био окончан, а бивше колоније стекле независност. Према класичној теорији империјализма, веза између капитализма и империјализма је нераскидива, односно, империјализам је неопходан капитализму и једини начин да се он оконча јесте успостављањем социјализма. Баран је тврдио да неразвијеност управо настаје као последица капиталистичког система, унутар којег је успостављена хијерархија унутар које се одвија трансфер вишкова из неразвијених ка развијеним земљама и у томе је значајна улога мултинационалних корпорација (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Самир Амин је даље елаборирао Фуртадову тезу о „хибридним“ структурама у земљама у развоју, посебно анализирајући развој извозног сектора и сектора који производи робу за домаћу потрошњу, као и њихов међусобни однос. Оно што је запазио јесте да су зараде у извозном сектору знатно више него у гранама привреде које производе робу за домаћу потрошњу. Све ово указује на одсуство повезаности и усаглашености два сектора, па је сходно томе, однос између извозног сектора и држава центра ефикаснији него између извозног сектора и домаћег сектора привреде. Ово је одлика готово свих земаља у развоју, и одвија се уз прећутну сагласност домаћих политичких елита.

Аминови радови током 1970-их година, рефлектовали су фрустрацију читаве генерације левичарских интелектуалаца из земаља у развоју, који су и сами били сведоци ерозије оптимизма и еуфорије који су пратили процес деколонизације (Simon, 2006). Амин је „независност“ изједначавао са неоколонијализмом. Он даље наводи да се једна од основних аномалија класичне економије огледа у томе што она изједначава сиромаштво са неразвијеношћу. Ограничавајући се на економске индикаторе земаља у развоју, она вештачки одваја економску сферу од социјалне и политичке организације друштва. Сводећи неразвијеност на сиромаштво, она искључиво апострофира манифестацију, али не и узрок проблема. Неразвијеност, према Амину, настаје као последица акумулације капиталистичке експанзије током историје (Simon, 2006). Три фактора, према Амину, значајно доприносе настанку и развоју неразвијености:

1. Неједнакост продуктивности између сфера центра и периферије;

2. Дисартикулација, аструктурализација и дисторзија неразвијених економија периферије коју сачињавају неинтегрисани сектори неразвијених економија периферије, са мање токова унутрашње размене који би требало да задовоље страну потражњу, које су наметнуте од стране економија центра и
3. Економска, политичка и социјална доминација центра (Simon, 2006).

Амин је сматрао да је адекватна алтернатива дисартикулацији, односно прекидање веза (*delinking*). То је по њему представљало манифест за промене. Одбацивање идеје да је експанзија капитализма неизбежна и сходно томе, не оставља могућност за националну аутономију. Сматрао је да полицентричност представља адекватну алтернативу неолибералном моделу развоја.

Огроман, вишетомски допринос теорији зависности, укључујући и детаљну анализу еволуције глобалне економије и глобалног капиталистичког система, дао је Емануел Валерстин. Он у дебату о односу држава *центра* и *периферије*, уводи нову категорију, а то је *полу-периферија*. Државе које се налазе у овој категорији, би требало да буду медијатори између богатих и сиромашних, односно да ублажавају тензије, настале као последица глобалних неједнакости. Такође, оне својим примером демонстрирају да револуција није неопходан предуслов реформи (McKaу, 2004).

Аргири Емануел се такође бави анализом међународне трговине и констатује да она доприноси не само одржавању, већ и репродукцији глобалних неједнакости. Производи на међународном тржишту који потичу из богатих и развијених држава имају знатно вишу цену од истих или сличних производа који су пореклом из земаља у развоју. Основни узрок ове неједнакости не представља различити квалитет ових производа, већ могућност богатих и моћних да манипулишу ценама у своју корист и да креирају услове трговања.

Теорија зависности, није, нажалост испунила очекивања (Џуверовић, 2013). Критика је често била усмерена ка претераном поједностављивању и генерализацији (Chant, McLlwaine, 2009). Док теорија модернизације готово у потпуности игнорише екстерне факторе приликом разматрања узрока (не)развијености земље, теорија зависности их пренаглашава, занемарујући специфичност конкретних националних

контекста. Такође, што је можда и најважније, изостали су конкретни предлози и стратегије.

1.3 Неолиберализам и структурално прилагођавање

Када је послератна обнова Западне Европе и Јапана била завршена, раст светске економије је постепено почео да успорава. Успоравање раста у Првом свету, је имало озбиљне реперкусије и на економске перформансе земаља Трећег света, од којих је свега неколико њих смелије и одлучније кренуло у процес индустријализације, док је већина била готово у потпуности зависна од извоза примарних пољопривредних производа. Упоредо са привредним опоравком Јапана и западне Европе, амерички трговински дефицит је прогресивно растао, док су економске прилике биле додатно отежане високим трошковима Вијетнамског рата. Када је Сједињеним Америчким Државама понестало злата, којима би покриле трошкове, оне су унилатерално прогласиле крај златног стандарда и на тај начин уклониле један од угаоних камена бретонвудског система (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Када су државе ОПЕК-а драстично повећале цену нафте, околности за земље Трећег света су постале значајно неповољније. То је условило њихово економско успоравање али и озбиљније задуживање код међународних приватних банака. Када је коначно 1982. године постало јасно да нису у могућности да испуне своје обавезе према међународним финансијским институцијама, прогласиле су банкротство. Истовремено, одговор ММФ-а и Светске банке на новонастале економске прилике је био такав, да су се они позиционирали више као инструменти САД, а не мултилатералне институције са прецизно дефинисаним циљевима и надлежностима. Одговорност је, очекивано, у потпуности пренета на земље у развоју и њихово „неодговорно задуживање“, док је истовремено, гарантована амнестија иностраним банкама које су то задуживање учиниле могућим. Сходно томе, управо се од земаља у развоју очекивало „прилагођавање“ и Светска банка и ММФ су имплицитно условљавање из претходног периода, заменили експлицитним, које је

било је било реализовано инсистирањем на имплементацији програма структуралног прилагођавања.

Идеолошки корени неолиберализма, налазили су се у теоријама политичке економије деветнаестог и двадесетог века, које су сада доживеле своју рехабилитацију. Иако није било речи о једноставном континуитету, неке од фундаменталних идеја из тог периода су заузимале централно место и у „новој“ идеологији. Вишедимензионалност неолиберализма се огледа у томе што се он употребљава у најмање пет различитих значења и то: у оквиру студија развоја, као скуп економских политика, развојни модел, идеологија, академска парадигма и историјско раздобље. Сходно томе, прецизну и потпуну дефиницију, једноставно није могуће успоставити, али је важно идентификовати фундаменталне вредности и принципе који су у оквиру неолиберализма издвојени као релевантни за успостављање привредног живота, али и редефинисање улоге државе, односно степена њеног интервенционизма. Редифинисање облика и степена државног интервенционизма, односно фундаменталних функција државе, а не њена потпуна деструкција, представљало је једну од главних амбиција неолиберализма. Централне вредности на којима је овај теоријски правац успостављен, су биле слобода, индивидуализам и неједнакост.

Фактори који су утицали на оснаживање позиције неолиберализма су, између осталих, резултати „азијског модела“, односно, доминантан начин њихове интерпретације, али и исход Хладног рата, који је већ тада, био сасвим извесан.

Искуство азијских држава је истовремено обезбедило снажан подстицај, али и пружио неопходни легитимитет, за агресивно инсистирање на имплементацији програма мера, прво економских, а након тога и политичких, које су проистицале из неолибералне теорије. Међутим, анализа теоретичара неолиберализма, када је у питању успех који су у релативно кратком временском периоду постигле источноазијске државе, је била резултат партикуларног приступа и ослањала се углавном на праћење и интерпретацију само одређених индикатора у крајње специфичним околностима у конкретном историјском тренутку. Посебно је наглашавана посвећеност нео-класичним постулатима, која је била препознатљива у политици нпр. Тајвана и Јужне Кореје кроз извозно оријентисану привреду,

либерализацију трговине и уклањање протекционистичких мера. Истовремено, занемарује се чињеница да је, нпр. Јужна Кореја, дуги низ година примала значајну финансијску подршку САД. Такође, на почетку процеса индустријализације, ове државе су имале успостављене снажне протекционистичке мере, како би „заштитиле“ своју привреду. Утицај традиције и специфичне културне матрице у стварању „азијског чуда“ је, такође био посебно важан (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Постепено опадање ионако ограниченог утицаја теорије зависности у земљама у развоју, услед све снажнијих критика и оспоравања које су долазиле изнутра, али и споља, од „прогресивне школе“ мишљења, је такође допринело успону неолибералне мисли. Слабљење моћи СССР-а и дискредитовање социјализма као равноправне алтернативе, додатно је утишало шумове који су долазиле са „периферија“ (Мскау, 2004), док је окидач за успостављање потпуне доминације неолиберализма, представљала дужничка криза која је захватила свет у развоју, и њене импликације.

Успоном неолибералне мисли долази до оживљавања неких од кључних идеја теорије модернизације. Пре свега, долази до изражаја уверење о универзалној путањи развоја којом сва друштва пролазе, на свом путу од традиционалних ка модерним. Традиционалне и упорне препреке економском расту и развоју се превазилазе усвајањем и применом мера, креираним споља, односно, интернализацијом норми својствених западним друштвима. Међутим, теорија модернизација није доживела своју потпуну реинкарнацију у неолибералној мисли, и до значајнијег размимоилажења долази приликом исцртавања граница државног интервенционизма.

Теоретичари неолиберализма су сматрали да би улога државе требало да буде резидуална и ограничена на креирање најповољнијих услова за одигравање слободне тржишне утакмице, уз обезбеђивање функционисања владавине права и подстицања индивидуалне иницијативе. Милтон Фридман је, између осталог, истицао да „милиони способних и енергичних људи живе у земљама у развоју и једино што им недостаје јесте повољно окружење, које би им омогућило да позитивно трансформишу лице своје земље у правцу креирања слободних и

конкурентнијих тржишта која су преплављена храбрим и иновативним појединцима“ (Peet, Hartwick, 2006). Веровали су да се иза “лажне бригае за опште добро“ и „јавни интерес“, као и систематских одговора на „моралне захтеве за успостављање социјалне правде“, успоставља гломазан и неефикасан бирократски апарат који, како би задовољио интересе појединих група, прекомерно интервенише на тржишту, на тај начин умањује његову ефикасност, доводећи у питање опстанак темељних вредности на којима се изградио просперитетни западни свет. Сходно томе, неолиберализам је настојао да се успостави као противтежа различитим облицима државног интервенционизма, независно од идеологије под чијим окриљем се он спроводи. Према неолибералној теорији, тржишта можда нису савршена, али неспорно представљају ефикаснији регулаторни механизам од „клептократских“ власти (Мскау, 2004).

Масовна имплементација пакета мера инспирисаних неолибералном идеологијом од стране међународних финансијских институција је отпочела крајем 1970-их и почетком 1980-их година, непосредно након избијања дужничке кризе и немогућности једног дела земаља у развоју да испуне преузете обавезе према међународним финансијским институцијама. Међународни монетарни фонд и Светска банка су на новонасталу кризу одговориле конципирањем пакета мера, прво економских а након тога и политичких, који су требали да допринесу да земље у развоју „редефинишу и преобликују фундаментална начела на којима су до тада почивале њихове економије, па и читава друштва“.

Неолиберализам основне узроке економске стагнације, али и регресије, земаља у развоју види у следећем:

1. Пренапрегнути јавни сектор којег одликује висок степен корумпираности и неефикасности;
2. Пролиферација државних регулаторних механизма који инхибирају тржиште и
3. Присуство „традиционалних“, не-тржишних социјалних релација које онемогућавају комодификацију производње (Thomas, 2000).

Већ током 1980-их година, пакет „препорука“ који је проистицао из неолибералне теорије, постао је стандард у стручним круговима међународне

економске политике. Формулисањем тзв. Вашингтонског консензуса, 1989. године, експлицитно су дефинисане мере чије усвајање је представљало императив за наставак сарадње са међународним финансијским институцијама, а убрзо су се и други релевантни донатори приклонили дефинисаним условима. Прво би се извршила стабилизација система у непосредној сарадњи са ММФ-ом, након чега би у консултацијама са Светском банком биле усвојене мере прилагођавања система. Пакет мера је обухватао: успостављање фискалне дисциплине, смањење јавне потрошње, реформу пореског система, дерегулацију каматних стопа, либерализацију трговине, подстицање страних директних инвестиција, приватизацију, дерегулацију и осигуравање својинских права, рестрикција права радника (Peet, Hartwick, 2009).

Овај пакет мера је масовно имплементиран прво у Латинској Америци, а након тога у Азији и Подсахарској Африци, а после 1989. године, послужио је као модел за „преобликовање“ посткомунистичких држава источне Европе. Само у Подсахарској Африци, за мање од две деценије, усвојен је 171 програм структуралног прилагођавања. Неолиберализам је постао нова ортодоксија не само у западним државама, већ и међу владама држава Трећег света у којима су се политичке елите дистанцирале од интереса сопствене радничке класе и сељака, и настојале да придобију и очувају подршку и демонстрирају лојалност међународним донаторима.

„Док је у једном броју развијених држава, примена неолибералне политике допринела порасту стопе незапослености као и сиромаштва и неједнакости, као и деиндустријализацији, означавајући крај 'златног доба' континуиране високе стопе раста и кејнзијанске државе благостања, ефекти на земљама Трећег света били су далеко озбиљнији а последице драматичније. Неолибералним дискурсом доминира анти-државни став, међутим имплементација је подразумевала свеобухватну државну интервенцију која је требало да успостави потпуно другачији економски систем који би одговарао интересима и потребама приватног капитала – додуше, више страног него домаћег, и финансијског више него продуктивног (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012: 60-61).

Током две деценије интензивне примене програма структуралног прилагођавања, већина земаља Трећег света је била принуђена да повећа извоз, превасходно примарних сировина и индустријских производа мале вредности,

покушавајући да на тај начин обезбеде средства за испуњавање финансијских обавеза према Првом свету и смање хронични буџетски дефицит (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012). Уколико се импликације примене програма структуралног прилагођавања посматрају са становишта социоекономског развоја и унапређења квалитета живота, тај период се свакако може окарактерисати као „изгубљена декада“, у којој је сиромаштво афричких држава додатно продубљено.

1.4 Постразвојна теорија развоја

„Последњих 40 година се често одређују као „доба развоја“. Међутим, ова епоха се ближи свом крају и време је да јој се објави читуља“ (Sachs, 1992). Овако гласи прва реченицу у уводу за *Речник развоја (Development Dictionary: A Guide as Knowledge as Power)* који је приредио Волфганг Сакс. Почетком 1990-их година, у неким теоријским круговима, посебно међу интелектуалцима који су долазили из држава Југа, „развој“ је проглашен „мртвим“. Сходно томе, они су сматрали да је наступило доба „*пост-развоја*“, односно, критичког преиспитивања доминантног дискурса унутар којег се разматрало питање развоја током претходних деценија, његових фундаменталних принципа и начина реализације. Ова школа мишљења се делимично ослања на основне постулате теорије зависности, настојећи да питање развоја сагледа из перспективе држава Глобалног југа. Истовремено, теоријско утемељење постразвојне теорије се истовремено налази и у постмодерној теорији, која претпоставља одбацивање концепта модернизације и модерности у корист диверзитета и контекста (Chant, McLlwaine, 2009). У суштини, постразвој је представљао покушај критичког преиспитивања хегемонистичких теорија развоја.

Теорије развоја настају у специфичним социјалним, економским и политичким околностима, док на њихову појаву, огроман утицај имају и постојећа теоријска разматрања као и њима својствене практичне импликације. Три аспекта су посебно важна за разумевање историјских околности које су детерминисале појаву овог теоријског правца:

1. Криза послератних теорија развоја;

2. Неуспех развојних стратегија које су проистицале из послератних теорија развоја (углавном теорије модернизације и неолиберализма) и

3. Успон постмодернистичке мисли као и појава критичких друштвених покрета, превасходно у Латинској Америци, али и у другим деловима Глобалног југа (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012: 69).

Такође, успон и даљу еволуцију постразвојне теорије обезбедиле су и живе дебате које су се одвијале унутар постструктурализма и постмодернизма. Унутар ових дебата, посебно су се профилисала два става:

1. Језик, односно речи и концепти, је кључан за разумевање реалности, али и њено обликовање и
2. Знање је друштвени конструкт и сходно томе, није вредносно неутрално. Из тога проистиче да сви напори да се знање универзализује, имају за последицу колонизацију и потчињавање (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Упркос завидном диверзитету када је реч о темама које су се изучавале унутар постразвојне теорије, релативна сагласност је постојала око тема које би требало да чине тзв. *чврсто језгро*, односно питања за која се сматрало да су обележила послератну теорију и праксу развоја. Ту се пре свега мисли на: питање репрезентације, питање односа знања и моћи, питање деполитизације и питање универзализма и хомогенизације (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Слично пост-структуралистима, теоретичари постразвојне теорије су указивали на значај који речи и језик уопште имају у обликовању економске, политичке и друштвене реалности. Оне нису неутралне, већ генеришу одређена значења – места, политичко-економских процеса и културолошке праксе – и формирају облик репрезентације. Језик омогућава производњу друштвене реалности коју би институције и теоретичари у области развоја, требало да анализирају. Оно што су сматрали проблематичним јесте чињеница да су се системи репрезентације, који су пратили политички, културни и економски пројекат током колонијалног периода, у великој мери одржали и након што је процес деколонизације окончан. Дело Џозефа Конрада, *Срце таме*, се наводи као пример таквог дискурса, и оно је, заједно са делима других писаца, мисионара и авантуриста из тог периода, допринело креирању моћног наратива о неевропским народима, као „дивљацима“, а

о Африци као о „месту на којем се могу срести људи у свом дивљем и неукроћеном стању“ (Konrad, 2002).

Овај наратив је послужио као основ, али и за каснију легитимизацију карактера односа који ће бити успостављен између колонијалних власти и потчињених друштава, а који ће, између осталог, одликовати брутално кршење људских права а све у циљу остваривања „прогреса“ и „цивилизације“ потчињених. Дехуманизацијом Африканаца, овај пројекат је постао легитиман. Поред легитимизације колонијализма, овај наратив ће касније утицати и на перцепцију постколонијалних афричких држава. Колонијална репрезентација је настојала да „утиша“ сваки израз аутентичне политичке природе, као и економских, политичких и културних ефеката који су имали европски колонијални пројекти, друштвена пракса која је у оквиру постразвојне теорије означена као деполитизација (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

„Уопштено посматрано, геополитика производње знања о развоју као и њена дисеминација су играле централну улогу у овом процесу. Ескобар је заступао становиште да се развој у послератном периоду најбоље могао описати као апаратус који повезује облике знања о Трећем свету са развијањем различитих облика моћи и интервенција: што је резултирало у мапирању и производњи друштва Трећег света“ (Escobar, 1995b: 213, према Haslam, Schafer, Beaudet, 2012: 74). Један од најистакнутијих представника овог покрета био је колумбијски антрополог, Артуро Ескобар (*Arturo Escobar*) чији рад је углавном био усредсређен на различите начине класификовања држава и народа Глобалног југа, а чије су главне одлике биле генерализација и ниподаштавање. Ескобар овај феномен назива „дискурсивном хомогенизацијом“, која је својствена дихотомији Запад наспрам осталих.

У процесу генерисања знања о Трећем свету, кључну улогу су имале институције попут Светске банке и ММФ-а, у којима је произведено знање о развоју било суштински повезано са хегемонистичким теоријама развоја као и геополитичким условима на глобалном нивоу у датом историјском тренутку. Они који поседују моћ, на националном и међународном плану, истовремено дају и коначан суд о томе које знање је релевантно и на који начин ће оно бити примењено.

Питање универзализације је такође посебно разматрано. Из перспективе постразвојне теорије, хегемонистичке теорије развоја представљају европску и америчку економску и политичку путању кретања, природан пут историјског развоја који су ова друштва следила. Управо ова „логика“ се налази у позадини промовисања вестернизације света, која инсистира на путу развоја западних друштава као једином пожељном али и једином могућем, у контексту жељених исхода.

У непосредној вези са универзализацијом Западног искуства, налази се и тенденција хомогенизације, односно тенденција хегемонистичких теорија развоја да друштва Африке, Азије и Латинске Америке представљају на исти начин, уједначено, на њиховом путу развоја, занемарујући комплексност и диверзитет њихових историја, култура, традиција, и будућих аспирација.

Теорију модернизације одликује извесност и наглашавање благородности капитала, технологије и науке. Ову „извесност“ позитивних промена пољуљала је теорија зависности која наводи да се корени неразвијености налазе у екстерној зависности и интерној експлоатацији, а не у недостатку капитала, технологије или модерних, прозападних вредносних норми. И након тога, почетком 1990-их година, уследила је појава значајног броја теоретичара, који превасходно са културолошке позиције, критикују саму идеју развоја. Он даље сматра, да је деконструкција концепта развоја омогућила пост-структуралистима да постулирају могућност пост-развојног доба у којој „развој“ неће бити централни принцип око којег се организује друштвени живот (Escobar, 1995). У том периоду, мање ће бити ослањања на знање технократа, а више на напоре обичних људи да изграде светове који ће бити хумани и еколошки одрживи, и који ће одговорити на њихове културолошке и религијске потребе.

Ескобар, одговарајући на критичко преиспитивање постразвојне теорије, у извесној мери сумира суштину овог теоријског правца. Он је главне критике груписао у три категорије:

1. Фокус на дискурсу на којем теоретичари постразвоја инсистирају, утиче да превиђају суштинске проблеме развоја, а то су сиромаштво и природа капиталистичког система;

2. Превиђају чињеницу да у пракси, али и теорији, постоје различита гледишта о развоју, начину функционисања институција које би требало да га учине могућим, али и конкретних развојних стратегија. Њихов приступ обилује генерализацијама.
3. Романтизирано гледиште на локалне обичаје и традицију, као и деловање друштвених покрета, уз занемаривање чињенице да је „локални ниво“ такође уграђен у односе моћи (Peet, Hartwick, 2006).

Ескобар сматра да су критике саме по себи врло проблематичне. *Прва* критика да анализа дискурса онемогућава суочавање са реалним проблемима развоја, није валидна пошто је базирана на претпоставци да дискурс није материјална ствар, и сходно томе, пропушта да уочи да су модерност и капитализам симултани системи дискурса и праксе. *Друга* критика је била да пропушта да препозна диверзитет међу концептима развоја који су се појављивали током протеклог периода. На овај начин, критичари показују да нису разумели суштину пост-структуралног пројекта, која се огледа у анализи дискурзивног оквира а не начина на који је он материјализован приликом практичне примене. Акцент је на процени и преиспитивању природе и ефеката читавог дискурса. *Трећа* критика, која се своди на оптужбе за ружичасти поглед на локалне обичаје и искуства, и сходно томе имплицира се наивно схватање домета локалног нивоа, иницијативе и традиција, док с друге стране, одговарају теоретичари постразвоја, и либерална и марксистичка стратегија, на којима су утемељење концепти развоја из претходног периода, и сами говоре „у име народа“, само, наравно, из академских кругова или из перспективе међународних организација (Peet, Hartwick, 2006).

Нешто свеобухватније излагање основних становишта се налази у збирци есеја која је објављена 1997. године, *The Post-Development Reader*, у чијој припреми је учествовала група еминентних теоретичара, углавном из држава Југа, а где се могу идентификовати три општа става:

1. *Радикални плурализам*: један од основних проблема модерног доба налази се у нехуманости савремених институција и технологије. Људи су уплетени у глобалне структуре и недостаје централизована моћ неопходна за глобалну акцију. Да би произвеле промену, активности које се предузимају не би

требало да буду мегаломанске и глобалне, већ скромне и реализоване на локалном нивоу.

2. *Једноставност живота*: која би се огледала како у еколошком, тако и у спиритуалном смислу.
3. *Превредновање капиталистичких друштава*: која би се огледала у поновном оживљавању неких елемената који су били добри а нестали су у модерном времену.

Са становништа постразвоја, западни модел развоја је у већој мери деструктивна него што је генеративна сила, и њој се не треба препустити већ би јој се треба одупрети. Она представља део проблема, а не део решења (Peet, Hartwick, 2006).

Главно ограничење овог теоријског концепта, огледа се у суштинској немогућности да понуди довољно јасну и кохерентну „алтернативу развоју“ која би могла да буде операционализована, за коју се у принципу залагао и коју је од самог почетка најављивао као неопходну. Критичари ове школе мишљења, такође наводе, да упркос настојању да се издигне, и себе позиционира изнад доминантног дискурса унутар којег су се током претходног периода одвијале дебате о суштини и основним одликама развоја, теоретичари постразвоја своје анализе представљају служећи се постојећим концептима, унутар већ дефинисаног система, који заправо критикују и настоје да деконструишу. Аргументи које они износе представљају донекле компилацију и консолидовање дотадашњих критика конвенционалних теорија развоја које су пристизале са позиција различитих научних дисциплина. Несавршеност концепта развоја није довољан разлог за одбацавање концепта као таквог, јер би то истовремено имплицирало одбацавање и могућности прогреса, али и игнорисање неспорно позитивних промена које су се десиле у неким деловима Глобалног југа и појединим сегментима друштвеног живота.

2. Простор и време као детерминанте развоја – (Јохан Галтунг)

Теоријску основу за разумевање хроничне људске несигурности становника Подсахарске Африке, али и исцртавање правца другачијег, алтернативног концепта развоја, понудио је норвешки социолог, математичар и оснивач мировних студија, Јохан Галтунг.

Галтунгов концепт „структуралног насиља“, иако успостављен још 1969. године, представља драгоцено теоријско полазиште за разумевање односа између постколонијалне афричке државе и развијених држава Глобалног севера, бивших метропола. „Структурално насиље“ је, за разлику од директног насиља у којем постоје непосредни починиоци, чин насиља и жртве, уграђено у саме структуре, институције и идеологије у форми неједнаких односа моћи и неједнаких животних шанси. Неједнакости су, према Галтунгу, уграђене у саме обрасце друштвених односа, па сходно томе, не само да су ресурси „неједнако редистрибуирани“, већ и „моћ да се одлучује о редистрибуцији ресурса“ (Galtung, 1969). Он посебно издваја империјализам, који представља специфичан и, према Галтунгу, софистицирани однос доминације између колективитета, односно држава, као кључну инстанцу структуралног насиља, у којем се привилегије диспропорционално распоређују Центру од Периферије као резултат њиховог односа, али и домаћем Центру (или елити), од домаће Периферије. Он даље наводи да у таквој констелацији односа:

1. Постоји хармонија интереса између центра у државама Центра и центра у државама које припадају Периферији;
2. Присутна је већа дисхармонија интереса унутар држава Периферије него у државама Центра и
3. Постоји дисхармонија интереса између периферије у државама Центра и периферије у државама Периферије (Galtung, 1971).

Глобални трговински режими, представљају један од примера “структуралног насиља” и асиметричних односа између држава Подсахарске Африке и развијених земаља. Постоји извесни континуитет са колонијалним периодом када су као такви успостављени. Државе Подсахарске Африке нису биле у могућности да промене

постојећи образац и редифинишу глобали трговински режим, углавном услед деловања глобалних институција, структура и режима. Институције Бретон Вудса, омогућавају очување структуралног дисбаланса између држава Глобалног севера и држава Глобално југа, проузрокујући одржавање неједнакости између региона (Акокрари, 2007).

Галтунг је истовремено понудио и теоријски оквир унутар којег је могуће извршити деконструкцију доминантног концепта развоја, односно предлаже начин на који би он требало да буде разматран, посебно наглашавајући како природа односа између развијених држава Севера и сиромашних држава Југа, представља кључну препреку која онемогућава његову реализацију.

У средишту теоријског разматрања развоја, према Галтунгу, налазе се питања како створити снажне и богате државе, снажне и богате елите, и снажна људска бића, народ – коме су, ако баш и није богат, задовољене основне животне потребе (Галтунг, 2009). Галтунг своју књигу *A Theory of Development: Overcoming Structural Violence*, започиње тврдњом да не постоји коначно стање развијености, и да је њега немогуће достићи. Развој је по својој природи холистички и дијалектички и попут сваког другог *holon*-а испуњен силама и контрасилама, односно контрадикторностима, које се налазе у основи свега што је људско. Постоје циклуси који се смењују, док су коначна стања „могућа“ једино у фундаментализму. Ни једно друштво не би требало да тежи окончању циклуса, већ би се с њима требало носити ненасилно и конструктивно (Galtung, 2010).

Галтунг развој посматра као процес „одвијања“ (*unfolding*) потенцијала који се налазе у природи, човеку, друштву и свету. Овај норвешки теоретичар је 1995. године, изложио је списак од 25 теза о теорији и пракси развоја, који ће након годину дана, у својој књизи *Мирним средствима до мира – мир и сукоб, развој и цивилизација*, модификовати и редуковати на 15 кључних теза о развоју (Галтунг, 2009). Оне представљају систематични приказ и анализу недостатака и ограничења постојећих теоријских промишљања о развоју, истовремено нудећи конструктивна и креативна решења за њихово превазилажење и сугеришу један нови, другачији вид сарадње између држава Глобалног севера и Глобалног југа.

Аутор се залаже за аутономни развој „из базе“. Полазна претпоставка је да концепт развоја мора одговарати културолошким, односно цивилизацијским специфичностима друштва, супротстављајући га западном моделу развоја, који је претпостављао и подразумевао супериорност западног модела. Сходно томе, земље у развоју би требало самостално да дефинишу своје националне стратегије развоја, које ће одговарати локалним реалностима, истовремено се супротстављајући једноставном копирању, односно модификацији западног модела. Проблем, према Галтунгу, наступа онда када се један регион класификује као „развијенији“, у односу на друге, при чему се одређеном коду додељује привилегован статус, а развијање постепено постаје клонирање, или чак, уколико се доведе до екстрема, културоцид. Међутим, уколико се одредница „развијенији“ разуме као већа успешност у развијању потенцијала, онда би класификација држава која би из овога произишла, била неупоредиво смисленија и сврсисходнија (Galtung, 2010).

Настојећи да своје виђење теорије и праксе развоја изложи у нешто целовитијем и структурисанијем облику, Галтунг је понудио „25 теза о теорији и пракси развоја“, групишући их у три дистинктивне, али међусобно повезане категорије. *Прва категорија*, којој припада првих десет теза, представља заправо критичку рефлексију у односу на дефиниције и концепте развоја који су доминирали у прошлости. *Другу категорију* чини наредних десет теза које су по својој природи конструктивне и позитивне и представљају ауторову визију развоја. *Трећа категорија* се бави развојом помоћи земљама у развоју (Galtung, 1995; Галтунг, 2009).

1. *Развој је одвијање неке културе; остваривање кода или космологије те културе.*

Постојање мноштва различитих култура и цивилизација у свету доводи до тога да не постоји само један, већ мноштво развоја. У супротном, уколико једна култура односно цивилизација намеће своје схватање развоја, долази до културног насиља.

2. *Развој је прогресивно задовољавање потреба људске и нељудске природе, почевши од потреба оних који су најугроженији.*

Ускраћивање могућности људима да задовоље егзистенцијалне потребе, истовремено представља негацију њихове људске природе. „Уколико им се ускрати

задовољавање потреба материјалне/телесне природе, они више нису бића, а уколико су им ускраћене више/нематеријалне потребе, онда више нису људи“ (Галтунг, 2009: 185). Такође, природа има своје потребе које су знатно шире од успостављања једноставне еколошке равнотеже, односно одрживости.

3. *Развој је економски раст али ни на чију штету.*

Најближе конвенционалном и широко распрострањеном схватању развоја као економског раста, уз изузетак овог „али“. Питање које захтева одговор јесте да ли је могуће остварити економски раст не уништавајући природу? Такође, стандардизовани индикатор економског раста јесте БДП, и он пре свега одражава економске активности у области „индустрије“ и „трговине“. Међутим, уколико се економски раст интерпретира као економска активност, односно као циклус који повезује природу, као прву карику у ланцу са потрошњом, као последњом, онда се он нужно одвија на штету природе.

4. *Именица „развој“ може да се разуме само као множина, „равоји“, никако као једнина.*

Ово у суштини представља фундаменталну тезу Галтунговог концепта развоја и проистиче из прве тезе. Наметање једне културе другој, доводи до тога, да се она доживљава као нешто спутавајуће и страном, независно од њене праве природе, која понекад може бити и ослобађајућа.

5. *Глагол развијати, може да се разуме или као непрелазни или као повратни или као узајамно повратни глагол, никако као обичан прелазни глагол.*

Развој је по својој суштини увек саморазвој. Други не може бити узрок развоја Ја, а да при томе не буде нарушена аутономија Ја. Према својим, конвенционалним и неконвенционалним дефиницијама, аутономија је један од основних циљева развоја. „Ја развијам, ја се развијам или, развијамо једни друге“ (Галтунг, 2009: 188).

6. *Западна цивилизација себе сматра универзалном цивилизацијом, и универзализује своју историју као историју развоја за друге, из чега проистиче да је:*

Развој=Западни развој=модернизација.

Развој=раст=економски раст=раст БНП-а.

7. *Најважнији услови за економски раст су вредан рад, штедња/улагање, похлепа и безобзирност.*

Пут до економског развоја, води преко обраде (индустрије) и маркетинга (унутрашње и спољне трговине). Остваривање успеха зависи од три варијабле: а) највећи могући квалитет за најмању могућу цену; б) што више културе унето у што мање сировог материјала; и в) добар однос између финансијске и реалне економије. Наравно, похлепа је неопходан састојак.

8. *Највећи носиоци безобзирности су мушкарци, протестанти и економисти, посебно када су све три одлике присутне.*
9. *Два главна региона економског раста у свету су Јудеохришћански северозапад и Будистичко конфучијански југоисток.*
10. *Остатак света је за сада осуђен на статус периферије у светском систему економског раста.*
11. *Са „тржиштем“ и „планом“ као главним димензијама, добијамо 5 а не само 2 економска система, и то: тржиште, без плана (Плави, капиталистички); план, без тржишта (Црвени, социјалистички); пола-пола (Рози, социјал-дмократски); оба-и (Жуто-зелени, јапански); ништа од (Зелени, традиционални, локални).*
12. *Позитивна развојна синергија може да настане само из еклектичке употребе свих 5 система у простору, функционалном простору и времену, уместо идеолошке посвећености само једном систему.*

Неопходно је извршити транзицију из монотеистичке вере у једног економског бога, ка политеистичкој вери у неколико њих.

13. *Децентрализована дистрибуција фактора производње, тако да свако постаје потенцијални учесник у производњи.*

Децентрализација омогућава мобилизацију свих расположивих ресурса и део је идеологије према којој би свако требало да производи нешто.

14. *Први приоритет производње би требало да буде задовољавање основних потреба најугроженијих и то се најбоље постиже у Зеленој економији.*
15. *Други приоритет производње јесте успостављање једноставних инструмената којим би се омогућило задовољавање основних потреба;*

16. *Трећи приоритет производње је производња за извоз.*

Основно правило које би требало поштовати приликом извоза јесте – никада не извозити сировине, већ настојати да у производе који се извозе унети неки облик културе.

17. *Да би се обогатили, нужно је повећати ниво Q/P (квалитет/цена), одржавајући или повећавајући C/N (култура/природа), водећи рачуна о равнотежи.*

18. *Какво би остали богати, неопходно је унапредити квалитет: природа, рад, технологија, менаџмент.*

Важно је успоставити и одржавати еколошку равнотежу, унапредити ниво образовања и здравствене заштите целокупног становништва, улагати у иновације и истраживање.

19. *Како би остали развијени, неопходно је интернализovati екстерналије у људском, природном, друштвеном, светском, културном простору и тако све просторе учинити одрживим кроз време.*

20. *И кад/уколико све пропадне, не одустајте, већ покушајте поново тамо где је све кренуло по злу, чак и из почетка, уколико је неопходно.*

21. *Помоћ у развоју је законски потомак западног империјалистичког оца и хришћанске мисионарске мајке, и то дете носи у себи код оба родитеља.*

„Помоћ у развоју је у суштини начин да се осигура репродукција, па чак и опстанак западне културе и структуре широм света, сејањем социо-културног семена тог одређеног генетског кода свуда, уз коришћење локалног сиромаштва или беде као оправдање. Ако помоћ у развоју не успе да смањи беду, него доводи до њене репродукције, то се схвата као разлог више да се настави њено спровођење. „Отац“ користи прилику да се прошири, овога пута економски и културно, а не само политички и војно, а „мајка“ се осећа добро делећи толику милостињу на све стране“ (Галтунг, 2009: 194). Уколико околности наставе да се погоршавају, онда су за то одговорни примаоци помоћи, који нису спремни или вољни да се ослободе традиционализма којим су оптерећени, а уз све то, још су и превише корумпирани.

22. *Помоћ у развоју успоставља високо кункурентно међународно тржиште, где нације даваоци и нације примаоци дају своје понуде, нудећи и прихватајући*

пројекте под различитим слоганима, како би повећали свој удео у ономе што се нуди или прихвата.

23. *Један од облика помоћи у развоју може да буде уклањање највећих структурних препрека, структуре центар-периферија и постављање изазовних задатака периферији.*
24. *Нужан услов за помоћ у развоју је реципроцитет: тако би се од мање развијених земаља тражило да постану даваоци савета о развоју више развијеним државама.*
25. *Вероватно су најбољи даваоци помоћи у развоју волонтерске народне организације које успостављају дијаог између народа а не између експерата, спремне да прихвате реципроцитет, обезбеђују помоћ која је знатно више усмерена на потребе. Посебно су корисне женске волонтерске организације (Galtung, 1995; Галтунг, 2009).*

Према Галтунгу, а што се може закључити из његових теза о теорији и пракси развоја, развој би требало посматрати у контексту визије, које друштво самостално креира. Развој је одвијање „кодова“ и сваки цивилизацијски код детерминише посебан модел развоја, сходно чему, може се говорити о 6 главних модела развоја, који проистичу из 5 цивилизација (једна има две идеологије): будистички, исламски, западно-либерални, западно-марксистички, јапански и кинески (Galtung, 1995). Сваки од ових модела поседује одређене одлике које у мањој или већој мери омогућавају или спречавају остваривања симбиозе, диверзитета и правичности. Ово, између осталог указује да је тврдња о „крају историје“ и постојању једног, доминантног модела развоја, заснованог на слободном тржишту и демократији, за Галтунга, потпуно неутемељена, чак и контрапродуктивна. Сви наведени модели поседују одређене слабости али и јаке стране, и стога је сарадња али и међусобно учење, од изузетне важности. Модели нису међусобно искључиви или конкурентни, већ комплементарни.

Галтунг не искључује могућности да се одређене цивилизације специјализују и то по следећем принципу: Запад – капитал и технологија; хиндуситичка цивилизација – спиритуалност; будизам – дружељубивност; кинеска цивилизација –

управљање великих размера и одрживост (опстанак кинеске цивилизације преко 2000 година); јапански – развој без природних ресурса (Галтунг, 2009).

У чему се огледа јединственост Галтунговог приступа? Он, између осталог успешно надилази једноставну компарацију економских перформанси држава и извођење закључака на основу тога. Настоји да све аспекте друштвеног живота (економски, војни, политички, културни и социјални, односно структурални и културални), равноправно укључи. Такође, он успешно идентификује неуралгичне тачке актуелних модела и теорија развоја, према којима се:

1. Западна култура посматра као универзална култура;
2. Западна структура као универзални друштвени модел;
3. Западни процеси као универзална историја (Galtung, 2010).

Последице оваквог приступа су те да развој на Западу постаје ендеген, а у не-западним деловима света егзоген у складу са западном космологијом а све то ономогућава не-западним друштвима слободно и неспутанао „одвијање“ свог кода. Томе у великој мери доприносе и „фундаменталне“ вредности које са из западних друштава преносе у друге делове света, у којима се оне налази у колизији са аутохтоним вредностима:

Природа – изједначавање асиметрије у ресурсима кроз трговину и експлоатацију постојећих ресурса занемарујући последице по животну средину;

Култура – буржоаски стил живота, отуђеност од природе, материјалистички индивидуализам и конзумеризам;

Структура – бирократија – корпорација – интелигенција удружено у изградњи државе, прогресивно ширење тржишта и увећавање моћи интелигенције;

Процес – наметање Западног кода остатку света и имитација (Galtung, 2010).

Галтунг сматра да би требало развијати нордијски модел редистрибуције, како унутар тако и између држава, тачније региона. Он истиче да оно што је неспорно јесте тенденција ка регионализацији и наводи да ће у будућности вероватно она ићи у правцу формирања 7-8 региона и од тога 2 уније, 2 асоцијације и 4 могуће заједнице. Ту мисли на:

1. Европску унију, засновану за западно-либералном моделу, коју од самог почетка одликује висок степен диверзитета;

2. Афричку унију, која је у одређеном смислу разапета између исламског модела севера и истока и западно-либералног модела који је на неки начин „кровни“ целом континету. Унутар АУ можда постоји и превише диверзитета који отежавају симбиотички процес.
3. Јужноазијска асоцијација за регионални развој у којем се на самом врху налази западно-либерални модал, али реалност чини хиндуистички кастински систем;
4. Савез држава Југоисточне Азије, унутар којег се преплићу исламски, западно-либерални и западно-марксистички модел, са елементима будистичког модела што све производи више диверзитета и отежава симбиотичке процесе;
5. Организација исламске конференције, која представља исламску заједницу са исламским моделом и којој, као што је и очигледно, постоји низак ниво диверзитета;
6. Источноазијска заједница – комбинација јапанског и кинеског модела;
7. Заједница латиноамеричких држава, заснована на западно-либералном и западно-марксистичком моделу и
8. (потенцијална) Руска заједница, такође заснована на западно-либералном и западно-марксистичком моделу (Galtung, 2010).

Општи концепт развоја би требало да проистиче из опште теорије развоја, која опет нужно мора бити холистичка и дијалектичка. Требало би тежити истинском плурализму унутар и између држава. Према Галтунгу, плурализам је на Западу сведен на културни плурализам, који се унутар друштва третира као људско право и њега би требало „заменити“ структуралним плурализмом који би омогућавао сваком појединцу да дефинише прогнозе и аспирације пролазећи кроз неколико структуралних алтернатива истовремено, живећи живот у 6 модела. Међутим, доминантни наратив који је уткан у савремене теорије развоја је онај, према којем се разлике између развијених и неразвијених држава огледају у ономе што развијеније поседују, а неразвијене не. Конвенционалне теорије даље предлажу неразвијеним државама да уложе напор како би што успешније и веродостојније опонашале оне развијене, које би чак у томе требало и да им помогну, и то и чине,

док је међународна развојна помоћ само један од инструмената. Он је предлагао алтернативни наратив, као један од основних предуслова другачијег концепта развоја. Нови, алтернативни наратив, би требало да обезбеди деконструкцију вертикалних и успостављање равноправнијих, хоризонталних односа. Уколико би односи били у довољној мери хоризонтални, човек, природа, друштво и свет би се развијали (Galtung, 2010).

III ДЕО: УСПОСТАВЉАЊЕ И ГЕНЕЗА МЕЂУНАРОДНОГ СИСТЕМА ПОМОЋИ ЗА РАЗВОЈ

Темељи сложене архитектуре међународне развојне помоћи дефинисани су непосредно након завршетка Другог светског рата. Институционализацији „сарадње у области развоја“, умногоме су допринели, непосредно али и посредно, догађаји који су се у том периоду одиграли. Конференција у Бретон Вудсу, позитивни исходи Маршаловог плана и формулисање Труманове доктрине, означили су својеврсну прекретницу у односима развијених држава и онога што ће бити квалификовано као свет у развоју (Моуо, 2009). Такође, ово је коинцидирало са почетком дезинтеграције европских империја.

Иако је први масовни програм развојне помоћи био конципиран са циљем да обезбеди послератну реконструкцију Европе, тек са деколонизацијом територија у Азији и Африци и појавом постколонијалних држава, суочених са бројним развојним изазовима, створили су се предуслови за успостављање система са свом неопходном инфраструктуром за реализацију дугорочне развојне помоћи сиромашним државама, односно, „неразвијеним подручјима“. Развојна помоћ се у контексту процеса деколонизације и постколонијалне еманципације, може посматрати и као историјско редефинисање односа између центра и периферије, иницијално успостављеног током колонијализма (Six, 2009).

Појединачно најзначајнији догађај за процес формирања међународног система развојне помоћи, била је свакако конференција у Бретон Вудсу, одржана 1944. године, у чијем раду је учествовало више од 700 делегата из 44 државе (Моуо, 2009). Повод за организовање конференције је била намера развијених држава да дефинишу оквир за даље управљање монетарним и финансијским системом. Консензус који је тада постигнут, је био први договор те врсте постигнут између суверених националних држава (Fee, 2012). Централно питање које је захтевало одговор, односило се на реструктурирање међународних финансија, успостављање мултилатералног трговинског система и конституисање смерница за даљу економску сарадњу међу државама, како се не би поновило искуство „велике

депресије“ из 1930-их година. Архитекте послератног финансијског и монетарног поретка су сматрале да реконструкција европских привреда, као и успостављање минималне политичке и социјалне стабилности, неће бити могућа без значајније помоћи споља. Неопходно је било обезбедити средства за реконструкцију (постојеће) физичке, нормативне и друштвене инфраструктуре (Моуо, 2009). Постигнут је споразум око оснивања Светске банке и Међународног монетарног фонда, који су, у тренутку оснивања, имали прецизно дефинисан и крајње ограничен мандат. Светска банка је требало да олакша реализацију пројеката реконструкције послератне Европе и да помаже у „развоју производних објеката и ресурса у мање развијеним државама“, док је ММФ тежио „мултилатералном решењу, мултилатералног проблема“ – односно, сачувати се од наставка себичне конкурентске праксе валутних рестрикција и девалвација на рачун других, која је тридесетих година двадесетог века уништила светску економију (Кегли, Виткоф, 2004). У њиховој надлежности се од 1947. године налазио и надзор над реализацијом монетарне сарадње између држава, који је требало да омогући и олакша антиципацију али и превенцију потенцијалне финансијске кризе. Међутим, током наредног периода, обе институције ће претрпети процес трансформације, која је подразумевала значајну експанзију подручја њиховог деловања, и успети да се успоставе као кључне у области међународног развоја.

Након успостављања основних међународних финансијских институција, 1947. године, и првих симптома надолазеће „црвене опасности“, амерички државни секретар Џорџ Маршал је изложио контуре радикалног предлога о финансијској помоћи европским државама. Европа је након Другог светског рата била потпуно девастирана и САД су сматрале да је агресивна финансијска интервенција неопходна. Како би оствариле право на средства из Маршаловог плана, европске државе су биле у обавези да израде и приложе план економског опоравка (Моуо, 2009). Мотиви америчке администрације у том периоду да се определи за овакав вид помоћи Европи били су вишеструки, и кретали се од алтруизма до крајњег опортунизма оличеног у комерцијалним интересима америчких привредника, али и растућим страхом за сопствену националну безбедности у хладноратовским околностима. Национална безбедност ће и током наредног периода детерминисати начин

редистрибуције развојне помоћи великих сила, посебно током Хладног рата, а када је реч о америчкој развојној помоћи, и након његовог завршетка, посебно након терористичког напада из 2001. године.

Маршаловим планом је било обухваћено четрнаест европских држава и његова укупна вредност је износила 13 милијарди америчких долара. Реализација плана је била поверена тек успостављеној Организацији за европску економску сарадњу, што је још тада имплицитно указивало да амерички стратези нису сматрали, као што је то био случај и 1945. године, да би координацију читавог пројекта требало поверити Уједињеним нацијама (Шулцингер, 2011). Успех који је план остварио у релативно кратком временском периоду био је без преседана. Европске државе су повратиле стабилност, обновиле физичку инфраструктуру и први индикатори привредног опоравка су почели да се манифестују. Такође, обновљене су и фундаменталне, предратне политичке и социјалне институције. Успех остварен у Европи, требало је да послужи као модел за развијање сличних развојних програма и стратегија у другим деловима света. Полазна премиса је била да су финансијски капитал и инвестиције довољни предуслови економског раста и развоја.

Реализација Маршаловог плана, окончана је непосредно пре почетка процеса деколонизације и интересовање међународне заједнице је постепено почело да се преусмерава ка другим регионима света, односно постколонијалној Азији и Африци. Развојна помоћ је, у контексту деколонизације, постала изузетно моћно и софистицирано оруђе, којим су развијене државе комбиновале свој „новооткривени“ алтруизам са националним интересима, а који су се, између осталог огледали у одржавању геостратешких поседа, односно задржавању бивших колонија у својој сфери утицаја. У првим годинама након деколонизације, бивше велике колонијалне силе су истовремено биле и највећи донатори (Fraiser, 2009). „Политичка сувереност и формална равноправност у међународном поретку националних држава за већину постколонијалних држава није имала посебну вредност. Њихов финансијски опстанак и спас од банкротства је зависио од висине, али и динамике средстава која су пристизала споља“ (Fraiser, 2009: 47).

Хладноратовски контекст који је обликовао систем помоћи, био је за обе стране релевантан. Ривалитет великих сила је императив помоћи оснажио још једном додатном димензијом: финансијска помоћ је условљавана спремношћу афричких држава да се јасно определе за једну од страна „у сукобу“. Унутрашње политичко уређење државе је релативизовано, тако да је било потпуно ирелевантно да ли државом управља беновалентни лидер или немилосрдни тиранин, све докле је лојалност „правој страни“ у сукобу неспорна (Моуо, 2009; Easterly, 2006).

Дамбиса Мојо (2009), анализирајући факторе који су детерминисали послератни систем међународне развојне помоћи, идентификује кључне недостатке аналогиче која је начињена између европских држава и постколонијалних држава, приликом антиципирања идентичних исхода реализације Маршаловог плана у дијаметрално супротним контекстима.

Прво, европске државе, чак ни када је реализација Маршаловог плана била на врхунцу, нису развиле зависност од стране помоћи. Удео помоћи у БНП-у европских држава није прелазео 2,5%, за разлику од афричких држава, у којима он просечно износи око 15%. *Друго*, Маршалов план је од самог почетка био временски ограничен, за разлику од развојне помоћи која се земљама у развоју континуирано дистрибуира више од шест деценија. *Треће*, контекст у којем је Маршалов план био реализован, се суштински разликује од прилика у постколонијалним афричким државама. Европске државе су имале развијене институције пре избијање другог светског рата и сходно томе, помоћ је требало да обезбеди само њихову реконструкцију, за разлику од афричких држава где је циљ помоћи био „постизање економског развоја“. *Четврто*, Маршалов план је био углавном усмерен ка обнови физичке инфраструктуре, док се у случају афричких држава, помоћ за развој упућује у све сфере економије и друштва и то са циљем да их суштински трансформише (Моуо, 2009).

Метрополе су и пре 1940-их година обезбеђивале одређена, врло ограничена средства својим колонијама (на пример, Велика Британија је обезбеђивала помоћ колонијама према правилима које је прописивао *Colonial Act*, а који је био касније замењен *Colonial Development and Welfare Act*). Такође, цркве и црквене организације, као и различите хуманитарне организације су биле изузетно активне. Међутим, ова

помоћ је била недовољна и неадекватна, а њени ефекти најчешће занемарљиви. Она је преваходно требала да допринесе остваривању циљева колонијалног пројекта, а не суштински да унапреди живот колонизованог становништва. Такође, метрополе су почеле интензивније да се баве условима живота у својим колонијама тек када је притисак изнутра али и споља постао неиздржив, и то не са намером да спроведу системске промене, већ да обезбеде одређени облик палијативне помоћи (Meredith, 2006).

Годину дана након почетка реализације Маршаловог плана, амерички председник Хари Труман је током свог инаугурационог говора, у јануару 1949. године, изложио „План од четири тачке“ (Truman, 1949), који је имао вишеструки значај за даљи развој међународног система помоћи, али и редефинисање односа између „развијеног“ Севера и „неразвијеног“ Југа. План се умногоме ослањао на фундаменталне принципе Труманове доктрине, која је подразумевала „обезбеђивање америчке помоћи свим оним владама које се суочавају са унутрашњим левичарским немирима“ (Шулцингер, 2011). Труманов план је, између осталог, утицао на редефинисање концепта развоја, извршио је „поделу света“ на развијена подручја и она неразвијена, и најавио успостављање међународног система помоћи. План је био сачињен од четири тачке. Док је око прве три постојао раније постигнут консензус унутар америчке администрације, последња, четврта тачка је интегрисана у План непосредно пре излагања. У прве три тачке, Труман је апострофирао наставак америчке подршка систему УН-а, формирању НАТО-а, као и подршку наставку реализације Маршаловог плана. Четврта тачка је најавила ново доба развоја, односно „послератни пројекат развоја“. Читава јужна хемисфера је означена као „неразвијено подручје“ и ова одредница ће временом постати когнитивна основа за даљу политику „развијеног“ према „неразвијеном“ свету. Труманов план је предвиђао да би „западни капитал и технологија, заједно са активним промовисањем западног модела демократије требало да формирају основу за пружање помоћи“ (Truman, 1949).

Истерли (Easterly, 2006) истиче да су се још тада формирале неке неке од кључних одлика система помоћи, а које су опстале до данас. Ту, између осталог, посебно издваја: захтеве за успостављањем нових програма, кључни аргумент којим

се оправдава опстанак система и из којег он црпи свој легитимитет, јесте распрострањеност и озбиљност проблема сиромаштва, али и перманентни оптимизам да међународна помоћ за развој може суштински да допринесе трансформацији услова живота у земљама у развоју. Сиромаштво, као и већина развојних проблема са којима се земље у развоју суочавају, се перципира као проблем „техничке природе“, чије решење би требало да понуде страни експерти, који поседују довољно знања и стручности, истовремено лишени сваке одговорности за неуспех имплементираних програма. Решења се најчешће перципирају као универзална, док се специфичности локалних прилика сматрају ирелеватним у процесу имплементације (Easterly, 2006). Такође, од успостављања система па до данас, доминантан начин у представљању исхода али и процене ефикасности помоћи, јесте приказивање укупне количине дистрибуиране помоћи, у апсолутном и релативном износу, уместо путем преиспитивања ефикасности и ефикасности реализованих програма, кроз конкретне резултате (Easterly, 2005).

Озбиљније дебате о ефектима међународне развојне помоћи су инициране тек крајем 1970-их година, и то између „радикала“, који су се залагали за њено суштинско редефинисање, и „реформатора“, који су сматрали да је унапређење могуће учинити у оквирима постојећег система (Gulrajani, 2011). Значајан број економских стручњака из развијених индустријских држава је самоуверено и даље заступао становиште, да једино што недостаје сиромашним државама како би промениле начине производње, јесу технологија и људски капитал. Сиромашне државе су заробљене у „клопци сиромаштва“ из које се не могу ослободити и кренути путем развоја, без капитала споља. „То је условило појаву парадигме развојне помоћи која, према Рондинелију, може бити сумирана на следећи начин:

1. Сва друштва се могу модернизовати и остварити економски раст кроз историјски потврђене стадијуме, кроз које су прошла западна друштва током претходна два века;
2. Овај процес се може убрзати у сиромашним државама помоћу финансијских средстава и технологије из развијених држава и
3. Лидери земаља у развоју, жељни раста и модернизације, ће жртвовати друге вредности и – уз помоћ стручњака са Запада – обезбедити неопходну моралну

и политичку подршку за остваривање ових циљева“ (Rondinelli, 1987: 87, према Haslam, Schafer, Beaudet, 2012: 240)

„Ово, готово аисторијско концептуализовање искуства индустријализованих држава, снажно поверење у ефекат „преливања“ раста, отклонило је сваку потребу за експлицитним разматрањем сиромаштва и неједнакости приликом реализовања развојне помоћи“ (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012: 240). На тај начин, сиромаштво је претворено у „технички проблем“, чије решење би требало поверити „експертима“.

Иако је овај нови модел претпостављао, барем формалну, равноправност између држава које су припадале глобалној породици држава (за разлику од претходног периода када се инсистирало на јасној дистинкцији између колонизатора и колонизованих), концепт „развоја“ који је почивао на јасној дихотомији „развијен“ наспрам „неразвијених“, обезбедио је легитимитет западној супериорности, односно доминацији западних идеала у развојним процесима након другог светског рата.

Уследило је успостављање гломазног бирократског апарата, који је требало да дефинише и омогући имплементацију свеобухватних, најчешће преамбициозних развојних стратегија, усмерених ка неразвијеним подручјима. Симултано су се смењивали „велики планова“, који су упркос крајње ограничених резултата, уживали подршку јавног мњења, пре свега због своје грандиозности и утопијских циљева који су у њих били уткани. (Easterly, 2007).

Три су, према Истерлију, претпоставке на којима је успостављен међународни систем помоћи, које су се временом показале као погрешне, а ипак и даље у значајној мери детерминишу реализацију развојне помоћи.

1. *„Ми знамо које активности би требало предузети како би се постигао економски развој“.* Економисти који се баве развојем знају одговор на питање, на који начин постићи економски развој, једини проблем је тај што се одговор временом мењао. Управо је послератни систем развојне помоћи одличан показатељ на који начин је конвенционална мудрост која је обликовала политику помоћи еволуирала. Динамику и правац развоја система помоћи, одређивао је не само развој економске теорије која је била прихваћена на Западу, већ и критике и неуспеси реализованих програма и политика у

претходном периоду. Међутим, реформа никада није подразумевала радикални дисконтинуитет, већ се заснивала на једноставном признању да су реализоване мере биле „неопходне али недовољне“, па их је, сходно томе, потребно допунити.

2. *„Наши савети и новац ће утицати да се неопходни предуслови остваре“*. Ретки су примери земаља у развоју у којима је развојна помоћ суштински утицала на економски развој, док су емпиријска истраживања (Djankov, 2006), показала да условљавање не само да не остварује жељене резултате, већ има негативан утицај на развој демократије, владавину права, квалитет бирократије и корупцију. Чињеница да је постизање „развоја“, идентификовано као основни циљ развојне помоћи, одредило коначни исход послераног пројекта помоћи, и умногоме отежало рад међународних агенција и организација.
3. *„Ми знамо ко смо ‘ми’“*. Од самог почетка је изостало јасно дефинисање шта се под заменицом „ми“ подразумева. Посматрано у историјској перспективи, временом су се издвојили међународни „експерти“ ангажовани у међународним развојним агенцијама, који обично долазе из развијених, западних држава (Easterly, 2007).

Аргументација у прилог оправданости успостављања међународног система развојне помоћи се у великој мери ослањала на неку од етичких теорија и приступа, од утилитаризма, преко либералне теорије правде, до приступа у чијем средишту су се налазила људска права па све до критичких приступа који инсистирају на одговорности развијених држава за одржавања сиромаштва (Riddell, 2007: 120). Међутим, осим последњег приступа, који одговорност развијених држава посматра кроз утицај који оне имају на дефинисање правила функционисања глобалног економског поретка, а која детерминишу опстанак и репродукцију сиромаштва у земљама у развоју, дуга историја сложених и асиметричних односа између две стране, најчешће бива занемаривана а њена релевантност потцењена. Различите фазе у вишевековној експлоатацији афричких држава се најчешће посматрају изоловано, независно од својих дугорочних последица. Након деколонизације, питање репарације штете која је учињена током трговине робљем, или касније током

колонијалног периода, никада није озбиљно разматрано, док су бивше колонијалне силе, нови донатори, готово моментално заиграле улогу „доброг Самарићанина“.

Према Францу Фанону, „иако Европа заправо представља творевину Трећег света, европски лидери очекују да Африканци једноставно затрепере од узбуђења због ограничене и условљене помоћи која им се обезбеђује“. Фанон сматра да се западне помоћ мора посматрати као репарацију која би требало да уследи након двоструке спознаје, односно, након спознаје Африканаца да имају сва права на помоћ, али и спознаје донатора да су они дужни да ту помоћ обезбеде (Fanon, 2008). Он истовремено подсећа на чињеницу да је завршетак Другог светског рата, у којем је Европа у извесном смислу била колонизирана од стране нацизма, био праћен захтевима за моменталном репарацијом и повраћајем богатства које је Немачка током рата присвојила.

1.1 Појмовно одређење

Развојна помоћ представља само један од многобројних облика економске сарадње која се одвија између држава. Она је интегрални део стране помоћи, појединачно највећи и најзначајнији, коју богате државе, донатори, преусмеравају ка земљама у развоју. Страна помоћ је знатно шири појам од појма развојне помоћи и као такав обухвата све врсте трансфера од донатора ка државама примаоцима. Ово одређење је свеобухватније, али истовремено и неселективно и укључује различите видови помоћи, од хуманитарне, до помоћи у ванредним околностима, преко хуманитарне помоћи коју обезбеђују појединци и институције, па до систематске помоћи, која се ставља на располагање владама држава примаоца, билатерално, директно од донатора, или мултилатерално, преко различитих међународних организација (Moуо, 2009). Компаративна предност оваквог одређења јесте његова целовитост, односно свеобухватност међутим, то је истовремено и његов најзначајнији недостатак, пошто значајно отежава даљу операционализацију појма. Из овог одређења, немогуће је одговорити на нека од кључних питања када је реч о

међународној развојној помоћи, почевши од тога које се државе сматрају донаторима а које примаоцима помоћи, преко навођења основних мотива и циљева саме сарадње, па до тога да ли се помоћ обезбеђује безусловно или ипак постоје одређени критеријуми којима је она ограничена и детерминисана.

Релативни консензус око „оперативне“ дефиниције међународне развојне помоћи је постигнут крајем 1960-их година, на иницијативу Комитета за развојну помоћ, Организације за економску сарадњу и развој (*Development Assistance Committee, Organization for Economic Cooperation and Development*), и уз неколико мањих ревизија које су у међувремену спроведене, ова дефиниција је и данас релевантна и обезбеђује коректан референтни оквир за анализу. Развојна помоћ се најчешће интерпретира из перспективе донатора, односно мотива из којих би државе требало да обезбеђују помоћ, као и њених очекиваних исхода. „Званичну развојну помоћ чине финансијски трансфери ка земљама у развоју и мултилатералним организацијама, које обезбеђују званичне развојне агенције, укључујући државу и локалне власти, или њихове извршне агенције. Да би била квалификована као развојна помоћ, свака трансакција мора да испуни два критеријума: 1) да доприноси економском развоју и благостању у земљама у развоју и да је 2) концесиона по свом карактеру, као и да бар 25% помоћи чини грант (ОЕСД, 2014). Трошкови администрирања од 1979. године такође чине њен саставни део, а од 1991. године, један број донатора је у својим извештајима о званичним издвајањима за помоћ почео да приказује и издвајања за помоћ избеглицама и тражиоцима азила на својој територији. У пракси је присутна јасна тенденција да се генерално сви трансфери из држава Севера ка државама Југа, који у себи садрже елемент гранта, већи од 25%, класификују као развојна помоћ (са изузетком директне војне помоћи, где је то, из очигледних разлога, немогуће) (Riddell, 2007).

Важан део развојне помоћи, поред кредита и грантова, представља и техничка помоћ, односно техничка сарадња. Она се реализује на један од два начина: кроз финансирање програма професионалне обуке локалних професионалаца, или обезбеђивањем услуга страних стручњака. Други, распрострањенији део сарадње је предмет честих (оправданих) критика; пре свега због преплаћености међународних експерата у односу на домаће стручњаке, али и због примена приступа и технологије,

најчешће непримерених и неприлагођених локалном контексту (Keeley, 2012). Одређени видови хуманитарне помоћи, за које се утврди да њихов ефекат превазилази „задовољавање ургентних потреба у ванредним околностима“, представљају се као део развојне помоћи.

Најконтроверзнији облик економске сарадње која се у извештајима приказује као развојна помоћ сиромашним државама, представља категорија отписа дугова. Она је у годишњим извештајима донатора приказана као део грантова који се државама стављају на располагање, а пошто не подразумева редистрибуцију додатних, односно „нових“ средстава, најчешће замагљују слику када је у питању висина реалне помоћи коју је држава примила у одређеном временском периоду. Такође, начин на који се реализује, омогућава додатна задуживања и на тај начин, најчешће само привидно државе ослобађа терета презадужености.

Војна помоћ, извозни кредити, инвестиције и комерцијални кредити, не представљају део развојне помоћи. Класификација и дистинкција различитих економских активности и бројних облика економске сарадње који се одвијају између држава, у теорији не представља претерано захтеван и компликован задатак. Међутим, утврђивање јасне демаркационе линије у пракси, је неупоредиво комплексније, посебно када се разматра сарадња између тзв. великих донатора и држава са којима они имају интензивне економске, војне и дипломатске односе (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Помоћ коју донатори обезбеђују није безусловна. Напротив, највећи део помоћи је двоструко условљен. Она, с једне стране, често подразумева куповину робе и услуга у држави која обезбеђује средства (чак и када то подразумева повећање укупних трошкова за 15-30%), и, с друге стране, што има неупоредиво озбиљније дугорочне импликације, претпоставља усвајање читавог низа „реформских“ мера које би требало да допринесу „трансформацији политичког и економског система земаља у развоју“. Условљавање је постало посебно интензивно и експлицитно од краја 1970-их година, када „социјални и политички инжењеринг“ постају интегрални део донаторских политика, првенствено међународних финансијских институција, али убрзо и билатералних донатора (Harrison, 2010).

Одлуку о висини издвајања, као и одабиру држава којима ће усмерити помоћ, донатори доносе пре свега у складу са сопственим интересима, глобалним политичким и економским приликама, стањем националне привреде, док су реалне потребе држава примаоца као и исходи активности које су донатори реализовали током претходног периода, од секундарног значаја.

У првим послератним годинама, непосредно након иницирања „развојног пројекта“, висина развојне помоћи је споро, али стабилно расла. Томе су несумњиво допринеле повољне економске прилике у развијеним државама, пре свега САД, а након тога и западној Европи. Свеопшти оптимизам је био присутан. У периоду од 1970-их до 1990-их година, висина помоћи је била удвостручена. Међутим, хладноратовско окружење је, с друге стране учинило да она буде готово у потпуности инструментализована, о чему сведоче обрасци према којима је она дистрибуирана. Када је крајем 1980-их година Хладни рат окончан, то се готово моментално одразило и на висину издвајања за развојну помоћ, посебно у случају великих донатора. Овај тренд ће се одржати све до краја 1990-их година, када је успешно превазиђена „криза легитимитета“. У периоду од 1990. до 1997. године, висина помоћи је опала за 1/5. Опадање висине развојне помоћи Подсахарској Африци ће се наставити све до терористичког напада на САД, 11. септембра 2001. године, након којих ће се она драстично увећати (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Непосредно након успоставља међународног система помоћи, било је покушаја да се, на основу прорачуна укупног износа развојне помоћи који би требало обезбедити земљама у развоју, израчуна и релативна „одговорност“ развијених држава, односно удео развојне помоћи у њиховом БНП-у. Иницијативу су покренуле САД, што је и логично, с обзиром да су током 1960-их година учествовале у укупној развојној помоћи са преко 60%. Крајем 1960-их година, иницијатива је била донекле конкретизована и то у форми препоруке која је усвојена у Генералној скупштини УН, у којој се наводи да би донатори требало да издвајају 1% БНП-а за развојну помоћ. Слична декларација је била усвојена и 1964. године, од стране УН конференције за трговину и развој (*United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD*), уз подршку Комитета за развојну помоћ. Иницијална замисао донатора је била да договорених 1% БНП обухвата све видове трансфера ка земљама у развоју,

укључујући и приватне инвестиције. УН су овај предлог донекле кориговале и коначно, 1970. године усвојена је *препука* да све државе донатори издвајају 0,7% свог БНП-а за потребе развојне помоћи. Њено усвајање су подржале све чланице Комитета за развојну помоћ, осим САД и Швајцарске. Сличне иницијативе и препоруке су и након тога биле предмет дискусија, а често и консензуса, не само у УН, већ и унутар неких других релевантних међународних форума, али нису никада у потпуности реализоване. Иако је у међувремену „циљ од 0,7%“ постао важан инструмент лобирања, Клеменс и Мос (Clemens, Moss, 2005) подсећају, да се донатори никада нису формално обавезали да ће га реализовати. Аутори такође, озбиљно доводе у питање релевантност самог циља данас, неколико деценија након што је формулисан, истичући да је он дефинисан током 1960-их година, узимајући у обзир читав низ претпоставки и релевантних економских фактора из тог времена.

Необавезујући карактер иницијатива о висини развојне помоћи земљама у развоју, је свакако био један од фактора који је допринео да свега пет чланица Комитета за развојну помоћ до 2012. године испуни обећање и издвоји 0,7% свог БНП-а за помоћ земљама у развоју, и то су: Данска, Луксембург, Шведска, Холандија и Норвешка (OECD, 2014). Највећи билатерални донатор, САД, издваја свега 0,19% БНП-а (око 30 милијарди америчких долара) за развојну помоћ. Према последњим доступним подацима за 2013. годину, висина развојне помоћи је у односу на претходну годину порасла за 6.1% (у реалном износу) и тако забележила највиши ниво од успостављања система. Велика Британија је у претходној години повећала висину средстава за развојну помоћ за 27,6% и по први пут достигла циљ од 0,7% БНП-а. Такође, поред Велике Британије, групи држава чија помоћ достиже висину од 0,7%, придружили су се и Уједињени арапски емирати, обезбеђујући посебну помоћ намењену искључиво Египту (OECD, 2014).

Чланице Комитета за развојну помоћ су у 2013. години обезбедиле 134.8 милијарди долара развојне помоћи земљама у развоју, што представља 0,3% њиховог укупног БНП-а. Државама Подсахарске Африке било је намењено око 30 милијарди америчких долара (OECD, 2014), или око 95% укупне развојне помоћи која је редистрибуирана подсахарским државама, док су остатак обезбедиле тзв. нови донатори, али и државе које су чланице Организације за економску сарадњу и развој

али не и Комитета за развојну помоћ. Висина развојне помоћи Подсахарској Африци (у апсолутном износу) је од успостављања система у континуираном порасту, уз изузетак 1990-их година. Она је 1970-их година износила 4,9 милијарде долара, да би 1980-их година порасла на 12,45 милијарде а почетком 1990-их, она износи 25,2 милијарде. Током 1990-их година, висина помоћи драстично опада и износи око 15,6 милијарди, да би након 2000. године, поново почела прогресивно да се повећава (Riddell, 2007). Међутим, емпиријске студије су показале да је развојна помоћ Африци, и даље неупоредиво мања од средстава која „напусте“ континент. Међународна развојна агенција, *Health Poverty Action*, је проценила да је 2013. године, 134 милијарде америчких долара „ушло“ на континент, док га је у истој години, 192 милијарде америчких долара напустило, углавном кроз профит који остварују велике мултинационалне компаније, али и читав низ других механизма (Sharple, Jones, Martin, 2014).

Упркос неуспеху донатора да остваре циљ од 0,7% БНП-а, регион Подсахарске Африке бележи највећи степен зависности од стране помоћи икада забележен. Он се креће између 5-10% БНП-а. У ДР Конгу, она је 2005. године чинила 94.7% БНП-а, у Сао Томе и Принципе 63.8%, Гвинеји Бисао 60.8% (Moss, 2006). „Поређења ради, удео развојне помоћи у БНП-у европских држава, током реализације Маршаловог плана, није прелазило 3% БНП-а“ (Moss, 2005: 5). Према подацима Економске комисије за Африку, помоћ представља појединачно највећи извор страног капитала афричким државама, који превазилази стране директне инвестиције, као и дознаке које пристижу из иностранства (Moss, 2015).

У основи инцијатива које су током протеклих деценија артикулисале потребу за повећањем износа развојне помоћи, налазио се утицај концепта “великог потицаја”, који између осталог, верује да су афричке државе исувише сиромашне да би се ослободиле из „клопке сиромаштва“ и развиле без стране помоћи, чији износ би, сходно томе требало повећати (Сакс, 2007). Међутим, ограниченост позитивних промена које је развојна помоћ произвела у региону Подсахарске Африке, произилази пре свега из неадекватности самих циљева које настоји да оствари, основних принципа на којима је систем успостављен, као и начина реализације конкретних пројеката и програма. Бројне студије су показале да је један део

интервенција које су реализовали међународни донатори, посебно у области јавног здравља и образовања, допринео унапређењу основних здравствених и образовних индикатора. Међутим, емпиријске студије које би потврдиле каузалну везу између развојне помоћи и економског раста су или непотпуне, или неуверљиве, или су ограничене на доказивању условне позитивне корелације између развојне помоћи и економског раста и малом броју одабраних сиромашних држава (Moss, 2005). Један од истакнутијих „скептика“ и критичара међународног система развојне помоћи, Вилијам Истерли, између осталог, истиче да развојна помоћ ни након шест деценија није успела у афричким државама да „осигура економски раст и допринесе смањењу сиромаштва“. Он наводи пример Замбије, која деценијама прима значајну развојну помоћ, а у којој просечан годишњи приход по глави становника износи 1 500 америчких долара (Easterly, 2006). Још један пример, који подједнако ефектно доводи у питање ефекте развојне помоћи, и уопште њену способност да одговори на ургентне потребе сиромашних, јесте и чињеница да је Запад током протеклих пет деценија издвојио за међународну развојну помоћ више од 2,3 билиона америчких долара, међутим, и даље није успео да утврди на који начин деци да обезбеди лек од 12 центи, којим би смртност деце до пет година живота била преполовљена (Easterly, 2006).

Значајан је број студија (Burnside, Dollar, 2000; Collier, Dollar, 2002), које су успех развојне помоћи довеле у непосредну везу са политичким и институционалним контекстом у којем се она реализује, наглашавајући да је његов утицај на ефикасност помоћи у смањењу сиромаштва и постизање економског раста, детерминишући. Ангус Дитон је указао на једну централну дилему која се неизбежно јавља када се ефикасност помоћи превасходно условљава „квалитетом политичких и економских институција“, а она гласи: када постоје предуслови развоја (адекватан „контекст“), помоћ није потребна, међутим, када је „контекст“ неадекватан, помоћ је потпуно бескорисна (Deaton, 2013 према Qian, 2014), чиме се, заправо потврђује неадекватност и неодрживост послератног концепта развојне помоћи.

2. Основне одлике најзначајнијих донатора и начини редистрибуције помоћи за развој

Послератна међународна архитектура развојне помоћи, не представља јединствен, кохерентан и складно усклађен и координисан систем унутар којег је постигнут консензус између свих учесника, како донатора тако и корисника развојне помоћи, о правилима и фундаменталним принципима овог облика економске сарадње, као ни приоритетима на којима би у тој сарадњи требало инсистирати. Донатори самостално одлучују о начину редистрибуције развојне помоћи, као и о њеној висини, руководећи се превасходно сопственим интересима. Такође, приликом дефинисања глобалне развојне агенде, утицај богатих држава је неупоредиво већи. Интереси који детерминишу понашање донатора могу бити економске и комерцијалне природе, док за један број држава, развојна помоћ представља један од инструмената за реализацију спољнополитичких циљева, односно циљева који су у непосредној вези са питањем националне безбедности (Alesina, Dollar, 2002; Qian, 2014).

Непосредно након завршетка Другог светског рата, упоредо са првим поузданим индикаторима привредног опоравка европских држава, број државама које су успостављале програме развојне помоћи, углавном чланица Комитета за развојну помоћ Организације за економску сарадњу и развој, али и једног броја држава које нису биле чланице Комитета, са којима су земље у развоју успостављале сарадњу (државе које су и саме биле примаоци развојне помоћи развијених држава, попут Кине и Индије), је стабилно растао и то је, између осталог резултирало тиме да земља у развоју, у просеку сарађује са око 30 донатора (Riddell, 2007). Пролиферација међународних развојних агенција, није била праћена пропорционалним повећањем износа укупне развојне помоћи, као ни успостављањем ефикаснијег система који би претпостављао виши степен хармонизације активности донатора, већ је, између осталог, имплицитно указивала да ће ограничени административни капацитети сиромашних држава бити додатно оптерећени, и оне ће морати да издвоје додатне ресурсе како би испуниле административне и оперативне захтеве које су неизоставни сарадње.

Билатерални донатори се међусобно разликују према висини издвајања, начину дистрибуције развојне помоћи, степену утицаја који настоје да остваре на локални политички и економски контекст у који усмеравају помоћ, основних мотива којима се руководе приликом креирања донаторске политике и програма стране помоћи али и позиције која им припада у међународним односима. Важно је такође поменути да, упркос значајној динамици која одликује сарадњу у области развоја, ни један донатор није успео да се наметне као доминантан у дужем временском периоду, а слично је и са државама, односно, регионима у које се помоћ упућује. Виши степен конзистентности, ипак одликује групу донатора, док је структура и распоред држава, као и њихов међусобни однос, унутар групе корисника помоћи, неупоредиво динамичнија, детерминисана преваходно екстерним факторима, а тек секундарно ургентношћу развојних потреба и проблема са којима су суочене (Qian, 2014).

Највећи део развојне помоћи се реализује билатерално, и за овај модел сарадње се углавном опредељују велики донатори унутар Комитета за развојну помоћ, као и група држава Глобалног југа које су се током последњих година успоставиле као „нови донатори“, пошто, између осталог, он омогућава виши степен аутономије приликом дефинисања услова за остваривања права на помоћ, него што је то случај са мултилатералном помоћи, а самим тим и остваривање значајнијег утицаја на примаоце. Комитет за развојну помоћ је у 2012. години, обезбедио укупно 126 881 милијарди америчких долара развојне помоћи, од чега је 88 550 (око 70%) било реализовано билатерално, а 38 331 мултилатерално. Уколико се погледа редистрибуција према регионима, четвртина званичне развојне помоћи коју Комитет обезбеђује, била је намењена региону Подсахарске Африке (OECD, 2014).

Између донатора постоје значајне разлике када је реч о висини издвајања за развојну помоћ, њеној апсолутној али и релативној вредности. Најдрастичније су разлике између помоћи коју обезбеђују САД, као традиционално највећи билатерални донатор, који партиципира са преко 30 милијарди америчких долара у глобалном буџету развојне помоћи сиромашним државама, и Исланда, на пример, који учествује са 26 милиона америчких долара (OECD, 2014). Упркос порасту броја билатералних донатора и мултилатералних организација и институција, највећи део званичне помоћи, чак 96%, обезбеђују свега 28 државе, чланице Комитета за

развојну помоћ, док се остатак помоћи може „распоредити“ на 14 других донатора; 90% мултилатералне помоћи се реализује преко свега 15 водећих агенција, док остатак развојне помоћи редистрибуира 150 мањих (OECD, 2014). Донатори се међусобно разликују и када је у питању секторска дистрибуција помоћи. Међутим, државе које припадају Комитету за развојну помоћ, чак 40% укупне развојне помоћи упућују тзв. социјалном сектору (образовање, здравство, цивилно друштво, исправна пијаћа вода и санитарије...) (OECD, 2014), што одражава тренутно доминантно разумевање претпоставки развоја сиромашних држава.

2.1 Билатерална помоћ

Донатори део развојне помоћи редистрибуирају преко агенција, односно организација, које самостално успостављају и чије активности се финансирају из буџета. Билатералне развојне агенције најчешће имају статус министарства или посебне агенције, и сходно томе, њихове политике у великој мери детерминише локални политички контекст, интереси и преференције грађана богатих држава. Билатералну помоћ донатор обезбеђује директно, без посредника, држави примаоцу (Chant, McLlwaine, 2009).

Групи „великих донатора“, који издвајају највише средстава (у апсолутној вредности) за финансирање развојне помоћи и који процентуално највећи део те помоћи редистрибуирају билатерално, припадају: САД, Јапан, Велика Британија, Француска и Немачка. Међутим, важна је и улога тзв. „прогресивних донатора“, чија је висина развојне помоћи неупоредиво мања, али је њена компаративна предност у томе што највећи део те помоћи одлази управо најсиромашнијим државама. Тој групи припадају: Норвешка, Шведска, Холандија и Данска. За разлику од већине великих донатора који помоћ сматрају моћним средством у остваривању сопствених политичких, економских или комерцијалних интереса, скандинавске земље се у значајнијој мери руководе развојним, односно хуманитарним потребама сиромашних држава (Chant, McLlwaine, 2009: 291).

Сједињене Америчке Државе

Сједињене Америчке Државе традиционално представљају појединачно највећег билатералног донатора. Апсолутна вредност америчке развојне помоћи је непосредно након завршетка Хладног рата опала, али већ од средине 1990-их година, је поново у порасту.

Међутим, и поред тога што је вредност америчке помоћи компаративно већа од помоћи коју обезбеђују други донатори, у контексту објективних потенцијала америчке економије, САД издвајају далеко испод својих могућности, и висина помоћи коју обезбеђују не прелази 0,2% БНП-а (OECD, 2013). Док је просечан Данац почетком 2000. за развојну помоћ издвајао 316 америчких долара годишње, просечан Американец је издвајао свега 29 америчких долара (Degnbol-Mortinussen, Engberg-Pedersen, 2003). Након што је завршена реализација Маршаловог плана, релативна вредност америчке помоћи је континуирано опадала, и никада више није достигла ниво на којем је била непосредно након завршетка Другог светског рата, када се кретела око 2% БНП-а. САД чак 90% развојне помоћи редистрибуирају билатерално, док свега 10% преусмеравају преко мултилатералних организација и институција. Оне су током година успоставиле и развиле сложену унутрашњу институционалну инфраструктуру, која претпоставља успешну и редовну координацију и кооперацију преко 50 ентитета који су део система.

Разумевање начина на који САД дистрибуира своју помоћ, вишеструко је значајно. Она представља појединачно највећег билатералног донатора и вредност њене развојне помоћи годишње достиже 30 милијарди америчких долара, што представља $\frac{1}{4}$ укупне развојне помоћи (OECD, 2014). Такође, због политичке и економске моћи, положаја и утицаја који има у раду међународних организација, посебно међународних финансијских институција, али и процесу креирања глобалних политика (посебно економске и трговинске), обезбеђује полазиште за разумевање глобалне донаторске политике, као и динамике којом се она мењала.

Страна помоћ представља један од фундаменталних инструмената америчке спољне политике, који се екстензивно користи у циљу реализације геостратешких интереса (USAID, 2014). Инструментализација помоћи је посебно била изражена

током Хладног рата, и то је поново постала након терористичких напада од 11. септембра 2001. године. САД највећи део своје помоћи усмерава ка државама са којима има успостављене стабилне и пријатељске политичке односе, када желе да учврсте свој утицај или да га додатно појачају. У складу са тим, издвајања за развојну помоћ Африци су традиционално компаративно ниска, и крећу се око или испод 8% укупне америчке развојне помоћи, док је, на пример, у време закључивања споразума из Кемп Дејвида, помоћ Израелу и Египту учествовала са 69% у укупној помоћи. Током преговора о окончању рата у Вијетнаму, 71% америчке развојне помоћи је усмеравано ка Источној Азији (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Америчка помоћ Африци је одувек била детерминисана америчком перцепцијом потенцијалних реперкусија одређених догађаји на континенту на питање „националне безбедности“. Током Хладног рата, било је могуће идентификовати пет основних одлика овог односа које су САД успостављале са подсахарским регионом:

1. Улога САД као суперсиле била је преемтивна и реактивна, док би „иницијалну капислу“ представљало успостављање, макар само и формалних односа са СССР. Америка је афричке државе сматрала незрелим, и била је убеђена да оне нису у могућности да успоставе и одржавају односе са СССР, а да истовремено не подлегну његовом утицају.
2. Америка је обезбеђивала помоћ афричким побуњеничким групама које су се супротстављале режимима за које је Америка веровала да одржавају исувише блиске односе са СССР-ом.
3. Војна, обавештајна, економска и политичка сарадња била је успостављена са режимима белачке мањине у Јужној Африци и о њима се често говорило као о „последњим бастионима западних вредности“ у Африци.
4. Обезбеђивале су војну и економску подршку афричким државама попут Кеније, Етиопије (касније Сомалије), Марока и Либериије, које су им заузврат обезбеђивале приступ војним објектима, државама чије су режиме сматрале умереним, попут Нигерије, Сенегала и Обале Слоноваче, али и државама које су се супротстављале совјетским снагама, попут Заира.

5. Вашингтон је сматрао неопходним да обезбеди подршку афричким режимима који су показивали отворени отпор према комунизму, игноришући његову корумпираност и бруталност (Ohaegbulam, 1992).

Апсолутну супериорност спољно-политичких интереса приликом успостављања и одржавања односа са афричким државама током Хладног рата, најбоље илуструје однос са Заиром (Демократска Република Конго), за време вишедеценијске диктаторске владавине Мобуту Сесе Сека, који је за Американце био "пријатељски тиранин". Заир је у периоду од 1965. године до 1988. године, примио близу 850 милиона америчке развојне помоћи, односно, 20 милијарди укупне развојне помоћ а његово наслеђе у Конгу је општепознато (Meredith, 2006). Просечан приход становника Конга данас не прелази 29 центи (Easterly, 2006).

Након завршетка Хладног рата па све до терористичких напада 11. септембра, чинило се да је уследило попуштање „притиска“ наметнутих од стране геополитичких циљеви. Међутим, уместо да дуго очекивана „дивиденда мира“ олакша сиромашним афричким државама приступ помоћи, уследила је ревизија и смањење буџета за страну помоћ (Riddell, 2007). За само годину дана, од 1992-1993. године, буџет је смањен за скоро 20%, а током 1996. године, још додатних 15% (Dengbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003). Паралелно са смањењем издвајања за билатерну помоћ, САД су наставиле да занемарују своје обавезе према једном броју УН агенција, Удружењу за међународни развој и другим међународним организацијама и аранжманима које су имале према регионалним банкама, посебно оним који су били намењени Африци. Укупан амерички дуг током 1990-их година је износио нешто више од милијарде долара. Међутим, након терористичких напада на Њујорк и Вашингтон, Конгрес је донео одлуку да се отпочне са отплатом дуга специјализованим агенцијама уједињених нација, што је рефлектовало потребу САД за међународном подршком у борби против глобалног тероризма (Dengbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Упоредо са утицајем који остварују спољнополитички интереси приликом дефинисања приоритета у сарадњи са земљама у развоју, америчка развојна помоћ би, такође требало да допринесе промовисању националних економских и комерцијалних интереса. То је у значајној мери допринело да је скоро 70% америчке

помоћи условљено (*tied aid*), што је супротно интересима сиромашних држава, али и тенденцијама које су приметне код већине донатора. То умногоме повећава цену робе и услуга које се обезбеђују сиромашним државама, док се, такође може говорити и о њеном негативном утицају на локалну економију.

„Борба против сиромаштва“ постаје један од (декларативних) циљева америчке развојне помоћи тек након терористичких напада од 11. септембра 2001. године, док је у Стратегији националне безбедности из 2002. године развој постао трећи стуб америчке спољне политике, поред дипломатије и одбране. Сиромаштво и неразвијеност се посматрају у контексту ризика и претњи америчкој националној безбедности, што је био један од основних фактора који је условио редефинисање политике помоћи. Сходно томе, у периоду између 2002. и 2012. године, висина билатералне помоћи Подсахарској Африци је учетворостручена, са 1.94 милијарде америчких долара у 2002. години, на 7.08 милијарди америчких долара у 2012. години. Америчка агенција за међународни развој тренутно има 27 регионалних и билатералних мисија у Подсахарској Африци, које су у 2012. години обезбеђивале развојну помоћ за 47 афричких држава (Arieff et al, 2012). У 2012. години, удео америчке развојне помоћи Африци у укупној америчкој помоћи, износио је 44% (са Северном Африком) (OECD, 2014).

Јапан

У првим годинама након завршетка Другог светског рата, Јапан је био један од највећих корисника међународне развојне помоћи. Међутим, већ од 1952. године, након што је повратио суверенитет, што се одвијало упоредо са привредним опоравком и стабилизацијом унутрашњих прилика, Јапан почиње да издваја значајна средства за билатералну развојну помоћ. Тај износ се постепено и континуирано повећавао, па је тако 1998. године, учествовао са 20% у укупној званичној развојној помоћи коју је обезбеђивао Комитет за развојну помоћ, а 2013. године, Јапан је постао четврти највећи донатор на свету (OECD, 2014). У 2013. години, висина помоћи коју је издвајао, износила је 11.8 милијарди америчких долара, односно 0.23% БНП-а (OECD, 2014).

У првим послератним годинама, Јапан је највећи део своје билатералне помоћи обезбеђивао као својеврсну компензацију земљама региона, за штету причињењу током рата. Сходно томе, јапанска помоћ је све до почетка 1990-их, била превасходно усмеравана ка обнови физичке инфраструктуре азијских земаља (Riddell, 2007). Јапан је био детерминсан да промени слику државе у свету и да се представи као одговоран партнер у међународној економској сарадњи. Такође, снажан импулс су формирали унутрашњи политички и економски интереси и ургентност економског и политичког опоравка азијског региона као и упостављање политичке стабилности. Тек средином 1970-их година, под притиском САД, Јапан постепено помера фокус са азијског региона на друге делове света. “Донаторску политику Јапана би требало посматрати у контексту три важна фактора, којима је детерминисана:

1. Императив економског развоја;
2. Минимална издвајања за одбрану и
3. Пријатељски односи са САД” (Eyinla, 2005: 70).

Слично Сједињеним Државама, Јапан овај аспект свог међународног ангажмана посматра у контексту националног економског просперитета и националне безбедности па тако као општи циљ развојне помоћи види „допринос миру и развоју међународне заједнице, као неопходном предуслову за безбедност и просперитет Јапана“ (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2014).

Јапан настоји да се приликом формулисања и имплементације своје донаторске политике, руководи следећим приоритетима:

1. Подржати напоре земаља у развоју да саме себи помогну;
2. Имплементација принципа правичности
3. Димензија људске безбедности
4. Употреба јапанских вештина, знања и искустава и
5. Сарадња са међународном заједницом (Riddell, 2007).

Слично САД, Јапан највећи део развојне помоћи дистрибуира билатерално, преко 70%, а свега 30% путем мултилатералних организација. Приликом прерасподела, географски положај држава заузима значајно место, па се сходно томе 70% билатералне помоћу редистрибуира азијским државама. Висина јапанске

развојне помоћи у 2013. години је износила 14,49 милијарди америчких долара, и 34% је био намењен афричким државама, док су та средства углавном била усмерена ка инфраструктури и сектору образовања (OECD, 2014). Комерцијални интереси детерминишу сарадњу са афричким државама. Свега $\frac{1}{4}$ јапанске развојне помоћи одлази најсиромашнијим државама, док је остатак усмерен ка земљама средњег нивоа развијености, што је знатно више од просека који постоји унутар Комитета за развојну помоћ, где он износи 41% (OECD, 2014).

Немачка

Упркос искуствима из Другог светског рата, непосредно након послератне изградње државе али и привредног опоравка који је омогућила имплементација Маршаловог плана, Немачка је почела да заузима значајно место на листи великих европских донатора, па је тако у периоду од 1970-их, до краја 1980-их, била трећи највећи донатор. За разлику од осталих чланица Комитета за развојну помоћ, она је, логично, била усредсређена на државе Источног блока, посебно након завршетка Хладног рата. У периоду од 1990/1991. године до 2000/2001. године, удео развојне помоћи који је редистрибуиран најсиромашнијим државама Подсахарске Африке је износио свега 23,5% укупне немачке званичне развојне помоћи (Riddell, 2007) и то је до данас остало непромењено. Немачка је 2012. године, издвојила 12 милијарди америчких долара за развојну помоћ, односно 0.37% БНП-а (OECD, 2014). У групи десет највећих корисника немачке развојне помоћи, само су две државе биле из Подсахарске Африке, Кенија и Конго.

Сваке године, Немачка врши нову процену и, сходно томе, селекцију држава којима упућује развојну помоћ. Иако би смањење сиромаштва требало да буде приоритет приликом одабира држава којима ће помоћ бити редистрибуирана, од држава се очекује да испуне додатне критеријуме како би се квалификовале за групу држава са којим сарадња представља „највећи приоритет“. Пре свега се процењује потреба за развојном помоћи; потенцијални позитивни ефекти које би немачка помоћ могла да има на прилике у држави; спремност државе да апсорбује одређену количину помоћи и искористи је на најефективнији могући начин (Riddell, 2007).

Такође, Немачка слично другим западним донаторима, развојну помоћ условљава проценама да ли су и у којој мери испуњени критеријуми који се односе на „стање људских права“ у земљи, постојање „владавине права“, „оријентисаност према тржишној привреди“, „партиципација грађана у политичким процесима и уопште у политичком животу земље“.

Унутрашња организација немачког система помоћи је нешто ефикаснија у поређењу са другим традиционалним донаторима. Иако се у њеном саставу налази значајан број организација, министарстава и агенција, координација, али и највећа одговорност се налази на Федералном министарству за економску сарадњу и развој, док је имплементација препуштена двома извршним агенцијама, Агенцији за техничку сарадњу и Немачкој банци за реконструкцију.

Велика Британија

Велика Британија је била прва држава која је питање развојне помоћи законски уредила. Иницијални кораци су начињени још током колонијалног периода, када је Велика Британија овим козметичким реформама, настојала да одложи, ако не и у потпуности избегне губитак својих колонија и територија у Африци и Азији. Међутим, процес деколонизације је био незаустављив. Новонастале државе су готово моментално почеле да остварују право на британску помоћ, додуше, према нешто измењеним и допуњеним критеријумима (Dengbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003: 86). Слично другим колонијалним силама, у првим годинама након деколонизације, Велика Британија је највећи део своје помоћи усмеравала бившим колонијама, и то је у великој мери и до данас остало непромењено. Помоћ је перципирана као један од начина да се осигура континуитет (иако ограниченији) у контроли над политичким и економским приликама у колонијама. Она је постепено повећавала висину развојне помоћи, и тренд раста се одржао све до средине 1970-их година, када су га унутрашње политичке промене, успон идеологије Нове деснице и долазак конзервативаца на власт зауставиле. Усвојене су рестриктивне мере, и износ развојне помоћи је постепено почео да опада. Сходно томе, британска развојна помоћ је 1989. године, била за 25% нижа у односу на период од пре 10 година. Овај тренд се

наставио све до средине 1990-их и до значајнијих промена је дошло тек након 2001. године (Riddell, 2007).

Промена унутрашње политичке климе и долазак Нових Лабуриста на власт је означио почетак редефинисања развојне помоћи, које се заправо задржало на редефинисање доминантног дискурса који је прати. Поред тога што је износ помоћи прогресивно растао, преузимане су различите иницијативе које су имале за циљ да повећају њен квалитет и ефикасност, а „искорењивање сиромаштва“ је постало приоритет у развојној агенди. Сходно томе, 2002. године је усвојен *International Development Act* у којем се експлицитно наводи да је основна и једина сврха развојне помоћи „искорењивање сиромаштва и постизање развоја и благостања“. Такође, Закон предвиђа да помоћ не може бити условљена куповином британске робе или услуга, док реализација британских комерцијалних интереса долази у обзир једино уколико су они компатибилни са основном сврхом саме помоћи.

Године 2012, висина британске развојне помоћи је достигла 17.75 милијарде америчких долара, и тиме је она постала прва чланица Г8 која је успела да испуни циљ од 0.7% БНП-а (ОЕСД, 2014). Број држава корисница британске помоћи је у 2002. години достигао 150. Највећи број корисника помоћи су управо афричке државе, а одлуком из 2004. године, свега 10% помоћи може бити редистрибуирано државама са средњим приходима. У 2012. години, Велика Британија је 37% укупне развојне помоћи, редистрибуирала Подсахарској Африци (ОЕСД, 2014). Више од 50% средстава је било намењено за финансирање пројеката из области социјалне инфраструктуре и услуга (ОЕСД, 2014).

Француска

Поред Велике Британије и Немачке, Француска припада групи великих донатора, али и бивших колонијалних сила. Висина помоћи коју је током последњих пола века издвајала за земље у развоју је варијала. Она је успела да реализује циљ од 0,7 % БНП током првих година од институционализације међународне сарадње у области развоја (које су истовремено биле и прве године од деколонизације), али је већ након неколико година, удео помоћи у БНП-у почео да опада. Француска је 2013.

године издвојила 0,46% БНП-а за развојну помоћ, односно 11.4 милијарду америчких долара, упркос чињеници да се број држава којима је упућивала помоћ, прогресивно повећавао и да данас износи четири пута више него 1960. године (OECD, 2014).

Једна од најзначајнијих одлика француске развојне помоћи јесте њена коорелација са спољнополитичким интересима земље. Француском развојном помоћи од успостављања, доминира „колонијални и лингвистички“ фокус. Највећи део помоћи, Француска упућују бившим колонијама и франкофоним земљама у развоју. Такође, Француска неупоредиво чешће у односу на друге европске силе, прибегава директним војним интервенцијама у бившим афричким колонијама. Са једним бројем афричких држава (Сенегал, Обала Слоноваче, Габон, Чад и Централноафричка република), Француска је након деколонизације потписала војне споразуме који су јој омогућили поседовање војних база у Африци (Medard, 2005). Француска је у постколонијалном периоду, настојала да одржи „блиске односе“ са бившим колонијама, односно, настојала је да учини све како би себи обезбедила приступ њиховим тржиштима, сировинама и војним базама. Приликом редистрибуције помоћи, приоритет припада државама *Zone de Solidarite Prioritarie*, и у овој групи од 2002. године, налазе се 54 државе, од којих су чак 40, државе Подсахарске Африке. Иако највећи део своје развојне помоћи Француска усмерава ка најсиромашнијим државама, око 13-15% одлази француским прекоморским територијама, које припадају групи држава са високим приходима, попут Француске Полинезије и Нове Каледоније (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003). У 2012. години, удео развојне помоћи Подсахарској Африци у укупној француској помоћи, износио је 39%, и њен највећи део је био усмерен ка франкофоној Африци (OECD, 2014).

Снажна веза између спољнополитичких циљева и начина редистрибуције помоћи, и одлучност Француске да одржи *status quo* у сарадњи са својим „афричким партнерима“ су утицали да се она издвоји из групе западних донатора и одустане од увођења принципа „владавине права“ и „демократије“ у своју донаторску политику. Истицано је да би „свака држава требало самостално да одреди интезитет и брзину политичких промена“. Наравно, ово није био индикатор да је Француска спремна да поштује суверенитет афричких држава, већ начин да се избегну критике

међународне заједнице због сарадње са појединим ауторитарним режимима у Африци. Важну одлику односа који Француска има са својим афричким „партнерима“ чине и директне војне интервенције, којима она релативно често прибегава. Било је доста ситуација у прошлости када је Француска слала војне трупе како би помогла одржавање нестабилних режима на власти, као допуна развојној помоћи коју већ добија.

Такође, Француска издваја значајан део средстава из буџета за развојну помоћ како би помогла „ширењу француског језика и културе“. Само у Африци, она је отворила преко 70 установа културе и преко 7 000 библиотека (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Институционална инфраструктура која омогућава реализацију програма развојне помоћи које реализује Француска је веома слична оној која постоји у већини развијених држава, а одликују је сложена мрежа различитих државних организација, агенција и служби које су ангазоване на овом задатку. Министарство за економске послове, индустрију и финансије и Министарство спољних послова свакако имају централну улогу, али поред њих, укључено је још десетак министарстава. Године 2005, усвојен је *Institutional Act of Financial Legislation*, након чега је, по први пут, буџет за развојну помоћ прецизније дефинисан. Наведене су, такође и државе којима би помоћ требало да буде редистрибуирана, што је био покушај поједностављивања читавог процеса.

Прогресивни донатори

Укупна вредност развојне помоћи коју обезбеђује група држава које се најчешће квалификују као „прогресивни донатори“, је неупоредиво мања у односу на помоћ коју обезбеђују велики донатори, а сходно томе и утицај који имају приликом формулисања глобалних развојних стратегија и дефинисања донаторске политике великих мултилатералних организација. Међутим, помоћ коју обезбеђују свакако није занемарива, и за један број држава, она потенцијално представља значајан развојни ресурс (Riddell, 2007). Овој групи припадају нордијске државе и Холандија. Иако свака од држава самостално формулише своју донаторску политику, постоји

висок степен комплементарности. Оне инсистирају на хармонизацији, кохерентности и конзистентности. Такође, заговарају снажан мултилатералан приступ, и саме, слично другим „мањим“ донаторима, највећи део своје развојне помоћи редистрибуирају уз помоћ мултилатералних организација и институција. Такође, висина укупне развојне помоћи, у апсолутном износу је у порасту, док су оне одавно оствариле препоруку када су у питању издвајања за развојну помоћ као део БНП, и оне већ неколико последњих година издвајају за развојну помоћ више од 0,7% БНП-а. Раније поменута студија Центра за глобални развој, која сваке године утврђује Индекс посвећености развоју (*The Commitment to Development Index*), 2014. године Данска, Шведска и Норвешка, биле су најбоље оцењени донатори (Krylova, Barder, 2014). Центар за глобални развој процењује „посвећеност државе развоју“ анализирајући је кроз 7 релевантних категорија, које се сматрају релевантним када се анализира сарадња између Глобалног севера и Глобалног југа, а то су: трговински односи, инвестиције, миграције, заштита животне средине, безбедност, технологија и помоћ. У свакој од наведених категорија, нордијске државе показују најбоље резултате.

Прогресивним донаторима је заједничко и то што су посвећенији међународној сарадњи која се реализује преко мултилатералних организација, посебно система УН-а (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003). Такође, развојне проблеме земаља у развоју интерпретирају у контексту концепта људских права. Систем вредности који је уткан у скандинавски модел државе благостања, у великој мери обликује и донаторску политику нордијских држава којом, за разлику од других европских донатора, не доминирају економски, комерцијални или геостратешки интереси.

2.2 Мултилатерална помоћ

Један део званичне развојне помоћи, додуше неупоредиво мањи, обезбеђује се преко мултилатералних организација и институција, и она представља мултилатералну развојну помоћ. У 2013. години, 30% укупне званичне развојне помоћи, било је редистрибуирано на овај начин (OECD, 2014). Иако су издвајања за

мултилатералну помоћ знатно нижа, неспоран је утицај мултилатералних организација у оквиру глобалне архитектуре помоћи, посебно у процесу концептуализовања глобалних развојних агенди, које касније у одређеној мери детерминишу донаторску политику и билатералних донатора.

Систем мултилатералне развојне помоћи је изразито комплексан и његова анализа претпоставља истовремено познавање неколико различитих, међусобно повезаних контекста у којима се она реализује, од међународне политике, преко политичке економије и на крају до међународних организација (Dengbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Велики донатори, најчешће иницијатори мултилатералних споразума и оснивачи међународних, мултилатералних организација, су традиционално уздржани и крајње селективно и ограничено се одлучују за мултилатерализам. Разлози за то су увек били изразито прагматични, непосредно повезани са уским националним интересима. Реч је о политичкој одлуци, сходно чему, приоритизација националних интереса не изненађује. Истовремено, тзв. мањи донатори, посебно они који припадају групи „прогресивних донатора“, већи део своје развојне помоћи, у апсолутном али и релативном износу, редистрибуирају управо преко мултилатералних институција и организација. Историјски посматрано, разлози за њихову оданост мултилатерализму су били мештовити и динамични. С једне стране, постојала је принципијална подршка и лојалност фундаменталним циљевима и принципима Уједињених нација, док је, с друге стране, економска рационалност и прагматичност утицала да се примат да модалитету који омогућава избегавање високих административних трошкова, за које се сматрало да су неизоставни део билатералне сарадње у области развоја.

Преференције донатора нису ограничене само на избор између билатералних и мултилатералних организација, већ подразумевају и подједнако компликован избор између различитих мултилатералних организација. Па тако велики донатори преферирају међународне финансијске институције, а мањи, прогресивни, систем УН (DAC/OECD, 2013). Илустративни су подаци који говоре да, нпр. уколико се посматрају издвајања по глави становника, Скандинавци десет пута више издвајају за мултилатералну помоћ од Американаца, а шеснаест пута више за финансирање

рада система Уједињених нација. Бергенсон и Лунде су прорачунали да уколико би четири највећа донатора издвајали за финансирање рада УН по глави становника, онолико колико издвајају Скандинавске земље, буџет УН би износио око 25 милијарди америчких долара, у поређењу са 3-4 милијарде америчких долара колико сада износи (Dengbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Сложени систем међународних институција и организација је временом еволуирао, прилагођавајући се сложеним и динамичним међународним приликама, али и интересима великих (западних) донатора. Како је утицај ових организација растао, постепено се повећавао и притисак на државе да се придруже глобалним организацијама, као начин потврђивања свог међународног легитимитета (Chant, McLlwaine, 2009).

Сложена архитектура међународне развојне помоћи је своје исходиште имала у систему УН-а, и институцијама Бретон Вудса. Основни мотиви који су условили успостављање система, уз минималне допуне, ни до данас нису изгубили на релевантности. Дефинисане и детерминисане историјским тренутком у којем су настајале, „очување мира и безбедности“, био је основни циљ на чијој реализације су Уједињене нације требало да се ангажују. Међутим, убрзо након успостављања, отпочео је незаустављив процес деколонизације, које је умногоме изменио структуру организације, али и редефинисао, односно допунио агенду њеног даљег деловања. Са иницијално 51 државом чланицом, број држава чланица је прогресивно раста, тако да данас броји 193 државе. Државе Азије и Африке су постајале чланице УН непосредно након деколонизације, и суочене са комплексним развојним изазовима и проблемима, настојале су да утичу да се питања и проблеми из области економског и социјалног развоја, нађу у средишту активности УН-а. То се, нешто касније, значајно одразило и на формирање специјализованих агенција, програма и фондова,

Слично је било и у случају међународних финансијских институција, што је посебно очигледно на примеру Светске банке, која је за нешто више од шест деценија свог постојања, прешла пут од готово искључиво финансијске организације, до једне од водећих развојних агенција. Мултилатералне институције, посебно финансијске, су временом постале расадници политичких и економских формула чије усвајање и имплементација се очекује (захтева) од не-западних друштава, имплицитно али и

експлицитно. Реч је о својеврсном „економском и социјалном инжењерингу“ којем су не-западна друштва подвргнута, о чему је већ било речи (Harrison, 2010).

Мултилатералне организације се, у складу са структуром, као и претпостављеном демократичности приликом одлучивања, најчешће перципирају као самосталније у одлучивању, отпорније на различите политичке утицаје појединачних донатора. Такође, чињеница да су успостављене на принципу колективног одлучивања, претпоставља (равноправну?) партиципацију свих чланица приликом формулисања кључних одлука, посебно оних које ће и саме искусити реперкусије усвојених одлука. Међутим, формална равноправност чланица међународних организација, није била праћена суштинском. У Генералној скупштини УН-а све државе чланице равноправно учествују у процесу одлучивања, које се одвија по принципу, једна држава, један глас. Међутим, иако је Генерална скупштина орган УН са најширим надлежностима, у поређењу са другим органима, она нема и најдалекосежнија овлашћења и може искључиво да доноси препоруке (Димитријевић, Рачић, 2011). Када су у питању међународне финансијске институције, асиметричност моћи и утицаја је још драстичнија. Могућност утицаја на процес одлучивања је у потпуности условљен величином економије државе и обимом трговинске размене коју она остварује. Тако на пример, 47 држава Подсахарске Африке које су чланице ММФ, располажу са свега 4,61% гласова (Кегли, Виткоф, 2004).

Постоје три врсте организација које обезбеђују међународну развојну помоћ:

1. Систем УН-а,
2. Међународне финансијске институције и
3. „друге“ агенције и организације (Riddell, 2007).

Разлике које постоје између различитих врста међународних организација, се огледају у начину организације, финансијским средствима којим располажу, па сходно томе и утицају који остварују на дефинисање развојне агенде. Међународне финансијске институције неспорно располажу најзначајнијим финансијским средствима, сходно томе и утицајем. Приликом оснивања, систем Уједињених нација и институције Бретон Вудса су требале да буду комплементарни. Временом је, међутим, уследила експанзија опсега њиховог деловања, агенда редефинисала, што

је умногоме утицало и на њихов међусобни однос. Структура чланства и начин одлучивања су утицали да с једне стране, међународне финансијске институције отвореније заступају интересе развијених држава Запада, док, с друге стране, доминација држава Глобалног југа у Генералној скупштини УН-а, настоји да обезбеди алтернативу, односно, да артикулише колективне потребе и захтеве земаља у развоју.

Међутим, упркос међусобним разликама, оно што је заједничко свим облицима међународног организовања који су се појавили након завршетка Другог светског рата, јесте гломазан бирократски апарат који је временом дефинисао сопствене циљеве, развио сопствену културу, стратегије и ресурсе, и донекле, постао себи сврха постојања. Бирократија међународних организација чини систем неефикасним, значајно умањује монетарну вредност развојне помоћи која коначно стиже до крајњих корисника, али и има читав низ негативних реперкусија по неке од кључних елемената владавине у сиромашним државама (Knack, 2008).

Анализирајући начин на који своје активности реализују агенције за развој (не улазећи у коначне исходе, односно питање крајње ефикасности), посебно се усредсређујући на рад мултилатералних организација, Истерли и Фуце су процењивали њихово деловање према пет основних критеријума, око којих у научној јавности постоји релативна сагласност да имају значајан утицај на степен ефикасности рада одређене организације, а то су: транспарентност, специјализација, селективност, начини редистрибуције помоћи и висина административних трошкова, односно њихов удео у укупној развојној помоћи коју организација редистрибуира. Најбоље су биле рангиране мултилатералне развојне банке, а најлошије специјализоване агенције УН-а. Билатералне агенције се налазе негде између (Easterly, Pfitze, 2008).

Систем УН-а

Непосредно након завршетка Другог светског рата, потписивањем Повеље Уједињених нација у Сан Франциску, 26. јуна 1945. године, успостављена је нова међународна организација, базирана на принципу колективне безбедности, а са

циљем очувања међународног мира и безбедности. Основни циљеви нове организације, дефинисани су у члану 1 Повеље³. Текст Повеље је одражавао послератну визију света четири водеће савезничке силе (САД, Велика Британија, СССР и Кина), као и њихове кључне интересе (Кегли, Виткоф, 2004). Текст Повеље од усвајања није мењан, међутим, један број начела је редефинисан, у складу са променама у међународним односима (Чекеревац, 2005).

Од самог оснивања, постојала је идеја о универзалности организације, а основна начела су претпостављала суверену једнакост чланица, док је чланица могла постати свака држава која је била мирољубива и која је у потпуности прихватила обавезе предвиђене Повељом организације (Димитријевић, Рачић, 2011). Током протеклих шест деценија постојања организације, број чланица је готово четвороструко увећан, и она данас окупља 193 државе. Принцип универзалности је умногоме допринео успостављању базе из које су УН црпеле свој легитимитет (Димитријевић, Рачић, 2011). Међудржавне конфликте је требало разрешавати користећи војну и политичку моћ Генералне скупштине и Савета безбедности, док би социјална и економска питања била разматрана унутар различитих специјализованих агенција. УН су усвојиле општа начела савременог међународног права, пре свега суверене једнакости чланица, савесног испуњавања обавеза преузетих Повељом, помагање Организацији и забране мешања организације у питања која се налазе строго у оквиру унутрашње надлежности сваке државе (Димитријевић, Рачић, 2011).

Већ на почетку Другог светског рата, државе савезнице су отпочеле преговоре о стварању нове међународне организације чији би првенствени задатак био

---

³ „У члану 1 Повеље УН, дефинисани су основни циљеви организације:

1. Одржавање међународног мира и безбедности;
2. Развијање пријатељских односа између народа на основу уважавања принципа једнаких права и самоопредељења народа;
3. Постизање међународне сарадње у решавању међународних проблема економског, социјалног, културног и хуманитарног карактера и унапређење и подстицање поштовања људских права и основних слобода за све и
4. Функционисање у улози центра за усаглашавање деловања свих народа на постизању ових заједничких циљева“ (Кегли, Виткоф, 2004: 230).

очување међународног мира и безбедности, дакле наставак рада на ономе што Друштво народа није успело да учини (Рачић, 2010). Очувања мира и безбедности било је кључни мотив који је ујединио државе након завршетка Другог светског рата и омогућио успостављање УН, и значајан део њених активности је до данас остао политички и безбедносно оријентисан али и детерминисан. „Међутим, већ од 1960-их година, социјални и економски развој постају окосница деловања система УН-а и њених новооснованих специјализованих агенција. Највећи део активности УН данас су усмерене управо ка обезбеђивању помоћи земљама у развоју, тзв. оперативну активности, или и ка промовисању одређених вредности или одређених политика, односно нормативну активност“ (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003: 96).

Организациона структура као и односи између основних органа, односно надлежности које су им поверене, одражавали су историјски контекст у којем је организација успостављена, као и интересе држава које су у том тренутку поседовале статус великих сила и улогу оснивача, а које су настојале да за себе сачувају релативно привилегован статус. Једини орган УН у којем све државе имају своје представнике, и где постоји (формална) равноправност свих чланица независно од економске или политичке моћи и утицаја, јесте Генерална скупштина. Одлуке се у Генералној скупштини доносе по већинском принципу и ни једна држава нема право вета (Кегли, Виткоф, 2004). Она усваја годишњи буџет, дефинише приоритете деловања за наредну годину, сазива међународне конференције, најчешће тематске и она у принципу има право да се бави свим оним питањима која су дефинисана Повељом, укључујући и питања која се налазе у надлежности других органа. Изузетак од овог правила, представља доношење препоруке о неком питању из области заштите мира и безбедности све док се оно налази на дневном реду Савета безбедности (Димитријевић, Рачић, 2011). Међутим чињеница да одлуке које се усвајају у Генералној скупштини нису обавезујуће и имају статус препоруке, умногоме ограничава њихов утицај, и умногоме исцртавају границе утицаја овог органа.

За разлику од Генералне скупштине, одлуке које доноси Савет безбедности су правно обавезујуће за све чланице. Он има петнаест чланица, пет сталних са правом вета, док се несталне чланице бирају на период од две године. Савет безбедности у

својој надлежности има „очување међународног мира и безбедности“ и, између осталог, може да уведе санкције чланици која крши одредбе Повеље, али може и да пропише употребу војне силе у име УН (Olson, 2005). Приликом успостављања УН и дефинисања њене организационе структуре, државе савезнице су настојале да осигурају своје место и могућност утицаја на будући поредак, обезбеђујући себи глас, са правом вета у Савету безбедности. Међутим, непосредно након оснивања, околности су се убрзо промениле, пре свега у односима између САД и СССР, док је процес деколонизације утицао да се значајно повећа број чланица организације.

Током више од пола века постојања, историја УН-а је била веома динамична и турбулентна, пре свега одређена комплексним односима у међународном систему. Хаслам, Бедет и Шефер (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012), разликују три дистинктивне фазе кроз које је организација прошла.

Прва фаза је трајала од успостављања организације па све до почетка 1960-их година. Овај период је одликовао раширени оптимизам када је у питању будућност човечанства, и током овог периода УН су биле расадник широког спектра иницијатива које су требале да буду у служби мира и развоја у свету који се мењао невероватном брзином. Ово је, такође био период масовне деколонизације али, истовремено, и приступа држава Африке и Азије организацији. Молба за пријем у чланство у УН, обично је била спољнополитички акт држава које су настајале деколонизацијом (Рачић, 2010). У том периоду, не-западне државе су још увек дубоко веровале, да је могуће реализовати далекосежне и дугорочне промене кроз систем УН-а. Међутим, инструментализација УН од стране великих сила, ће убрзо постати очигледна.

Друга фаза је отпочела почетком 1960-их година и трајала све до завршетка Хладног рата. Иницијално, улога УН у области развоја држава чланица, требало је да буде претежно саветодавна. Међутим, након 1962. године, када су УН читаву деценију прогласиле „Првом развојном декадом“, целокупни *ethos* организације је значајно редефинисан (Chant, McIlwaine, 2009).

Након успешне послератне реконструкције Европе, УН за свој дугорочни циљ дефинишу развој деколонизованих подручја. Број чланица се драстично повећао у овом периоду. Приликом оснивања, УН су имале 51 државу чланицу, само 15 година касније, тај број се повећао на 99. Међутим, рад организације у овом периоду је у

значајној мери био „блокиран“, услед хладноратовског ривалитета великих сила, али и озбиљних финансијских ограничења. Независно од релативног утицаја, УН су постепено шириле подручје свога деловања, што се, између осталог, најбоље огледа у низу тематских конференција и самита које су од 1970-их година организовале (Кегли, Виткоф, 2004). Ово је утицало на фрагментацију рада организације и њену додатну бирократизацију. Организациона структура је постала битно сложенија и на то указује и једноставни преглед агенција и програма који се налазе у њеном саставу. Део УН-а чини 16 специјализованих агенција, 11 фондова и програма, 11 комисија које се налазе под непосредном управом Економског и социјалног савета, 5 регионалних комисија и 2 висока комесаријата. Један број агенција и програма је настао као непосредан одговор на ургентне проблеме и требало је да буду привременог карактера, али су временом прерасли у сталне, специјализоване агенције, док је, наравно било и оних које су од почетка осмишљене како би у дужем временском периоду реализовале одређени програм (Кегли, Виткоф, 2004). Експанзија специјализованих агенција је своје исходиште, између осталог, имала у теорији модернизације. Полазна премиса је била да развој, односно одсуство развоја настаје као последица постојања читавог низа техничких проблема који могу бити разрешени једино уколико њима буду управљали професионалци. Специјализоване агенције су се, сходно томе, успостављале пратећи логику техничког функционализма који је претпостављао приступ „одозго“ (*top down approach*) (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012). Током 1970-их и 1980-их година, специјализоване агенције УН и Генерална скупштина су представљале форуме у којима су земље у развоју настојале да артикулишу своје колективне интересе и проблеме. Током 1970-их година, њихова активност је доминантно била усредсређена на лобирање за успостављање Новог међународног економског поретка. Нове државе Глобалног југа формиране су у оквиру политичко-економског поретка у којем су владала правила на чију израду оне ни на који начин нису утицале. Оне су сада покушале у оквиру УН-а да утичу на редефинисање глобалних правила, а чиме се обезбедио већи степен њихове партиципације у међународним односима (Кегли, Виткоф, 2004). Дрastiчно повећање броја чланица УН које су припадале Глобалном југу, се огледало и у резолуцијама које су током 1970-их и 1980-их година усвајане у Генералној

скупштини. Њихов број је прогресивно растао, а у њима је осуђиван апартхејд у Јужноафричкој републици, одржавање на власти белачких режима у Намибији и Родезији, као и осуде расизма и ционизма (Engel, Olsen, 2005). „Инфлација резолуција“ до које је дошло је, нажалост само утицала на опадање ауторитета Генералне скупштине. Усвајање превеликог број резолуција је смањило изгледе да оне буду реализоване. Такође, пошто су на њима претежно инсистирале мале и средње државе, иза њих није стајала довољно убедљива политичка, финансијска и друга моћ (Рачић, 2011). Развијене државе су биле видно незадовољне, и често се говорило о „тиранији већине“. САД су постепено почеле да редукују средства намењена УН, док су појединим програмима и специјализованим агенцијама она била потпуно ускраћена. САД су суспендовале своје чланство у Међународној организацији рада у периоду од 1977. године до 1980. године и чланство у УНЕСКУ, од 1985. године до 2002. године. Западне силе, на челу са САД, полако почињу да се окрећу Светској банци, која већ крајем 1970-их година постаје највећа развојна агенција. Хронични финансијски дефицит у буџету УН довео је до тога, да је, на пример, висина развојне помоћи коју су УН обезбеђивале државама Подсахарске Африке, била знатно нижа од помоћи коју су овом региону обезбеђивали билатерални донатори (Engel, Olsen, 2005). Рад организације је ограничавао латентни „сукоб“ који је постојао између држава које су припадале различитим „групацијама“. Од краја Другог светског рата, па све до 1990-их година, постојало је ривалство између држава Запада и Истока, међутим, од 1960-их година, рад организације је оптерећивао и „сукоб“ који је постојао на релацији држава Глобалног југа и држава Глобалног севера.

Трећа фаза је отпочела 1990-их година, са завршетком Хладног рата и сломом Совјетског Савеза. Падом Берлинског зида и распадом неколико европских држава, уследио је нови талас увећања броја чланица УН. Међутим, политичка подршка УН је била на веома ниском нивоу, превасходно због тога што нису имале централну улогу током три велике промене које су се у том периоду одиграле, а то су: слом Совјетског Савеза који је био праћен политичким променама у Источној Европи и Централној Азији; рапидан економски раст у Источној и Јужној Азији и глобализација и стандардизација економске политике у земљама у развоју, а уз помоћ програма

структуралног прилагођавања (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003: 102).

Иако се веровало да ће завршетак хладноратовског ривалита обезбедити услове за ефикаснији рад организације, заокрет јесте начињен, али у правцу већег унилатерализма за који су се велике силе определиле.

Иако њен утицај временом слаби, систем УН-а и један број њених специјализованих агенција и програма и даље представљају важну компоненту мултилатералног система помоћи. Око 30 тела, програма и агенција које су у саставу УН-а, посредно или непосредно ангажовано на реализацији хуманитарних или развојних циљева. За разлику од међународних финансијских институција, које припадају „породици“ УН-а, приступ који примењују агенције и програми УН се често квалификује као приступ про-Југ. Најчешће се као илустративан пример идеолошки другачијег карактера организације наводи и Извештај о људском развоју (*Human Development Report*), који припрема и сваке године објављује Програм за развој УН-а, који представља, између осталог, критички приказ ефеката имплементације неолибералних политика, али и настојање да се промовише сагледавања проблема и индикатора развоја који превазилазе промене у БНП-у (Chant, McIlwaine, 2009).

Систем УН-а користи пет различитих инструмената, којим настоје да утичу на развојне проблеме, од глобалног, симболичног нивоа, па све до локалног оперативног. Оне су различитог карактера, а у својој надлежности имају активности различитог карактера, нормативног али и оперативног. Ту спадају:

1. Генерална скупштина;
2. Преговарачке платформе УН-а;
3. Тематски састанци и самити;
4. Техничка помоћ коју обезбеђују специјализоване агенције и
5. Развојна помоћ чија редистрибуција се одвија преко одговарајућих фондова и програма (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

У периоду од 1960. године, па до почетка 2000-их, Уједињене нације су организовале више од педесет међунаодних конференција и/или самита, на којима су усвајане различите декларације са најчешће амбициозно постављеним циљевима.

„Генерално посматрано, постоји неколико нивоа промена које обележавају разлику између раздобља чији крај обележава рушење Зида (1989) и периода након тога“ (Рачић, 2011: 34). Рачић идентификује најважније:

1. Промене у односима моћи;
2. Опадање броја међудржавних и доминација унутрашњих оружаних сукоба;
3. Утицај развоја науке и технологије;
4. Опасности међународног тероризма;
5. Релативизација суверености држава и
6. Диверзификација међународног организовања (Рачић, 2011).

Након више од шест деценија од успостављања система УН, задатак да се изврши релативно прецизна процена и изнесе закључак о дометима и ограничењима ове организације, посебно у области решавања развојних проблема, је компликован и изузетно незахвалан задатак. Међутим, оно што је неспорно јесте да би допринос УН могао да се огледа у неуморним покушајима, да на глобалном нивоу генерише и промовише холистички концепт развоја у чијем средишту би се налазила социјална, односно људска димензија, претпостављајући диверзитет економских, политичких, друштвених и културолошких реалности.

Међународне финансијске институције

Међународне финансијске институције су важна, интегрална компонента сложене архитектуре мултилатералне помоћи, чији утицај на област међународног развоја, од успостављања прогресивно растао. Неопходно је посебно издвојити Светску банку и Међународни монетарни фонд, пре свега због величине али и финансисјких средстава која им стоје на располагању, као и утицаја који имају на међународне економске прилике, али и на националне економије земаља у развоју. Временом, расте улога и значај регионалних развојних банака, посебно азијске и афричке, чија струкутра и начин деловања одговарају оном који постоји у Светској банци.

Активности ММФ-а и Светске банке, су често праћене контроверзама, и предмет су жустрих критика које им се упућују са крајње левице, али и са екстремне деснице. Критичари са позиције левице, инсистирају на томе да је програмима ММФ-а и Светске банке проблем глобалног сиромаштва постао комплекснији а неједнакост драстичнија, док им истовремено, конзервативци замерају претерану бирократизацију и говоре о ирелевантности у савременим приликама (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012). Током своје релативно дуге историје, ове организације су показале висок степен „флексибилности“ и „адаптибилности“, тако да се њихов утицај постепено повећавао а подручје деловања ширило.

„Светска банка и ММФ су основане 1944. године, на Монетарној и финансијској конференцији Уједињених нација одржаној у Бретон Вудсу, уз присуство четрдесет четири земље. Светска банка је првобитно замишљена да помаже пројекте реконструкције након Другог светског рата и да помаже у „развоју производних објеката и ресурса у мање развијеним земљама“ (Кегли, Виткоф, 2004: 240). Светска банка је требало да „олакша прелаз са ратне на мирољубиву привреду, и да отклони последице рата“ (Димитријевић, Рачић, 2011: 231).

На конференцији у Бретон Вудсу, 1944. године, дефинисане су, осим структуре и начина функционисања, и надлежности и улоге које би ове финансијске институције требало да имају у међународној политичкој економији али и међународним односима. Мандат Светске банке и ММФ-а био је ограничен, и донекле је представљао покушај великих сила да се заштите од потенцијалних економских потреса са којима су се у непосредној прошлости суочавали, али и да одговоре на последице које је други светски рат имао по њихове економије. Стварањем ММФ-а, савезничке државе су желеле да успоставе мултилатералну организацију, која ће спречити да се понови искуство велике економске кризе из 1930их година. ММФ је тежио стварању глобалне институције која би одржавала стабилност валутног курса, али истовремено играла улогу „позајмљивача у крајњој нужди“ за сиромашне као и богате државе које пролазе кроз финансијски кризу (Кегли, Виткоф, 2004).

Данас је могуће идентификовати четири динстиктивне, али подједнако важне улоге које Банка обавља:

1. Улогу банке, која посредује између тржишта капитала и оних којима је капитал неопходан;
2. Инструмент спољне политике западних сила;
3. Себе посматра као мисионара промена и
4. Развојна агенција (Dengbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Слично Светској банци, Међународни монетарни фонд је иницијално требало да буде усредсређен на потребе европских и северноамеричких држава. Међутим, временом је дошло до значајне експанзије његових активности са циљем остваривања контроле над дугорочном економском политиком.

Група Светске банке, налази се у саставу УН „породице“, али не и УН „система“, што подразумева виши степен аутономије у односу на специјализоване агенције и програме. У саставу групе се налазе: Међународна банка за обнову и развој (1944), Међународна финансијска корпорација (1956), Међународно удружење за развој (1960) и Мултилатерална агенција за гарантовање инвестиција (1988). Међународна финансијска институција и мултилатерална инвестициона и гарантна агенција су укључене у инвестиције у приватни сектор, док су Међународна банка за обнову и развој и међународно удружење за развој превасходно усредсређени на јавну потрошњу и промовисање развоја. Када се говори о „Светској банци“, посебно се мисли на Међународну банку за обнову и развој.

Иако се налази у саставу УН-а, организациона структура и начин одлучивања у Светској банци и ММФ-у, недвосмислено упућује на то да је веза између њиховог деловања и интереса богатих држава директнија, и значајнија него у случају система УН-а.

За разлику од УН-а у којој се претпоставља равноправност свих чланица приликом одлучивања у Генералној скупштини, Светска банка и Међународни монетарни фонд фаворизују развијене државе, пошто величина и снага националне економије и обим трговине одређују број гласова који конкретна држава има, а сходно томе и могућност утицаја у процесу одлучивања. Систем квота је условио крајње асиметричну редистрибуцију гласова у корист развијених држава, које располажу са око 57%, а најсиромашнијих 165 држава има свега 27%, док САД имају 17% (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012). Редистрибуција гласова детерминише и

управљачку структуру ових организација и састав основних органа. Сходно томе, 46 држава Подсахарске Африке, има свега два представника у управном одбору директора, који броји 24 члана. (Кегли, Виткоф, 2004). Такође, доминација развијених држава се огледа и у чињеници да САД и ЕУ поседују унилатералну моћ приликом избора председника ових организација, и то САД приликом избора председника Светске банке, а ЕУ приликом избора председника ММФ-а.

До почетка 1970-их година, активности Светске банке и Међународног монетарног фонда нису биле предмет претераног интересовања, чему су умногоме допринеле повољне прилике на међународном плану и правац, динамика као и брзина којом се одвијала послератна обнова Европе. Међутим, почеком 1970-их година, околности на глобалном нивоу се битно мењају, док се и у самим организацијама одигравају неке битне промене. Унилатерална одлука САД да ускрати даљу подршку бретонвудском систему, учинила је унутрашњу реорганизацију нужном. Међународни монетарни фонд је у наредном периоду у великој мери редефинисао своју основну улогу која ће се углавном сводити на обезбеђивање краткорочних финансијских „ињекција“ државама које нису биле у могућности да регулишу своја међународна дуговања. С тим, што им је сада, за разлику од претходног периода, препоручивано да девалвирају своје валуте, како би се ојачао извозни сектор.

Такође, значајно су „допуњени“ критеријуми на основу којих су државама одобравани кредити, као и надзор над мерама које је требало усвојити. Овај вид условљавања ће у наредном периоду доминирати односима ММФ-а и земаља у развоју. Како се повећавало задуживање земаља у развоју од 1970-их година, пропорционално је растао и утицај који је ММФ имао на њихову економску политику.

Упоредо са променама у ММФ-у, за Светску банку је отпочињао период за који ће се врло брзо испоставити да је био један од најтурбулентнијих у њеној историји. Током председничког мандата Роберта Мекнамаре (1968-1981), долази до незапамћене експанзије, али и у реконцептуализацији основне агенде. По први пут од оснивања, „борба против сиромаштва“ је постала приоритет у дефинисању програма и политика, значајно се повећао број држава којима је почела да обезбеђује кредитне, док су средства преусмерена од великих инфраструктурних пројеката, ка

реализацији развојних циљева. Издвајања за инфраструктурне пројекте су смањена за 30% у односу на претходни период. Поред тога што је постала видљивија и активнија у концептуализовању и финансирању развоја, Банка је постала водећа развојна агенција.

Крајем 1970-их и почетком 1980-их година, наступила је дужничка криза и функционисање читавог међународног финансијског поретка је озбиљно доведено у питање. Државе Африке и Латинске Америке нису биле у могућности да испуне своје обавезе према ММФ-у и 1988. године, чак 30 држава је покушало да репрограмира своје дугове у износу од 239 милијарди америчких долара (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012). За разлику од претходног периода, у којем је држава имала централно место у конципирању националних развојних стратегија, њене реализације али и финансирања, сада су међународне финансијске институције инсистирале да се минимализује улога државе, уз значајно повећање улоге тржишта. Светска банка је упутила оштру критику постколонијалним државама, инсистирајући да је економска криза настала као последица „унутрашњих структуралних ограничења, неадекватног управљања природним ресурсима, раста популације, као и штетних мера и активности које је држава предузимала“ (Harrison, 2010). Успон неолибералне идеологије у САД, Великој Британији и Немачкој, коју су постепено усвојиле и кључне међународне финансијске институције, детерминисао је њихов одговор на економску кризу, као и карактер политичких и економских мера чије усвајање се очекивало (захтевало) од земаља у развоју. Унутрашње политичке и институционалне реформе су, према међународним финансијским институцијама, биле предуслов економског опоравка. Уследило је структурално прилагођавање земаља у развоју које је подразумевало, успостављање макроекономске стабилности, након чега је требало да уследи имплементација мера предвиђених тзв. Вашингтонским консензусом. Међутим, врло брзо након имплементације пакета економских мера, које су од почетка биле праћене великим контроверзама, емпиријска истраживања су (недвосмислено) указивала да су очекивани резултати изостали. Није уследила стабилизација афричких економија, док су проблеми сиромаштва и неједнакости постали далеко израженији. Делимични напредак је остварен у смањењу стопе инфлације и буџетског дефицита, међутим, за већину

афричких и латиноамеричких држава наступио је период економске стагнације, док су „социјалне трошкове“ болних реформи сносили најсиромашнији слојеви друштва (Harrison, 2010).

Изостанак развоја и позитивних исхода се није могао игнорисати. Као и током претходних година, одговор који је уследио, није подразумевао дисконтинуитет са претходном политиком, као ни признавање неуспеха реформи, напротив. Концепт развоја је допуњен и делимично редефинисан. Централно место је заузимао концепт „добре владавине“, док је одговорност за неуспех реализованих реформи у потпуности пренета на земље у развоју, „чије су слабе институције и ендемска корупција идентификоване као главне препреке“. Званични став међународних финансијских институција је био да „либерализација тржишта није изневерила земље у развоју, већ су политички и правни системи, опхрвани корупцијом, изневерили тржиште. Неуспешне владе и неефикасне државне институције, поткопавали су реформске процесе у овим земљама“ (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012: 167). Економски захтеви били су допуњени политичким и постојало је уверење да ће једино примена свеобухватног, „холистичког приступа“, отворити пут ка *суштинској* трансформацији (!) земаља у развоју.

Ово је, између осталог, представљало само континуитет у експанзији активности које су се налазиле у надлежности Банке, а које могу бити сумиране у четири кључне димензије:

1. Банка је временом стекла статус једне од највећих развојних агенција;
2. Приступ који је Банка примењивала се постепено померао од обнове и успостављања физичке инфраструктуре, преко руралног развоја, па до очувања животне средине, добре владавине и борбе против корупције;
3. Инцијално, активност Банке је била усредсређена на државе Западне Европе, међутим, фокус се временом померао од западно-оријентисаних земаља у развоју, па до свих постколонијалних и посткомунистичких земаља;
4. Ниво и начин интервенисања се кретао од реализације индивидуалних пројеката, конципираних тако да обезбеде техничку помоћ, ка програмима, политикама и институционалним активностима које су биле реализоване на макро и секторском нивоу (Dengbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Међутим, промене које су се током последњих година одиграле на глобалном нивоу, условиле су својеврсну „кризу релевантности“ када је реч о односима Светске банке и држава Подсахарске Африке (Wade, 2007). Успон „нових донатора“ на афричком континенту (Кина тренутно обезбеђује више финансијске помоћи афричким државама него што то чини Светска банка); све већи значај регионалних банака према којима афричке државе показују виши степен поверења него према Светској банци, и значајније присуство приватних фондација и приватних инвестиционих фирми (Wade, 2007), представљају само неке од фактора који доприносе продубљивању „кризе“.

3. Најважнији мотиви за обезбеђивање међународне помоћи за развој и основне одлике донатора

Богате државе суверено, најчешће недовољно координисано, конципирају и реализују своје програме стране и развојне помоћи. Реч је о политичкој одлуци коју детерминише већи број комплексних и међузависних фактора, чији се утицај, као и међусобни однос мења у зависности од околности на унутрашњем али и глобалном плану. Мотиви су најчешће потпуно независни од прокламованих циљева чијој реализацији би развојна помоћ требало да допринесе, док су национални интереси недвосмислено супериорни над тзв. „златним правилом“ у редистрибуцији развојне помоћи (Pritchett, 2015). Мотиви који одређују понашање донатора су бројни и разноврсни, док се само део њих, најчешће мањи, односи на „економски развој сиромашних држава“, и током последње две деценија, објављен је низ емпиријских студија које ово потврђују. Донатори билатералну помоћ често усмеравају ка одређеном региону, или групи држава, на основу њиховог географског положаја, интереса националне безбедности, економских и комерцијалних интереса, или колонијалних веза из прошлости, настојећи бивше колоније да сачувају у својој сфери утицаја (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012). Настојећи да идентификује а потом и

класификује различите мотиве који утичу на креирање донаторских политика, Ридел је дефинисао шест основних и две допунске категорије мотива:

Основне категорије:

1. Помоћ као одговор на ванредне ситуације;
2. Помоћ државама да реализују своје развојне планове;
3. Помоћ као израз солидарности;
4. Помоћ као инструмент за остваривање економских и политичких интереса донатора;
5. Помоћ као начин да се промовишу комерцијални интереси донатора и
6. Помоћ као наставак односа из колонијалног периода.

Допунске категорије:

7. Помоћ као начин да се унапреди положај глобалних јавних добара и
8. Помоћ као инструмент за унапређење стања људских права (Riddell, 2007).

Иако Риделова категоризација претпоставља релативну равноправност и пропорционалну заступљеност свих појединачних категорија мотива приликом редистрибуције развојне помоћи, емпиријске анализе недвосмислено указују на предност економских, комерцијалних и геополитичких интереса развијених држава (Uvin, 1998; Dollar, Alesina, 2000; Qian, 2014). Процес одлучивања прати динамику клатна које се различитом брзином и интензитетом креће од политичких, комерцијалних и економских интереса донатора с једне стране, према изразу солидарности и алтруизма који се налазе на супротној страни, при чему се „проведено време“ на половима, битно разликује. Анализа званичних докумената и порука које представљају део официјалног дискурса, открива само један део одговора на сложено питање „зашто државе обезбеђују развојну помоћ?“ (Riddell, 2007).

Јавни дискурс развојне помоћи је (пренаглашено) испуњен позивима на „моралну одговорност и обавезу“ да се помогне „угроженима“ и „онима којима је помоћ најпотребнија“, па се у складу с тим, често претпоставља да су начела хуманости и солидарности уграђени у саме основе међдржавне сарадње у области развоја. Њега додатно оснажују с једне стране подаци о значајном делу светског становништва који живи у апсолутном сиромаштву, који су претежно

концентрисани у државама Глобалног југа, али с друге стране, и растућа неједнакост која постоји између богатих и сиромашних на глобалном ниову (Riddell, 2007). Развој масовних медија је омогућио да се информације и живописни призори патње непознатих људи, преносе невероватном брзином, независно од географске удаљености. Теоријско утемељење се проналази у етичким теоријама и принципима утилитаризма, либералној теорији правде и концепту људских права. Донатори своје активности у области међународног развоја објашњавају као: „израз солидарности“, „одговор на људску патњу и екстремно сиромаштво“, „маргинализацију и социјалну искљученост“, а „са циљем унапређења људских слобода и права“ и „доприношење идеји социјалне правде“ (Riddell, 2007).

Племенитост циљева око којих је успостављена донаторска политика је неспорна. Поред „нормативног оптимизма“ који представља заједнички именитељ организацијама и агенцијама које су активне у области међународног развоја, донатори само делимично обзнањују своје намере, ограничавајући се, истовремено и инсистирајући, на димензији сарадње, која се сматра друштвено прихватљивом и пожељном.

Емпиријска грађа која преиспитује степен коорелације између мотива за међународну сарадњу у области развоја и „световних“, политичких и економских интереса донатора, је током последњих година доживела експанзију. Истраживање које су спровели Долар и Алесина, пратећи обрасце редистрибуције развојне помоћи током пет петогодишњих периода, почевши са периодом између 1970-1974. године, а закључно са 1990-1994. године, недвосмислено је указала на значај политичких и стратешких интереса приликом дефинисања приоритета донаторске политике. Два фактора су се посебно издвојила приликом анализе, а то су: заједничка колонијална прошлост и политичко савезништво у међународним односима, односно међународним организацијама и форумима. Сходно томе, бивша афричка колонија која је затворена, недемократска, под неефикасним и ауторитарним режимом али лојална бившој метрополи ће добијати више развојне помоћи од државе са сличном стопом сиромаштва, која се налази под ефикаснијом и бољом владавином, али са којом донатор не дели колонијалну прошлост (Alesina, Dollar, 2000). Развојна помоћ је временом постала важан инструмент спољне политике великих сила, па се о

читаваом пројекту развојне помоћи говори као о „развојном империјализму“ (Ђирјаковић, 2013).

Списак највећих прималаца међународне развојне помоћи током протеклих деценија указује, да су се државе које се налазе у групи првих десет мењале из деценије у деценију, најчешће под утицајем конкретних политичких и економских догађаја, односно, релевантности који су ти догађаји имали за геополитичке интересе великих западних донатора. Током 1970-их година, када је вијетнамски рат био на врхунцу, Вијетнам се налазио при самом врху листе примаоца; током 1980-их и почетком 1990-их година, када су унутрашње промене у Кини биле најинтензивније, у овој групи се налазила Кина, а након 2000. године и војних интервенција у Ираку и Авганистану, ове две државе су постале највећи примаоци међународне развојне помоћи (Qian, 2014).

Група аутора (Nunn, Qian, 2014) која се такође бавила испитивањем мотива сарадње у области развоја је, на пример, своју анализу усредредила на евалуацију програма помоћи у храни која је у периоду од 1971-2008. године била упућена државама Подсахарске Африке, супротстављајући реалну „понуду“ и „потражњу“. Резултати су показали да у случају великих донатора, помоћ у храни је најчешће била детерминисана интересима домаћих пољопривредних произвођача, а не реалним потребама афричких држава које су се у том периоду суочавале са извесним поремећајима у производњи или дистрибуцији хране. Последице су биле катастрофалне, посебно по локалну производњу хране, а „мит о природи као главном узроку епидемија глади у земљама Подсахарске Африке, је послужила као ефектан параван“ (Лапе, Колинс, Росет, 2005).

Мотиви детерминишу и модалитет, односно форму у којој ће се вршити редистрибуција помоћи. Велики донатори се стога најчешће опредељују за билатералну помоћ, где је могућност утицаја неупоредиво већа, док се они мањи, „прогресивни донатори“, се углавном одлучују за мултилатералне институције и организације. Такође, „прогресивни донатори“ се у највећој мери руководе потребама земаља у развоју, као и дефинисаним циљевима које би развојна помоћ требало да оствари. Центар за глобални развој (*Center for Global Development*), угледни амерички *тинк танк*, сваке године процењује донаторску политику 27

највећих донатора на основу 7 критеријума⁴, који се сматрају релевантним за утврђивање степена посвећености донатора глобалном развоју, а развојна помоћ представља само један од критеријума. Поред релативне „дарежљивости“ донатора, процењује се и начин одабира примаоца, да ли је помоћ условљена сопственим комерцијалним интересима, као и да ли је донатор предвидео неке афирмативне мере, попут пореских олакшица за своје грађане, којима би подстицао филантропију. Током последњих година, резултати се нису значајно мењали. Најбоље рангиране су скандинавске државе, а на самом дну се налазе САД, Јапан, Грчка и Италија (http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi/). Узнемирујући су налази да свега 1,69% до 5,25% укупне развојне помоћи, одлази за 20% најсиромашнијих држава (Qian, 2014).

Завршетак Хладног рата је утицао да се донекле редефинише однос између донатора и корисника развојне помоћи. Неколико промена које су уследиле су посебно релевантне:

1. Дошло је до „нестанка“ групе донатора коју су сачињавале источноевропске државе. Након слома социјализма, оне су и саме постале потенцијални корисници стране помоћи;
2. Велики број чланица Комитета за развојну помоћ је, након окончања хладноратовског ривалитета, значајно изгубио интересовање за питање стране помоћи и почео да преиспитује раније предвиђена издвајања и
3. Након Хладног рата, прилике и потребе за страном помоћи су се измениле. Пре свега, повећан је број етничких сукоба и грађанских ратова, док су међуетничке тензије током Хладног рата биле донекле снижаване од стране великих сила (Dengbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Након завршетка Хладног рата, уследила је додатна хомогенизација донаторске заједнице, око политика које су биле под снажним утицајем неолибеалне теорије.

---

⁴ Центар за глобални развој је дефинисано 7 релевантних критеријума на основу којих се, према њима, може процењивати посвећеност донатора глобалном развоју. То су: развојна помоћ, трговина, инвестиције, миграције, животна средина, безбедност и технологија.

Постоји висок степен компатибилности и комплементарности између нормативног оквира којим су дефинисани очекивани исходи развојне помоћи коју обезбеђују западни донатори са званичним мотивима држава Глобалног југа за наставак и интензивирање сарадње. Међутим, постоји и друга група мотива, скривених, али неспорно релевантних, а који се односе на уске интересе владајућих политичких елита у земљама у развоју које помоћ често виде као значајан инструмент у оснаживању и одржавању своје позиције (Deginbol-Martinussen, Engberg-Pederssen, 2003). Сходно томе, комплексност фактора који детерминишу одлуке и усмеравају понашање држава донатора, је врло слична оној која постоји на страни сиромашних држава у које се помоћ упућује.

4. Еволуција послератног система међународне помоћи за развој

Међународна сарадња у области развоја успостављена је на премиси да је „развој најсиромашнијих држава и региона могуће остварити једино уз помоћ одлучног државног интервенционизма, који би био подржан споља“. Међународни донатори и владе земаља у развоју идентификовани су тада као једини релевантни актери у процесу остваривања „развоја“, док су сиромашне државе перципиране као *blank state*, спремне да се у њима реализује одговарајућа развојна стратегија (Dengbol – Martinussen, Engberg – Pedersen, 2003).

Послератни концепт развоја који су за сиромашне, постколонијалне државе осмислиле бивше метропле, сада у улози донатора, подразумевао је имплементацију развојних стратегија које би требало да омогуће реализацију циљева које су богате државе дефинисале, и то тако што ће обликовати и усмеравати политику влада земаља у развоју у „жељеном смеру“ (Dengbol–Martinussen, Engberg–Pedersen, 2003).

Током протеклих шест деценија, развојне стратегије које су се налазиле у средишту донаторских политика су се мењале, пратећи генезу западне економске теорије и праксе, али и интересе донатора. Заједничко свим досадашњим развојним

стратегијама је било то што у њиховој концептуализације нису учествовале сиромашне државе. Оне су, заправо представљале покушај богатих држава да успоставе универзални приступ развојним проблемима сиромашних региона, најчешће игноришући огроман диверзитет локалних реалности. Такође, све ове стратегије су биле „експанзионистички“ оријентисане, што је подразумевало континуирано ширење подручја која би требало трансформисати, што је утицало да регион Подсахарске Африке, али и други региони у развоју, постану својеврсна „лабораторија за спровођење економских, политичких и социјалних експеримената“. Партиципација афричких држава у креирању развојних планова и стратегија је била ограничена и најчешће само формална, али не и суштинска. Тек од почетка 1990-их година, концепти попут „партиципације“ и „власништва над развојем“ постају саставни део дискурса о развоју, који су пре свега користили међународни донатори (Harrison, 2010). Међутим, промена је више реторичка него концептуална, након које није уследило редефинисање односа између донатора и примаоца помоћи. „Сарадња у области развоја“ и даље прати форму монолога, са свим импликацијама које прате једнострану комуникацију и политику условљавања.

Према Истерлију (Easterly, 2006), међународни систем помоћи, данас, више од 20 година након пада берлинског зида који је симболично означио крај Хладног рата и блоковску поделу света, представља једно од последњих бастиона централног планирања. Усвајају се грандиозни планови на глобалном нивоу, чија је реализација најчешће оптерећена и онемогућана различитим реалностима „на терену“, које нису иницијално разматране. Неуспех развојних стратегија у земљама у развоју, није водио ка суштинском преиспитивању и редефинисању односа између учесника у овом процесу, напротив, већ га је учинило захтевнијим и ригиднијим по земље у развоју. Суштинско разумевање локалних реалности, никада није било приоритет.

Границе унутар којих се кретала еволуција развојних стратегија била је исцртавана с једне стране, националним интересима донатора, али и самоувереношћу да једино они знају на који начин разрешити развојне кризе сиромашних држава, с друге стране. Могуће је идентификовати неколико општих етапа кроз које се могу сагледати односи између међународних донатора и земаља у развоју, у зависности од „конвенционалне мудрости“ која је доминирала конкретним

периодом. У групи традиционалних донатора, Светска банка је од 1970-их преузела кључну улогу у дефинисању агенде међународног развоја, одређивала интензитет и динамику промена (Dengbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Са институционализацијом система развојне помоћи почетком 1950-их година, општи циљ који је она требало да оствари био је *економски раст* земаља у развоју. Полазна премиса је била да сиромашним државама недостаје основни предуслов за остваривање раста, а то је капитал, и да би у принципу он требало да буде обезбеђен кроз развојну помоћ. Међутим, сасвим брзо, већ средином 1950-их и почетком 1960-их, постало је сасвим јасно да трансфер капитала кроз развојну помоћ неће испунити очекивања. Међутим, економски раст је за већину донатора остао главни, ако не и једини циљ све до почетка 1970-их година, када почиње да се говори о посебним и појединачним развојним циљевима.

Промене које су се 1970-их година одиграле у Светској банци, а које су се одвијале упоредо са светском економском кризом, значајно су утицале на редефинисање глобалне развојне агенде, која је сада у свом средишту имала задовољавање *базичних потреба сиромашних*. Овај концепт је касније додатно развијен од стране УН-а и њених специјализованих агенција. Такође, упоредо са развијањем концепта базичних људских потреба, успон неолиберализма, детерминисао је однос међународних финансијских институција према земљама у развоју, који је сада, за разлику од претходног периода, одликовало експлицитно условљавање, и наметање строгих, прво економских а након тога и политичких захтева које су сиромашне државе требало да испуне.

Успон нове деснице у САД и Великој Британији, у коорелацији са великом економском кризом која је 1980-их година захватила велики број држава света, произвео је не само идеолошки заокрет у овим државама, већ се значајно рефлектовао и на рад међународних финансијских институција, а преко њих, и на реформу и редефинисање кључних политика земаља у развоју, примарно на улогу државе у реализовању „пројекта националног развоја“. Светска банка и ММФ су земљама у развоју сада „сугерисале“ структурално прилагођавање, улога државе је минимализована, док је *економски раст поново постао приоритет*. Такође, неповерење у државу је било доста распрострањено, па је сходно томе, један део

донатора као посебан циљ развојне помоћи поставио развијање приватног сектора у земљама у развоју. То се између осталог манифестовало тако што је један део средстава сада издвајан за развој приватног сектора, посебно у области пољопривреде, док се већина донатора ипак усредсредила на унапређење „пословног окружења“. То је значило да се помоћ обезбеђивала у облику техничке помоћи која је требало да олакша и убрза процесе дерегулације и приватизације јавног сектора, као и успостављања институционалног оквира за функционисање слободног тржишта.

Убрзо су се и билатерални донатори прилагодили концепту „структуралног прилагођавања“. Међутим, убрзо је постало очигледно да пројектовани исходи програма структуралног прилагођавања изостају. Одговорност за њихов неуспех, донатори су, потпуно очекивано, пренели на сиромашне државе. Концепт структуралног прилагођавања није одбачен, нити суштински редефинисан, већ је дотадашњи „економски и социјални инжењеринг“ у наредном периоду добио још једну, политичку димензију. Светска банка је формулисала циљеве „политичко институционалног развоја“ и успостављање „владавине права“ и „демократизација друштва“, постали су (искључиво формални) предуслови сарадње са сиромашним државама. Под „добром владавином“, Светска банка је подразумевала: „слободне изборе, поштовање грађанских и политичких права и слобода, право организовања грађана, независно судство, транспарентност, једнакост грађана пред законом“ (Landell-Mills, Serageldin, 1991).

Већина билатералних донатора је прихватала агенду међународног развоја коју су дефинисали Светска банка и Међународни монетарни фонд. С друге стране, систем УН-а, чијим радом су, бар када је реч о Генералној скупштини, доминирале државе Глобалног југа, је настојао да бар донекле артикулише захтеве и потребе земаља у развоју, што се, између осталог огледало у настојањима да се промовише свеобухватнији концепт људског развоја. Програм УН за развој је, нпр. 1990. године први пут објавио Извештај о људском развоју (*Human Development Report*) у којем је био дефинисан кључни развојни циљ чију реализацију би развојна помоћ требало да омогући, а то је повећавање могућности избора (UNDP, 1990). За почетак, овај избор би требало да обухвата бар три димензије човековог живота:

1. Могућност да живи дуг и здрав живот;
2. Могућност да стиче знање и
3. Доступност ресурса који су неопходни за пристојан животни стандард (Dengbol – Martinussen, Engberg – Pedersen, 2003).

Међутим, озбиљност развојних проблема афричких држава, као и бројни дефицити са којима су се суочавале с једне стране, и континуирано опадање моћи и утицаја УН-а, као и хронични финансијски проблеми, с друге стране, учинили су утицај међународних финансијских институција пресудним на националне развојне стратегија у подсахарском региону, а ове државе приморало да у замену за приступ ограниченим финансијским средствима, уступе део своје суверености, и још једном одустану од власништва над развојем.

4.1 Индустријализација и време великих инфраструктурних пројеката (1950-1960те године)

Успех који је Маршалов план остварио у четрнаест европских држава током релативно кратког временског периода, био је снажан подстицај за успостављање глобалног система развојне помоћи који би почивао на сличним принципима. Архитекте послератног система помоћи су, сходно томе и очекивали сличне исходе у постколонијалним афричким државама. Из перспективе бивших колонијалних сила, реализација програма развојне помоћи, је такође омогућавала „присуство“ и утицај на бивше колоније, доступност њихових ресурса, приступ тржиштима, али и утицај на креирање економских и политичких прилика у њима.

Интелектуалну основу развојне парадигме током прве две деценије од успостављања система, представљале су идеје економиста који су се превасходно бавили препрекама раста и развоја, и улози коју би развојна помоћ евентуално могла да има у њиховом превазилажењу. Посебно релевантни су били радови Артура Луиса (*Arthur Lewis*), Волта Ростова (*Walt Rostow*) и М. Ф. Миликана (*M. F. Millikan*). Луис је, према наводима Ридела, сматрао да је основна препрека развоју и „структуралној трансформацији сиромашних друштава“ недостатак финансијског капитала, док су

Ростов и Миликан идентификовали две основне функције развојне помоћи како би се убрзао развој сиромашних држава, а то су: обезбеђивање финансијског капитала и обезбеђивање техничке помоћи (Riddell, 2007).

У складу са доминантном економском теоријом, као и искуствима Маршаловог плана, највећи део развојне помоћи током прве две деценије је био преусмераван на финансирање великих инфраструктурних пројеката и, у нешто мањој мери, реализацију програма техничке сарадње, односно техничке помоћи. Генерална скупштина УН-а је 1949. године успоставила Проширени програм техничке сарадње (*Expanded Programme of Technical Assistance*), док су Велика Британија и богатије државе Комонвелта, годину дана касније, потписале тзв. Коломбов план (помоћи). Исте године, 1950, УН су по први пут организовале конференцију, на којој је било прикупљено приближно 20 милиона америчких долара за финансирање програма техничке сарадње (Riddell, 2007). Упоредо са обезбеђивањем техничке помоћи земљама у развоју, идеја о редистрибуцији финансијских средстава, кроз кредите по концесионој стопи, у земље у развоју, је постепено почела да се конкретизује.

Број донатора је од 1950-их година био у константном порасту. Упоредо са успостављањем мултилатералних институција и организација, уследила је и пролиферација билатералних агенција за међународну сарадњу које су успостављале богате државе. Ово је, између осталог утицало на континуирани пораст висине развојне помоћи. До почетка 1960-их година, висина међународне помоћи за развој државама Подсахарске Африке је достигла 100 милиона америчких долара, док је до 1965. године, када је скоро половина држава Подсахарске Африке стекла независност, тај износ порастао на 950 милиона америчких долара (Моуо, 2009).

Током 1960-их година, уследило је прво значајније редифинисање улоге, односно улога коју би помоћ требало да има. Инспирација се налазила у радовима економиста Холиса Ченерија (*Hollis Chenery*) и Алена Строута (*Alan Strout*) који су конципирали модел развоја, према којем је помоћ требало да „испуни празнине“ у сиромашним државама и омогући њихову транзицију ка самоодрживом развоју (Riddell, 2007). Они су даље развили концепт „великог потиска“ Розенстајн-Родана, који је заговарао масовни трансфер финансијских средстава сиромашним државама као одговор на различита ограничења, која отежавају или у потпуности

оне могућавају њихов раст и развој. Ови аутори су били сагласни у томе да предуслов ефикасности развојне помоћи представља добро познавање економских прилика у сиромашним државама, и разумевања начина на који функционишу њихове економије, да би се извршила процена најбољег начина на који помоћ може потпомоћи економску трансформацију. Међутим, донаторска политика је најчешће била формулисана независно од локалних контекста уз минималну партиципацију оних којима је помоћ била намењена. Искуства развијених индустријских држава су поимана као аисторијска, и универзална, док је снажно веровање у „ефекат преливања“, између осталог, утицало да усмеренија и детаљнија анализа сиромаштва и неједнакости у земљама у развоју изостане (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Развојну парадигму која је детерминисала развојну помоћ током 1950-их и 1960-их година, сумирао је Рондинели:

1. Сва друштва се могу модернизовати и остварити економски раст, крећући се постепено кроз историјски верификоване стадијуме, кроз које су прошла западна друштва током протекла два века;
2. Овај процес се може убрзати у сиромашним државама уз помоћ ресурса и технологије из богатих држава и
3. Лидери земаља у развоју, нестрпљиви да остваре раст и модернизују своја друштва, ће радо жртвовати друге вредности и – уз помоћ стручњака са Запада – обезбедити политичку и моралну подршку неопходну за остваривање ових циљева (Rondinelli, 1987 према Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Од самог почетка, постојала је самоувереност донатора коју је, између осталог, пратило уверење да су повратне информације крајњих корисника, као и спровођење објективних ригорозних евалуација, од секундарне важности. То ће, нарано, имати озбиљне и дугорочне импликације на ефикасност и ефективност читавог система развојне помоћи.

Крајем 1960-их година, почели су да се појављују први озбиљнији симптоми неуспеха развојних стратегија у подсахарским државама који се више нису могли игнорисати. Упркос трансферу значајних финансијских средстава, инвестиција у

инфраструктуру, као и (покушаја) индустријализације афричких држава, изостао је очекивани “ефекат преливања”; велики део афричких грађана није осетио битније промене у квалитету живота које је трансфер и употреба напредне технологије и организације требало да произведе, упркос томе што су готово све афричке државе непосредно након стицања независности, остварила изванредан економски раст и унапређење основних индикатора квалитета живота. Изразито неповољне прилике које су одликовале рађање постколонијалних афричких држава, олакшале су остваривање прогреса у првим годинама након независности. Међутим, он ће бити краткорочан (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003). Убрзо ће „бели слонови“⁵ бити једини видљиви резултати развојних подухвата западних донатора на континенту из периода када су се у средишту њихових активности налазили велики инфраструктурни пројекти.

Реализације и дугорочни ефекти великих инфраструктурних пројеката, је од самог почетка била суочена са читавим низом ограничења, али и непознаница, које су у крајњој мери утицали на њихов исход и дугорочне импликације. Нека од најзначајних питања су се односила на: временски оквир у којем ће обезбеђена инфраструктура бити функционална; питање одговорности за њено одржавање; да ли ће сиромашне афричке државе бити у могућности да испуне преостале предуслове које се налазе у непосредној вези са услугама које произилазе из реализације конкретног инфраструктурног пројекта; да ли су услуге, односно бенефиције чије обезбеђивање би реализација пројекта требало да обезбеди, дугорочно одрживе. Упоредо са овим организационо/финансијским дилемама, појављује се и читав низ далеко комплекснијих, супстанцијалних питања. Она су можда најочигледнија у области образовања и здравствене заштите, и односе се на доступност нових образовних и услуга здравствене заштите. Такође, неопходно је размотрити потенцијални утицај конкретних политичких околности.

Оскудна емпиријска истраживања и сведеност извештаја међународних донатора из тог периода, онемогућавају значајнију прецизност приликом процене

---

⁵ Ово је појам се користио како би њиме биле обухваћени сви велики пројекти који су након имплементације доживели неуспех; као последице неприлагођености модерне технологије локалним приликама, систему управљања, као недостатак ресурса за дугорочним одржавањем.

врсте и броја инфраструктурних пројеката који су у том периоду били реализовани. Међутим, важно је нагласити да се већ почетком 1970-их година, донаторска политика променила и издвајања за инфраструктуру су се драстично смањила, упркос објективним и дугорочним импликацијама које неадекватна и неразвијена инфраструктура имају по развој. Након дуже паузе, већи инфраструктурни пројекти у државама Подсахарске Африке су почели да се реализују тек након 2000. године, интензивирањем сарадње између једног броја економија у успону Глобаног југа, посебно Кине, и афричких држава.

Концепт „великог потиска“ представља један од фундаменталних принципа развојне помоћи који је током протеклих деценија, мање или више интензивно, обликовао донаторске политике и стратегије. Његову последњу реинкарнацију представљају радови економисте Џефрија Сакса, можда најбоље проблематизовани у његовој књизи *Крај сиромаштва*, у којој се он залаже за усвајање свеобухватног пакета мера и масовних трансфера развојне помоћи, који би био праћен темељним реформама како би биле обухваћене вишеструке „социоекономске патологије“, брзо и симултано. Једино применом овакве „шок терапије“, према Саксу, може се искоренити екстремно сиромаштво до 2025. године (Сакс, 2007). Циклично оживљавање концепта „великог потиска“, игнорише историјске доказе који недвосмислено указују да примена овог концепта у афричким државама није дала очекиване резултате, напротив, велики број постколонијалних афричких држава је учинио сиромашнијим него што су то биле за време колонијализма.

4.2 Међународна развојна помоћ и борба против сиромаштва (1970-те године)

Глобална економска криза која је 1970-их година погодила свет, и импликације које је имала по земље у развоју, представљала је важну детерминанту приликом редефинисања политике међународних донатора према државама Подсахарске Африке, и уопште на реконцептуализовање међународне развојне агенде.

Цена нафте се за свега неколико месеци четвороструко повећала, што је, између осталог условило да земље извознице нафте значајно увећају остварени профит, који су након тога депоновале у међународне банке. Истовремено, већина подсахарских држава је била суочена са двоцифреном инфлацијом, драстичним повећањем цена хране и додатним задуживањем код међународних финансијских институција (Моуо, 2009).

Упоредо са заостравањем последица кризе, Светска банка је пролазила кроз својеврсну „кризу идентитета“, која је била праћена редефинисањем њене политике према земљама у развоју, али и места и улоге коју је Банка заузимала унутар донаторске заједнице.

У контексту поштравања економских прилика на глобалном нивоу, „борба против сиромаштва“ у земљама у развоју почиње да заузима централно место у програмима Светске банке. Она је представљена као „морални императив“, чиме је Банка, између осталог, настојала себи да обезбеди додатни легитимитет. У средишту нове стратегије, поред „борбе против сиромаштва“, налазио се концепт „базичних људских потреба“. Овај концепт је био афирмисан од стране Међународне организације рада, на конференцији одржаној 1976. године, и убрзо је постао саставни део дискурса о развоју свих значајних међународних донатора. Светска банка је на почетку оклевала, али је убрзо и сама интегрисала концепт „базичних људских потреба“ у своју званичну политику према земљама у развоју, и његов утицај се могао препознати и у Извештају Банке о светском развоју (*World Development Report*) из 1980. године, који је у свом средишту имао сиромаштво и питања у вези са људским развојем (Haslam, Shefer, Beaudet, 2012).

Нови концепти су убрзо постали окосница програма развојне помоћи коју су усвојили и билатерални донатори. Постепено је напуштана доктрина која је доминирала донаторском политиком у претходном периоду, а чија суштина се огледала у томе да се претпостављала узрочно последична веза између економског раста и унапређења квалитета живота у земљама у развоју. Раст БНП-а, додуше скроман, који је остварен у земљама у развоју током претходног периода, није био праћен ефектом „преливања“. Велики проценат становништва је и даље живео у апсолутном сиромаштву, стопа незапослености је континуирано расла, док су

социјалне неједнакости биле све драстичније, у једном броју афричких држава, пратећи колонијалне обрасце. „Донекле је необично то што све до почетка 1970-их година, у дискурсу о развојној помоћи и развоју уопште, сиромаштво није експлицитно помињало” (Riddell, 2007: 31). Томе је умногоме допринело и одсуство озбиљнијих анализа проблема сиромаштва на глобалном нивоу; његовим узроцима, инциденти и географској дистрибуцији. Све до почетка 1970-их година сиромашни су били „социјално невидљиви“. Недостатак потпуних и валидних података је до данас један од озбиљних проблема са којима се земље у развоју суочавају, а који значајно отежава креирање развојних планова и стратегија. Одсуство поузданих статистичких анализа је посебно изражено у земљама Подсахарске Африке. То је, с једне стране, последица ограничених финансијских и административних капацитета сиромашних афричких држава да редовно спроводе неопходна истраживања и анализе, али, с друге стране, чак и када су подаци доступни, они углавном не „откривају“ превише о реалностима које постоје у афричким друштвима.

Практичне импликације редефинисања приоритета, огледале су се у томе што су сви традиционални донатори, готово у потпуности напустили финансирање великих инфраструктурних пројеката, и средства су преусмерена ка финансирању великих интегрисаних пројеката у области пољопривреде и руралног развоја, социјалних услуга, описмењавања становништва, имунизације, као и производње хране који су постали приоритет. До краја 1970-их година, удео помоћи Светске банке који одлази на социјалне услуге, износио је око 50%, што је био значајан пораст у односу на претходну деценију, када је износио приближно 10%. Слично је било и са кредитима. Удео кредита намењених пројекатима који су били усмерени ка смањењу сиромаштва, је са 5% у 1970-им годинама, порастао на 50% у 1980-им годинама (Моуо, 2009).

Међутим, непосредно након почетка имплементације, интегрисани развојни пројекти су се суочили са бројним потешкоћама, које су, између осталог произиласиле из недовољних административних капацитета афричких држава да одговоре на захтеве које су донатори пред њих постављали, који су се сада значајно разликовали од оних из претходног периода. Неефикасност пројеката у овом периоду, поред њихове комплексности и развијеног бирократског апарата,

проистацала је из чињенице да су они били високо централизовани, конципирани хиљадама километара далеко од локалног контекста у којем је требало да буду реализовани. Нови приступ јесте „поново открио“ сиромаштво, али је сиромашне и даље видео као пасивне и беспомоћне, који су објекти а не активни креатори промена (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003).

Истовремено, али и очекивано, одмах након имплементације првих програма и пројеката, оште критике самог концепта су почеле да пристижу из земаља у развоју. Он је, према Ристу, почивао на „климавим теоријским основама и био ограничених конкретних ефеката“. Упркос успеху који је остварио у међународним институцијама и организацијама цивилног друштва, он представља класичан пример како је идеолошко поље „развоја“, структурално изван било каквог трансформативног утицаја на услове живота најсиромашнијих слојева становништва (Rist, 2008). Рист, такође истиче да иако је концепт заснован на исправном становишту о важности егзистенцијалних потреба, он даље пропушта да укаже и узме у обзир потенцијални диверзитет приликом дефинисања потреба које сматра егзистенцијалним. Галтунг, на пример, говори о постојању четири различите врсте потреба (безбедност, благостање, слобода и идентитет), док Маслов говори о хијерархији људских потреба. Такође, питање адекватног начина задовољавања није ништа мање комплексно. Да би се „потребе“ налазиле у основи економског модела, неопходно је њихово прецизно одређење, које ће истовремено бити и „универзално“ и „интеркултурално“. Као што је „развој/раст“, успостављен на биолошкој метафори, концепт основних животних потреба почива на натуралистичком концепту друштва. Исправно полазиште би било оно које би одвијање људског живота сместило у шири контекст природе, чији је део. Друштва не могу бити „људски зоо-вртови“, у којима једине потребе које остају незадовољене су уједно и најважније, а то су: простор и слобода (Rist, 2008).

Током 1970-их година, земље у развоју су, по први пут успеле да постигну релативни консензус када је реч о колективним потребама и циљевима и да их артикулишу унутар Уједињених нација. Како се број чланица у УН које су припадале Глобалном југу повећавао, а и процес деколонизације коначно приводио крају, земље Трећег света су настојале да мобилишу своје снаге и захтевају структуралне промене.

Уследио је читав низ иницијатива, маље или више формализованих, чији су коначни домети, нажалост били врло ограничени.

Још на почетку претходне деценије, 1961. године, успостављен је Покрет несврстаних, који су углавном чиниле постколонијалне државе Азије и Африке. Оне су настојале да очувају своју неутралност, и на тај начин изузму себе из хладноратовског ривалитета Запада и Истока. Неколико година касније, 1964. године, успостављена је Конференција УН о трговини и развоју (*United Nations Conference on Trade and Development*), са статусом сталног међувладиног тела, која ће у будућности представљати важну платформу за дијалог и дискусије Групе 77. Кулминацију у иницијативама које су долазиле из држава Глобалног југа, а које су настојале да утичу на неке од узрока асиметричног односа структуралне природе, између развијеног и света у развоју, представљало је конципирање и усвајање декларације о успостављању Новог међународног економског поретка. Ова иницијатива је представљала политичку резолуцију која је усвојена у УН 1974. године и која је садржала „позив за успостављање дијалога између Севера и Југа и већи степен партиципације Глобалног југа у процесу одлучивања, као и за праведнију редистрибуцију светског богатства“ (Кегли, Виткоф, 2004). Упркос богатој и изузетно атрактивној реторици, као и релативној институционалној подршци и пажњи коју је ова иницијатива успела да придобије, бар од страна држава Глобалног југа, квалификована као „револт са Југа“, она је, према Ристу, у најмању руку, суштински била крајње амбивалентна када је реч о неким фундаменталним питањима. Штавише, према Ристу, нови међународни економски поредак је заправо за циљ имао нешто што се сматра дугорочним сном светског капитализма, а то је „обезбеђивање континуираног раста система као целине, која би била праћена бољом интеграцијом држава периферије“. Уместо да се бори против зависности и њених узрока, он је у извесном смислу потврђује (Rist, 2008).

Критичко преиспитивање нове иницијативе, према Ристу, показује да критике упућене актуелном међународном поретку, њему заправо највише замерају то што не дозвољава да се државе Југа обогате брзином којом би оне то желеле. Позива на другачију редистрибуцију резултата раста, али истовремено не преиспитује начин на који се раст остварује. Такође, пропушта да говори о институцијама и

процедурама, које би биле неопходни предуслов или гарант кредибилитета „новог поретка“. Такође, значајан део идеја и предлога које је иницијатива садржала нису представљале никакву новину, оне су већ дуго биле присутне, један део њих је био формулисан и на конференцији у Бандунгу. Ту се пре свега мисли на захтеве за национализацијом, побољшањем услова трговине и партиципацијом држава Глобалног југа у процесу одлучивања ММФ и Светске банке (Rist, 2008). Резолуција није предлагала радикални заокрет, напротив. Критике, као и предлози који су изнети као референтни су узимали актуелни економски поредак. То се, пре свега, може уочити из три међусобно повезана концепта која се налазе у самом средишту: економски раст, експанзија светске трговине и повећање помоћи од стране развијених држава (Rist, 2008).

Само годину дана касније, појавила се још једна иницијатива, и то у форми извештаја који је припремила комисија стручњака на предлог УНЕП-а и Хамерскјолд фондације. И њему се износи потпуно другачији концепт развоја, који би се, између осталог, заснивао на самодовољности, хармоничном односу према природи и структуралним променама. Назив извештаја, *Шта сада? (What now?)*, најављује његов карактер.

Извештај је полазио од неколико фундаменталних премиса:

1. „Развој“ није само економски процес. Реч је о комплексном и мултидимензионалном процесу, који природно проистиче из саме суштине друштва, односно одређене културе која се налази у његовој основи. Сходно томе, он се не може сводити на имитацију; не постоје универзална решења.
2. „Развој“ превасходно мора омогућити задовољавање егзистенцијалних потреба најсиромашнијих слојева становништва;
3. Актуелне прилике добрим делом представљају последицу експлоатацијских структура, које се, иако своје изворе имају у државама Глобалног севера, сада налазе на располагању владајућих елита Глобалног југа.
4. „Развој“ би требало да се конципира, узимајући у обзир и еколошка ограничења, која су непосредно повезана и са технолошким и социјалним структурама. То би нужно подразумевало драстичне промене у државама Севера. Неопходно би било променити стил живота, након тога

реструктурирати своје економије и одредити се за праведније трговинске режиме.

5. Систем УН-а би требало суштински реформисати, односно, ускладити са битно измењеним околностима (Rist, 2008).

Основни принципи и захтеви који су изнети у извештају, сами по себи не представљају новину. Међутим, оно што га издваја у односу на сличне претходне иницијативе, јесте начин на који је приказана непосредна веза између изнетих захтева, као њихово позиционирање у актуелни глобални политички контекст (Rist, 2008). Извештај је, такође, садржао конкретне препоруке за државе Трећег света, које су се у принципу сводиле на независност, односно самодовољност, која би била праћена селективном и повременом партиципацијом у међународном систему.

Током наредних година, државе Трећег света су, углавном унутар система УН-а, формулисале неколико сличних иницијатива, углавном у форми извештаја. Међутим, оне нису имале значајнији утицај на глобалне агенде међународног развоја, или међународне стратегије развојне помоћи. Убрзо је ентузијазам, као и поверење у „глобални форум“, значајно опало (Rist, 2008).

У том периоду, усвојена су још два независна извештаја. Први је био извештај комисије којом је председавао Вили Брант, а кона која је на крају свог мандата припремила извештај под називом *North-South: Programme for Survival*, који је у принципу предлагао глобалну редистрибуцију засновану на Кејнзовим принципима и други, под називом *Reshaping the International Order*, који је позивао на увођење политика сличних оним које се реализују у скандинавским земљама и Холандији (Rist, 2008). Оба извештаја су идентификовала кључне мањкавости система, међутим, препоруке су биле превише уопштене и ограничене на „праведнију редистрибуцију“ на глобалном нивоу. Слично претходним иницијативима, њихове препоруке нису озбиљније разматране.

4.3 „Стабилизација и структурално прилагођавање“ (1980-1990-те године)

Радикално померање парадигме „у десно“ се одиграло почетком 1980-их година, под утицајем неколико, међусобно повезаних фактора, између осталог успона идеологије Нове деснице у САД и Великој Британији, као и ефеката дужничке криза која се развила у државама Латинске Америке и Африке. Период између 1979. и 1981. године, се најчешће узима као време у којем је неолиберализам успостављен као доминантна политичка идеологија и глобална економска доктрина (Harrison, 2010).

Скок цене нафте је утицао да велики број земаља у развоју буде двоструко оптерећен, док су прилике биле изразито неповољне за државе увознице нафте. С једне стране, цена нафте је била у порасту, док је с друге стране уследио пад цена сировина које су извозиле. Дефицит је био хроничан и ове државе су биле принуђене да се додатно задужују код приватних међународних банака. Банке, које су у претходном периоду акумулирале огромна средства су наставиле да их кредитирају, независно од њихове реалне кредитне (не)способности. Године 1982, Мексико је коначно објавио да није у могућности да испуни обавезе према међународним финансијским институцијама, а његов пример је следио читав низ земаља у развоју. До краја 1982. године, афричким државама је било потребно око 8 милијарди америчких долара за сервисирање спољног дуга (Моуо, 2009). Кризом су највише биле погођене државе Латинске Америке, али и Африке.

Одговор финансијских институција био је неолиберално структурално прилагођавање, односно Вашингтонски консензус, базиран на основама неокласичне економије и либералне друштвене теорије (Harrison, 2010). За разлику од претходних периода, ММФ је сада чврсто заступао становиште да једноставна стабилизација економије неће бити довољна, већ да је неопходно спровести свеобухватну трансформацију целокупног економског система како би се земље у развоју отвориле за спољну трговину и више усредсредиле на производњу за извоз. „Структурално прилагођавање“ се захтевало само од земаља у развоју, док су развијене државе Глобалног севера наставиле протекционистичким мерама да

„штите“ своја тржишта од конкуренције која долази из земаља у развоју. Квоте, субвенције и високе царине је требало да заштите „национални интерес“ (Hasalam, Shefer, Beaudet, 2012). Сенегал је био прва афричка држава која је 1986. године отпочела са имплементацијом програма структуралног прилагођавања. До краја 1980-их година, 36 афричких држава је реализовало 243 одвојена програма структуралног прилагођавања, под покровитељством Светске банке и ММФ-а. Неолиберализам је постао доктрина развоја читаве једне генерације у Африци (Harrison, 2010).

Наметање неолиберализма прво постколонијалном, а након тога и посткомунистичком свету, требало је да омогући отварање не-западних економија западном утицају. Неолиберализам је фундаментално европентричан, сачињен од низа међусобно повезаних агенди, које су, између осталог, требало да западни модел друштва наметну диверзитету друштвених форми који постоји у другим деловима света (Harrison, 2010). Неолиберална утопија, претворила је тржиште у апсолутну норму, тј. Дерегулацију, оштро резање јавне потрошње, свеопшту приватизацију, док је држава била све мање одговорна за јавни интерес (Накарада, 2009).

Вашингтонски консензус је подразумевао фазну имплементацију скупа мера које су имале за циљ суштинску и свеобухватну трансформацију економског система земаља у развоју. На самом почетку, примењивале су се мере које су требало да обезбеде „прилагођавање“ система, и оне су се налазиле у надлежности ММФ-а. Реформа се састојала од примене озбиљних мера штедње, која би требало да створе услове за поновно успостављање макроекономске стабилности. Након тога би требало спровести убрзану либерализацију цена, девалвацију националне валуте и успостављање фискалне дисциплине. Након имплементације ових краткорочних мера, прешло би се на другу фазу, која је обухватала либерализацију трговине, дерегулацију тржишта, приватизацију и увођење приватног сектора у подручја која су до тада била у искључивој надлежности јавног сектора – а односе се на обезбеђивање општих добара. Закони тржишта је требало да имају значајнију улогу приликом редистрибуције ресурса унутар различитих сектора. Иако је нагласак у оквиру структуралног прилагођавања био на дугорочном економском расту, циљ ових реформи је био да обезбеди континуитет отплаћивања дугова, како би се

успоставио кредибилитет међународног кредитног система. Међународне институције ни у једном тренутку нису покренуле питање одговорности банака, које су активно учествовале у креирању дужничке кризе (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012). „Неодговорно“ позајмљивање афричким државама се наставило и у наредном периоду, што је утицало да између 1980. и 2001. године, укупан спољни дуг Африке расте брже од спољног дуга Латинске Америке, Кариба и Блиског истока. Он у наведеном периоду порастао са 61 на 206 милијарде америчких долара (Bond, 2006). „Почетком 2000. године, дуг је за двадесет афричких држава постао неиздржив и његова висина је била нешто изнад 300% профита који су оствариле од извоза. За државе попут Судана, Сијера Леонеа и Гвинеје Бисао, био је за 15 пута већи од прихода, који су годишње оствариле од извоза“ (Bond, 2006: 39). Сервисирање спољног дуга превазилазило је издвајања за образовање, здравствену заштиту и социјалне услуге. У најмање 16 афричких држава, „неодговорно позајмљивање“ има још једну веома важну димензију која подразумева да највећи део дуга потиче из периода када су оне била под ауторитарним режимима. Спољни дуг Јужноафричке Републике је за време апартејда (1948-1993) достигао 22 милијарде америчких долара; ДР Конга под Мобутуом (1965-1997), 13 милијарди америчких долара; Сомалије под Сијад Бареом (1966-1994), 2,2 милијарде америчких долара; Судана под Нимеиријем (1969-1985), 9 милијарди америчких долара (Bond, 2006).

Мере које су имплементирани током масовне примене програма структуралног прилагођавања у државама Подсахарске Африке, нису успеле да генеришу социоекономски опоравак, а након тога и развој (Harrison, 2010). Са становишта развоја, период имплементације програма структуралног прилагођавања у Африци се сматра „изгубљеном декадом“ (Easterly, 2006). Пројектовани опоравак и прогрес су изостали, а у једном броју области је наступила регресија. „Током 1980-их година, просечан приход у Подсахарској Африци је смањен за око 20%, док је просечна афричка држава била сиромашнија него што је била 1970-их, и почетком 1960-их година. У периоду између 1982. и 1995. године, континент је, уколико се посматра у целини, имао свега три године позитивног раста“ (Mkandawire, 2004b: 321, према Harrison, 2010: 39). Уследила је ерозија (нестабилних) економских и политичких институција, док је притисак на јавне

службе, које су располагале са ограниченим ресурсима, континуирано растао. До регресије је дошло и у области образовања, здравствене заштите и сигурности хране. Социјалне последице економске либерализације биле су изузетно озбиљне. Већина социјалних услуга које је обезбеђивала држава је постао потпуно или делимично недоступан и њихов квалитет је значајно опао. Највише су били погођени осетљиви слојеви становништва, попут жена, деце и старих. Епидемија ХИВ/АИДС-а која је у том периоду била у експанзији, додатно је компликовала објективно неповољне прилике (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012).

Чињеницу да програми структуралног прилагођавања нису остварили прокламоване циљеве, признала је и сама Светска банка, додуше доста стидљиво. Она је у извештају о светском разоју из 2002. године закључила, да су исходи имплементирања програма структуралног прилагођавања крајње „мешовити“ (World Bank, 2002, према Easterly, 2005).

Пример једног броја афричких држава, које су током периода од двадесет година, просечно провеле више од десет „прилагођавајући“ се правилима међународних финансисјких институција, можда најбоље илуструје какви су били непосредни исходи програма у региону Подсахарске Африке. Они недвосмислено указују да је у овим државама изостало „прилагођавање праћено растом“ (табела број 1). Неповољни резултати нису били ограничени само на регион Подсахарске Африке. Слични обрасци су се јављали и у другим деловима света у развоју.

Изложени оштрој критици, али и објективним резултатима који су били неповољни и које је било немогуће игнорисати, међународни донатори су одговорност за неуспех програма структуралног прилагођавања, готово у потпуности пренели на саме земље у развоју, које „нису на адекватан начин имплементирале неопходне мере“, или, уколико су то и учиниле, озбиљност развојне кризе у подсахарском региону је те мере учинио „непотпуним“.

Први конкретни корак који су ММФ и Светска банка након тога предузели, односио се на редефинисање и допуну концепта који је примењиван током претходног периода. „Институционалне и политичке реформе“ су постале саставни део политике условљавања приликом „сарадње“ са змељама у развоју, и концепт „добре владавине“ се налазио у средишту нових програма.

Табела бр. 1. „Структурално пролагођавање“ Африке од 1980. до 1999. године

Држава	Број програма структуралног прилагођавања	Време проведено „под програмом“ ММФ-а (у %)	Стопа раста по глави становника
Нигер	14	61%	-2.30%
Замбија	18	45.4%	-2.10%
Мадагаскар	17	68.8%	-1.80%
Того	15	82.9%	-1.60%
Обала Слоноваче	26	75.4%	-1.40%
Малави	18	83.3%	-0.20%
Мали	15	70.8%	-0.10%
Мауританија	16	73.8%	0.10
Сенегал	21	83.8%	0.10
Кенија	19	72.9%	0.10

Извор: Easterly, 2005.

Сам концепт „добре владавине“, могуће је интерпретирати на различите начине. Приликом истраживања и прикупљања података за Извештај о светском развоју из 1989. године, Светска банка је консултовала групу афричких интелектуалаца о главним препрекама које отежавају, или у потпуности онемогућавају економски развој континента. Одсуство „добре владавине“ је идентификовано као један од кључних дефицита са којим су афричке државе суочене. Афрички интелектуалци су под тим појмом подразумевали „однос између државе и друштва који би требало да буде развојни, демократски и инклузиван“. Међутим, након што је Светска банка „преузела“ концепт, њему су придодата значења, битно другачија од „оригиналног“ (Mkandawire, 2010).

Под недостатком „добре владавине“, а у контексту Подсахарске Африке, Светска банка се превасходно усредсредила на неефикасност политичких институција, распрострањеност корупције и бирократске опструкције, које су, према стручњацима Банке, представљали кључне препреке реформским процесима. „Банка је и даље инсистирала да је структурално прилагођавање једино исправно дугорочно решење проблема земаља у развоју, али да постигнути исходи нису одговарали планиранима зато што су институције земаља у развоју онемогућавале ефикасно функционисање тржишта“ (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012: 167). Уследила је „друга генерација“ условљавања коју је одликовало инсистирање на „демократизацији друштва“, која је најчешће била ограничена на организовање вишестраначких

избора; поштовање људских права и успостављање „добре владавине“, која је подразумевала партиципацију цивилног друштва у процесу одлучивања; отворени и транспарентни административно политички систем који је одговоран грађанима; контрола корупције и злоупотребе власти и децентрализацију (Degnbol-Martinussen, Engberg-Pedersen, 2003). „Добра владавина“ је убразо постала само једна од популарних појмова (*buzz words*) дискурса о развоју. „Иако племенитост циљева није спорна, идеолошки, али и у пракси, велики је јаз између, с једне стране оних који заговарају широку партиципацију у јавном животу, оснаживање сиромашних, али и држава која ће бити способна да избалансира поларизацију насталу као последица деловања тржишта и, с друге стране Вашингтонски консензус, који овај концепт посматра као сурогат за економску либерализацију, минималну државну интервенцију и демократију ниског интензитета“ (Haslam, Shefer, Beaudet, 2012: 242).

Банка је и у наредном периоду настојала да прошири подручје свог деловања, па је тако већ крајем 1990-их годна, приликом сарадње са земљама у развоју настојала да примени тзв. „свеобухватну стратегију“, која је представљала покушај успостављања „холистичког приступа“, који би поред економских мера обухватао и радикалне институционалне реформе. Развојна стратегија је имала и своју физичку и људску димензију. То је имало значајне практичне импликације, пошто је поље деловања значајно проширено и сада је обухватало и владавину права, добру управу, образовање, здравствену заштиту, стратегије руралног и урбаног развоја, као и заштиту животне средине (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012: 167). Експанзија подручја деловања, утицала је да иницијални мандат Банке буде превазиђен, узимајући у обзир ограничене ресурсе којима она располаже. Међутим, суштинских одступања није било, и нове мере су обезбедиле континуитет са онима из претходног периода. Оне је и у наредном периоду, своје активности прилагођавала динамичним околностима, покушавајући да у њима сачува своју доминантну позицију.

Почетак новог миленијума за Светску банку, обележиле су оштре критике након азијске финансијске кризе. Суочавајући се са њима, борба против сиромаштва поново се налази средишту њених активности. Такође, она настоји да редефинише „поделу одговорности“ са земљама у развоју, покушавајући да поврати пољуљани

кредибилитет. С једне стране, подела надлежности између ММФ-а и Светске банке подразумевала је да је ММФ усредсређен на макроекономске политике, док је Светска банка надлежна за надгледање „социјалног и структуралног“ (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012: 170). Такође, она у том периоду развија један нови механизам приликом сарадње са земљама у равоју који замењује, али само формално, програме структуралног прилагођавања, а то је Стратегија за смањење сиромаштва (*Poverty Reduction Strategy Papers – PRSPs*). Линија аргументације којом је Банка настојала да објасни компаративну предност овог инструмента у односу на претходне, јесте та што он „враћа власништво над процесом развоја“ самим државама. Он је требало да у својој основи има примену партиципаторног метода, како би се обезбедило учешће свих заинтересованих страна и представника свих релевантних друштвених група. Међутим, власништво које је на тај начин „ваћено“ сиромашним државама, је било веома контролисано, пошто коначну одлуку о садржају Стратегије, односно да ли ће учествовати у финансирању њене реализације, ипак дају Светска банка и ММФ. Сходно томе, он је убрзо постао само још један, додуше дискретнији и софистициранији, начин условљавања. Готово упоредо са иницирањем стратегија за смањење сиромаштва, Светска банка је почела да реализује, прво серију *ad hoc* мера које су обезбеђивале умањење дугова земаља у развоју, да би коначно 1996. године била усвојена, а 1999. године допуњена, Иницијатива за високо задужене сиромашне државе (*Highly Indebted Poor Countries – HIPC*). Ова иницијатива је требало једном броју презадужених сиромашних држава да омогући делимични отпис дуга, према и након процене коју би сачинио ММФ. Међународни донатори би приликом евалуације размотрили све релевантне факторе, док су се „претходно демонстриране перформансе у имплементацији политика и програма“ Светске банке и ММФ-а, сматрале далеко најважнијим. Међутим, уместо да смањи терет презадужености, ова иницијатива је само отворила пут новим задуживањем сиромашних држава (Harrison, 2010). Стратегија за смањење сиромаштва представља предуслов за отпочињање преговора о отпису дела дуга, док и једну и другу иницијативу финансирају ММФ и Светска банка.

Упоредо са концептом „власништва“, донатори почињу да све чешће уводе и концепт „најбоље праксе“ и она постаје неизоставни део дискурса о развоју; она је,

заправо подразумевала интернационализацију правила и прописа конципираних од стране Светске банке и ММФ-а, у замену за финансијска средства (Haslam, Schefer, Beaudet, 2012: 171).

“Најбоља пракса“, није нешто што се може поновити, нити је у питању нешто чија је вредност универзална. Критеријуми за утврђивање „најбоље праксе“ су најчешће арбитрарни и ненаучни, и за последицу имају обесхрабтивање диверзитета и локалних експеримената. Различите алтернативе се одвијају у потпуно различитим контекстима, сврха им је другачија, намењене су различитим групама становништва, нуде различите могућности и суочавају се са другачијим изазовима. Концепт „најбоље праксе“, претпоставља „пресликавање“, а то је вишеструко лоше када је реч о питањима из области развоја, Фик издваја основне разлоге:

1. Имплицитно указује на униформност, онда када је неопходно подстицати диверзитет алтернатива, који би одговарао бесконачном диверзитету контекста;
2. Постоји опасност да ће условити регресију у процесу оснаживања људи и организација;
3. Шаље погрешну поруку која гласи да оно што је стварно важно јесте сам програм, детаљно разрађен, уместо фундаменталних принципа на којима је успостављен и
4. Није реч о резултату одлучивања, који је заснован на научним принципима (Feek, 2010).

Непосредно пре иницирања, али и након што су имплементације програма структуралног прилагођавања постале масовне и интензивне афричке државе су настојале да формулишу алтернативе доминантним програмима и политикама међународних финансијских институција, упозоравајући на њихове катастрофалне последице. Године 1980, Унија афричких држава је усвојила План активности из Лагоса (*The Lagos Plan of Action for the Economic Development of Africa, 1980-2000*), док је 1990. године, усвојен документ под називом Афрички алтернативни оквир програма структуралног прилагођавања за социо-економски опоравак и трансформацију Африке (*African Alternative Framework for Socioeconomic Recovery and Transformation – AAF-SAP*) у Економској комисији УН-а за Африку. У њима је, с једне

стране, сумирана ирелевантност програма структуралног прилагођавања за структуралне развојне проблеме са којима се Африка суочава, али предложена алтернативна решења, која су сугерисала да би „самосталност, самоодрживост и регионални приступ развоју“ требало да се налазе у средишту другачијег програма опоравка континента. Такође, значајни су били и напори Економске комисије УН-а за Африку када је функцију извршног секретара обављао Адебајо Адедећи, који је инсистирао на „афроцентричном приступу“ развоју (Sawyer, Jerome, Eloho Ootobo, 2015). Међутим, судбина различитих иницијатива које су артикулисале ставове држава Глобалног југа и око којих је често постојао висок степен консензуса између земаља у развоју, нису озбиљније разматране.

4.4 Миленијумски циљеви развоја и дефинисање развојне агенде за период након 2015. године

Миленијумска скупштина Уједињених нација одржана је у септембру 2000. године, и на њој је присуствовало 147 председника држава, председника влада и министара. Том приликом, генерални секретар УН-а, Кофи Анан, је представио документ под називом *Ми народи: Улога УН у 21. веку*, који ће послужити као основа за дефинисање развојне агенде за наредни период, и бити операционализован у Миленијумској декларацији, а након тога и миленијумских циљева развоја (Сакс, 2007). Извештај Кофија Анана се умногоме ослањао на Извештај из 1996. године, који су приредиле и усвојиле чланице Комитета за развојну помоћ (*Shaping the 21st Century: the Contribution of Development Co-operation*), а у којем су били идентификовани приоритети сарадње у области развоја, идентификовани од стране богатих држава, као и циљеви, чију реализацију би оваква сарадња требало да помогне до 2015. године, док би ултимативни циљ требало да буде постизање одрживог развоја (Haslam, Beaudet, Shefer, 2012). Миленијумска декларација је послужила као основа за дефинисање нешто конкретнијих развојних циљева и овај задатак је био поверен радној групи коју су сачињавали представници УН-а, Међународног монетарног фонда, Организације за европску сарадњу и развој и Светске банке. Иако је највећу број циљева првенствено разматран и усвојен у

контексту ургентних проблема земаља у развоју, оне нису иницирале нову развојну агенду и њихова партиципација у њеној формулацији је била веома ограничена (Turshen, 2014).

Исход рада радне групе је било осам општих циљева⁶, осамнаест конкретних, оперативних циљева и нешто више од четрдесет индикатора које би државе требало да остваре до 2015. године. Првих седам циљева припадају области социјалне политике и усмерени су на сузбијање сиромаштва, болести и уништавања животне средине, док би осми циљ требало да се бави питањем „глобалног партнерства“ између богатих и сиромашних држава, са посебним освртом на три фундаменталне димензије глобалне економске сарадње (развојна помоћ, приступ тржиштима и дуг). Међутим, он суштински не преиспитује и не покушава да редефинише асиметричне односе између Глобалног севера и Глобалног југа, као ни структуралне факторе који доприносе кризи афричких држава, већ обезбеђује додатну консолидацију актуелних неолибералних аранжмана (Turshen, 2014). Оно што донекле изненађује, јесте доминација социјално-политичких циљева, пошто је у контрадикцији са карактером реформи који су међународни донатори заговарали у претходном периоду, посебно међународне финансијске институције, а које су за једну од исхода имале значајну редукацију јавне потрошње, посебно социјалних издвајања у земљама у развоју.

Миленијумски развојни циљеви су, између осталог, агресивном кампањом која их је пратила, требало да буду фактор који ће с једне стране, скренути пажњу јавности у развијеним земљама на неке од најургентнијих проблема са којима се земље у развоју суочавају, али и да утичу на владе развијених држава да повећају буџетска издвајања за међународну развојну помоћ. Миленијумски пројекат је предвиђао прогресивно повећање званичне развојне помоћи које би се одвијало

---

⁶ 1. Искорењивање екстремног сиромаштва и глади;
2. Постизање универзалног основног образовања;
3. Унапређење родне равноправности;
4. Смањење смртности деце;
5 Унапређење здравља мајки;
6. Борба против ХИВ/СИДЕ, маларије и других обољења;
7. Обезбеђивање еколошке одрживости и
8. Остваривање глобалног партнерства за развој
(http://www.undp.org/content/undp/en/home/mdgoverview/mdg_goals.html).

према следећој динамици: са 69 милијарди америчких долара, колико је износила 2003. године, на 135 милијарде америчких долара до 2006. године, и коначно на 195 милијарди долара до 2015. године (Baulch, 2006). Годину дана након усвајања Миленијумске декларације, представљена је тзв. Мапа пута (*Road Map Towards Implementation of the UN Millennium Declaration*), замишљена као “интегрални и свеобухватни преглед ситуације” са потенцијалним стратегијама за даље деловање. Једној од агенција УН, Програму за развој УН (УНДП), била је поверена координација читавог процеса, пошто је била једна од највећих организација, са представништвом у чак 166 држава. Након усвајања циљева, релативно брзо је успостављен и комплексан систем праћења, чијим успостављањем, је „инклузија“ још једном надвладала потребу за ефикаснијим системом, који неће бити бирократизован. То се, између осталог, огледа и у чињеници да је само за праћење једног (осмог) циља, ангажовано тридесет три међународне организације које чине *MDG Gap Task Force*.

Међутим, иако се племенитост циљева не може оспорити, пажљивија анализа указује да су они, слично претходним грандиозним развојним стратегијама донатора, неадекватни, непотпуни, превише општи и заправо не обухватају фундаменталне, структуралне проблеме земаља у развоју. Начин на који су конципирани их чини „палијативним мерама“ (Reinert, 2007) које евентуално могу утицати на ублажавање једног дела симптома, док структурални узроци глобалног сиромаштва и неразвијености остају нетакнути, а то је, пре свега, неједнака дистрибуција моћи на глобалном и локалном нивоу. У седам од осам циљева постоје јасне социјалне аспирације, што за Мередит Трушен, намеће читав низ питања у вези са крајњим намерама креатора циљева, од којих су свакако најрелевантнија: Да ли овако дефинисани циљеви представљају само екстензију хуманитарне интервенције?, Да ли *right-based* интервенционизам, заправо представља најаву новог инжењеринга којем ће сиромашне државе бити изложене?, Да ли стратегије за смањење сиромаштва које су сиромашне државе биле принуђене да усвоје, заправо представљају механизам социјалне контроле, који настоји да обликује национални простор јавних политика? (Turshen, 2014). Посматрани у компаративној и историјској перспективи, неспорно је да су се миленијумски развојни циљеви показали успешнијим у односу на неке претходне, сличне УН иницијативе, бар када

је реч о мобилизацији донатора и осветљавању релевантности одређених проблема са којима се земље у развоју суочавају, посебно у области образовања и здравствене заштите. Међутим, поред идентификације важних развојних проблема и дефицита земаља у развоју, и прикупљања и систематизације релевантних података, циљеви који су били дефинисани Миленијумском декларацијом, остали су недостижни.

Такође, њихово прилагођавање/операционализација, као и касније праћење и евалуација, не представљају ништа друго до још једне епизоде у шест деценија дугој еволуцији, углавном фрустрирајућег дијалога између држава Глобалног севера и држава Глобалног југа у области развоја (Gasovic, 2008). Један део теоретичара из држава Југа, попут Самир Амина, (оправдано) се пита да ли је реч само о још једном идеолошком паравану за реализацију неолибералне иницијативе који заправо ни не покушава да утиче на доминантне структуралне узроке сиромаштва и неразвијености земаља у развоју (Amin, 2006). Амин миленијумске циљеве развоја види као део низа дискурса који би требало да обезбеде легитимитет политике и праксе које имплементира велики капитал и они који га подржавају, првенствено владе држава тријаде али, секундарно и део влада држава Југа. Приликом дефинисања миленијумских циљева, игнорисане су чињенице и непосредна искуства земаља у развоју из претходног периода, које недвосмислено указују да је током првих послератних деценија, у којима је остварена највиша стопа раста у историји, заједно са пуном запосленосћу и вертикалном мобилношћу, била омогућена и ишла упоредо са смањењем неједнакости и стабилизацијом структура усмерених ка праведнијој и равноправнијој редистрибуцији прихода (Amin, 2006). Тачка идеолошког ослонца, од које је започело формулисање миленијумских циљева, била је да су нерегулисана тржишта и људски развој непосредно повезани. Аргумент је даље извођен да је основни узрок сиромаштва држава, чињеница да нису у довољној мери глобализоване. Реч је о становишту које готово у потпуности игнорише ефекте неједнакости, односа моћи, лоше и неефикасне владавине, као и читав низ проблема и препрека структуралне природе. Борба против сиромаштва је представљена као питање техничке природе, чији исход ће зависити од једноставног повећања висине разојне помоћи коју обезбеђују богате државе.

Приликом усвајања Миленијумске декларације, и касније миленијумских циљева развоја, инсистирало се на њиховој релевантности за регион Подсахарске Африке, најсиромашнији регион света. Међутим, они су дефинисани тако да потпуно игноришу афрички економски, социјални и политички контекст, ограничења и потенцијале региона. Истерли у својој критици миленијумских циљева одлази корак даље и не само што их сматра непримереним, већ настоји да образложи њихову неправедност управо према Африци. Спровodeћи пажљиву „деконструкцију“ миленијумских циљева, односно, супротстављајући их афричким реалностима, Истерли изводи неколико важних аргумената о њиховој неправедности. Циљеви су дефинисани тако да с једне стране, игноришу хетерогеност земаља у развоју, док, приликом саме евалуације оствареног напретка, успешним квалификују само оне које су у потпуности одговориле на апсолутистички постављене захтеве. Контрапродуктивност апсолутистичких циљева је вероватно најочигледнија на примеру Подсахарске Африке. Напредак и релативни успех који сиромашне афричке државе остварују, квалификује се као неуспех, и на тај начин се само ревитализују и одржавају стереотипи о генералном неуспеху афричких држава (Easterly, 2006).

Новина у односу на сличне, али не толико свеобухватне кампање које су усвајане у претходном периоду, јесте нагласак на страном финансирању домаћих социјалних и редистрибутивних политика, уместо да то чине владе земаља у развоју (Reinert, 2007). У извесном смислу се институционализују облици помоћи који су раније били привременог карактера, и тиме додатно доприноси развијању тзв. *“welfare colonialism”* (Reinert, 2007).

Политички и економски концепт која је представљао основу приликом дефинисања миленијумских циљева развоја, био је концепт „великог потиска“. Његов кредибилитет је само на кратко био „пољуљан“ у претходном периоду, али је у новом миленијуму доживео своју реинкарнацију. Он полази од претпоставке да су сиромашне земље ухваћене у клопку сиромаштва и да би се из ње извукле, неопходан им је „велики потисак“ који подразумева повећане инвестиције, уз чију помоћ ће сиромашне земље „узлетети“. Међутим, иако не постоје поуздани емпиријски подаци који би то потврдили (Easterly, 2006), он се налазио у позадини упостављања система развојне помоћи, као и захтева за њено повећање. Суштина

овог концепта и његова веза са миленијумским развојним циљевима, најбоље се уочава у књизи Џефрија Сакса, *Крај сиромаштва* из 2005. Сакс у њој признаје да „[миленијумски] циљеви само понављају старе обавезе међународне заједнице које нису испуњене. Ипак, када су светске вође усвојиле Миленијумску декларацију и миленијумске развојне циљеве, владао је осећај да ће се овог пута – да, овог пута – ти циљеви можда остварити. Свет је осећао да ћемо овог пута, уз нагао привредни развој, огромну моћ модерних технологија и јединствену глобалну међуповезаност, успети да испунимо обећања“ (Сакс, 2007: 245).

Када говори о економским могућностима нашег [светског] друштва, Сакс издваја:

1. Испунити Миленијумске развојне циљеве до 2015. године;
2. Окончати сиромаштво до 2025. године;
3. Постићи да сиромашне земље света битно напредују на лествици развоја пре 2025. године;
4. Постићи све ово уз умерену финансијску помоћ богатих, већу него до сад, али унутар онога што су богате земље до сада обећале (Сакс, 2007: 43).

Говорећи о узроцима сиромаштва и неразвијености, Сакс сматра да се „сиромашни не могу сами извући из проблема... људски капитал је веома слаб... У тим условима, постоји потреба за више капитала – људског, природног и физичког – али то захтева више штедње. Превише су сиромашни да би штедели за будућност и акумулирали капитал који би их извукао из тренутне беде“ (Сакс, 2007: 76-77).

Утицај овог концепта се могао видети и 2005. године, у годишњим извештајима водећих билатералних/мултилатералних организација (Миленијумски пројекат УН: Извештај из 2005; Извештај о људском развоју УНДП из 2005. године; Стратегија ЕУ за Африку из 2005; Заједнички извештај ММФ-а и Светске банке из 2005. године...), који су експлицитно говорили о „клопци сиромаштва“ и заступали становиште, уз минималне термилошке специфичности, да је неопходно повећати развојну помоћ. Према Истерлију, успешни примери су веома ретки и углавном је реч о успеху који су оствариле азијске државе, али он није у непосредној вези са развојном помоћи.

Сви релевантни извештаји су већ након првих пет година од усвајања Миленијумске декларације, готово једногласно закључивали да „Африка неће успети до 2015. године да задовољи ни један од миленијумских развојних циљева“ (*UN World Summit Declaration, 2005; Blair Commission for Africa, 2005; WB and IMF Global Monitoring Report, 2005; UN, Africa and MDG, 2007...*). У групи земаља у развоју у којима је био остварен напредак у реализацији миленијумских циљева, готово искључиво су се налазиле оне које су током претходног периода оствариле значајан и рапидан економски раст (Индија, Кина, Индонезија, Вијетнам). Такође, важно је поменути да је реч о државама које се нису повиновале „препорукама“ које су стизале од међународних финансијских институција, чак ни када су се кретале у правцу тржишно оријентисаних реформи. Што се тиче држава Подсахарске Африке, оне су, за разлику од 1980-их и 1990-их, оствариле пристојан раст када је реч о просечном приходу по глави становника, и он је у порасту од 2000. године, са просечном годишњом стопом раста која је виша од 5%. Више од 1/3 Африканаца живи у земљама које су током последњих десет година оствариле стопу економског раста од просечно 4%. Међутим, овај раст је искључиво био базиран на расту цене сировина, и потрошњи која је била базирана на страним трансферима. Овај раст није био праћен отварањем нових радних места или унапређењем услова живота обичних грађана. Са економским растом, прогресивно се повећавла и стопа неједнакости у друштву (Cheru, 2010). Прилике у Подсахарској Африци, су се додатно закомпликовале, а услови живота погоршали, под дејством ефеката четири велике кризе које су се током претходних година догодиле на глобалном нивоу, али са посебно озбиљним реперкусијама у региону Подсахарске Африке, а то су: енергетска, криза, криза изазвана скоком цене хране, финансијска криза и криза изазвана климатским променама.

Индикатори напретка на путу ка реализацији циљева су, према Истерлију, крајње арбитарно конципирани, па сходно томе, прилике у Африци изгледају неповољније него што заиста јесу, а остварени напредак, према историјским стандардима, се често квалификује као неуспех. Избегавајући извођење закључака о мотивима који су детерминисали овакву развојну агенду, Истерли не тврди да су перформансе афричких држава добре, већ указује да релативни напредак који је

остварен бива на крају квалификован као несупех због апсолутних циљева који су постављени унутар миленијумских развојних циљева, који, очигледно нису узели у обзир историјски контекст. Постављање, нпр. апсолутистичких циљева попут оног који говори да је потребно преполовити стопу сиромаштва до 2015. године у односу на 1990. годину, би значило да се од Африке очекује виша стопа економског раста, у односу на друге регионе у свету, процењује се око 7% годишње, како би се остварио први миленијумски циљ. Истовремено, релативни напредак који се на том пољу може остварити ће бити сматран неуспехом. Тако, нпр уколико у афричким државама дође до смањења процента становништва који живи у апсолутном сиромаштву са 50% на 35%, а у Латинској Америци са 10% на 5%, у случају Латинске Америке ће први миленијумски циљ бити остварен, док ће се Африка прогласити неуспешном (Easterly, 2009). Слично је и са другим циљевима, углавном као последица игнорисања или непознавања контекста и чињенице да су дефинисани у апсолутним вредностима које игноришу релативни напредак.

Неуспех Африке у остваривању миленијумских циљеве, послужио је као један од најснажнијих аргумената којим су поткрепљивани позиви за драстично повећање висине развојне помоћи, али и за успостављање потенцијално свеобухватније развојне агенде за период након 2015. Током 2015. године, донаторска заједница је усредсређена на дефинисање и усаглашавање нове развојне агенде за период након 2015. године. Нови глобални циљеви би требало да буду усаглашени и усвојени у УН, док је крајњи рок за њихову реализацију 2030. година. Предлог циљева, односно приоритета о којима би Генерална скупштина требало да расправља у септембру 2015. године, који је сачинила Отворена радна група Генералне скупштине о циљевима одрживог развоја (*Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development*) обезбеђује континуитет са миленијумским циљевима, што се одражава и на дискурс који прати предлог Отворене радне групе. У свом извештају, Искорењивање сиромаштва, трансформисање свих живота и очување планете (*Ending Poverty, Transforming all Lives and Protecting the Planet*), генерални секретар УН-а, Бан Ки Мун истиче да је основни задатак циљева одрживог развоја да „заврше посао који је започет миленијумским циљевима развоја“. Бан Ки Мун, слично својим претходницима, говори о “историјској прекретници” на којој се човечанство налази и

„јединственој прилици“ коју има а која се односи на искорењивање сиромаштва.

Предлог који је сачинила Отворена радна група Генералне скупштине, је и квалитативно и квантитативно комплекснији и амбициознији од миленијумских циљева развоја. Предлог садржи 17 општих циљева и чак 169 конкретних, који покривају читав низ различитих области људског живота (Report of the Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals, A/68/970). Нови циљеви су интегрисали миленијумске циљеве развоја, а листа је допуњена и једним бројем нешто конкретнијих циљева. Важна одлика предлога огледа се у томе што уводи и разрађује читав низ сложених тема које нису биле део миленијумских циљева развоја. Он уводи концепт одрживост, такође, поред борбе против екстремног сиромаштва и глади, које су до тада биле приоритет, „борбу против неједнакости унутар и између држава“, чини једним од својих циљева. Новим предлогом циљева није отклоњен ни један од недостатака који се појавио приликом реализације миленијумских циљева развоја, напротив. Циљеви одрживог развоја, су неупоредиво амбициознији, комплекснији и захтева знатно већа финансијска средства. Сам процес прикупљања минималних података из земаља у развоју које немају развијену статистику, за 169 конкретна циља, изискиваће издвајања од 254 милијарде америчких долара, што је на пример двоструко више од укупног буџета за званичну развојну помоћ коју обезбеђује Комитет за развојну помоћ (Jerven, 2014).

IV ДЕО: СОЦИОЕКОНОМСКЕ ОДЛИКЕ ПОДСАХАРСКЕ АФРИКЕ

1. Историја страног утицаја у Подсахарској Африци

1.1 Трансатлантска трговина робљем

Африка је постала важан део светске историје, много пре него што је била колонизирана од стране великих европских сила. До првог контакта између Европе и Африке долази још у 15. веку, и од самог почетка, тај однос је био асиметричан, у моћи и богатству. Технолошки напредак који је Европа у претходном периоду остварила, омогућио јој је да крене у сусрет другим деловима света, односно да крене у прекоокеанску експанзију својих интереса, пре свега интернационализацијом трговине, чиме су постављени темељи савремене међузависности света. Европа је иницијално била заинтересована за сировине са афричког континента, посебно злато, слоновачу и каучук. Међутим, „откривање“ Новог света је утицало на редефинисање европских приоритета у односима са афричким континентом и становнике континента учинило главним афричким „извозним производом“. Африканци су постали „објекат“, „роба“ и „валута“.

Током наредна четири века, трговина робљем ће доминирати односима два континента. Док ће европским силама он омогућити прогресивно повећавање и интензивирање економске активности и акумулацију богатства, за Африку ће значити континуирано сиромашење и почетак процеса који ће у наредном периоду пресудно детерминисати (ограничавати) развој афричких друштава. Трговина робљем представља, заједно са колонизацијом, део историјског наслеђа Африке који је утицао да хронична неразвијеност, као и то да компаративно неповољнији социоекономски индикатори, постану реалност савремених афричких друштава (Whatley, Gillezeau, 2011).

У периоду од 1400. до 1900. године, са афричког континента су се одвијале 4 симултане трговине робљем. Најмасовнија и најинтензивнија је свакако била Трансатлантска, која је почела у 15. веку и обухватала продају робова из Западне Африке, Западно-Централне Африке и Источне Африке европским колонијама у

Новом свету. Преостале три трговине одвијале су се преко Сахаре, Црвеног мора и Индијског океана. Оне су биле знатно мањег обима и интензитета, са подједнако девастирајућим последицама. Док је Трансатлантском трговином око 12 милиона становника Африке учињено робовима у Новом свету, преостале 3 трговине су заједно обухватиле око 6 милиона робова (Nunn, 2008).

Генерално посматрано, институција ропства има дугу традицију у историји човечанства, посебно у Западној цивилизацији, а верује се да се у Африци, у неком од облика, практиковала бар 5 000 година. Она је успостављена на дехуманизацији одређених људских бића и њиховом потпуном лишавању контроле над сопственим животом и судбином, док се у њеној основи најчешће налазе интереси економске природе. Међутим, упркос дугој историји практиковања ропства на афричком континенту, оно што Трансатлантску трговину издваја од свих других, јесте број учесника (жртава), интензитет којим се одвијала, као и озбиљност и дуготрајност последица које је имала по друштва која су јој била изложена. Она је, између осталог, покренула најмасовније присилне миграције у људској историји, прекоокеанске али и интраконтиненталне (Collins, Burns, 2007).

Озбиљнија истраживања Трансатлантске трговине робљем отпочела су 1960-их година, са успостављањем *Историје Африке* као посебне научне дисциплине на универзитетима у Западној Европи и САД, а посебно су интензивирани током последње две деценије. Подаци су коначно употпуњени 1999. године, и као резултат тог захтевног истраживачког подухвата, настао је „*Trans-Atlantic Slave Trade: A Database on CD-ROM*“, која садржи детаље са 27 000 путовања која су се одвила између Африке и Новог света у периоду између 1527-1867. године. Прикупљени подаци омогућавају не само идентификовање укупног броја робова/људских жртава, већ и праћење динамике према којој се трговина одвијала током четири века, идентификовање објективних услова под којима се одвијала, као и мапирање делова Африке који су највише били изложени. Релевантност ових података далеко превазилази потребе историографије и економске историје. Они су драгоцени у изучавању савремених афричких држава, демографских прилика у њима, начина функционисања кључних политичких и економских институција, као и реконструкцији једне од најзначајнијих трансформација кроз које су одређена

афричка друштва прошла, а која је умногоме одредила контуре савремене развојне кризе у којој је регион заточен.

Између 1440-их година, када су португалски морнари отпочели са откупом и киднаповањем становника Африке, па до 1867. године, процењује се да је 11 313 000 мушкараца, жене и деце било продато у Нови свет. Током 4 века колико се Трансатлантска трговина одвијала, њен интензитет је варирао, док је свој врхунац достигла у 18. веку.

Табела бр. 2. Извоз робова преко Атлантика, 1450-1900

Године	Број	Процент укупне Атлантске трговине
1450-1600.	409 000	3,6%
1601-1700.	1 348 000	11,9%
1701-1800.	6 090 000	53,8%
1801-1900.	3 466 000	30,6%
Укупно	11 313 000	100%

Извор: Lovejoy, према: Collins, Burns, 2007: 214.

На самом почетку, трговина је била под искључивом контролом старих колонијалних сила, Португала, Холандије и Шпаније, али већ од почетка 18. века, захваљујући резултатима индустријске револуције, Велика Британија се успоставља као неприкосновена поморска сила и, заједно са Француском, преузима контролу над трговином афричким робовима. Кључни период је био од 1651. до 1867. године. „Мање од 7% Трансатлантске трговине одиграло се пре 1651. године (770 000), и 9 од 10 робова је долазило из Западне Африке. Са нешто више од 3 000 робова годишње у 16. веку, промет се повећао на 10 000 током 17. века, док је 1700. године просек износио 20 000 робова. Током прве четвртине 18. века, број продатих робова је удвостручен, што се десило и током наредних 50 година. У периоду од 1751-1800, просечно 76 000 људи годишње је напуштало Африку. Чак и након наступања аболиције, у првој половини 19. века, годишњи просек је износио 64 000, што је четири пута више од нивоа који је достигао у седамнаестом веку“ (Eltis, 2004: 23). Упркос уложеном напору, подаци су ипак непотпуни, пошто њима нису обухваћене жртве трговине робљем које су живот изгубиле од тренутка заробљавања па до момента када брод који је требало да их превезе, исплови и стигне на своје коначно

одредиште. С обзиром на нехумане услова путовања, праћене високом стопом морбидитета (посебно дифтерије и дизентерије) и морталитета, путовање у шеснаестом веку није преживело скоро 20% путника, док је до деветнаестог века, тај проценат смањен на 10% (Collins, Burns, 2007). Стопа смртности се повећала са криминализацијом трговине робљем, пошто су у претходном периоду трговци били принуђени да се придржавају минималних стандарда и морали да обезбеде одређене предуслове за одвијање трговине, односно „путовања“. Такође, статистиком нису обухваћени ни они који су били рођени (и умирали) у ропству. Џозеф Милер у једној јединој фрази сажима историју систематске патње која је пратила трговину робовима: „трговина робовима је постала начин умирања“ (Parker, Rathbone, 2007).

Пошто је успешност трговине била условљена одређеним условима „на терену“, она је углавном била ограничена само на одређене регионе, који су успели у релативно кратком временском периоду да се прилагоде новонасталим околностима. Одвијала се са малог броја станица које су биле успостављене у приобалним подручјима, и током четири века колико је трговина трајала, Европљани готово да нису показивали интересовање за унутрашњост континента. „У 19. веку 4/5 целокупне трговине робовима одвијало се из свега 9 станица, које су се налазиле на самој обали афричког континента“ (Petre-Grenoli, 2004: 7). Највећи број робова долазио је са територије данашње Гане, Обале Слоноваче, Тогоа и Нигерије, док је један део био пореклом из удаљених делова Источне Африке. Пре краја деветнаестог века, остатак света је Подсахарску Африку „познавао више као обалу него као континент“ (Ђирјаковић, 2013).

Оно што је трговину учинило могућом, а касније олакшало и процес колонизације, јесте и политичка фрагментираност афричких друштава која је донекле била сасвим логична, уколико се узме у обзир фаза развоја у којој су се она тада налазила. За разлику од европских друштава код којих је у зрелом феудализму и раном капитализму дошло до националног уједињења, афричка друштва, која су и даље била у фази комунализма, била су фрагментирана, док територијална солидарност готово да није постојала.

За разлику од Европе којој је трговина робљем омогућила стицање значајане економске добити, на Африку ће она оставити комплексне непосредне и посредне,

краткорочне и дугорочне консеквенце. Најочигледнија и најнепосреднија је она која се односи на драстичан губитак радне снаге, односно депопулацију континента. Мушкарци и жене у својим најпродуктивнијим годинама били су предмет трговине. Ово је за последицу имало успоравање раста популације, чак и стагнацију, чиме је онемогућена максимална експлоатација ресурса којима је континент располагао. Промене су се прво одразиле на динамику пољопривредне производње, а убрзо су и друге области људских активности биле озбиљно угрожене. Патрик Менинг процењује да је број становника Африке 1850. године био двоструко мањи од броја који би требало да буде да се није догодила трговина робовима (Nunn, 2011).

За разлику од депопулације, која је спадала у ред оних непосредних и врло очигледних исхода трговине (али и са дугорочном последицама), постојао је читав низ оних „прикривених“, о којима се није говорило и које су дуго биле изостављене из озбиљнијих емпиријских истраживања, а које су, заправо у значајној мери детерминисале природу и начин функционисања основних институција афричких друштава. Последњих година је забележена експанзија броја студија које настоје да утврде какав је и колики био утицај овог историјског периода на квалитет правних и политичких институција савремених афричких друштва, однос грађана према политичким ауторитетима, етничку фрагментацију континента, као и широку распрострањеност културе неповерења у региону. Све ово су фактори на основу којих се углавном утврђују и процењују перформансе модерних друштава.

Механизми помоћу којих је трговина робовима детерминисала начине функционисања савремених афричких држава су бројни, међутим група аутора (Nunn, 2008; Nunn, Wantchekon, 2011; Easterly, Levine, 1997) посебно издваја релевантност етничке фрагментације континента и утицај који она има на економски развој и стабилност политичких институција. Утицај етничке стратификације на економски (не)успех Африке је више пута емпиријски потврђен. Истерли и Левин (1997) нпр, чак истичу да 25% разлике између стопе развоја Африке и Азије, се управо може приписати већем етничком диверзитету афричког континента. Дуго је преовладало становиште да је етнички диверзитет Африке, као и високе међуетничке тензије, датост, нешто примордијално и традиционално, међутим, истраживања (Whatley, Gillezeau, 2011) су показала да је етничка

хетерогеност управо творевина модерног света, формирана и обликована деловањем егзогених, више него ендогених фактора, од којих је трговина робљем један од најзначајнијих.

Трговина робљем не само да је условила већу етничку фрагментацију континента, већ је значајно одредила и карактер међуетничких релација у периоду у којем се одвијала, али са дугорочним последицама. Прогресивни раст потражње за радном снагом, односно робовима, утицао је на диверзификацију начина поробљавања, односно на проширивање базе из које су робови „регрутовани“. Иницијално, робови су били ратни заробљеници или жртве рација које је сама држава организовала што је утицало на развијање осећаја несигурности код појединаца, изван своје заједнице. Међутим, са порастом потражње, постепено се креирала клима опште несигурности у којој су се појединци, припадници исте етничке групе, окретали једни против других, против суседа, пријатеља па чак и чланова уже породице. „За разлику од већине других конфликтних и несигурних прилика, трговина робљем је утицала на развијање једне, сасвим јединствене карактеристике: појединци су се могли барем делимично заштитити, уколико се окрену против других чланова своје заједнице“ (Nunn, Wantchekon, 2011: 325). Пошто је трговина била ограничена на приобална подручја, док су робови пристизали из различитих делова континента, то је допринело формирању нове класе моћних афричких трговаца, посредника. Они су имали значајан утицај на начин на који се сама трговина одвијала, често су одређивали и њена правила, док, с друге стране, њихова умешаност је умногоме нарушавала поверење становника у локалне политичке ауторитете. Пораст унутрашње несигурности, чести конфликти и политичка нестабилност у бројним случајевима су проузроковали урушавање постојећег облика управљања и дезинтеграције бројних, до тада релативно стабилних система.

Још један од начина на који је појединац могао постати роб, а који је доживео експанзију са порастом потражње јесте, уколико је починио неко кривично дело за које је предвиђена санкције „поробљавања“. Починилац, као и чланови његове породице, би били лишени имовине, и након тога продати у ропство. Ово је утицало на појаву и брзо ширење корупције у правосудном систему, са себи својственим

нежељеним ефектима. Нун и Вонтчекон (2011) наводе да ова друштва, остају заробљена у „еквилибријуму некооперативног понашања, неповерења и неефикасних институција“. Поред хроничне ерозије и деградације политичких и правних институција, постепено се формирала култура неповерења у афричким друштвима, коју одликују специфичан систем вредности, културне норме и њима својствено понашање. Емпиријски докази указују (Nunn, Wantchekon, 2011) да појединци, чији су преци били жртве трговине робљем, и данас неповерљивији. Такође, ниво неповерљивости је виши у оним афричким друштвима која су највише била изложена трговини робљем у прошлости. Прегледом и анализом података из Афробарометра за 2005. годину, као и података прикупљених са бродова који су превозили робове, а који су омогућили успешну реконструкцију етничког порекла, као и територија са које су долазили (Nunn, Wantchekon, 2011), утврђено је да је ниво поверења био у значајној мери детерминисан удаљеношћу државе од обале. Што је држава била дубље у копну, мања је била вероватноћа да ће њени становници постати жртве трговине робовима. Које државе Африке су биле највише погођене трговином? Државе које су биле најнапредније, са развијеном инфраструктуром и успостављеним институцијама, стабилне и релативно мирне, и густо насељене.

Иако је трговина робљем била од непроцењивог значаја за Европу, и првобитну акумулацију капитала уопште, временом су почела да се манифестују његова ограничења. Систем се показао превише ригидним да би пратио даљи индустријски развој, па је тако, првенствено из практичних разлога, проглашен илегалним (Rodney, 1987). Ипак, не може се оспорити допринос аболиционистичког покрета, који је своју активност посебно интензивирао крајем 18. и почетком 19. века. Она је несумњиво представљала највећу моралну борбу тог времена. Две афричке државе своје постојање дугују управо незадовољству које је било у непосредној вези са потенцијалним дугорочним решењем проблема ропства.⁷ Било

---

⁷ Британска влада је 1787. године, основала Сијера Леоне, „провинцију слободе“ (*province of freedom*) за бивше робове који су живели у Лондону. Међутим, чести сукоби са локалним становништвом утицали су да Велика Британија ипак изврши анексију ове територије 1808. године. Друга афричка држава, са релативно сличним пореклом, била је Либериа. Њу је 1847. године основало Друштво јужњачких робовласника како би ослобођеним робовима омогућили повратак у „земљу предака“.

је потребно осамнаест дугих година Вилијаму Вилберфорсу (*William Wilberforce*) пре него што је 1806. године, у британском парламенту коначно усвојен његов захтев да се трговина робовима учини илегалном. Већ наредне године, 1807, Велика Британија је законски забранила продају и присилан транспорт људи из својих доминиона. Следеће, 1808. године, то су учиниле САД, а до 1850. године и све остале државе. Међутим, новим законодавством није био обухваћен положај оних који су се већ налазили у ропству. Било је потребно да прође још 20 година, пре него што је Велика Британија ослободила све робове (1834), а убрзо су то учиниле и друге државе.

Решена да потпуно онемогући илегалну трговину робовима, Велика Британија је увела поморску контролу, са циљем да спречи бродове да пристигну на своја одредишта, а заточене робове ослободи. Међутим, како службе поморске контроле нису располагале довољним бројем бродова, највећи део бродова који је превозио робове је ипак стизао на своја одредишта. „Током 26 година, 103 000 робова је било еманциповано од стране британске поморске контроле, док је у истом временском периоду, 1 795 000 робова стигло у Нови свет“ (Davidson, 1992: 24). Ослобођени робови („*recaptives*“), су били насељавани или у Сијера Леоне или у Либерију и њиховим насељавањем у окружења која су за њих била потпуно непозната, постепено је отпочело формирање нове друштвене класе, која ће у наредном периоду имати снажан утицај на правац у којем су се афричка друштва кретала. Присилно отуђени из својих друштава, покушавали су да се адаптирају на новонастале околности. Модификовали су језик, покушавали су да прилагоде обичаје које су понели из својих заједница, док су традиционална веровања заменили хришћанством. Иако су по рођењу били Африканци, искуство заточеништва и продаје у ропство је утицало на њихово отуђење од континента и друштава којима су до тада припадали, и они се окрећу Европи (Великој Британији и Француској), која их је спасила ужаса ропства и поново учинила слободним људима. Своју лојалност су подарили Европи и сматрали су да је њихова дужност да „дивљачки деспотизам“ који је постојао у Африци, замене британском демократијом,

---

Након повратка у Африку, ослобођени робови су се према локалном становништву најчешће понашали по угледу на своје бивше европске господаре.

заговарајући чак и *Pax Britannicu*-у. Одмах након ослобађања, формирали су релативно кохерентну заједницу у друштвима чији су део постали, истовремено одржавајући блиске односе са Британијом, односно Француском (Davidson, 1992). Временом, они ће постати срж „националистичке ситне буржоазије“ у Африци, и њихов утицај ће бити највећи у Западној Африци. Када су у Великој Британији полако почели да се припремају планови за повлачење из Африке и препуштање територија на управу традиционалним краљевима и владарима, највећи отпор томе су пружали управо ослобођени робови. Сматрали су да би овај чин истовремено подразумевао и легитимизацију трговине робовима, због умешаности једног дела традиционалних вођа. На овај начин би, према њима, било онемогућено успостављање и развој система који би био сличан британском, односно француском.

Још је тада будућност управљања афричким територијама смештена унутар дихотомије „традиционално“ наспрам „модерног“, при чему је модерност претпостављала јасан дисконтинуитет са аутентичном афричком културом, традицијом и обичајима али и институцијама које су у претходном периоду биле релативно успешне. „Модернизатори“ су сматрали да Африка не може саму себе „цивилизovati“.

Неразвијеност, као и хронично заостајање Африке, се не може разумети без деконструкције историјских фактора који су претходили успостављању „модерних“, националних афричких држава. Посебно је важно сагледати импликације две историјске фазе у односима афричког континента и развијених европских држава, а то је период трговине робљем и период колонијализма.

1.2 „Јагма“ за Африку и колонијализам

Након четири века током која Европа готово да није показивала интересовање за унутрашњост афричког континента, за свега пар деценија, европске државе су поделиле и освојиле његову читаву територију, и на тај начин исцртале политичку мапу континента. Све до осамдесетих година деветнаестог века, европско присуство у Африци је било спорадично и ограничено на трговину. Европљани нису били

посебно мотивисани да предузимају истраживачке подухвате, а и један број снажних афричка краљевстава⁸ их је у томе спречавало. Међутим, крајем деветнаестог века, освајање афричке територије је било интензивирано, и континент је релативно брзо и брутално био увучен у колонијални период. Од 48 модерних афричких држава, све осим две (Етиопија и Либериа), су биле колоније.

“Јагма“ за Африку је била део глобалног империјалистичког пројекта Запада у деветнаестом веку. Од половине деветнаестог века, па до двадесетих година наредног века, преко 450 милиона људи у Африци и Азији се налазило под директном колонијалном управом. Британији, Француској, Русији, Холандији и Португалу, придружиле су се и тек формиране Немачка и Италија, Белгија и уз извесно оклевање САД (Вестада, 2008). Чак се и Јапан, који је и сам био жртва империјалистичке експанзије с почетка епохе, придружио агресорима у њиховим империјалним подухватима (Вестада, 2008).

Мотиви империјалистичке експанзије су били хетерогени и кретали су се од трагања за новим тржиштима и сировинама, до „религиозног заноса“ и „националног поноса“ (Вестада, 2008). Економски интереси, политичка мегаломанија али и „цивилизаторска мисија“, обезбеђивали су „смернице“ европским државама у предстојећим колонијалним подухватима (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012).

Индустријска револуција се сматра појединачно најзначајнијим фактором који је утицао на редефинисање природе односа између два континента. Како је процес напредовао у европским државама, расла је потреба за сировинама, али и за новим тржиштима за редистрибуцију нових производа. Европске силе су колонизацију иницијално посматрале као *zero-sum* ситуацију, посебно након открића дијаманата (1867) и злата (1886) у Јужној Африци (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012). Полагање права на одређене делове афричког континента је био и начин да се осигура приступ стратешким сировинама, попут каучука, али и контрола над територијалним пространствима за које се веровало да располажу природним богатствима. Такође, измењени услови трговине утицали су да европски трговци, за разлику од

---

⁸ Са западне стране, моћна краљевства Асанте, Дахомеј и државе делте Нигера, контролисале су пролаз у унутрашњост континента, док су са источне стране, пролаз чувале независне Свахили градови-државе. Међу Европљанима, само су две групе успеле, и то веома ограничено, да продру у унутрашњост, а то су Холанђани (Кејп колонија) и Португалци (долина реке Замбези).

претходног периода када су профитирали од нестабилности, сада теже политичкој и економској „стабилности“ у Африци.

Други, важан подстицај европској колонијалној експанзији, долазио је од растућег европског национализма, односно, његове трансформације у империјални ривалитет између европских сила, старих, које су настојале да очувају своју привилеговану позицију, и нових, које су имале амбиције да се успоставе као силе, док је колонизација афричких територија перципирана као важан предуслов статуса моћи (Вестаад, 2008).

Трећи мотив обезбедиле су промене које су се одиграле унутар хришћанства. Моћни Евангелистички покрет је инспирисао агресивну мисионарску активност широм континента, која је током прошлости била фрагментирана и некохерентна и добрим делом била ограничена само на Западну обалу (Collins, Burns, 2007). Западни империјализам деветнаестог века, поред неспорне технолошке доминације, био је праћен демонстрирањем надмоћности и супериорности, чији саставни део је био и осећај обавезе и одговорности за ширење европске цивилизације, односно „цивилизовање“ примитивних становника Африке. Од друге половине деветнаестог века, расте утицај расизма у начину на који су Европљани посматрали ваневропско становништво. До тог периода, постојало је уверење да је неопходно извршити „преобраћење“ тог становништва. Европљани су чврсто веровали да једини поседују праву религију а свој начин живота сматрали надмоћним у односу на друге. Сматрали су да је њихова дужност да шире хришћанство (Куртен, Фајерман, Томпсон и Вансина, 2005). „Преобраћење је у себи имало неизречену претпоставку да културе могу бити различите у једном одређеном временском тренутку, али се приклањао гледишту да су сви људи креирани по облицију Бога са способношћу резоновања и препознавања онога што је најбоље. Укратко, био је то културни шовинизам крајње врсте, али није био расистички“ (Филип, Фајерман, Томпсон, Вансина, 2005: 632). Посматрање колонијализма као моћног инструмента развоја, нажалост, није било ограничено на европске силе, већ је своје упориште нашло и у једном делу образоване афричке елите, која се школовала у Европи или Америци. Морална и економска криза које су настале као последице трговине робљем су, према њиховом мишљењу, могле бити превазиђене само имплементирањем европског система

вредности и успостављањем институција које би биле по угледу на европске. Европски интервенционизам је, наводно требало да отвори пут ка афричкој ренесанси.

„Технолошки напредак који је пратио индустријску револуцију, омогућио је Европљанима технолошку предност, у транспорту али и војној опремљености и знатно олакшао освајање континента. Разлика у војној моћи између Африканаца и Европљана више никада неће бити толико велика, колика је била у периоду између 1880. и 1920. године“ (Филип, Фајерман, Томпсон, Вансина, 2005: 596). Технологија државног управљања је била још један чинилац који је олакшао колонијална освајања. Међутим, и поред технолошке доминације коју су Европљани поседовали, њихов напредак је до средине деветнаестог века био ограничен и праћен високом стопом смртности. Неотпорност на ендемске болести Африке, пре свега жуту грозницу и маларију, иницијално је успоравала напредовање Европљана. Међутим, проналажењем профилаксе, средином деветнаестог века, уклоњена је и та брана која је до тада релативно успешно успоравала навирање колонизатора.

Симболичну најаву промене карактера односа између два континента, представљало је оснивање колоније Фритаун. Британски аболиционисти су желели да оснивање колоније на самој обали Западне Африке, која би била успостављена на принципима протестантизма и европског капитализма, послужи као модел за рехабилитацију ослобођених робова. Она је, истовремено била замишљена као епицентар одакле би се водиле „цивилизаторске“ мисије широм афричког континента.

Историјску прекретницу у колонијалној подели континента и креирању његове нове политичке мапе, имала је Берлинска конференција. Године 1884, империјални канцелар и архитекта немачког царства, Бизмарк, је на иницијативу Португала, сазвао у Берлину представнике великих сила у циљу постизања компромиса, који би каналисао евентуалне неспоразуме приликом реализације њихових претензија на афричком континенту. Конференција је била обележена англо-француским ривалитетом. Пруски „гвоздени канцелар“ је конференцију отворио говором који је одржао на француском језику, а чију окосницу су чинила Ливингстонова „З Ц“, односно „цивилизовање“, „трговина“ и „хришћанство“

(*Commerce, Civilisation, Christianity*), иако би далеко прикладније било да је у средиште свог говора сместио “3 П”, односно „профит“, „престиж“ и „плен“ (*Profit, Prestige, Plunder*) (Mutasa, 2009). У време одржавања конференције, око 80% афричког континента се и даље налазило под локалном или традиционалном управом. Ипак, нико од афричких представника није позван да присуствује или активно партиципира у раду конференције. Четрнаест држава је имало своје представнике на конференцији, од којих су свакако најутицајније биле Француска, Немачка, Велика Британија и Португал. Крајњи исход конференција био је *Congo Agreement*, којим, супротно распрострањеном становништу, није извршена подела Африке, већ је „само“ дефинисан процедурални и нормативни оквир унутар којег би била реализована колонијална аквизација. Споразум је, између осталог, предвиђао:

1. Држава је могла да поседује колонију уколико је располагала са довољно моћи и ауторитета да њоме управља и да је одбрани;
2. Реке Нигер и Конго су биле слободне и отворене за саобраћај и трговину; Слободна држава Конго је постала приватно власништво Друштва Конго и
3. Остваривање права на нове територије које су се налазиле уз афричку обалу, неће бити признато уколико се претходно не пријави другим силама, потписницама споразума. Појам „сфере утицаја“ је по први пут био употребљен у једном међународном уговору (de Blij, 2007).

Освајања „на терену“ су се одиграла током наредне две деценије од усвајања споразума, и највећи део Африке се налазио под неким обликом европске управе до 1920. године. Француска је контролисала највећи део западне Африке, док је Британцима „припала“ источна и јужна Африка. Белгија је остварила право на управљање Конгом, док су Немачкој припале четири колоније, по једна у сваком од региона. Португалци су добили малу колонију у западној Африци и две велике у јужној (de Blij, Muller, Nijam, 2007).

Неинформисаност је, између осталог, утицала да европске силе имају потпуно нереална очекивања када је реч о богатству континента природним ресурсима, као и могућностима његове експлоатације. Истовремено, непознавање европске културе, концепта права на приватну својину и уопште концепта међународног права, додатно је допринело „неспремности“ Африканаца за време које је уследило. Тек

након што је подела завршена, обе стране су спознале праве природе империјализма, и своје позиције у новонасталим околностима. Европске силе су постале свесне свих елементарних предуслова које су морали испунити како би обезбедили функционисање колонија, док су Африканци почели да увиђају у којој мери их нова ситуација лишава слободе и аутономије у одлучивању и управљању земљом и природним богатствима која су до тада била у њиховом поседу.

„Подела Африке на папиру била је практично завршена до 1900. године, са линијама на мапи које ће тако да изгледају и 1914, 1960. и 1999. године уз одступања за каснију независност и чињеницу да је немачка Африка поново расподељена победничким силама 1919. године“ (Филип, Фајерман, Томпсон, Вансина, 2005: 612). Политичка мапа Африке је креирана крајње арбитарно, уз игнорисање етничких, лингвистичких, географских, религијских и културолошких специфичности и граница које су већ постојале и, што је далеко озбиљније, постојао је релативни недостатак подударности теорије државе и просторне размене, која је представљала једну од фундаменталних карактеристика афричких држава (Mbembe, 2002, према Ђирјаковић, 2012). „Права“ на територије су остваривана преваром, принудом или уз помоћ манипулација. Нове границе су раздвојиле неких 190 етничких групација, док с друге стране, стотине различитих заједница између којих су често постојале међуетничке тензије, учиниле сународницима. Нигерију, нпр, сачињава око 250 различитих етнолингвистичких група. Административни службеници који су били распоређени у Конго, након кратког временског периода, забележили су постојање око 6 000 заједница (Meredith, 2006). Само три афричке државе су релативно етнички хомогене, и то су: Сомалија, Боцвана и Лесото.

Након завршене поделе, биланс је био такав да је 10 000 афричких заједница, било “распоређено” у 40 европских колонија и протектората и тако су рођене претече модерних афричких држава. Само једна афричка држава је успела да одоли европским окупаторима, а то је Етиопија.

„У Подсахарској Африци, европски колонијализам је био живо порицање способности Африканаца да организују свој суверенитет... већина Африканаца, заправо није живела у државама све док им колонијална власт није наметнула левијатански јарам. Штавише, може се рећи да је најистакнутији афрички допринос

историји човечанства био управо цивилизована уметност прилично мирољубивог суживота без државе“ (Lousdale, 1981, према Ћирјаковић, 2013: 52).

Арбитрарне границе, повлачене праволинијски и под правим углом, као и чињеница да је огроман број етничких групација био „пресечен“ на два или више делова, учиниле су регион Подсахарске Африке, регионом са највише *артифицијалних држава* у свету (Alesina, Easterly, Matuszeski, 2008). Преко 80% афричких граница прати лонгитудиналне и латитудне линије. Међутим, упркос дугорочној деструктивности вештачки скројених граница, једино њихово преиспитивање и редефинисање се одиграло након првог светског рата, односно немачке колоније су биле распоређене Британији, Француској, Белгији и Јужноафричкој унији, британском доминиону формираном 1910. године. Очување и неповредивост колонијалних граница, био је један од императива афричких држава у постколонијалном периоду. С једне стране, огроман број подсахарских лидера и других важних актера и посматрача сматра, и тада је сматрало, да су „лоше колонијалне границе отвориле пут балканизације“ и створило бројне нерешиве проблеме, али да је, с друге стране, њихово цементирање, односно прихватање „догме о њиховој неповредивости“ једини начин да се избегне крвава балканизација (Mbembe, 2007, према Ћирјаковић, 2012).

Аргументи који су често навођени у „одбрану“ арбитрарности приликом повлачење граница на континенту, били су:

1. Недовољно знања о приликама на континенту; Европљани су поседовали ограничена знања о приобаљу, али не и о унутрашњости континента;
2. Европљани нису мислили да тада повлаче границе будућих држава, или чак у неким случајевима будућих колонија;
3. Империлна превирања и погађања око сваког парчета земље између европских сила;
4. Иако су и сами веровали да ће у неким случајевима касније доћи до кориговања граница, то се није догодило.
5. Иако је иницијално постојала замисао о флексибилности граница, која би подразумевала њихов слободан прелазак, то се у пракси није догодило (Michalopoulos, Papaidannou, 2012).

Истерли, Алесина и Мотусеки (2008), сматрају да је управо *артифицијалност држава* једна од основних детерминанти компаративно лошијих економских и политичких перформанси држава региона.⁹ Они даље идентификују четири сложена начина на који арбитрарне границе представљају проблем за функционисање државе:

1. Територија је додељена једној етничкој групи, занемарујући чињеницу да је нека друга етничка група већ полагала право на њу;
2. Границе су поделиле једну етничку групу;
3. Унутар граница су се нашли људи који можда нису желели да живе заједно и
4. Чак и уколико је избегла етничка подела у новоформираним државама, и даље је било речи о заједници насумично одабраних племена, села и породица код којих је постојао изузетно слаб осећај националне припадности (када су постали становници исте државе).

Емпиријска истраживања које су спровела тројица аутора је показало да од 13 држава које спадају у најартифицијалније државе света, чак девет је афричких.¹⁰

Брзина којом су Европљани напредовали умногоме је зависила и од реакције локалног становништва, па је сходно томе било значајних разлика у одговорима. Било је оних који су пружали отпор, али било је и оних који су у Европљанима видели спас и потенцијалне савезнике у сукобима који су водили са локалним непријатељима. Такође, становници удаљених крајева континента који су били потпуно изоловани, годинама су живели у незнању да су постали део неке европске империје.

„До почетка двадестог века свеопшти ентузијазам који је пратио колонијална освајања почео је да бледи, да би се и симболично угасио са смрћу краљице Викторије, 1901. године. Европска јавност је ускоро изгубила интересовање за

---

⁹ Боцвана је пример афричке државе чије су границе најмање артифицијалне. У њој живе претежно припадници Цвана етничке групе, док саме границе нису праволинијске и не секу се под правим углом. С друге стране, Екваторијална Гвинеја је пример државе чије границе су артифицијалне изнад просека. Припадници Фанг етничке групе су подељени и живе, осим у Екваторијалној Гвинеји, и у Камеруну и у Габону, док су саме границе у великој мери праволинијске. И једна и друга држава су богате природним ресурсима, али је Боцвана политички стабилна демократија, а Екваторијална Гвинеја нестабилна диктатура.

¹⁰ Чад, Екваторијална Гвинеја, Еритреја, Мали, Мароко, Намибија, Нигер, Судан и Зимбабве

Африку, што ће остати непромењено током наредних 50 година“ (Collins, Burns, 2007: 279). Напор који су европске силе уложиле како би успоставиле власт над новооснованим колонијама, није био праћен претераним ентузијазмом и посвећеношћу. Многе територије су заузеле само да би у томе биле спречене друге силе, док су посебне могућности саме себе препоручивале (рудници злата, узгајање памука...). Основна намера је била да се колоније учине самоодрживима и да се, наравно, олакша експлоатација богатства којим су оне располагале. Систем је био организован тако да је администрација сведена на минимум, образовање поверено хришћанским мисионарима, а економска активност препуштена комерцијалним/трговачким компанијама.

Колонијално управљање Африком грубо може бити подељено на два периода. *Први* период је обухватао време од успостављања колонијалне управе крајем 19. века, који се све до краја другог светског рата. Најранију фазу колонијализма обележили су масовни злочини, који су били правдани морализаторским, цивилизаторским и еманципаторским разлозима, и интензивна економска експлоатација. Ово ће, између осталог, оставити трајне последице на односе са Западом. Африканци нису заборавили да је злочиначки комерцијални задатак браћен етичким императивом... иза најгорих ужаса стајали су трговина, хришћанство и цивилизација (Ћирјаковић, 2013). Крај другог светског рата, најавио је промену и почетак *другог* периода колонијализма у Африци. Тој промени је у великој мери допринела велика економска криза из 1930-их година, али и чињеница да су се сада колонијалне силе нашле у ратном савезништву са САД-ом и СССР-ом које су биле изразито антиимперијалистичке. Велика Британија је након завршетка Другог светског рата почела да реализује развојне програме у својим колонијама, међутим, убрзо је постало јасно да су програми конципирани у Паризу и Лондону потпуно неадекватни да одговоре на потребе економске и социјалне ревитализације континента. Европски владари су се нашли пред избором, или да уз примену масовне силе покушају да угуше незаодовљство у колонијама или да отпочну са радикалним политичким реформама. Међутим, убрзо ће постати јасно да чак ни радикалне и свеобухватне реформе колонијалне управе, нису довољне да зауставе „ветар промена“ који је почео да дува континентом.

Карактер колонијалне управе у великој мери је био детерминисан чињеницом да су се европско освајање и подела Африке одвијали без претходног плана и стратегије на који начин владати територијама након преузимања. Старе колонијалне силе су имале претходног искуства са управљањем територијама, али нове нису. Велика Британија и Француска су примениле модел који је био веома сличан моделу који су примењивали у другим деловима света (Индија и Индокина). Међутим, упркос претходном искуству, углавном је било реч о *ad hoc* решењима над чијим формулисањем су дискрециона права углавном поседовали службеници/војници на терену. Упркос диверзитету у модалитетима управљања, велике силе су биле сагласне око тога да колонијама не би требало управљати на исти начин као у случају европских држава и да би колоније у најмању руку требало да буду финансијски самоодрживе (Collins, Burns, 2007). Европске силе су се користиле „посредном“ и „непосредном“ владавином. Под непосредним системом владавине, командни ланац прелази различите рангове европских званичника, што је даље могуће. Насупрот томе, теоријом посредне владавине се подвлачи пожељност владавине преко локалних представника. У случају посредне владавине, као пресудно питање се појављује питање идентитета тих поседника, степена званичне и незваничне власти коју они могу да врше и свакако легитимитета и ауторитета који поседује у самој заједници.

Европске империјалне силе су настојале да у првим фазама колонијалне експанзије, прошире финансијску базу деловања, укључивањем приватних инвеститора и приватног капитала у реализацију циљева империје. Ово је имплицитно указивало на амбивалентан однос европских империјалних сила према територијама у Африци, тако да су путем укључивања не-државних актера у процес колонијалне експанзије, оне пренеле значајна овлашћење на трговачке, чартер компаније које су предузимале иницијалне кораке у освајању територија и изградњи основне инфраструктуре. Већина ових колонија је готово читаву деценију уживала посебан статус, и висок степен аутономије, пре него што је власт пренета на колонијалне администрације. Европска компанија која се у том периоду показала као изузетно значајна, била је британско-јужноафричка компанија Сесила Роудса, уз помоћ које је овај магнат успео да успостави контролу над територијом коју данас

заузимају Замбија и Зимбабве. Он је оснивач компаније дијаманата, Де Бер, која и данас учествује на светском тржишту сировим дијамантима са 80%. Британци су такође искористили сличне компаније за успостављање власти у Кенији и Нигерији, Немци у Тангањики, док је Француска значајан део Централне Африке уступила на коришћење различитим компанијама, наравно уз провизију. Незаинтересованост белгијске владе се огледала у томе, што је успостављање афричке империје поверено лично Краљу Леополду II, који је од тога направио приватан подухват (Конго).

Колонијалне силе су развиле различите моделе управљање, и разлика између британског модела „непосредне управе“ и француског модела „посредне владавине“, су биле најзначајније. Премиса на којој су оба модела почивала, подразумевала је супериорност Европљана у односу на локално афричко становништво. Такође, чини се да су Британци у начину управљања својим колонијама и односу према локалном становништву, показивали нешто мање лицемерја, не обећавајући равноправност и интеграцију, за разлику од Француза који су свој расизам вешто сакривали иза обећања о асимилацији. Иако су временом, све колонијалне силе биле принуђене да користе неки облик индиректне управе, Француска је иницијално покушала да имплементира политику асимилације. Овај концепт, у чијој су се основи налазиле кључне идеје француске револуције, пре свега слободе и једнакости свих људи, претпостављао је да учењем језика и приhvатањем француске културе, локално становништво Африке, али и територија које је Француска поседовала у другим деловима света, може постати „слично рођеним Французима“. Овај облик је захтевао присуство знатно већег броја колонијалних службеника у односу на индиректну управу. Французи су спроводили политику асимилације, са циљем да направе „црне Французе“, док су се Британци определили за стварање „цивилизованих Африканаца“. „Међутим, током већег дела колонијалног периода, ове званичне политике колонијалних сила су имале ограничен утицај на локално становништво: Француска „асимилација“ је претпостављала познавање француског језика, што је био случај само са малим бројем Африканаца, што је логично проистицало из става који су колонизатори имали према образовању и његовој доступности у својим колонијама. Када су у период између два светска рата, афрички лидери из британских колонија почели да захтевају већи политички утицај, њихови

сународници из француских колонија били су фокусирани на претњу културног империјализма, а истовремено индиферентни према политичким реформама. Такође, захтеви за Пан-афричким јединством, углавном су потицали из британских колонија.

Британска политика индиректне владавине је у великој мери настала као резултат неуспеха, односно немогућности британске власти да порази локалне афричке владаре у северној Нигерији, па је сходно томе британски администратор, задужен за тај регион, одлучио да задржи на својим позицијама локалне владаре како би уз њихову помоћ могао индиректно да управља. Ако постоји нешто што је у британском управљању афричким колонијама било изузетно, и издвајало је од других колонијалних сила, то је и више него успешан маркетинг и способност да се пораз представи као врлина, односно званична британска политика (Haslam, Schafer, Beaudet, 2012). Успостављање индиректне владавине значило је да није било потребе да се улаже посебан труд у успостављање нових ауторитета и изградњу инфраструктуре, али није било ни потребе за ангажовањем већег броја административних службеника. Такође, управљање преко традиционалних институција је био модел који је Велика Британија већ примењивала у Индији. Постојало је уверење да ће имплементација овог модела управљања омогућити постепене промене у афричким друштвима, без великих и драматичних потреса. Међутим, имплементација је била праћена нежељеним и непланираним потресима. Иако је систем индиректне управе у извесном смислу обезбеђивао потврду традиционалних ауторитета, традиционални владари су са успостављањем колонијалне управе, поред својих доскорашњих надлежности, добили читав низ нових обавеза које су проузроковале незадовољство локалног становништва. Ту се пре свега мисли на сакупљање пореза и обезбеђивање радника и војника за потребе колонијалне власти. Такође, још једна од битних промена догодила се у сфери обичајног права. Читав концепт је претпостављао управљање локалним становништвом према њиховим обичајима и законима. Међутим, колонијални администратор је задржавао дискреционо праву да неке облике санкционисања забрани уколико их сматра варварским. На тај начин, измењена је у извесном смислу административна и правна функција традиционалних лидера. Такође,

стандардизацијом и модификацијом обичајног права, значајно је измењена афричка јуриспруденција.

Португал је била најсиромашнија колонијална сила, и сходно томе, везе са колонијама су биле интензивније и сложеније. У једном тренутку, централна власт у Португалу је чак инсистирала да Ангола, Мозамбик и Гвинеја, представљају интегрални део Португала (Rodney, 1982). Португал није имао кохерентну колонијалну политику. Ангола је донекле представљала његов корпоративни сателит, док је у случају Мозамбика, подстицана емиграција. Свака побуна је брутално гушена, са циљем да се онемогући еманципација афричког становништва. Што се тиче Белгије, она је у свом поседу имала једну од најбогатијих територија афричког континента, о којој ће се касније често говорити као о „геолошком скандалу“. Конго је, пре него што се нашао у надлежности белгијске Владе, био приватно власништво белгијског краља Леополда II. Активност белгијске владе била је углавном мотивисана комерцијалном експлоатацијом. Након преузимања руководства над колонијом, она ће применити трипартитни систем управљања, односно владаће уз помоћ колонијалног државног апаратуса, католичке цркве и представника крупног капитала. Белгијска управа у Конгу, често се наводи као појединачно најбруталнији облик управљања на целом континенту.

Када је колонијализам окончан, исходи управа европских држава су се значајно разликовали, иако су сви били изразито неповољни. Према расположивим, релевантним индикаторима, бивше белгијске и португалске колоније су биле у компаративно најлошијем положају. У Мозамбику и Анголи, стопа неписмености је износила око 99%. На дан проглашења независности белгијског Конга, земље величине Западне Европе, мање од 20 становника је имало факултетску диплому. Многи аутори сматрају да је одбијање колонијалних сила да одшколују и припреме локалне елите, једна од најтрагичнијих последица европске владавине чије последице су и данас видљиве (Ћирјаковић, 2013). Колонијална управа Немачке и Италије је трајала превише кратко да би се могло говорити о кохерентној колонијалној политици и повлачити непосредне каузалне везе.

Ефекти колонијализма су, између осталог, зависили и од одлика саме колоније, у зависности од тога да ли су у тренутку када је почела „јагма за Африку“

оне биле централизоване државе (Боцвана, Бенин, Бурунди, Етиопија, Гана, Лесото, Руанда и Свазиленд), да ли је у њој током колонијалног периода успостављена значајна група досељеника из метрополе (Кенија, Намибија, Јужна Африка, Зимбабве, али и португалске колоније Ангола и Мозамбик), или су пак у питању биле територије које су поседовале неке друге специфичности, које ће у наредном периоду детерминисати њихов развој. Уколико посматрамо искључиво колонијални период, компаративно лошије су биле прилике и прогнозе у колонијама које су припадале другој групи, због саме природе колонијалне управе која је била високо екстрактивна.

Колонијализам је суштински изменио афричку економију, прилагођавајући је потребама европске (Милановић, 2012). У принципу се радило на интензивирању колонијалне експлоатације Африке, у циљу развоја капиталистичке Европе. Долази до успостављања монокултурних привреда, подстиче се узгајање извозних култура, које су неопходне европској индустрији у повоју. Такође, значајан део становништва се сада укључује у тржиште рада, где остварују одређену зараду, која се опорезује како би се финансирала колонијална управа. Као и током претходног периода, тако је и сада радна снага била кључна сировина коју су колонизатори експлоатисали. Након окончања институције ропства и трговине робљем, одиграла се транзиција на тежак, често принудан рад за потребе колонијалних власти и реализацију великих инфраструктурних пројеката (пре свега изградњу железнице и путева), које су након деколонизације бивше метрополе истицале као свој највећи легат у Африци.

Промене које су се одиграле у економији, уздрмале су саме основе афричких друштава, начин живота, родне улоге и перцепцију других али и себе.

Корист коју су метрополе остваривале од својих прекоморских колонија и протектората, била је вишеструка; посредна и непосредна, краткорочна и дугорочна, материјална и нематеријална. Поред јефтине радне снаге и сировина, Родни (Rodney, 1982) изузетно важним сматра и подстицај за развој науке и технологије, пошто је иницијални импулс управо долазио са афричког континента, односно она су била мотивисана настојањима да се олакша експлоатација природног богатства региона. Такође, ту је и учествовање војника из Африке у сукобима метропола, како током оба

светска рата, тако и приликом сузбијања побуна које су избијале у суседним колонијама.

Колонијализам јесте увео елементе капитализма у Африку, али не и капитализам као такав. Класа капиталиста у Африци није постојала, бар не сачињена од локалног становништва, док је радничка класа била необразована, мала и неорганизована. Локално становништво ни у ком смислу није могло бити конкурентно, оно није поседовало ни неопходне вештине ни знања, али ни ресурсе да се равноправно укључи у међународну економију.

Највећи шок који је регион претрпео у том периоду, а од којег се, слободно можемо тврдити, ни данас није опоравио, није настао као последица сусрета са новим технологијама, већ са бројним радикалним институционалним иновацијама какве су у богатим деловима света наметане или прихватане неупоредиво спорије, и са много више друштвеног обзира. Процеси који су у Европи трајали и по неколико векова, у Подсахарској Африци су сабијани у период од свега неколико година или деценија (Ћирјаковић, 2013).

Колонијализам је додатно повећао етничку фрагментацију континента, док је границе између различитих етничких идентитета учинио иреверзибилним. Генерално посматрано, у великом делу Африке постојање племена и трибализам представљају управо производ колонијалне управе и уверења колонијалне администрације да су флуидни идентитети лоши за прикупљање пореза и да наметање свести о племенском идентитету лабаво, углавном повезаним клановима, заједницама олакшава управљање пространим, али углавном слабо насељеним колонијама и чини га јефтинијим (Ћирјаковић, 2013). У највећем делу Подсахарске Африке, пре доласка колонизатора, постојао је висок степен плурализма и флексибилности; идентитети су били флуидни и границе нису биле ригидне, што је обезбедило висок степен инклузивности преколонијалних афричких заједница. Схватање заједничког идентитета је, такође било ограничено на сродничку групу, евентуално село, колонијални подухват је, између осталог условио укрупњавање етничких идентитета.

Колонијализам је имао изразито негативан утицај на развој образовања у афричким колонијама. Заустављен је процес спонтаног развоја образовања, како

неформалног тако и формалног. Оба облика су подједнако важна, са својим различитим, а опет комплементарним функцијама. Они проистичу из свеукупних друштвених прилика и непосредно су повезани са облицима рада. „Међу Бембама (Северна Родезија), деца су до шесте године могла да наведу и препознају бар 60 различитих врста дрвећа, што је било и логично, јер је од тога зависио опстанак заједнице“ (Rodney, 1982: 239). У преколонијалној Африци, постојао је развијен систем неформалног образовања, док су се истовремено могли наслутити и одређени облици формалног образовања. Њихов развој је пратио промене у друштву, као и технолошки напредак у области производње. Насупрот аргументима једног дела научне јавности која настоји да период колонијализма прикаже у другачијем светлу – колонијализам није увео образовање у Африку, већ је успоставио читав низ нових институција формалног образовања, које су делимично замениле, а делимично употпуниле претходне. Основни циљ новоуспостављених институција је био да обучи Африканце за обављање помоћних послова у локалној администрацији, и најниже рангиране послове у приватним корпорацијама. Успостављен је систем „образовања за неразвијеност“. Систем није био конципиран тако да промовише рационалну употребу расположивих материјалних ресурса или формирање младих људи, испуњених ентузијазмом и самопоуздањем, који би били поносни на своје порекло, већ је требало да олакша експлоатацију, субординацију и менталну конфузију. Такође, наставни програм је био потпуно неприлагођен, док су уџбеници били неквалитетни и неадекватни. Питање „деколонијације образовања“, наставних планова и програма, ће још дуго остати нерешено у постколонијалној Африци.

Међуратне деценије су означиле почетак нове фазе у колонијалној управи, када је изванредан облик доктрине туторства био надмоћан а сада још и ојачан „поукама из искуства“ из раног колонијалног периода. Најбруталнији облици експлоатације су у великој мери напуштени, али обични Африканци и даље нису имали никакав утицај на начин управљања, чак су изгубили нешто од онога што су имали у деветнаестом веку, док готово да није дошло до значајнијих промена у условима живота.

Почетак другог светског рата је најавио промене. Године 1941, усвојена је Атлантска повеља, која је, између осталог, заговарала право на самоопредељење.

Након завршетка другог светског рата, однос снага на међународној сцени је био драстично измењен. Утицај европских сила је постепено опадао, док су истовремено рођене две нове суперсиле, САД и СССР. Било је покушаја колонијалних сила да одложе неизбежно, усвајањем различитих развојних програма као и повећавањем инвестиција у саму колонију, међутим, све то је било „премало и прекасно“.

Иако је период колонијалне управе Африком трајао релативно кратко (1885-1960), он је проузроковао масовне поремећаје у афричким друштвима, остављајући за дисфункционалне државе, али и наслеђе снажне, централизоване власти, суштински различите од традиционалних, преколонијалних институција. Када је након другог светског рата отпочео процес деколонизације и када су афрички лидери преузели власт, административна структура али и карактер институција је у већини афричких држава остао непромењен. Наступила је мимикрија европског стила управљања, али у контексту у којем се концепт националне државе као и њених конститутивних елемената, показао потпуно непримереним. „Стање националне државе у Подсахарској Африци представља илустрацију колико може бити висока цена игнорисања историје и специфичности једног региона при обликовању глобалног оквира какав је систем националних држава“ (Ћирјаковић, 2013: 54).

Колонијализам није једноставно „заледио“ Африку и онемогућио спонтано одвијање аутохтоних промена и реформи. Он је условио креирање структура, које су дугорочно инхибирале економски раст. Колонијални период је изнедрио читав низ институционалних решења, која су дугорочно отежала, ако и потпуно онемогућила развој континента (Acemoglu, Robinson, 2010).

1.3 (Не)потпуна деколонизација и Хладни рат

За разлику од покрета отпора колонијалној власти који су се јављали током деветнаестог века и који су превасходно били организовани пратећи локалне, етничке и династичке линије, почетком двадесетог века, нове форме идентитета постају окосница уједињења у борби против стране владавине, а то су хришћанство и

идеја националног јединства (Collins, Burns, 2007). Постепено се формирала нова генерација афричких лидера који ће имати кључну улогу у деконструкцији европских империја на континенту. Образовани углавном на европским универзитетима, они су у идејама либерализма и национализма пронашли идеолошко упориште својих захтева за ослобођење. Међутим, буђење национализма у предвечерје деколонизације, генерално посматрано, није представљало апел за обнову Африке у складу са њеном аутентичном, преколонијалном историјом, већ је био један од првих индикатора новог периода (ин)директног потчињавања историји и традицији Европе. Више од 50 држава које су настале колонијалном поделом, биле су уређене и вођене као да њихови становници нису имали прошлост. Постале су националне државе, креиране према европском моделу, француском и британском. Либерализација је у Африци саму себе поништила и водила ка даљој алијенацији (Davidson, 1992).

Највећи део британске империје у Африци је прогласио независност до 1964. године, као и све колоније и територије које су биле у поседу Француске и Белгије. Европске државе које су последње напустиле континент, Шпанија и Португал, биле су исте оне које су прве почеле да изграђују своје империје на њему. Екваторијална Гвинеја је издејствовала независност од Шпаније 1968. године, али је Шпанија задржала шпанску Сахару све до 1970. године. „Најупорнија“ од свих колонијалних сила била је Португал, који је своје три афричке колоније (Анголу, Мозамбик и португалску Гвинеју), задржао све до 1975. године. Последњи бастиони колонијализма у Африци били су Јужноафричка република и Јужна Родезија (Зимбабве), чему је допринело значајније присуство белачке мањине, која је поседовала земљу, па сходно томе и моћ и политички утицај. Ове колоније су себе виделе као једино преостало упориште западне цивилизације на континенту, испуњеном нестабилношћу и неизвесношћу. У Јужној Родезији, на пример, број белих досељеника је до 1973. године достигао чак 273 000. Она ће коначно стећи независност тек 1980. године и променити име у Зимбабве, док ће се апартхејд у Јужноафричкој републици одржати све до 1994. године (Meredith, 2006) . У случају држава које су касније стекле независност, утицај хладноратовског ривалитета је имао важну улогу у одређивању исхода антиколонијалне борбе. Велике силе су,

подржавајући једну од фракција у антиколонијалној борби, настојале себи да обезбеде савезника након што борба за ослобођење буде окончана. Интервенције великих сила су утицале да у многим афричким државама, ослободилачки ратови временом прерасту у грађанске.

Први симптоми неодрживости европског колонијализма и најава озбиљне кризе почели су да се манифестују почетком двадесетог века. Међутим, тек ће искуство првог светског рата као и његов исход, дефинитивно одредити његову судбину. Европске метрополе су убрзо након избијања рата, сукоб пренеле и на афрички континент, чинећи тешке услове у којима је локално становништво живело, неподношљивим. Сprovedена је војна мобилизација, док је недостатак хране, али и других основних сировина, будио револт локалног становништва.

Исход првог светског рата условио је редефинисање односа снага на међународној сцени. Немачка је поразом изгубила своје колоније у Африци, и то је била прва ревизија споразума који је био постигнут на берлинској западноафричкој конференцији. Друштво народа је немачке колоније поверило на управљање Француској, Великој Британији и Белгији. Такође, што ће се показати важнијим за отпочињање процеса деколонизације, први светски рат је изнедрио две нове суперсиле, Совјетски Савез и Сједињене Америчке Државе, које су заговарале окончање колонијализма и подржавале право на самоопредељење народа. Такође, искуство национал-социјализма и његова расна идеологија, дискредитовале су колонијални расизам, према којем колонизовани нису способни да сами собом управљају (Six, 2009).

Светска економска криза која је 1930-их година погодила САД, а онда се проширила и на остатак света, није заобишла афрички континент. Оно што је учинило кризу свеprisутном на континенту, је чињеница да су непосредно пре њеног избијања, колонијалне власти коначно успеле да интегришу и најудаљеније заједнице у колонијални административни систем и њихово становништво учини делом пореског, безбедносног и правног система колоније. Сходно томе, нове обавезе су се нашле пред локалним становништвом, приморавајући их да се укључе у тржишну економију. Постепено и прогресивно, повећавала се зависност од извоза и страних тржишта, што је последице економске кризе учинило интензивнијим. Број

незапослених је био у континуираном порасту, док се услед свеопште кризе постепено смањивала потражња за афричким сировинама, праћено константним незадовољством колонијалном управом. Међутим, оно што је одлагало ескалацију акумулираног незадовољства у колонијама јесте непостојање покрета или организације који би то на адекватан начин генерисало. Политичко организовање, уколико је и постојало пре 1940-их година, сводило се на доминацију малобројне образоване елите која се залагала за већу политичку партиципацију у колонијалној управи, и унапређење услова живота. Њихови захтеви су најчешће били веома конкретни и партикуларни, и обухватили су питања попут елиминисања државне контроле цена, побољшање услова рада и уклањање дискриминаторних (расистичких) правних ограничења (Collins, Burns, 2007).

Пораст незадовољства у колонијама, праћен прогресивним слабљењем међународне подршке коју је колонијализам до тада уживао, утицао је на велике колонијалне силе да покушају да спрече, или бар одложе неизбежно. Француска и Британија су, готово симултано, иницирале различите развојне програме у колонијама, који су обећавали унапређење услова живота локалног становништва. Убрзо ће се показати да су преузете мере биле недовољне, а њихови резултати ограничени.

Захтеви у колонијама су се разликовали у зависности од модела управе, али и статуса који је колонија, односно територија под колонијалном управом, имала. Док су се у британским колонијама залагали за већи степен политичке аутономије, у француским колонијама се инсистирало на културној либерализацији, и полако се формулисао концепт *Negrituda*.

Међутим, било је потребно сачекати завршетак другог светског рата, како би „ветар промена“ почео снажније и одлучније да дува афричким континентом. Томе је у значајној мери помогао новоуспостављени међународни поредак, са нешто измењеним односима снага у односу на предратни период. Након завршетка другог светског рата, $\frac{3}{4}$ светског становништва није било слободно и налазило се под неким обликом колонијалне управе и то је било недопустиво. Нормативну основу својих захтева за ослобођењем од колонијалне управе, покрети за ослобођење, Африке али других делова неслободног света, су проналазили и у фундаменталним документима

којима је послератни, међународни поредак био проткан, пре свега у праву на самоопредељење народа, које је било једно од основних принципа Друштва народа а касније и Повеље УН, као и клаузули о људским правима из 1948. године (Alden, 2010). Принципи на којима су успостављене УН, као и чињеница да су три од пет сталних чланица Савета безбедности са правом вета, биле изразито антиимперијалистичке, дефинитивно је детерминисао став ове организације према питању колонијализма и његове будућности у најранијој фази њеног постојања.

Прва држава Подсахарске Африке која је стекла независност, била је Златна обала, односно Гана. Трансформација колоније Златне обале у државу Гану, 1957. године, као и примери европских колонија у Азији које су постепено постајале независне, суверене државе, био је један од главних подстицаја за друге афричке колоније да крену путем независности (Collins, Burns, 2007). Начин на који ће неслободне територије постајати „модерне“, независне државе, умногоме је био условљен карактером колонијалне политике током претходног периода, односно спремношћу колонијалних сила да прихвате новонасталу реалност. Французи су, на пример, очекивали потпуну лојалност од својих колонија и територија које су се налазиле под њиховом управом и након формалне независности, занемарујући потешкоће са којима су се у Алжиру суочавали. У спровођењу своје „цивилизаторске мисије“ у Африци, Французи су остварили велики успех у „култивисању“ мале црначке елите, која је уживала пуна грађанска права, уколико прихвати асимилацију у француско друштво, и одбаци своје афричко порекло, породично право и традицију. Припадници ове елите су себе сматрали Французима; одгајани у традицији лојалности Француској, прихватајући њену управу, језик и културу, они су чак са поносом истицали своју припадност једној од великих светских сила. Несумњиво најзначајнији представници овог феномена су Леополд Сенгор (*Léopold Sédar Senghor*) из Сенегала, и Феликс Упуе-Боањи (*Félix Houphouët-Boigny*) из Обале Слоноваче, који су чак у једном периоду били министри у француској влади, а чији ће утицај у постколонијалној Африци бити значајан. Заједничко им је било и то што су се залагали за успостављање *Union Française*; такође, обојица су одржавали блиске везе са бившом империјом и након њене дезинтеграције. Сенгор и Упуе-Боањи су признавали потребу реформе *Union Française*, али су заступали идеју да је неопходно

успоставити нову федерацију између Француске и Африке. Независност малих политичких ентитета, са slabим економијама и недовољним ресурсима, према Сенгору, је само облик „псеудо-независности“. Будућност се, према овом афричком државнику, налазила у фомирању великих политичких групација које би могле да буду равноправни партнери великих европских сила. Он је сматрао да се то може реализовати једино уз мобилизацију европских ресурса, који би Африци помогли у борби против незнања и болести. Слични позиви су долазили и из Обале Слоноваче, у којој се приоритет давао економском развоју. Међутим, Француска није намеравала да омогући (дозволи) развој федерације афричких територија, пошто би то истовремено подразумевало и њихов знатно већи утицај на процес одлучивања у самој метрополи. Међутим, године 1958, унутрашње политичке промене у земљи су утицале да она сама формално предложи већи степен аутономије за своје афричке територије и колоније. Ова аутономија би подразумевала да би у надлежности колонија било управљање унутрашњим питањима, док би се у надлежности Француске налазила спољна политика, економска политика и одбрана. Нови устав Пете Републике је предвиђао и промену имена у Француско-афричку заједницу, али суштинске промене нису уследиле. Исте године, Француска је својим афричким територијама дала могућност да се изјасне, да ли желе да остану у заједници или желе да иступе, са јасном поруком да ће независност значити и губитак права на помоћ коју је Француска обезбеђивала. У то време, дисонантни тонови су се могли чути из Гвинеје, од Ахмеда Секо Туреа, који је проповедао „драже нам је сиромаштво у слободи, него богатство у ропству.“ Исход референдума је био такав, да је 11 територија подржало предлог Француске и изразило жељу да остане у федерацији, док је Гвинеја желела да иступи и због тога је била брутално кажњена. Последице су биле катастрофалне. Након проглашења независности, обустављена је сва француска помоћ, повучени су сви француски службеници из земље, укључујући и лекаре који су пружали здравствене услуге цивилном становништву. Наступио је масовни егзодус у којем је око 3 000 службеника, лекара и учитеља напустило земљу. Са собом су понели све што су могли, док је остало уништено. Међутим, нова Де Голова заједница је већ на самом почетку била суочена са бројним потешкоћама; Французи су желели да наставе да владају као у прошлости, али су сада афрички лидери

захтевали већи удео у власти и виши степен аутономије. Само две године касније, 1960. године, једанаест чланица заједнице, као и Камерун и Того, прогласиле су независност.

Колоније и територије под британском колонијалном управом, су убрзо након што је Гана постала независна, следиле њен пример. Након колонија у Западној Африци, то су учиниле Нигерија, Сијера Леоне и Гамбија, а до средине 1960-их година, и колоније у другим деловима Африке.

Најгоре су прошле белгијске и португалске колоније. Португал је гушио сваку побуну и спречавао еманципацију афричког становништва, и чак према ниским европским стандардима из 1960-их година, то је било квалификовано као екстремно насиље и бруталност (Ћирјаковић, 2013). Португал је своје колонијалне поседе у Африци третирао као своје провинције, сходно томе, конфликти између колонизатора и колонизованих су били неизбежни и чести. Упорности Португала су, поред неповољних социјалних и економских прилика у земљи, допринеле и политичке прилике у држави, односно политика тадашњег фашистичког режима који је једним делом свој легитимитет црпео управо из колонијалне историје државе. Локално становништво се определило за герилску борбу, а хладноратовске прилике су утицале да и велике силе узму (активно) учешће у овом сукобу, који се након извесног времена, од борбе за ослобођење претворио у грађански рат између различитих националистичких фракција. Финансијска исцрпљеност, али и државни удар који је извршен 1974. године у Португалу, окончали су његово колонијално присуство у Африци.

Процес деколонизације је био праћен надом, незапамћеним оптимизмом и веровањем да за новонастале државе наступа „период ренесансе“. Период деколонизације је вероватно једини период у афричкој историји када је дискурс о континенту на Западу био позитиван и пун оптимизма. Међутим, проблеми са којима су се нове државе суочавале били су бројни и најчешће комплекснији него што се веровало. Стабилизација политичких и административних система, развијање економских потенцијала, и коначно, партиципација на светској позорници у нешто другачијем облику него до тада, су били задаци који су се налазили пред афричким државама. Ово није био једноставан задатак, посебно уколико се узме у обзир

чињеница да је власт предата без претходне припреме афричке елите и да је свему овоме требало да претходи процес изградње нације. Оно што је коначни исход тог процеса чинило посебно забрињавајућим јесте чињеница да је подсахарски регион, мање од свих региона учествовао у обликовању светских система и широко прихваћених норми. Актери из Подсахарских земаља, нису имали утицаја на универзализацију државе и обликовање система националних држава, као кључног глобалног актера (Ћирјаковић, 2012).

Објективне околности у региону биле су хронично незадовољавајуће. Регион Подсахарске Африке је био најсиромашнији и најнеразвијенији регион света; климатске прилике су биле неповољне што је, између осталог, условљавало хроничне недостатке хране; највећи део становништва се бавио пољопривредом, док су образовање и услуге здравствене заштите биле недоступне и неразвијене. Иако је напредак тропске медицине, значајно побољшао здравствену слику континента, утицај ендемских болести и даље је био изузетан, што је допринело да епидемиолошка слика буде хронично неповољна. Стопа смртности одојчади је 1960-их година, била највиша у свету, док је с друге стране, просечна очекивана дужина живота била најкраће. „Свега 16% одраслог становништва је било писмено. У другој половини 1950-их година, читав регион, у којем је живело око 200 милиона становника, је имало свега 8 000 ученика који су завршили средњу школу, од којих је више од половине било из Гане и Нигерије. У бившим француским колонијама, још увек није било универзитета. Само 1/3 деце школског узраста је похађало основну школу. Више од $\frac{3}{4}$ запослених у јавном сектору и привреди, су чинили странци“ (Meredith, 2006: 151).

Демографска експлозија је представљала још једну од отежавајућих околности са којом је регион био суочен. Стопа раста становништва се повећала са 1%, колико је износила 1945. године, на 3% у 1960. години. Свака жена у Африци је допринела наредној генерацији са просечно шесторо деце. Приближно 2/3 повећања, било је у руралним срединама, чиме је актуелизован проблем доступности обрадивог земљишта. Деколонизацију су пратили и процеси индустријализације и урбанизације, која се одвијала брже него у другим деловима света. У 35 афричке престонице, годишњи раст популације, износио је 8,5% (Meredith, 2006). Недостатак

адекватне инфраструктуре је било још једно ограничење са којим су готово сва афричка друштва морала да се суоче; путеви, железнице, хидро-електричне мреже које су успостављане током колонијалног периода, нису одговарале потребама становништва, већ су следиле матрицу колонијалне експлоатације. Такође, повећавао се притисак на установе које су обезбеђивале образовне и услуге здравствене заштите, а које су током претходног периода локалном становништву биле или недоступне или ограничене.

Упркос објективним и озбиљним потешкоћама и дефицитима са којима су младе афричке државе биле суочене, већина њих је успела да у кратком временском периоду оствари релативну стабилност, углавном захваљујући првој генерацији харизматичних афричких лидера. Култ личности прве генерације председника суверених афричких држава, тзв. очева оснивача (Нкрумаха, Куанде, Банде, Сенгора, Насера) био је изузетан. Уживали су статус полубожанстава и представљали персонификацију државе. Такође, повољне прилике на међународном плану, односно привредни препород који је захватио САД и Западну Европу, утицао је на пораст потражње за сировинама из Африке. У периоду од 1945-1960, привреда колонијалне Африке расла је по годишњој стопи од 4-6% (Meredith, 2006). Такође, тек успостављени систем међународне развојне помоћи је предвиђао издвајање значајних финансијских средстава за новонастале државе. Током прве две деценије од стицања независности, напредак је остварен у неким важним сегментима друштвеног живота у новонасталим афричким државама. Изразито неповољна ситуација у области образовања, здравствене заштите и стања основне инфраструктуре, утицала је да се напредак који је у њима остварен, често сматра импресивним. Упис у школе се одвијао невероватном брзином. Обухват деце школског узраста, је током 1960-их година порастао са 36% на 63%, а за средње школе са 3% на 13%, док се на универзитете сваке године уписивале хиљаде студената. Напредак је, такође, остварен и у области здравствене заштите, што је допринело унапређењу основних здравствених индикатора. Стопа смртности одојчади је пала са 38 на 25 на 1 000 живорођене деце, док је очекивано трајање живота порасло са 39 на 47 година (Meredith, 2006).

У првој деценији након независности, афричке државе су, очекивано, развој учиниле својим приоритетом, опредељујући се за један од два доминантна модела развоја из тог времена, који су претпостављали постојање снажне државе. Држава је током наредног периода требало да има снажну интервенционистичку улогу, по угледу на СССР. То је, такође било у складу са концептом „*великог потиска*“ који си заговарали међународни донатори и који је детерминисао њихове програме развојне помоћи.

Модел развоја СССР-а је многим афричким државама послужио као инспирација и већина њих се окренула убрзаној индустријализацији, уз готово потпуну маргинализацију пољопривреде, иако је пољопривреда представљала најважнију привредну грану; на сваких пет становника, четири су на неки начин била укључена у пољопривреду. Државни ресурси су били преусмерени ка индустрији, док су спорадичне инвестиције у пољопривреду биле углавном намењене великим државним фирмама, према совјетском моделу, које су поседовале савремену механизацију. Држава је вршила строгу контролу цене пољопривредних производа, одржавајући је на нивоу знатно нижем од оног на међународном тржишту. Значајна средства су се на овај начин сливала у државне фондове, док је пољопривредна активност власника малих и средњих фарми, била дестимулисана. У већини држава Подсахарске Африке, пољопривреда је систематски уништавана. То је допринело драстичном паду у производњи хране. Африка је била једини регион у свету у којем је производња хране током 1960-их и 1970-их опала. Процењује се да је тај пад у 1960им износио 7%, а у 1970-им годинама чак 15% (Collins, Burns, 2007).

Индустријализација је била нераскидино повезана са модернизацијом. Она је, између осталог, требало да оконча структуралну зависност афричких монокултурних привреда, диверзификује их и на тај начин помогне њихов пут ка истинској суверености. Требало је, такође осигурати прелазак са нископродуктивне пољопривреде на високопродуктивну мануфактуру. Међутим, не само да је изостала диверзификација привреде и транзиција од нископродуктивне ка високопродуктивној мануфактури, већ је процес маргинализације пољопривреде био праћен стварањем неефикасних државних предузећа, која су дугорочно била неодржива.

Почетком 1970-их година, почеле су јасније да се манифестују слабности афричких (артифицијалних) држава, и слабости кључних политичких и економских институција. Империјалне силе су се из Подсахарске Африке повлачиле невероватном брзином, остављајући институционалну празнину која је дуго била скривана иза политичког паравана који је осликан парламентарним симболима европске провенијенције; ...бели човек је отеран, али је задржан његов идеолошки и институционални пртљаг (Ђирјаковић, 2013). Европска власт у Африци је била довољно моћна да уништи и поништи афрички политички систем, али се није одржала довољно дуго, да би успоставила потпуно нов (Dowden, 2009). Иако је независност представљала, формално, враћање власти у руке Африканцима, систем који је током колонијалног периода успостављен, почевши од концепта националне државе, није произишао из афричке традиције и културне и интелектуалне матрице и сходно томе, није уживао неопходни легитимитет код становништва. Афричке државе су углавном делиле исту судбину када су у питању основне одлике постколонијалних политичких система. Успостављени су једнопартијски системи, власт је углавном била концентрисана у рукама малобројне елите, која је живела „платинумским животом“, и започињала, али ретко завршавала мегаломанске, најчешће популистичке пројекте. У афричким државама, преовладавало је становиште да озбиљност афричких проблема изискује снажну, централизовану владу, као и минимизирање политичких тензија у друштву, које се не би могле избећи у случају успостављања вишестраначког система, узимајући у обзир сложене етничке структуре афричких држава. Изградња афричких држава, за разлику од држава Запада, није била праћена успешном изградњом језички, етнички и верски релативно хомогених „националних држава већине“ (Ђирјаковић, 2012). На првим изборима који су организовани након независности, промовисање националних интереса и настојање да се мобилише и придобије подршка што већег броја грађана без обзира на племенску припадност, се налазила у средишту предизборних политичких програма. Међутим, са повећавањем броја гласача, мењали су се и приоритети и начин вођења кампање. Избори су умногоме почели да се свде на

„етничку аритметику“. Само је неколико афричких држава успело да избегне овакву поделу¹¹ (Meredith, 2006). То је довело до акумулације моћи у рукама малобројне елите, по принципу „ја сам систем“. Могућност награђивања и протежирања, је била извор консолидације контроле и моћи. „Студије које су бележиле трговинске билансе у четрнаест франкофоних држава су показале да је количина новца утрошена на куповину алкохолних пића била шест пута већа од средстава потрошених за увоз ђубрива, на пример; да је за куповину неопходне механизације, потрошено само двоструко више новца него што је потрошено за куповину козметике и парфема“ (Meredith, 2006: 171).

Две деценије након деколонизације, већина афричких држава била је под управом *Big Man-a*. Јак култ личности, вође које су владале ауторитарно, биле корумпиране, и често биле врло бруталне и немилосрдне. До краја 1980-их година, ниједан шеф неке афричке државе није напустио власт због пораза који је претрпео на изборима. Од скоро 150 државника који су утрли путеве развоја афричких држава након другог светског рата, само шесторица је добровољно отишло са власти, укључујући ту и председника Сенегала који је предао власт након 20 година, председника Камеруна који је то учинио након 22 године и председника Танзаније након 24. Ни дубока старост није представљала препреку за останак на власти, често се као пример наводи председник Обале Слоноваче који је на власти био 29 година, све до своје 94. године живота. У једном броју афричких држава, била је успостављена војна диктатура. Од 50 афричких држава, 1989. године, готово све су имале једнопартијски политички систем, или су биле под војном диктатуром. Оснивање опозиционих партија је у 32 државе било илегално. У 29 држава, у којима је одржано преко 150 избора у периоду од 1960. до 1989. године, опозиционим партијама није било омогућено да освоје ни једно место у парламенту. Изузетак су биле Боцвана, Сенегал и Гамбија (Meredith, 2006).

„Многи аутори верују да функционални и инклузивни облик представничке демократије у Подсахарској Африци не може бити развијен на основу западног

---

¹¹ Држава Тангањика је успела да избегне пре и постизборне поделе на основу етничке припадности, и поред тога што је имала преко 120 племена. Олакшавајућа околност је била та што се ни једно племе није издвајало по бројности и утицају а и највећи број становника је говорио истим, Свахили, језиком.

модела. Решење није у бољем функционисању институција и поштовању процедура, већ у неопходности развијања радикално другачијих радикалних модела који ће поштовати афричку реалност и ограничења“ (Ћирјаковић, 2013: 34). Представничка демократија представља само део „старог наслеђа“. Током колонијалног периода, државне институције су биле сматране „послом белог човека“, који је стран и отуђен, и његова злоупотреба ради остваривања користи за ширу заједницу је била потпуно легитимна.

Државни службеници који су након стицања независности, заменили бившу колонијалну бирократију, преузели су све бенефиције које је претходна гарнитура уживала (пензије, висина зараде, становање, повољни кредити...), што је представљало огромно оптерећење за буџет. Године 1962, посланик у Габону је за 6 месеци остварио зараду за коју би просечном сељаку било потребно да ради 36 година (Meredith, 2006: 171). Корупција је захватала све поре друштва. Већина Африканаца пре колонијализма није живела у државама, концепт националне државе им је наметнут са колонијализмом (Ћирјаковић, 2013). Током колонијалног периода, формиран је однос према држави и према вршењу власти. То је био посао белог човека, систем је био наметнут туђински. Такође, током колонијалног периода, главна одлика колонијалне власти, била је примена насиља, и то ће се наставити и након деколонизације. Вршење власти је фрагментирано и капиларно, и често изузетно брутално (Ћирјаковић, 2013).

Само у току прве две деценије од стицања независности, у Подсахарској Африци је било извршено више од четрдесет државних удара, уз мању или већу употребу силе. Војне власти су увек истицале свој привремени карактер и то да би требало само да обезбеде транзицију ка ефикаснијој цивилној власти, што се једноставно није догађало у пракси. Проблем би се касније продубљивао, пошто би свака од заједница настојала да остваре потпуну контролу над ресурсима и апаратом власти, као и могућност да ће грађани свој положај, често обележен маргинализацијом и хроничном бедом, везати за етничку припадност (Ћирјаковић, 2013).

Током 1970-их година, регион је почео озбиљније да се суочава са проблемима економске, социјалне и политичке природе, док је афрооптимизам уступио место

афропесимизму. Пад животног стандарда грађана, свеприсутност корупције, таласи епидемије глади и први знаци пандемије вируса ХИВ/АИДС-а, обележиле су седму деценију двадесетог века. Дуготрајне суше су погодиле регион, последице нафтног шока су се могле осетити у многим државама региона (иако је било и оних које су профитирале). Светска банка је проценила да је удео средстава који је био потребан за увоз неопходне нафте (део БНП-а) у случају 8 афричких држава, увозница нафте (Етиопија, Танзанија, Гана, Кенија, Мадагаскар, Сенегал, Судан и Замбија) порастао са 4,4%, колико је износио 1970. године, на 23,2% у 1980. години (Meredith, 2006: 276).

Економска криза 1970-их је имала значајне, посредне и непосредне последице на крхке афричке економије. Највише су биле погођене државе, увознице нафте. Такође, цена афричких производа на светском тржишту је драстично опала, што је створило значајан буџетски дефицит у овим земљама. Неповољна економска ситуација из 1970-их година, коинцидирала је са неповољним климатским приликама, односно дугим сушним периодима, праћеним епидемијама глади (Етиопија, Мали, Мауританија, Мозамбик). Током 1970-их година један део афричког континента је био изложен сушама (1968-1973), која је у потпуности девастирала регион Сахела. Мали је, нпр, 1972. године, остао без 40% стоке, и 40% од хране (Meredith, 2006). Пољопривреда је озбиљно погођена не само растом цена горива, већ и цена ђубрива и недостатком неопходне механизације. Раст броја становника, интензивирање процеса урбанизације, условили су прогресивни раст потражње за храном, уз истовремено смањивање броја становника у руралним срединама који су се бавили пољопривредом. За то време, парадоксално, државна политика је и даље била усмерена ка извозним културама (Betts, 1998).

Етничке тензије, корупција и погоршавање економских прилика, често су резултирали у државним ударима које су подразумевали успостављање војне власти, које би и саме након неког времена постајале нестабилне и дисфункционалне. У периоду од 1960. до 1979. године, укупно 59 афричких лидера било је убијено или свргнуто са власти у државном удару. Они који су опстали на власти, често су то успевали управо уз помоћ својих страних протежера, било да је то био СССР, САД или бивша метропола са којима су афричке државе имале чвршће везе него са својим суседима. Неки од највећих афричких диктатора су управо свој опстанак договали

страној помоћи. САД су на власти одржале Мобуту Сесе Секоа (Заир), Џафара Нимеирија (Судан); Француска Жан Бодел Бокаса (Централноафричка република), док је Велика Британија дуго пружала подршку Иди Амину (Уганда) (Collins, Burns, 2007; Meredith, 2006).

Иако су постале формално независне, модерне афричке државе су остале финансијски зависне од бивших метропола, нових великих сила и међународних финансијских институција које су постале саставни део послератног међународног поретка. Током Хладног рата, међународна развојна помоћ је постала један од најефикаснијих инструмената утицаја – често је пружана или ускраћивана управо на основу процена о идеолошкој и стратешкој блискости једне државе, а не на основу реалних процена потреба. Било је и ситуација да велике силе „промене стране“ које подржавају. Велике силе су највећи део своје развојне помоћи (билатералне), упућивале управо у своје бивше колоније, како би задржале привилегован приступ тржишту и ресурсима и како би очувале утицај. Французи су, нпр. уз помоћ фондова Европске заједнице, успели да задрже блиске односе са скоро свим бившим колонијама; а што се тиче бивших британских колонија, чак је и Нкрумах, највећи панафриканиста, задржао Гану у Комонвелту, све док није свргнут с власти.

Током Хладног рата, заинтересованост Америке за регион Подсахарске Африке, била је компаративно мања у односу на друге делове света, посебно Источну Азију и регион Блиског истока. Америчка развојна помоћ је одувек била важан инструмент америчке спољне политике који је, пре свега требало да осигура америчке, спољнополитичке интересе, посебно оне које се тичу националне безбедности (Riddell, 2007). Једина држава у региону Подсахарске Африке са којом су САД од стицања независности настојале да успоставе и одрже добре односе, била је Конго (Заир), у којем је ривалство између СССР и САД постојало још од тренутка када је ова бивша белгијска колонија стекла независност. Долазак Мобуту Сесе Секоа, проамерички оријентисаног диктатора на власт, 1965. године, учврстило је односе између ове две државе и управо је та сарадња најбољи индикатор инструментализације развојне помоћи током Хладног рата. Конго је имао вишеструки значај за САД, због своје простране територије, стратешког положаја и богатства природним ресурсима. Конго је представљао неку врсту бране против

ширења комунизма ка Јужној и Централној Африци. У периоду од 1960. године до 2000. године, више од 10 милијарди америчких долара дистрибуирано је Заиру у виду стране помоћи. Истовремено, БНП по глави становника је пао са 460 америчких долара, колико је износио 1975. године, на 100 америчких долара, колико је износио 1996. године, док је лично богатство председника Мобутуа процењено на 4 милијарде америчких долара, од којег је највећи део био депонован у стране банке (Goldin, Reinert, 2006). Заир је само од САД, од 1965. године до 1988. године, добио помоћ од 850 милиона америчких долара.

Почетни замах и ентузијазам, до почетка 1980-их година, увелико је избледео. Отпочео је процес деиндустријализације, док су се инвестиције постепено преусмеравале ка Азији и Латинској Америци. Пољопривреда је била потпуно девастирана. Африка је била једини регион у свету где је производња хране опала. Према проценама *World Food Council*-а, тај пад је током 1960-их износио 7%, а током 1970-их је удвостручен. Од 39 афричке државе, само је у 8 током 1970-их осварен раст пољопривредне производње. Уследило је алармантно уништавање животне средине. Процењује се да је 1980-их година, 3,8 милиона хектара шума и пошумљеног земљишта, сваке године нестајало у Африци, док пошумљавање тих година није прелазило 355 000 хектара годишње. Својеврсна еколошка криза која није била изазвана неодговорним понашањем афричких сељака, већ неодговорним националним политикама, и делимично регионалним ратовима. Економски пад који је регион Подсахарске Африке доживео 1980-их година, био је толико драматичан, да се о тој деценији често говори као о „изгубљеној декади“ са становишта развоја. За значајан део популације, живот је био тежи него што је био пре стицања независности. Од 41 државе које су 1980-их према УН-а биле класификоване као најнеразвијеније земље, 28 су биле афричке (Sundaram, Schwank, von Arnim, 2011).

Истовремено, 1980-их, неједнакост је у Африци била у порасту. Посматрано у целини, најбогатаијих 20% грађана располагало је приходима који су четири пута били већи од прихода којима су располагали 40% најсиромашнијих грађана. Услови живота најсиромашнијих су се додатно погоршали са потписивањем споразума са ММФ-ом, који је, између осталог подразумевао смањење јавне потрошње и ограничавање увоза.

Иако су се „суверене“ афричке државе надале самодовољности и оштро противиле страном утицају, безизлазност ситуације у којој су се нашли приморала их је да се окрену међународним финансијским институцијама за помоћ, свесно уступајући један део своје суверености у замену за приступ ограниченим финансијским ресурсима. Почетком 1980-их година, донатори су сматрали да је криза са којом се Африка суочава краткорочни феномен и да он уз савете и ангажман међународних експерата може бити превазиђен у периоду од 3 године. Убрзо ће постати јасно да криза није пролазна, већ перманентна. Упркос упозорењима која су предвиђала катастрофалне последице програма структуралног прилагођавања по афричке државе, која су упућивана од стране економских стручњака из држава Глобаног југа, али и једног броја специјализованих агенција УН, посебно из Економске комисије Уједињених нација за Африку (*United Nations Economic Commission for Africa – UNECA*), чији извршни секретар у то време је био угледни нигеријски економиста, Адебајо Адедеђи, отпочела је масовна имплементација програма (Sawyer, Jerome, Eloho Ootobo, 2015). Сенегал је био прва афричка држава која је од Светске банке 1979, добила зајам за структурално прилагођавање, убрзо су то учиниле и друге афричке државе. Током 1980-их година, око 36 држава Подсахарске Африке је отпочело са применом програма структуралног прилагођавања, док је закључено укупно 243 споразума између Светске банке и земаља у развоју, од којих се захтевало спровођење реформи. Док су 1960-их година западни економисти веровали да би држава требало да буде основни покретач и носилац развоја, 1980-их се она сматрала главном препреком развоју и одговорном за неуспех који је развојни пројекат доживео у претходном периоду. Државни интервенционизам уступа место тржишно оријентисаним стратегијама. Реформе су подразумевале спровођење пакета мера који је, између осталог обухватао: девалвацију националне валуте, уклањање државних субвенција, смањивање трговинских баријера, подизање цена пољопривредних производа, смањивање буџетског дефицита, смањивање државне администрације, приватизацију и уклањање баријера које дестимулативно делују на стране инвестиције.

Крај Хладног рата означио је почетак нове фазе у односу између великих сила и афричких држава. „Нажалост, Пад Берлинског зида није искоришћен за јачање

глобалне демократије, и инструмената мира, владавине права, за ефикасно усмеравање бриге и предузимање корака за корекцију социјалних последица доминантног неолибералног пројекта, тј. за све оне оне које је транзиција и глобализација маргинализовала и искључила“ (Накарада, 2009).

У односу према афричким државама, наступио је период благе незаинтересованости и својеврсног вакума, који ће потрајати све до почетка 2000. године. Међутим, та привремена „успаваност“ Запада, није истовремено подразумевала и веће могућности за афричке државе да се окрену себи и поврате барем један део свог суверенитета.

1.4 „Постмодерни империјализам“

Зимбабве је била последња држава Подсахарске Африке која је 1980. године стекла независност и на тај начин је, бар формално, окончан колонијални период у Африци. Апартхејдски режим у Јужноафричкој Републици, опстаће још нешто више од деценије, а након његовог слома, 1994. године, читавим континентом ће поново завладати еуфорија и свеопшти оптимизам (Meredith, 2006). Хладни рат је био завршен и афричке државе су престале да буду предмет надметања између великих сила. У јавном дискурсу, као што је то било и у годинама непосредно након деколонизације, у средишту се налазила идеја о „афричкој ренесанси“. Међутим, формални суверенитет и повољни развој догађаја на међународном плану, нису биле праћене дуго очекиваним унапређењем квалитета живота у подсахарском региону. Односи са бившим метрополама, садашњим донаторима, су и даље суштински детерминисали судбину афричког „развојног пројекта“.

Последња фаза у односима између развијених држава које чине Глобални север и Подсахарске Африке се може оквалификовати као стање „постмодерног империјализма“. „Постмодерни империјализам“, према професорима са Станфорда, Дејвиду Лајтину и Џејмсу Фарону, „...слично класичном империјализму, обухвата висок степен контроле унутрашњих политичких ауторитета, као и основних економских функција, од стране других држава“ (Easterly, 2006: 237). Овај нови

империјализам, доминацију и потчињавање, односно неоколонијално „протезање“ суверених европских националних држава изван својих граница, првенствено не остварује коришћењем војне силе и бруталне репресије, већ уз помоћ „тржишних сила“ и дозирања „финансијских ињекција“, односно развојне помоћи (Ћирјаковић, 2013). Он не захтева физичку контролу и вршење власти на неприступачним територијама (Ћирјаковић, 2013), већ користи софистициране и неупоредиво ефикасније механизме попут развојне помоћи, дискриминаторне трговинске политике, док се један део легитимитета црпи из јавног дискурса о Подсахарском региону, који је проткан класичним стереотипима, преживелим из колонијалног или чак и преколонијалног периода. За разлику од класичног империјализма, који је био заснован на принуди, овај нови облик доминације у себи садржи привид добровољности, који се, између осталог, огледа у томе да су афричке државе слободне да, уколико сматрају да је то у њиховом интересу, одбију сарадњу са међународним финансијским институцијама.

Све до импресивног економског успона који су током последње деценије оствариле Кина, Индија и Бразил, афричке државе нису имале алтернативу сарадњи са традиционалним донаторима. Одрживост једног броја националних буџета/држава је у потпуности зависио од развојне помоћи, што логично намеће питање суштинског суверенитета политичких институција и економских система ових држава, као и питање власништва над „националним развојним пројектима“.¹² Након деколонизације, развојна помоћ је постала један од најефикаснијих инструмената западних држава у реализацији спољнополитичких, економских или комерцијалних циљева. Наравно, постоје разлике између различитих облика помоћи, али фундаментални принципи на којима почива као и начини редистрибуције, најчешће су такви да одговарају интересима донатора у већој мери него потребама држава којима је помоћ намењена (Alesina, Dollar, 2002). Она обезбеђује репродукцију односа базираних на супериорности Запада у двадесетпрвом веку, скривену иза реторике о фискалној дисциплини, трговинској и економској либерализацији у

---

¹² Уганда је, нпр, 2006. године, успела да сакупи свега 57% пореза. Оно што је очигледно јесте да је државна пореска администрација дисфункционална и корумпирана, или обоје. Проблем се налази у томе, што су донатори били спремни да надоместе дефицит и на тај начин, мотивацију државе да реформише свој порески систем, сведе на минимум.

успостављању владавине права или “једноставно чистог алтруизма и племенитих циљева попут „искорењивања екстремног сиромаштва и глади“, „постизања универзалности основног образовања“, итд. Од успостављања система међународне развојне помоћи, њу одликује изразито нео-империјални приступ у напорима који развијене државе улажу у борби против сиромаштва у земљама у развоју. Пратећи познати „синдром ескалације“, неуспела интрузивност Запада представљала је снажну покретачку снагу која је утицала да постане још „ангажованији“.

Помоћ никада није била безусловна, само су се интереси којима су се руководили донатори мењали. Такође, мењала се и економска теорија, која се налазила у њеној позадини и обезбеђивала јој легитимитет. Од 1970-их година, она постаје изузетно „трансформационистички“ оријентисана, односно, усвајање и имплементацију пакета мера, економских и политичких, које би требало да доведу до „структуралног прилагођавања“ чини императивом (Easterly, 2006). Што су земље региона са више посвећености извршавале захтеве који су требали да омогуће њихово укључивање у светске токове, то су имале мање производа и индустрија којима су, макар теоријски, могле да постану (равноправни) учесник глобалне економије. Поред тога, смањивање царина је ослабило стабилност буџетских прихода и довело до смањења инвестиција у инфраструктуру, што је додатно допринело деглобализацији региона“ (Ћијаковић, 2013: 87-88). „Захтеви за отварањем тржишта и брзој либерализацији увоза, представљају интегрални део мера које су државе биле принуђене да усвоје. Од 1996 до 2000. године, од свих земаља у развоју, највеће стопе раста забележиле су земље које су одбиле да отворе своја тржишта и које су спроводиле ‘рестриктивну политику трговине’“ (Ћијаковић, 2013: 91).

Успех који су оствариле азијске државе утицао је да се актуелизује питање трговинских односа између афричких држава и развијених држава Запада. Развијање трговине и унапређење трговинских односа између развијених и земаља у развоју, посебно путем остваривања преференцијалног приступа и стимулисања трговине која не би била ограничена само на извоз минерала, сирове нафте и гаса, перципирало се у том периоду као ефикасан механизам за подстицање позитивних, дугорочних и одрживих промена у афричким дрштвима. Међутим, сви расположиви

индикатори указују на то да развијене државе нису спремне за радикално редефинисање трговинских односа са земљама у развоју, односно, одступање од привилегија које тренутно поседују.

Трговинска и пољопривредна политика Запада, онемогућавају развој привреда афричких држава, дискредитујући локалне произвођаче и ограничавајући њихов приступ тржиштима развијених држава. Настојећи да заштите своје националне економске интересе, развијене индустријске државе уводе високе царине за робу која долази из афричких држава, али истовремено и субвенционишу своје произвођаче, и на тај начин значајно повећавају њихову конкурентност на тржиштима земаља у развоју. У несигурном и непредвидивом свету, вођене сопственим интересима, западне државе (посебно САД и Француска), желе да обезбеде потпуну аутономију када је у питању производња хране. Такође, то је посебно изражено у случају САД. Један од кључних разлога који доприноси опстанку високих пољопривредних субвенција, проистиче из утицаја пољопривредног лобија. Ово резултира успостављањем снажних протекционистичких мера, које озбиљно ограничавају приступ робе из земаља у развоју тржиштима развијених држава, иако би ова тржишта требало да имају кључну улогу за пласирање афричких производа, како због своје величине, тако и због куповне моћи становништва. Сходно томе, афрички удео у глобалној трговини остаје на изразито ниском нивоу, испод 2%.

Државе Организације за европску сарадњу и развој, годишње издвоје око 300 милијарди долара за субвенционисање своје пољопривреде, што је око три пута више од помоћи која се издваја за земље у развоју. Процењује се да Африка годишње изгуби око 500 милијарди долара због рестриктивних трговинских мера (Моуо, 2009). Висина субвенција у САД је достигала и 15 милијарди годишње, а заједничка пољопривредна политика ЕУ "поједе" скоро половину буџета Уније, док директне пољопривредне субвенције износе око 40 милијарди годишње. Европска унија је сваку своју краву субвенционисала са 900 америчких долара годишње, што је више од просечног прихода по глави становника у већини афричких држава; док су субвенције јапанске владе достигале и до 2 700 америчких долара годишње (Meredith, 2006). Након производње и задовољавања потреба домаћих тржишта, вишкови са Запада се даље дистрибуирају на тржишта земаља у развоју, где

представљају нелојалну конкуренцију локалним произвођачима. Упоредо са политиком субвенционисања, роба која долази са афричког континента приликом уласка на тржишта развијених држава, се суочава са високим увозним царинама, али и квотама, чиме она остају недоступна. Такође, царине и квоте које развијене државе уводе, имају негативне последице, не само по појединачне афричке државе, већ и на даљи развој регионалне сарадње и интеграционе процесе на континенту, пошто државе постају компетитивне у циљу остваривања приступа на страна тржишта (Bond, 2006).

Развијене државе Запада имају развијен систем субвенција којим су обухваћене све важне сировине, од челика, памука, шећера, до пиринча, кукуруза и млечних производа. Ове субвенције имају двоструки утицај: произвођачи добијају могућност да домаћим потрошачима пласирају производе по цени која је нижа од цене на светском тржишту, али такође, имају прилику да своје вишкове извезу на афричка тржишта, по ценама које су значајно ниже од цена локалних производа. У мају 2003. године, министри трговине Бенина, Буркине Фасо, Чада и Малија, су уложили жалбу против САД и ЕУ, због кршења правила Светске трговинске организације када је у питању трговина памуком, истичући да због политике коју ове земље воде, трпе губитке у износу од 1 милијарде долара годишње. За један број афричких држава, ово не представља питање остваривања профита, већ преживљавања. У Малију, више од 3 милиона људи, односно трећина становништва живи од производње памука. У Бенину и Буркини Фасо, производња и извоз памука чини половину извоза који та земља оствари. Захваљујући субвенцијама влада развијених држава, Мали годишње изгуби скоро 2% БНП и 8% прихода од извоза; Бенин 3% БНП годишње и 9% прихода од извоза; а Буркина Фасо 1% БНП годишње и 12% прихода од извоза (Моуо, 2009). Слично је и са производњом шећера, али и неким другим пољопривредним производима. Индустрија шећера у САД је субвенционисана са 13 милијарди долара годишње, а европски произвођачи око 2.7 милијарди америчких долара. Као и у случају памука, ово има девастирајуће ефекте на привреду једног броја афричких држава, пре свега Етиопију, Мозамбик и Малави (Bond, 2006).

Током последње деценије, начињени су извесни (формални) покушаји, да се тржишта Америке и Европске уније учине приступачнијим за производе из афричких држава. САД су 2000. године усвојиле *African Growth and Opportunity Act*, док је Европска унија исте године усвојила *Everything but Arms*. Међутим, учинак ових мера је био (очекивано) ограничен. Мањи број афричких држава је успео да оствари одређену корист, и то су углавном биле државе богате природним ресурсима. Структура трговинске размене је, нпр. у случају сарадње са САД остала непромењена, и претежно је остала ограничена на свега три афричке државе, Нигерију, Јужноафричку Републику и Габон (Medard, 2005).

Слике Африке, односно, начини репрезентације континента на Западу, преваходно путем масовних медија, делимично и у академском дискурсу, представља неизоставни елемент у одржавању и оснаживању „постмодерног империјализма“. „Мит о Африци је одувек био у ’узајамном односу са митом о Европи’. Дивљак је неопходан да би се успоставило место цивилизације у универзуму. Канибал представља контрамици буржоаског морала. Африка и данас у глобалну доминацију долази путем мрачних слика беде, глади, крвавих ратова и неизлечивих болести“ (Ђирјаковић, 2013: 68). Оваква репрезентација континента обезбеђује легитимитет и омогућава одрживост структуре доминације и угњетавања, чинећи употребу принуде и физичке силе излишном.

Историјска отпорност и идеолошка снага метафоре о Африци као о „мрачном континенту“, је неспорна, док су њене последице фаталне. Ова метафора не само да хомогенизује и „уједначава“ људе и места, негирајући специфичности економских и социјалних процеса који су трансформисали и трансформишу континент, већ и замагљује слојевитост и сложеност економског и културолошког империјализма који се одвија у односима између Африке с једне, и Европе и Америке с друге стране. Стиче се утисак да је Африка једна мала, беспомоћна држава, насељена жртвама. Ричард Дауден (*Richard Dowden*) у својој књизи *Altered States, Ordinary Miracles*, подсећа да је реч о континенту који је простран и разноврстан, са више од 2 000 језика и култура. У поређењу са Африком, Европа је хомогена, а Америка монотона. Он даље поставља питање да ли би се неко усудио да изводи закључке о Европи на основу Грчке, или о Азији на основу Бангладеша?! (Dowden, 2009). Чинуа Ачебе, у

предговору који је написао за ову Дауденову књигу наглашава: “Африка је простран континент, који насељавају људи; она није егзотично место, нити туристичка дестинација“ (Dowden, 2009).

Корени метафоре о Африци као „мрачном континенту“ се проналазе још у радовима раних британских колонијалних, комерцијалних, религиозних и истраживачких иницијатива, које су биле предузимане углавном у источној Африци.¹³ Британски трговац, Џон Лок, које је пловио према Западној Африци још 1561. године, током својих путовања је водио дневник, и у једном његовом делу говори о Африканцима као о „зверима које немају кућу“, и даље пише „они су такође људи без главе са устима и очима на грудима“ (Adichie, 2009). “Виктор Иго је 1897. године, инсистирао да „Африка нема историју“, одражавајући доминантно схватање тог времена о Африканцима који су слични деци, наивни, глупи и пасивни и који стрпљиво чекају да буду обликовани од стране просветљене и просветљујуће руке колонизатора” (Mbembe, 2013: 110, према Coburn, 2014: 181).

Међутим, неспорно најутицајније је ипак било дело британског књижевника Џозефа Конрада, *Срце таме* (1902). Конрад се сматра једним од најбољих стилиста модерне фикције свих времена, а ово дело се сврстава у ред најбољих кратких романа написаних на енглеском језику, и као такво, и данас, више од једног века након што је први пут објављен, представља део обавезне литературе у основним и средњим школама широм света. Африка је у њему представљена као „други свет“, антитеза Европи и сходно томе, цивилизацији; „место на којем се човековој интелигенцији и префињености руга и над којом тријумфује дивљаштво“. Чинуа

---

¹³ Метафора о Африци као „мрачном континенту“ се први пут појављује у путописима Хенрија М. Стенлија, крајем 19. века, који је своје извештаје из Африке насловио: „У најмрачнијој Африци“ и „Кроз мрачни континент“. Она је касније била усвојена и екстензивно експлоатисана од стране мисионара, путника, истраживача и књижевника, који су је користили у различите сврхе, увек супротстављајући Африку Западу. Она је посебно послужила хришћанским мисионарима. Служили су се дихотомијама у којима би супротстављали „хришћанство трибализму“ и „откривено изгубљеном“. Такође, појам „мрачан“ је био синоним за грех, незнање и бруталност, насупрот „светлом“ којим доминира хришћанство и просвећеност. Појам „мрачан“ се није користио како би означио особу, или место, већ одсуство хришћанског веровања и праксе.

Ачебе (*Chinua Achebe*), анализирајући Конрадово дело, истиче да је оно испуњено различитим расистичким квалификацијама, али да је тај аспект његовог приповедања до данас остао потпуно занемарен, управо због високог степена толеранције које западна друштва имају када је он усмерен ка афричком континенту и његовим становницима (Achebe, 1977).

Након Другог светског рата, када су самоуправљање и деколонизација постали универзални принципи, Запад је „старе расистичке кованице, заменио новом валутом“, па су тако „нецивилизовани“ постали „неразвијени“ а „дивљаци“ „трећи свет“ (Easterly, 2006). Метафора о „мрачном континенту“ опстаје и временом постаје интегрални део дискурса о развоју. Успостављен на основама теорије модернизације, дискурс о модерности и економском развоју Африке, олакшао је, и учинио не само друштвено прихватљивим већ и друштвено пожељним, интрузивне и интервенционистичке програме и политике. Стручњаци међународних организација, западни донатори и владе западних донатора су ти дефинишу потребе људи који живе хиљадама километара далеко. Непосредно након завршетка Другог светског рата, највећи део помоћи који је упућиван у бивше колоније, био је искоришћен за реализацију великих инфраструктурних пројеката, па се често говорило о „супериорности западне науке и технологије у посебно непријатељским околностима“ (Williamson, 1992). Такође, „мит о развоју“ о којем је говорио Де Ривера, је постао свеприсутан, па је тако развој представљен као „хуманитарни крсташки поход“ у којем се „исправни, хумани и правични“ уједињују како би помогли сиромашнима.

Развој нових технологија је погодовао невероватној експанзији стереотипа и одржавању слике Африке као „беспомоћног континента“. „Вулгаризација сиромаштва и беде“ (*poverty porn*), односно „социјална порнографија“, постаје саставни део писања и извештавања западних медија о Африци. Она је присутна у свим облицима медија, и бесрамно експлоатише стање у којем се сиромашни налазе. Слика неухрањене и беспомоћне деце која бесциљно лутају, чекајући спасење и (беле) спасиоце, је свеприсутна управо захваљујући медијима. „Вулгаризација сиромаштва“ је опасна и контрапродуктивна. Иако често помаже постизању краткорочних (неспорно племенитих) циљева, посебно када су у питању активности

којима се баве развојне и хуманитарне организације, дугорочно посматрано, доприноси репродукцији стереотипа о афричким државама које се увек налазе „на рубу пропасти“, чекајући спасење од стране белог човека. Процесу „вулгаризације сиромаштва“ претходио је процес колонизације дискурса развоја, као што су то некада биле афричке територије, али и „брендирање помоћи“. Поред званичних развојних агенција и међународних организација, корпорације, парацрквене организације и естрадне личности са Запада, претвориле су помоћ Африци у „помодни асесоар“, којим покушавају да повећају пожељност својих производа (Ђирјаковић, 2013). Развој нових медија је утицао да оно, што амерички аутор нигеријског порекла, Теџу Кол (*Teju Cole*), назива „Индустријски комплекс белог спасиоца“ (*White Savior Industrial Complex*), постане једна од најзначајнијих и најбрже растућих индустрија на свету¹⁴.

Кенијски писац Бинјаванга Ваинина (*Binyavanga Wainaina*), у свом, сада већ култном есеју, *How to write about Africa* (Како писати о Африци), прибегавајући софистицираној сатири, приказује најраспрострањеније стереотипе који су заступљени у књигама и текстовим о Африци. Он ауторе који планирају да пишу о Африци „саветује“, да увек:

---

¹⁴ Теџу Кол, је суштину онога што се подразумева под “Индустријском комплексом белог спасиоца”, изнео иницијално на друштвеној мрежи Твитер, а након тога објавио и у америчком магазину Атлантик, „као одговор на кампању „*Kony 2012*“, а које беспрекорно сажимају суштину ове појаве:

1. Од Сакса, преко Кристофа, до „невидљиве деце“ и „ТЕД разговора“, индустрија која се најбрже развија у САД јесте „Индустријски комплекс белог спасиоца“;
2. Бели спасилац ујутру обезбеђује подршку бруталним паравојним формацијама, финансира добротворне акције у подне, а увече прима награде за своје добротворство;
3. Баналност зла се претвара у баналност сентименталности, а цео свет се посматра као проблем који би требало решити;
4. Свет једноставно постоји како би задовољио потребе – посебно емоционалне потребе белаца и Опре;
5. Када говоримо о „Индустријском комплексу белог сапсиоца“, не реди се о остваривању права, већ о доживљавању снажног емоционалног искуства које потврђује привилегију;
6. Грозничава забринутост око озлоглашеног афричког диктатора. Али скоро 1.5 милиона Ирачана је погинуло од почетка америчког „преемтивног рата“. Брините о томе.
7. Дубоко поштујем америчку сентименталност и на њу гледам на исти начин на који човек посматра рањеног носорога. Морате га држати на оку, знате да је смртоносан“ (*Teju Cole, Atlantic Montly Group, 2012*).

„У наслову обавезно користите појмове попут 'Африка', 'тама' или 'сафари'. У поднаслову вам могу бити изузетно корисни појмови попут 'Занзибар', 'Масаи', 'Зулу', 'Замбези', 'Конго', 'Нил', 'сенка', 'бубањ' и 'сунце'. Такође, пожељно је користити појмове попут 'герила', 'ванвременски', 'праисторијска' и 'племенска'. У својој причи о Африци, морате имати бар једну изгладнелу Африканку, која полунага лута избегличким кампом, чекајући милосрђе са Запада. Њеној деци се обавезно морају скупљати мушице на очним капцима и стомаци им морају бити надувени. Сви око ње морају изгледати потпуно беспомоћно. Она не сме имати прошлост, пошто су то све диверзије које умањују драматичност тренутка. Уколико је неко нешто пита, не сме говорити о себи, већ искључиво о томе колика је њена патња и бол“ (Wainaina, 2005).

Потенцијал за креирање другачије слике афричког континента, и оспоравање доминантног дискурса, налази се између осталог и у новим медијима. Међутим, њихова недоступност за највећи део становника подсахарског региона, препреку често чини непремостивом. Чињеница је да се континент на почетку XXI века суочава са бројним развојним проблемима и изазовима, али то ни на који начин не оправдава, нити обезбеђује легитимитет доминантном начину репрезентације на Западу. Стереотипизација и генерализација представљају вероватно централни део извештавања медија о континенту. То су изузетно ефикасне стратегије у очувању постојећих односа моћи уз помоћ сензационалистичких садржаја. Приликом коришћења стереотипа, реч је о сликама које наизглед чине свет разумљивијим и једноставнијим него што он то заправо јесте. Те слике нису неутралне, оне у себи садрже снажну вредносну компоненту, такође, мотивисане су конкретним интересима.

2 Стање у Подсахарској Африци на почетку XXI века

Почетком XXI века, посебно након манифестације првих симптома светске економске кризе из 2008. године, на Западу су почеле да се називају контуре нешто другачијег дискурса о приликама на афричком континенту, посебно у поређењу са песимистичним и стереотипним сликама које су биле преовлађујуће током двадесетог века.

Новооткривени оптимизам се, између осталог, огледао у медијским извештајима угледних западних часописа, али и извештајима које су приређивале различите консултантске куће а који су били усредсређени на „буђење Африке“ (*Africa rising*). Они су били засновани на тренду који је током претходних година присутан у једном броју афричких држава, и који подразумева импресиван и непрекинути економски раст, и о овој групи држава се често говори као о „Афричким лавовима“. Континент је у периоду од 2000. до 2008. године, забележио просечну годишњу стопу раста од 5%, што је двоструко брже у односу на динамику раста из 1980-их и 1990-их година (Obote, 2015) Стопа раста је била посебно висока у државама попут ДР Конга, Обале Слоноваче, Мозамбика, Руанде и Сијера Леонеа, и кретала се између 7% и 15%.

Међутим, остварени економски раст, има све кључне елементе „раста без развоја“. Он је заснован на „минералном буму“, и суштински није праћен успостављањем повољнијих прилика на тржишту рада, као ни повећањем запослености, инвестицијама у базичну инфраструктуру, али ни адекватнијом и праведнијом редистрибуцијом која би требало да утиче на социјални и економски јаз, који регион Подсахарске Африке чини другим најнеједнакијим регионом у свету, одмах након Латинске Америке.

Уколико се стање Подсахарске Африке на почетку XXI века супротстави најрелевантнијим индикаторима развоја, очигледно је да овај регион вишеструко и значајно заостаје за другим регионима света. „Не само да су државе овог региона најзаступљеније међу, на пример најнеразвијеним, најнебезбеднијим и најкорумпиранијим државама, већ су често далеко иза осталих земаља. Само у ретким случајевима, на дну оваквих глобалних листа, не налазе се готово искључиво, државе Подсахарске Африке“ (Ђирјаковић, 2013: 50-51).

Такође, приликом анализирања стања региона, развојне проблеме и изазове афричких држава, би требало разматрати и у контексту интензивне „сарадње“ у области развоја, која се током протеклих деценија одвијала са међународним организацијама и финансијским институцијама. Донаторска заједница је, укратко, настојала да конципира универзални приступ развојним проблемима региона, игноришући диверзитет који је већи него у другим деловима света. Након више од

пет деценија током којих је био имплементиран велики број грандиозних планова и програма, и редистрибуирано више од 450 милијарди америчких долара развојне помоћи (Easterly, 2006), стање у региону је по многим питањима алармантно, а прогнозе обесхрабрујуће. Ту се пре свега мисли на континуирани пораст броја оних који живе у апсолутном сиромаштву и беди, док су њихови капацитети озбиљно угрожени и ограничени генерално лошом здравственом сликом континента, која за значајна део сиромашних, неповољну ситуацију чини неподношљивом и безизлазном. Истовремено, природа и основне одлике интензивирани урбанизације која последњих деценија потреса регион Подсахарске Африке, наметнуле су озбиљне изазове на које афричка држава није у могућности адекватно да одговори. „Држава није у могућности да организује пружање кључних услуга. Становници је стога неретко доживљавају као 'звер' или 'грабљивицу' и прижељкују њену смрт“ (Ђирјаковић, 2013: 51). Такође, не би требало заборавити ни на хронични „дефицит стабилности“, којим је велики број држава региона оптерећен.

Статистика је у Подсахарској Африци, уосталом као и у осталим регионима у развоју, крајње непоуздана. Афричке државе не поседују довољно административних капацитета како би редовно прикупљале, синтетизовале и анализирале податке. Према *World Bank Bulletin Board on Statistical Capacity*, који мери компетенције националних статистичких система а на основу критеријума који су усклађени са међународним препорукама, свега шестнаест афричких држава је имало коначни резултат изнад 70, док је једанаест држава имало резултате који су били испод 50¹⁵. Такође, значајан број стандардних индикатора не представља веродостојне дескрипторе афричке реалности.

Национални статистички заводи своје прогнозе, у већини афричких држава, чак и када је реч о неким базичним индикаторима, често базирају на застарелим подацима, и то се најбоље види на примеру основних информација о некој држави, попут броја становника и висини БНП-а. Према *2013 Africa Survey*, који приређује и објављује организација *Good Governance Africa*, седамнаест афричких држава није извршило попис становништва током последњих десет година, пет држава током

---

¹⁵ Резултати се крећу од 0 до 100, док се 100 додељује националним статистичким системима са најбољим перформансама.

последњих двадесет година, Западна Сахара то није учинила 44 године, ДР Конго и Еритреја 30, Сомалија 27 и Мадагаскар 21. годину (Good Governance Africa, 2013). Када је реч о израчунавању БНП-а, пример Нигерије је посебно илустративан. Њен БНП је 2012. године, према званичним подацима, износио 268.7 милијарде америчких долара, док је у 2013. години он износио 522.6 милијарде америчких долара. Нигеријска економија се није једноставно преко ноћи удвостручила, већ је државна агенција за статистику, након паузе од 24 године, редефинисала основицу за израчунавање БНП-а (Good Governance Africa, 2013).

Сходно томе, процене су углавном засноване на анализама које су реализовале различите међународне организације и институције, у различитом временском тренутку, са крајње упитном прецизношћу. Ово је важно због тога што подсећа на потенцијална методолошка ограничења и мањкавости постојећих извештаја, па самим тим и потребу да се задржи извесна дистанца приликом изношења дефинитивних закључака.

Регион Подсахарске Африке, има компаративно најнижу вредност људског развоја и она износи 0,50, у односу на просечну вредност од 0,70 (UNDP, 2014). Африка учествује у глобалном БНП-у са свега 2,6% (континент чине 54 државе и скоро једна милијарда становника), у поређењу са ЕУ (Европска унија има 28 држава чланица и 508 милиона становника), чији удео износи 23%. Истовремено, удео Африке у глобалној трговини је свега 1,5%, док у глобалним страним директним инвестицијама учествује са мање од 4% (Mo Ibrahim Foundation, 2014). Чак четири петине афричких држава припада тзв. Четвртом свету, односно групи сиромашних држава чији БНП по глави становника износи мање од једне трећине БНП-а најсиромашније западне државе. „Просечан приход по глави становника најсиромашније афричке државе, попут Етиопије или Сијера Леонеа, се разликује од просечног прихода неке од чланица Организације за економску сарадњу и развој, фактором 40. Ове разлике су, логично праћене и драстичним јазом који постоји у животном стандарду, економским могућностима и благостању грађана“ (Acemoglu, Robinson, 2010: 21-22). Економије афричких држава имају све одлике економија неопатримонијалних држава које су најчешће *нео-* или *квази-* капиталистичке и у којима је заправо држава главни извор богаћења. Лоше економске перформансе

представљају једну од кључних, детерминишућих одлика ових економија, које, такође карактерише изузетно висок степен неформалности.

Регион Подсахарске Африке представља једини регион у свету у којем је током протеклих година, број лица који живе у апсолутном сиромаштву, стабилно али континуирано растао, и у којем први миленијумски циљ неће бити реализован. Године 1990, 57% (290 милиона) становника Подсахарске Африке је живело са мање од 1,25\$ дневно. У 2010. години, тај број је порастао на 414 милиона. Такође, порастао је и удео у глобалном сиромаштву, са 15%, колико је износио 1990. године, на 34% у 2010. години (UNDP, 2014). Континуирани пораст удела екстремно сиромашних Африканаца у глобалном сиромаштву, је утицао да један број међународних организација све чешће говори о „африканизацији глобалног сиромаштва“ (Mkandawire, 2010).

Сиромаштво у државама Подсахарске Африке је мултидимензионално, масовно и хронично а не транзиционо. Императив борбе за опстанак у региону, је утицао да не постоје облици друштвеног, верског, културног и политичког живота који нису везани за њу (Mbembe, 2011, према Ћирјаковић, 2013).

„Хронично сиромаштво представља комплексан феномен који тренутно погађа пола милијарде људи у свету, од којих већина живи у региону Подсахарске Африке“ (ODI, 2014: 16). Читав низ фактора доприноси оснаживању „клопке сиромаштва“ у којој се хронично сиромашни у Подсахарској Африци налазе. Они, најчешће живе у недовољно повезаним, руралним срединама, не поседују обрадиву земљу, стоку или кућу, ограниченог су образовања или вештина, ангажовани на несигурним и/или слабо плаћеним пословима, поседују слабе социјалне мреже и висок степен вулнерабилности на различите врсте ризика (ODI, 2014). Такође, прогнозе за регион, када је реч о хроничном сиромаштву, су изразито неповољне. Према обесхрабрујућим проценама, до 2030. године, једна милијарда људи ће бити хронично сиромашна, док ће у четири подсахарске државе, више од десет милиона становника живети са мање од 0,70\$ дневно (ODI, 2014).

Такође, сиромаштво региона, поред тога што је екстремно и хронично, оно је истовремено и мултидимензионално. Истраживање које је 2014. године реализовао УНДП, и којим је било обухваћено 37 подсахарских држава у којима живи 91%

становника региона, показало је да 58.9% становника ових држава живи у мултидимензионалном сиромаштву.¹⁶ Само у Нигерији, 72 милиона људи је погођено мултидимензионалним сиромаштвом. Оно је углавном географски детерминисано, и сходно томе, становници руралних средина су знатно више изложени ризику. У Сомалији, на пример, чак 96% становника руралних средина припада категорији мултидимензионално сиромашних, у Буркини Фасо 94%, а у Нигеру 96% (UNDP, 2014).

Супротно глобалним трендовима, али у складу са распрострањеношћу хроничног и екстремног сиромаштва у региону, Подсахарска Африка представља, такође, једини регион у свету у којем се хронична несигурност хране, односно доступност исправних и разноврсних намирница, одговарајуће калоријске вредности, повећава. Епидемија глади као и хронични недостаци хране су се јављали током историје као последица деловања већег броја фактора и њихове сложене интеракције, од елементарних непогода, социјалних, политичких и економских неједнакости и, на крају, оружаних сукоба. Међутим, у XXI веку, проценат светског становништва који је изложен хроничној глади је у паду на свим континентима, осим афричког. Према подацима организације УН-а за храну и пољопривреду, број хронично гладних је од 2012. до 2014. године износио око 805 милиона, док је глобални индекс глади највиши у Подсахарској Африци и јужној Азији. Нивои глади су „екстремно алармантни“ у шеснаест држава, од којих већину чине државе Подсахарске Африке. Број хронично гладних у земљама у развоју је смањен у односу на 1990-1992. годину, док је он у региону Подсахарске Африке повећан са 176 милиона, колико је износио 1990-1992. године, на 214 милиона у 2012-2014. години (FAO, IFAD, WFP, 2014).

Упоредо са хроничном глади, међу становницима региона Подсахарске Африке, постоји изузетно висока инциденца ткз. скривене глади, односно хроничног дефицита есенцијалних минерала и витамина. Тренутно је две милијарде људи у

---

¹⁶ Индекс мултидимензионалног сиромаштва прати десет индикатора развоја, који су груписани у три категорија (образовање, здравствено стање и животни стандард), и сваки од индикатора има подједнаку вредност. Да би се лице сматрало мултидимензионално сиромашним, потребно је да постоји озбиљна депривација у 33% индикатора.

свету изложено „скривеној глади“, док је највиша концентрација у Подсахарској Африци и јужној Азији. Последице овог стања су дугорочне и иреверзибилне (International Food Policy Research Institute, Concern Worldwide, Wealthhungerlife, 2014).

Здравствени индикатори су, такође неповољни, посебно посматрани у компаративној перспективи. Једноставни приказ вредности два најопштија индикатора развоја, стопе смртности одојчади и очекиване дужине живота, поприлично веродостојно апострофира провалију између с једне стране, развијених држава Глобалног севера, и с друге стране, подсахарског региона, најнеразвијенијег региона света. Стопа смртности одојчади у групи држава са ниским нивоом људског развоја, којој припада већина афричких држава, 2013. године је износила просечно 94 на 1 000 живорођене деце, уз постојање значајних варијација, па је тако, на пример, у Сијера Леонеу она била 182 на 1 000 живорођене деце. Истовремено, просечна стопа смртности одојчади у групи држава са високим нивоом људског развоја је износила 6 на 1 000 живорођене деце (UNDP, 2014). Драстичне разлике су присутне и када је реч о просечној очекиваној дужини живота. Док у групи држава са високим нивоом људског развоја она износи 80,2 године, у групи држава са ниским нивоом људског развоја, она је испод 60 година, док, на пример у Сијера Леонеу износи испод 45 година (UNDP, 2014).

Генерално посматрано, здравствени проблеми, присутни у региону, су бројни и разноврсни, али посебно је узнемиравајућа и забрињавајућа чињеница да би уз адекватну превенцију, и приступачну, не искувише скупу терапију, као и унапређење општих санитарних прилика, многи од њих могли да буду потпуно отклоњени (Deegan, 2009). Према подацима Црвеног крста, 70% свих смртних случајева одојчади и деце до пет година живота, настаје заправо као последица пет здравствених стања, чија превенција је релативно једноставна: дијареје, неухрањеност, маларија, мале богиње и акутна инфекција респираторног тракта. Деца су најчешће вишеструко угрожена, па је стога неопходно симултано третирати неколико здравствених проблема. Имунизација би помогла побољшању здравствене слике многих афричких држава. На пример, у тридесет четири афричке државе, постоји изузетно висока инциденца жуте грознице која најчешће има фатални исход, иако је у питању стање

које би редовном имунизацијом могло да буде у потпуности искорењено (Deegan, 2009).

Маларија представља један од главних узрока смртности у афричким државама. Упркос релативно једноставној превенцији, према проценама Светске здравствене организације, у Африци сваког минута једно дете умре од последица инфекције. Према последњим доступним подацима, у 2013. години, око 584 000 људи је умрло од последица инфекције маларијом, од тога, 90% случајева је било у Подсахарској Африци, и већину су (77%) чинила деца до пет година живота (WHO, 2015). АИДС се временом успоставила као болест сиромашних и чак 95% нових инфекција се догоди у земљама са ниским или средњим приходима (Haslam, Beaudet, Schefer, 2012).

Поред маларије, епидемија ХИВ/АИДС-а представља свакако најозбиљнији здравствени, али и развојни изазов континента. Њене последице по државе региона и њихове становнике, су вишеструке, истовремено економске, политичке и социјалне, поред, наравно огромних људских жртава. „Преваленца ХИВ-а у региону износи 5,2% међу одраслим становништвом, међутим, у неким деловима континента, она је неупоредиво виша. У Јужноафричкој Републици, она је 18,8%, а у Боцвани достиже 24,1%“ (Haslam, Beaudet, Schefer, 2012: 387). У 2011. години, 23,5 милиона људи је живело са АИДС-ом у Подсахарској Африци, од којих су 2,3 милиона деца испод 15 година живота (UNAIDS, 2015).

„У многим афричким државама, посебно на југу континента, АИДС је поништила напредак који је остварен током претходног периода, када је реч о просечној очекиваној дужини живота, па је тако она у једном броју афричких држава нижа него што је била 1960-их година. У Боцвани, на пример, очекивана дужина живота износи 38 година, што је за 30 година мање, него што би била да нема АИДС-а (Deegan, 2009). Посебно проблематичан аспект епидемије, представља њена „феминизација“. Жене су двоструко више изложене ризику него мушкарци, док су посебно угрожене девојчице између 15 и 24 година живота.

Пре него што се епидемија АИДС-а проширила континентом, брига о деци без родитељског старања није представљала проблем, и недостаци или неразвијеност формалних облика подршке у афричким друштвима, били су компензовани

неформалним мрежама. Снажне породичне везе, као и развијена солидарност на нивоу локалне заједнице, успевали су да надоместе неразвијеност и ограниченост система дечије заштите. Међутим, драстично повећање броја деце без родитеља, као последица епидемије АИДС-а, далеко надилази могућности неформалних мрежа подршке. У 2008. години, 14,8 милиона деце је остало без једног или оба родитеља. Након губитка родитеља, за ову децу се значајно повећава ризик од неухрањености, неписмености, здравствене угрожености, али и маргинализације и социјалне искључености из заједнице којој припадају (Dowden, 2009).

„Током последњих година, драстично се повећао број оболелих у свету којима је постала доступна антиретровирусна терапија, и то са 400 000 у 2003. години, на 4 милиона у 2009. години. Међутим, тај напредак није „равномерано распоређен“, у Подсахарској Африци, свега 44% инфицираних остварује право на неопходну терапију“ (Haslam, Beaudet, Schefer, 2012: 288).

Развојне прогнозе региона у наредном периоду, умногоме ће детерминисати и брзина, као и природа одговора афричких држава на изазове процеса урбанизације, као и његове импликације. Урбанизација је у Африци отпочела касније него у другим деловима света, као последица просторне, односно физичке сегрегације коју је колонијализам успоставио на континенту. Колонијална администрација је ограничавала кретање староседелачком становништву, укидајући му или озбиљно ограничавајући „право на град“. Локално становништво није уживало право на поседовање земље или неке друге врсте имовине у градовима. Постојала је једино могућност остваривања права на привремене радне дозволе, које су регулисале радне миграције, односно, њихов привремени боравак у градовима ради посла. У основи овако рестриктивне политике, се, између осталог налазио страх колонизатора да би слободне миграције становништва могле да „детрибализују“ Африканце и допринесу развијању антиколонијалне солидарности (Davis, 2007). Слободне миграције становништва су отпочеле тек након деколонизације. Процес је додатно интензивирао током 1980-их година, чему је допринела и природа сарадње са међународним финансијским институцијама и масовна имплементација програма структуралног прилагођавања у афричким државама. Мере које су афричке државе у том периоду усвојиле, подразумевале су, између осталог, дерегулацију

пољопривреде, успостављање финансијске дисциплине, значајно редуковање субвенција за пољопривреду и драстично смањење инвестиција у руралну инфраструктуру, што је за једну од последица имало и масовни егзодус радне снаге ка урбаним срединама, упркос чињеници да у њима није постојала реална могућност да формално тржиште рада апсорбује толику количину радне снаге, и то је, заједно са либерализацијом радног законодавства, значајно допринело информализацији рада у урбаним срединама. Процењује се да неформално тржиште у урбаним срединама, данас запошљава преко 60% радне снаге (Mkandawire, 2010)

Тренутно, регион Подсахарске Африке представља најмање урбанизовани регион на свету и у њему свега 39,7% становника живи у градовима, у поређењу са 73,8% колико их, на пример живи у Европи. Међутим, према проценама Светске банке, до 2030. године, тај број ће се удвостручити. Једна од основних одлика урбанизације која се током последњих деценије одиграва у Африци, јесте чињеница да она није праћена индустријализацијом. „Само четири афричке државе – Јужноафричка Република, Зимбабве, Гана и Маурицијус – имају озбиљне индустрије, док већина држава још увек није ни кренула путем индустријализације“ (Ђирјаковић, 2013: 78). Ситуација у великим афричким градовима је крајње парадоксална. Градови, на пример, у Обали Слоноваче, Габону и Анголи, у којима годишња стопа економског раста не прелази 2-3%, бележе годишњи раст популације између 4% и 8%. Долази до бујања мега градова. Лагос је, на пример 1950. године имао око 300 000 становника, док је до 2005. године, тај број порастао на 13,4 милиона (Davis, 2007).

Урбанизација је, такође постала синоним за „фавелизацију“. Сламови у великим афричким градовима, расту двоструко брже од самих градова (Davis, 2007). Одликује их, између осталог, пренасељеност, неадекватни услови становања, најчешће неформалног, и неадекватан приступ исправној пијаћој води и санитарјама. Становници урбаних сламова су, такође изложени „двоструком терету болести“, односно, налазе се између неразвијености и индустријализације, и обрасци болести од којих оболевају, истовремено одражавају одлике оба феномена, првог, кога одликују инфентивне болести и неухрањеност, и другог, са којим се јавља читав низ хроничних и социјалних болести. Такође, са урбанизацијом је уследила и

експанзија обољења која су током претходног периода, углавном била ограничена на руралне средине.

Процењује се да ће до 2015. године, 324 милиона становника Африке живети у урбаним сламовима, и да ће тај број наставити да се удвостручује на сваких петнаест година. Тренутно, 71,8% становника градова, живи у сламовима (UNHABITAT, 2014). Долази до драстичног повећања урбаног сиромаштва, немиле експлоатације ограничених локалних ресурса и битно се повећава притисак на услуге које обезбеђују јавне службе. „За разумевање живота у многим афричким градовима, потребно је поимити размере оскудице и свакодневног жртвовања које је толико велико да се за многе становнике може рећи да су 'више мртви него живи'“ (Ћирјаковић, 2013: 45). Урбанизација је, такође праћена драстичним повећањем неформалног сектора. Почети бујања неформалне економије се доводи у везу са променама које су се десиле током 1980-их година. У том периоду, запосленост у неформалном сектору је расла 2-5 пута брже од запослености у формалном сектору. Истовремено, изостала је антиципирана мобилност из неформалног у формални сектор.

Још једна од важних одлика афричке урбанизације је и та што она наставља да репродукује поларизоване обрасце приступа и коришћења земљишта и насељавања урбаних средине, као и разлике које постоје у густини насељености, а који су успостављени током колонијалног периода. Колонијални обрасци насељавања урбаних средина су се одржали у постколонијалном периоду, углавном захваљујући постколонијалној елити. Они прате логику империјалне контроле и расне дискриминације из прошлости, па тако афрички градове и даље одликује „архитектура страха“ и постојање паралелних светова богатих и сиромашних. Обрасци неједнакости су у неким случајевима толико драстични, да се чак „виде из свемира“. Сателитски снимак Најробија, једног од најнеједнакијих градова на свету, открива да више од половине његових становника насељава свега 18% територије града. Такође, јаз између богатих и сиромашних у Најробију најбоље се види у разликама у густини насељености његових квартава. У предграђу Карен, живи нешто мало више од 360 становника на једном квадратном километру, док истовремено,

исту површину у предграђу Кибера, које представља највећи урбани слам у Африци, насељава 80 000 људи“ (Davis, 2007: 95).

Питање неразвијености инфраструктуре, која би требало да омогући и олакша мобилност и повеже државе континента како између себе, тако и шире, и даље представља озбиљну развојну препреку региона, и оно ће у наредном периоду постати посебно алармантно, посебно у контексту актуелних демографских трендова као и импликација процеса урбанизације. Неадекватна инфраструктура, између осталог, доприноси изолованости читавих региона, или због немогућности кретања или услед непримерено високих трошкова. Такође, она има озбиљне негативне импликације на могућност остваривања економских потенцијала региона, односно свеукупне економске перформансе. На основу елементарних индикатора, наслућује се критичност ситуације, и могуће је антиципирати њене импликације уколико у наредном периоду, уколико изостану значајније инвестиције у базичну инфраструктуру. Стање инфраструктуре у Подсахарској Африци, драстично је неповољније у односу на друге регионе у развоју. Јаз је најдрастичнији у енергетском сектору (Foster et. at, 2009).

Према *Светском економском форуму*, који је анализирао квалитет укупне инфраструктуре у афричким државама, само две државе, Мозамбик и Намибија, су биле оцењене оценом пет (оцене се крећу од 1 до 7, при чему се 7 додељује државама са квалитетном инфраструктуром) (Good Governance Africa, 2013). Непосредна коорелација између квалитетне инфраструктуре и реализације потенцијала раста и развоја, је неспорна. Упркос томе, западне државе, односно традиционални донатори су након 1970-их година, невољно финансирали инфраструктурне пројекте. Међутим, значајније присуство „нових донатора“, је утицало да могућности за развој и инвестиције у инфраструктуру донекле постану повољније, посебно када је реч о кинеским активностима на афричком континенту.

Помак који је током протеклих година остварен у области унапређења инфраструктуре, ограничен је на развој информационе технологија, док је базична инфраструктура и даље неадекватна и недовољно развијена. Производња и редовно и стабилно снабдевање електричном енергијом је и даље један од највећих изазова али и приоритета за већину држава региона. Производња, па самим тим и достава

електричне енергије је неадекватна, непоуздана и скупа, и свега 32% становника Подсахарске Африке има приступ електричној енергији (IMF, 2014). Укупна количина електричне енергије коју генерише 48 држава подсахарског региона, а у којима живи нешто мало више од једне милијарде људи, једнака је електричној енергији коју произведе Шпанија, држава са 47 милиона становника (IMF, 2014). Слично је и са прикључком на водовод, који поседује свега 15% домаћинстава Подсахарске Африке, док у државама попут Руанде, Либерије, Нигерије и Централноафричке Републике тај број је троструко мањи (Good Governance Africa, 2013).

Укупна дужина друмског саобраћаја, који и даље представља доминантан облик транспорта у Африци, износи 2,3 милиона километара, док је свега 20% поплочано. Слично је и са железничком мрежом, која је генерално стара и технички превазиђена. На подручју површине 29,6 милиона квадратних километара, развијено је свега 89 000 километара железнице, што значи да је густина од 2,5 километра на 1 000 квадратних километара. Поређења ради, у Европи је густина железничке мреже 40 километара на 1 000 квадратних километара (IMF, 2014). Слично је и са авионским саобраћајем. Он се углавном одвија из свега три главна центра, Јоханесбург, Најроби и Адис Абеба. Укупан удео Африке у светском авионском саобраћају износи 5,2% (IMF, 2014).

Између држава Глобалног севера и Глобалног југа, традиционално је присутан значајан дигитални јаз, и његово постојање је вероватно најизраженије управо у подсахарском региону. Он се, између осталог, огледа у броју телефонских линија, броју интернет корисника или броју корисника мобилних телефона. „Иако је глобални тренд изразито повољан, и између 2000. и 2009. године, број интернет корисника у свету се повећао за 400% и док велика већина становника Северне Америке, Европе и Аустралије има приступ интернету, 2010. године 72% светског становништва је и даље *off line*. У Африци се, у истом временском периоду, број интернет корисника повећао за 1800%, међутим, Африканци и даље чине свега 4,8% глобалних корисника интернета“ (Haslam, Beaudet, Schefer, 2012: 482). Истовремено, у 24 афричке државе, мање од 1% домаћинстава има приступ интернету (Good Governance Africa, 2013).

Инфраструктурни дефицит неповољно утиче на економске перформансе региона. Он, између осталог, утиче на значајно повећање трошкова производње и самим тим смањује конкурентност извоза из Подсахарске Африке. Упркос објективно ниској цени рада у Подсахарској Африци, и даље је изузетно низак ниво партиципације фирми из Подсахарске Африке у извозном сектору. Компаративно високи индиректни трошкови, драстично умањују њихову конкурентност (Foster et al, 2009).

Још један од дефицита на који би државе региона требало да одговоре у наредном периоду, јесте „дефицит стабилности“. Он, не само да онемогућава прогрес, већ најчешће условљава стагнацију, па чак и регресију. Упркос дивергентним политичким искуствима афричких држава, али и чињеници да један број држава региона чине стабилне демократије, у којима се консолидација одвија упоредо са економским растом, опште прилике на континенту су и даље изразито неповољне.

Државни удари и оружани сукоби представљају свакако драстичније манифестације „дефицита стабилности“. Међутим, последице локализованих сукоба као и социјалних немира, могу бити подједнако неповољне.

Након завршетка Хладног рата, конфликти у Подсахарској Африци су постали интензивнији и фреквентнији. Током Хладног рата, војни режими су били доминантан облик владавине у афричким државама и њиховом успостављању је умногоме допринела и милитаризација континента, коју су убрзале велике силе, обезбеђујући подршку репресивним режимима. Међутим, природа сукоба у подсахарским државама се након окончања хладноратовског ривалитета, битно променила. Многи дуготрајни сукоби су завршени. Међутим, унутрашњи сукоби су постали интензивнији и фреквентнији (Cheru, 2008). “Заправо, 80% конфликта који су се одиграли на афричком континенту у периоду од 1960-их до краја 1990-их година, одиграли су се након завршетка Хладног рата” (Adedeji, 1999: 3, према Акокраги, 2007: 25). Инцидента сукоба у Африци је знатно виша него у другим деловима света. Године 2006, у Африци је живело 13% светског становништва, али се истовремено водило 40% оружаних сукоба, у које је једанаест држава било посредно или непосредно укључено (Ploughshares, 2007, према Handley et al, 2009). Конфликти су регион Подсахарске Африке учинили глобалним епицентром избегличке кризе.

Број интерно расељених лица у двадесет афричких држава је у 2013. години, износио 12,5 милиона, што је више од половине укупног броја интерно расељених лица у свету (IDMC, 2014). У сукобима који су се током протекле две деценије одиграли на афричком континенту, више људи је изгубило живот него у другим деловима света.

Оружани сукоби су праћени деструкцијом физичког и људског капитала, и њихов утицај на свеукупне макроекономске перформансе друштва је изузетно неповољан. Они остављају дугорочне последице на приходе грађана, стопе сиромаштва, здравствено стање становништва, као и образовну структуру. Све ово представља економски трошак рата, док се трошкови сукоба готово дуплирају након његовог завршетка. Политички легат је често подједнако лош као и економски (Collier, 2007). Такође, сукоби доприносе повећавању стопе зависности у друштвима, са повећањем удела жена, деце, старих и особа са инвалидитетом.

Истовремено, завршетак формалног оружаног сукоба не подразумева и окончање конфликта међу учесницима. Само половина држава погођених грађанским ратом, успе да издржи једну деценију без избијања новог сукоба (Collier, 2007).

Економска цена оружаних сукоба, у контексту развојних потенцијала континента, је посебно забрињавајућа. Према проценама Пола Колијера, грађански рат условљава смањење годишњег раста за 2,3% (Collier, 2007). Оксфам је, на пример проценио да је око 300 милијарди америчких долара било изгубљено у сукобима који су се од 1990-их година водили у 23 афричке државе. Међутим, реални трошкови су сигурно неупоредиво виши, пошто Оксфамова процена није обухватала: трошкове међународних мировних мисија, утицај који сукоб има на економије суседних држава, као и пролонгирани економски утицај од тренутка када се сукоб формално оконча.

“У поређењу са мирнодопским државама, афричке државе у сукобу имају просечно:

1. Већу стопу смртности одојчади и деце до пет година живота за 50%;
2. Број неухрањених лица је за 15% већи;
3. Очекивана дужина живота је краћа за 5 година;
4. Вишу стопу неписмености одраслих за 20%;

5. Број лекара по глави становника је два пута мањи;
6. Мање 12,4% хране по глави становника” (IANSA, Oxfam, Safeworld, 2007: 6).

Државни удари, као уосталом и оружани сукоби, најчешће представљају само манифестацију дубоко укоревених етничких подела и тензија, на које постојеће политичке институције и процеси нису адекватно одговорили (Eloho Otobo, 2015). Последице државних удара, иако не драматичне колико и последице оружаних сукоба, редукују капацитете држава, утичу на деградацију политичких институција и доприносе генерално фрагилности државе. „У периоду од 1960. до 2010. године, у Африци су спроведена 92 успешна државна удара, било је 128 покушаја државних удара, док је 37 било планирано али не и реализовано“ (Eloho Otobo, 2015: 123). Од 2000. године, када су афричке државе под окриљем Организације за афричко јединство – сада Афричке уније – усвојиле *Lome Declaration on Framework to Unconstitutional Change of Government*, догодило се једанаест државних удара у осам афричких држава¹⁷ (Eloho Otobo, 2015).

“Афричка држава“ има пресудан утицај на стање у којем се налази Подсахарска Африка на почетку XXI века (Englbert, 2000; Kennedy, 2012; Ћирјаковић, 2013). Регион Подсахарске државе, данас чине слабе и углавном неуспешне државе са крајње јединственом политичком, економском и хуманом географијом (Ћирјаковић, 2013). Оне углавном имају слабе и неефикасне институције, као и ограничене капацитете (Englbert, 2000). Брукинг институција је 2008. године објавила индекс слабости државе у земљама у развоју, којим је била обухваћена 141 држава. Државе су класификоване на основу двадесет параметара који су били груписани у четири категорије: економску, политичку, безбедносну у питања социјалног благостања. У групи 28 најлошије ранжираних држава, чак 22 су подсахарске (Brookings, 2008). Један број афричких држава су постале „правне љуштуре“, које делују у спречи са међународном заједницом, док својим грађанима обезбеђују јако мало (Ћирјаковић, 2012).

---

¹⁷ Мадагаскар (2002. и 2009. године); Централноафричка република (2003. године); Гвинеја Бисао (2003. и 2012. године), Сао Томе и Принципе (2003. године); Мали (2012. године), Мауританија (2005. и 2008. године); Гвинеја (2008. године) и Нигер (2010. године).

Слабост афричке државе, између осталог, спречава редефинисање односа са државама Глобалног севера, чији интервенционизам, без обзира на форму, прати низ негативних ефеката, од директне експлоатације, па до различитих покушаје социјалног, економског и политичког инжењеринга, али и одржавања слике о континенту чији грађани нису способни да се сами о себи старају. Такође, он умногоме отежава интензивирање интегративних процеса на континенту, који би омогућили да се „континент окрене себи“ и искористи постојеће потенцијале.

Преиспитујући концепт „клопке сиромаштва“, у контексту развојних изазова подсахарских држава, и посебно наглашавајући да он у извесном смислу амнестира одговорности развијене државе када је реч о проблему сиромаштва и неразвијености подсахарског региона, Кенеди је понудио алтернативу концепту „клопке сиромаштва“, инсистирајући на следећим чињеницама:

1. Утицај „балканизације“ Подсахарске Африке на њен економски развој је неспоран, и он се показао изузетно неповољним и ограничавајућим. Кенеди сматра да је она суштински детерминисала слабије економске перформансе континента;
2. У већини афричких држава, постколонијалне елите, под снажним утицајем западних сила, су омогућиле успостављање облика економских система који обезбеђује опстанак структуралне зависности континента;
3. „Балканизација“ афричких држава, као и перверзност економских система представљају фундаменталне факторе у разумевању стања Подсахарске Африке (Kennedy, 2012).

Кенеди, заправо не негира постојање „клопке сиромаштва“, већ настоји да укаже да она није „природна“ и не представља нужност постколонијалних држава. Она, напротив, настаје као резултат деловања конкретних фактора, унутар одређеног нормативног поретка (Kennedy, 2012).

Карактер политичких система у Африци, умногоме омогућава одржавање *status-a quo*. Ово је, између осталог, последица чињенице да друштвене силе креирају односе моћи, који се означавају као „неопатримонијална“ или „хибридна“ стања, која деле неке заједничке одлике:

1. Недовољна раздвојеност приватне и јавне сфере;
2. Приватно присвајање јавних ресурса;
3. Редовно прибегавање клијентизму и непотизму;
4. Прицип „победник узима све“;
5. Концентрација моћи у рукама појединца који је изнад закона;
6. Одсуство политичких партија чији би програми и политике артикулисали и били концентрисани на кључна питања (Handley et. al, 2009).

У контексту одвијања потенцијала региона, кључни изазов огледа се у успеху који ће афричке државе имати у „демилитаризацији политике“, као кључном предуслову инклузивног економског раста, а у актуелним условима којим доминира својеврсна комбинација меркантилизма и милитаризма, он није реалан (Mbembe, 2013).

V ДЕО: ЕФЕКТИ И ОГРАНИЧЕЊА МЕЂУНАРОДНЕ ПОМОЋИ ЗА РАЗВОЈ

1. Развојна помоћ, економски раст и неуспех да се „сиромаштво пошаље у историју“

Регион Подсахарске Африке представља регион у којем је степен зависности од развојне помоћи, односно интензитет редистрибуиране помоћи, као и концентрација активности међународних развојних агенција, континуирано висок и без преседана у досадашњој историји (Moss, 2015; Qian, 2014). Такође, реч је о региону који се суочава са најозбиљнијим развојним изазовима и проблемима, и компаративно неповољнијим социјалним и економским приликама чак и у односу на друге регионе у развоју. Сходно томе, евалуација ефикасности, односно ефективности међународних донатора у реализацији прокламованих циљева представља вишеструко релевантно питање. С једне стране, одговор на њега олакшава процену учинака и функционалности система међународне развојне помоћи уопште и различитих концепција међународног развоја, пошто разоткрива начин и исходе његовог функционисања у региону који је током претходног периода био епицентар активности међународне донаторске заједнице. С друге стране, оно омогућава утврђивање удела и одговорности развојне помоћи, односно међународних донатора у разрешавању/перпетуирању хроничних развојних проблема и изазова региона.

Иако је развојна помоћ иницијално замишљена као привремено, односно прелазно решење, које је требало да омогући и олакша период „транзиције“ земаља у развоју, као што је то било у случају послератне обнове Европе, и након шест деценија од успостављања система, она представља значајан део буџета већине афричких држава, као и појединачно највећи извор страног капитала за државе региона (Moss, 2015), и овај изоловани податак указује на потенцијалне импликације донаторске политике на развој афричких друштава. Убрзо након успостављања, помоћ је постала једно од најефикаснијих, али и најсофистициранијих инструмената којим су развијене државе Глобалног севера настојале да обезбеде одржавање утицаја у региону, и даље остваривање националних интереса, што је умногоме

допринело неефикасности система у остваривању формално прокламованих циљева. Сходно томе, ефекти реализација међународне развојне помоћи, као и њене (не)посредне импликације, у интеракцији са сложеним афричким реалностима, оштрином и дубином развојних проблема, бивају пренаглашени, а последице комплексније, вишедимензионалније и дугорочније него што је то у другим регионима у развоју.

Након интензивне, вишедеценијске сарадње афричких држава са међународним донаторима, систем међународне помоћи није само демонстрирао неефикасност, неефективност и неодрживост, већ је резултирао исходима који су често били незадовољавајући, чак и контрапродуктивни (Uvin, 1998; Easterly, 2006; Moyo, 2009; Moss, 2015). Један од највећих парадокса система је тај да су негативни ефекти развојне помоћи у афричким државама, предоминантно концентрисани и најдрастичније изражени управо у оним сегментима друштва ка којима су донаторске политике биле посебно усредсређене, односно облицима понашања које су настојале да „индукују“. Питања власништва над националним развојним стратегијама, фискална одрживост, одговорност политичких елита, институционалног развоја, и коначно дугорочног и одрживог економског раста, само су нека од њих (Moss, Pettersson, van de Walle, 2006; Moyo, 2009). Она, између осталог отежава, ако не и у потпуности онемогућава, успостављање владавине права, ефикасних, кредибилних и транспарентних политичких и економских институција, као и кредибилног друштвеног уговора између државе и грађана (Knack, Brautigam, 2004; Moyo, 2009). Такође, развојна помоћ значајно утиче на динамику као и исход конфликта у оним афричким државама у којима постоји значајан конфликтни потенцијал (Garfinkel, 1990; Uvin, 1998; Moyo, 2009).

Међутим, оно што је претходило, сада већ богатој емпиријској али и теоријској грађи о негативним импликацијама развојне помоћи на афричка друштва, били су систематски, мада недовољно кохерентни напори да се утврди постојање корелације, као и природа односа, између међународне развојне помоћи и економског раста.

Емпиријска литература о дугорочним ефектима развојне помоћи, представља једно од најконтроверзнијих питања у оквиру развојне економије (Qian, 2014).

Индикативно је то да иако су основе сложене архитектуре међународне помоћи за развој успостављене пре више од шест деценија, донаторска заједница, али ни економски стручњаци, посебно из области развојне економије, нису успели да обезбеде емпиријску потврду постојања линеарне везе између развојне помоћи која је обезбеђена сиромашним државама, и економског раста, али ни да постигну релативни консензус о овом питању. Анализом секундарних извора, које у свом средишту имају ову корелацију, могуће је идентификовати три групе схватања о природи утицаја развојне помоћи на економски раст и развој у сиромашним државама (Radlet, 2006; Qian, 2014).

Прва група студија заступа становиште да између развојне помоћи и економског раста, постоји позитивна корелација, и да развојна помоћ у просеку позитивно утиче на економски раст у сиромашним државама (иако не у свим) (Radlet, 2006). Најчешће се наводе три најзначајнија механизма путем којих помоћ, посредно или непосредно, може стимулисати економски раст у сиромашним државама.

1. Класично схватање је оно према којем развојна помоћ нужно повећава штедњу а самим тим и инвестиције и на тај начин омогућава превазилажење финансијских ограничења које намеће „клопка сиромаштва“ у којима се сиромашне државе налазе;
2. Развојна помоћ посредно доприноси економском расту земље, тако што доприноси унапређењу образовања као и система здравствене заштите, чиме се нужно повећава и продуктивност радника и
3. Омогућава трансфер технологије из богатих ка сиромашним државама (Radlet, 2006).

Ово становиште су заступали сами донатори и оно је умногоме послужило за, с једне стране легитимизацију сврхе постојања али и опстанка система развојне помоћи и, с друге стране, захтеве да се њена висина континуирано повећава, како би се сиромашним земљама омогућило ослобађање „клопке сиромаштва“, које ће без финансијских средстава и „експертске помоћи“ споља, бити отежано.

Друга група студија представља, својеврсну критику развојне помоћи и њених ефеката, и она се заснива на оспоравању тврдњи о постојању позитивне корелације

између међународне развојне помоћи и економског раста. Једна од првих озбиљнијих, кохерентних критика међународног система развојне помоћи била је студија коју је приредио Питер Бауер (*Peter Bauer*). Међутим, иако је била систематски изложена и умногоме садржала аргументе које ће се налазити и у студијама које ће се касније појављивати, она није била праћена емпиријским налазима. Међутим, већ 1970. године, Грифин и Енос (*Griffin, Enos, 1970*), су објавили студију којом је било обухваћено 27 држава, и у којој су утврдили постојање негативне корелације између економског раста и развојне помоћи. Убрзо је уследио читав низ емпиријских студија које су настојале да потврде одсуство корелације између економског раста и развојне помоћи, фокусирајући се на различите групе држава, корисница међународне помоћи, али и различите временске периоде у којима су оне остваривале право на развојну помоћ. Оне су истовремено указивале на читав низ негативних импликација развојне помоћи на фундаменталне институције сиромашних држава.

Трећа група студија је постала доминантна током последње две деценије, и студије које припадају овој групи, инсистирају на томе да је позитивна корелација између развојне помоћи и економског раста, *условна*, односно реална и одржива само под одређеним околностима. Ефективност развојне помоћи је детерминисана постојањем читавог низа предуслова који морају бити присутни, углавном на страни држава у које се помоћ упућује. Ова група није хомогна, па сходно томе, постоје извесне разлике између аутора када је реч о приоритизацији критеријума које сматрају кључним за остваривање пожељних и очекиваних исхода развојне помоћи у сиромашним државама. Прва значајнија студија из овог корпуса, је била студија коју је приредила група аутора, Ишам, Кауфман и Причет (*Isham, Kaufman, Pritchett, 1995*), анализирајући пројекте које је реализовала Светска банка. Они су утврдили да су пројекти које је реализовала Светска банка били успешнији у државама са развијенијим грађанским слободама. Међутим, најзначајнија је, ипак била студија коју су 2000. године објавили Бернсајд и Долар (*Burnside, Dollar, 2000*). Њиховом анализом је било обухваћено 56 држава, које су у периоду од 1970. до 1993. године, остваривале право на међународну развојну помоћ. Аутори су закључили да мултилатерална помоћ може бити ефикасна, једино уколико се одобрава и

обезбеђује државама са добрим економским политикама, односно државама у којима постоји буџетски суфицит, ниска стопа инфлације и слободна трговина.

У међувремену је уверење о „условној ефикасности развојне помоћи“, постало интегрални део конвенционалне мудрости која се налази у позадини развојних програма и иницијатива западних донатора у Подсахарској Африци. Оно је, између осталог, обезбедило легитимитет експлицитном условљавању у сарадњи са афричким државама, које је интензивирано од краја 1980-их година. Међутим, супротстављање идентификованих детерминанти сложених афричких реалности, разоткрива привид „условности“ ефикасности развојне помоћи, односно, неуспех чини сасвим извесним чак и према овом оптимистичном гледишту, посебно уколико се посматра у ширем контексту активности међународних донатора, који настоје „одозго“ да наметну готова решења држава региона.

Упркос одсуству консензуса када је реч о природи односа између развојне помоћи и економског раста, постоји, ипак један број питања, око којих је постигнута релативна сагласност, а то су:

- Развојна помоћ је у једном броју држава остварила одређене позитивне резултате (Мозамбик, Боцвана, Танзанија);
- Развојна помоћ је помогла остваривање значајног напретка у области јавног здравља и
- Показала се као важан инструмент током ванредних околности и елементарних непогода (Radelet, 2006).

Међутим, ограничен утицај који је међународна развојна помоћ имала на економски раст у сиромашним државама, и то, наравно не у свим, представља само део сложене интеракције међународних донатора и држава подсахарског региона. Неопходно је сагледати све сложене димензије овог односа, посебно у контексту читавог низа комплексних и дугорочних импликација на развојне претпоставке региона, економске и политичке.

Макроекономски исходи активности међународних донатора у региону, су се показали изразито и вишеструко негативним. Ту се пре свега мисли на утицај који су имали на процес креирања економске политике, даље урушавање пореског система, односно, онемогућава проширивања пореске основице, док су посебно значајне

импликације које помоћ има на процес креирања буџета, односно управљања расходима и приходима, али и одржавања јавне потрошње и креирања јавних политика уопште.

Поред несталности, односно непоузданости токова развојне помоћи, која сама по себи представља један од извора дисторзије, она истовремено има изразито неповољан утицај на целокупан процес креирања економске политике. Механизми су бројни, док је један од најочигледнијих начина онај који се огледа у приоритизацији захтева и преференција донатора, приликом креирања јавних политика уопште, уместо да оне буду детерминисане потребама и аспирацијама самих грађана. Развојна помоћ негативно утиче и на сам буџетски процес. Највећи број студија, мање или више експлицитно, сугерише да начин редистрибуције развојне помоћи, негативно утиче на способност државе да на адекватан начин дефинише и усвоји буџет (Moss, Pettersson, van de Walle, 2008). Нек и Браутигам (Knack, Brautigam, 2004), су показали да високи нивои развојне помоћи у дужем временском периоду, представљају „меко буџетско ограничење“, односно препреку његовом превазилажењу. Доступност екстерних извора прихода утиче да доносиоци одлука, буџет перципирају као флексибилан, и на тај начин доприносе одржавању фискалне недисциплине.

Утицај високих нивоа развојне помоћи је, такође, изразито неповољан и на развој капацитета државе, како би била у могућности да прошири пореску основицу, али и прикупљање прихода генерално. Развијеност пореског система, представља важан индикатор капацитета и стабилност државе уопште, као и њених способности да обавља своје фундаменталне функције, али доста говори о природи односу између државе друштва.

Фрагментираност донатора, која је, између осталог, праћена и дифузијом одговорности, повлачи и ризик „неконтролисане јавне потрошње“, посебно у случају мањих донатора, који остварују сарадњу директно са конкретним министарствима. Такође, осим што утиче на висину јавне потрошње, она често подстиче издвајања за секторе за које су грађани богатих држава заинтересовани, и које сматрају релевантним за постизање развоје. Ово је још један од механизма, којим се

афричким државама оспорава, ако не и у потпуности негира, суштинско власништва над развојем.

Дамбиса Мојо сумира и апострофира неке од најзначајнијих економских „ограничењима“ међународне развојне помоћи, које имају посебно негативне импликације у региону Подсахарске Африке, чије политичке и економске институције су комапаративно слабије у односу на институције других регионе у развоју (Мојо, 2009). Мојо, дакле идентификује четири кључна економска „изазова“ која развојна помоћ намеће афричким државама:

1. Међународна развојна помоћ утиче на редукцију домаће штедње и инвестиција, као и пораст потрошње. Са упливом значајнијих средстава у државу, долази до опадања домаће штедње али и инвестиција. Начин редистрибуције развојне помоћи, углавном подразумева већу концентрацију средстава код малог броја грађана, уместо релативно равноправне редистрибуције, који само мањи део средстава издвајају за штедњу или инвестиције.

2. Условљава пораст стопе инфлације. Значајнија количина развојне помоћи врши двоструки притисак на цене. Она подстиче повећање домаће потрошње, и раст цена производа, како локалних тако и оних из увоза. Дестимулативно делује на извоз. Током последњих година, број студија које се баве утицајем међународне развојне помоћи на извоз сиромашних афричких држава, је у порасту. Рајан и Субраманиан (Rayan, Subramanian, 2011), обезбеђују емпиријске доказе о позитивној корелацији између међународне развојне помоћи, и појаве Холандске болести. Она, између осталог, смањује конкурентност извоза. То је посебно било изражено у Гани и Уганди, али је подједнако неповољан утицај идентификован и у другим афричким државама (Moss, Pettersson, van de Walle, 2006).

3. Проблем апсорпције виских нивоа развојне помоћи. Сиромашне афричке државе, имају ограничене институтционалне и финансијске капацитете, и сходно томе, нису у могућности да у кратком временском периоду, апсорбују и редистрибуирају значајне количине развојне помоћи на адекватан начин. Међутим, упркос томе што државе не искористе средства која су им донатори обезбедили, оне су касније у обавези да та средства врате, са урачунатом каматом (Мојо, 2009).

Економске последице и ограничења које проузрокује или којима доприноси развојна помоћ, не би требало посматрати и интерпретирати изоловано, већ у целокупној комплексности и слојевитости (локалних) контекста у којем се манифестују.

Упоредо са негативним импликацијама које помоћ остварује на успостављање адекватног, функционалног и одрживог економског система, она негативно утиче и на успостављање, односно развој једног број фундаменталних друштвених институција, које заправо и представљају претпоставку раста и развоја. Помоћ, односно зависност од развојне помоћи, има изразито негативни утицај на квалитет владавине као и институционални развој у сиромашним афричким државама. Током последње две деценије, међународни донатори су идентификовали „унапређење владавине“, као један од кључних циљева развојне помоћи, под тим концептом подразумевајући:

- Успостављање ефикасније бирократије;
- Успостављање владавине права;
- Смањење нивоа корупције и
- Управљање приходима и расходима на одржив начин (Knack, Brautigam, 2004).

Банков је са групом аутора (Djankov et al, 2008), управо анализирао утицај званичне развојне помоћи, коју обезбеђују чланице Комитета за развојну помоћ на квалитет институција. Они су прикупили податке у вези са званичном развојом помоћи за 108 држава, за временски период од 1960. године до 1999. године, и супротставили их подацима добијеним из *Polity IV on Institution Quality Data*. Утврдили су постојање изразито негативног утицаја развојне помоћи на демократију у чак трећини највећих корисника званичне развојне помоћи.

Мос, Петерсон и Ван де Вале, анализирајући утицај развојне помоћи на изградњу и развој институција у Африци, о томе говоре као о својеврсном парадоксу који се развија током интервенција међународних донатора са циљем „унапређења функционисања институција“ у афричким државама. Институције у Подсахарској Африци су најчешће квалификоване као крајње неефикасне, и оне, по мишљењу међународних донатора, представљају једну од кључних препреки остваривању дугорочног и одрживог економског развоја, превасходно услед неопатримонијалних

тенденција (клијентелизма, ауторитарни режими и предаторско понашање политичке елите). Значајан део развојне помоћи, посебно од краја 1980-их и почетка 1990-их година, донаторска заједница је усмеравала на „подизање капацитета“ локалних институција. Светска банка је у периоду од 1987. године, до 1997. године финансирао 70 програма који су имали за циљ да допринесу „реформи државне администрације“, док је у евалуацији која је спроведена почетком 2000-их година утврђено да чак четвртина свих кредита које је Банка одобрила региону, било експлицитно намењено подизању капацитета (Moss, Pettersson, van de Walle, 2006). Наравно, у једном броју случајева, одсуство напретка се може интерпретирати и у контексту континуиране политичке нестабилности и високе инциденце конфликта којима су неке подсахарске државе изложене. Донатори, најчешће, настоје да одговорност за незадовољавајуће резултате пренесу на „неефикасну афричку бирографију“. Међутим, питање које се логично намеће јесте због чега помоћ која је до сада намењена редистрибуирана са циљем да „подигне капацитете“ локалних институција, није имала значајнији утицај на унапређење њиховог функционисања (Moss, Pettersson, van de Walle, 2006). Дугорочни ефекти развојне помоћи на институционални развој афричких држава, представљају, између осталог демонстрацију, али и још једну верификацију немоћи донатора да унапреде квалитет владавине у афричким државама, упркос упорном инсистирању на приступу „одозго“, као и чињеници да концепт „добре владавине“, представља један од доминантних концепата у дискурсу о развоју још од почетак 1990-их година.

Развојна помоћ би требало да обезбеди успостављање и развој стабилне, поуздане, ефикасне и одговорне државне администрације. Међународни донатори, најчешће инсистирају на позитивној, праволинијској корелацији између међународне развојне помоћи и унапређења квалитета државне администрације. Међутим, ефекат који су високи нивои развојне помоћи, реализовани у дужем временском периоду, имали на квалитет администрације у афричким државама, је био потпуно супротан. Сви конвенционални индикатори, недвосмислено указују на постојање негативне корелације између развојне помоћи и квалитета владавине (Knack, Brautigam, 2004). Бројне емпиријске студије су то потврдиле, партикуларно анализирајући само појединачне, конститутивне елементе „добре владавине“, али и

агрегатно. Свакако је једна од најзначајнијих студија она коју је реализовао Нек, фокусирајући се на квалитет владавине и висину развојне помоћи у афричким државама, у периоду од 1982. године до 1995. године, у којој је потврдио да је у питању негативан однос (Knack, 2004). Могуће је идентификовати читав низ посебних механизма, директних и индиректних, уз чију помоћ, међународна развојна помоћ у афричким државама доприноси „институционалној деструкцији“. Међународна развојна помоћ је високо фрагментирана и сходно томе, својствени су јој високи трансакциони трошкови. Фрагментација развојне помоћи је праћена мултипликовањем развојних агенди, које могу али најчешће нису комплементарне и у потпуности хармонизоване, али и бирократизацијом. Такође, природа, односно динамика према којој се међународна развојна помоћ реализује, значајно утиче и на процес креирања буџета (Knack, Brautigam, 2004). Још један од начина на који редистрибуција развојне помоћи штети афричким државама, огледа се и у томе, што она додатно слаби административне капацитете државне администрације у њима. Пошто се налазе под константним притиском да произведу моменталне, видљиве и једноставно квантитативно валоризоване резултате, обезбеђују додатна средства оним државним службеницима који су запослени у државној администрацији, што је најчешће праћено занемаривањем редовних активности које су у надлежности одређених служби. Такође, запослени у државној администрацији, који су ангажовани на реализацији међународних пројеката, управо како би обезбедили додатне приходе, у дужем временском периоду, имају сада и непосредни интерес да се реализација пројеката пролонгира, а самим тим и реализовање дефинисаних циљева (Knack, Rahman, 2007).

Међународна развојна помоћ, реализована у дужем временском периоду, негативно утиче и на читав низ начела које су сами донатори идентификовали као изузетно релеватна за успостављање „добре владавине“, и ту се посебно издвајају питање одговорности, власништва и партиципације који су уткани у темеље сваког демократског друштва.

Начин редистрибуције и принципи под којима се помоћ обезбеђује афричким државама, у значајној мери умањује одговорност политичких елита према својим грађанима, и усмерава је ка међународним донаторима. То, између осталог, битно

снижава унутрашњи притисак за реализацију неопходних системских реформи које би власт требало да реализује. На тај начин, она постепено али систематски слаби неке од фундаменталних стубова демократије, које декларативно настоји да индукује у сиромашним државама. Уместо успостављања и развијања односа одговорности између државе и друштва, она се успоставља између извршне власти и донатора (Knack, Brautigam, 2004).

Развојна помоћ би, путем смањења нивоа корупције, према уверењу донатора, требало да допринесе унапређењу ефикасности и ефективности државне администрације, и то тако што ће утицати на повећања зарада запослених у државној администрацији, али и омогућавањем реализацију различитих програма професионалног усавршавања и обуке, углавном кроз техничку сарадњу. Додатна средства би једноставно олакшала превазилажење финансијских ограничења са којима с држава суочава. Такође, ниво корупције, као и осцилације којима је он често изложен, директно се одражавају на економски раст, односно раст БНП-а. Међутим, емпиријске студије указују на позитивну корелацију између нивоа корупције и висине развојне помоћи (Моуо, 2009). Студија коју је приредио Свенсон (Svensson, 2000), а којом је било обухваћено 66 држава у периоду од 1980. до 1994. године, неспорно потврђује постојање овог односа.

Такође, високи нивои развојне помоћи, дестимулишу политичку партиципацију грађана. Уколико су грађани уверени да се све кључне одлуке доносе у иностраним центрима моћи, не само да неће показати спремност да активно партиципирају у политичком животу заједнице, већ ће настојати да и сами користе могућности клијентелизма и политике протежирања, ради остваривања личне користи, али и не утицаја на коначне исходе политика. Развојна помоћ отежава успостављање „развојних држава“ (*developmental states*), пошто високи нивои помоћи, суштински мењају однос између политичке елите и грађана. Владајућа елита свој легитимите постепено почиње да црпи из спремности да се повинује захтевима донатора. Сходно томе, није реално очекивати успостављање и развијање кредибилног друштвеног уговора између државе и грађана.

Развојна помоћ, односно начин њене редистрибуције, се показала као фактор који је имао значајан утицај на „развој“ цивилног друштва у Подсахарској Африци.

Пролиферација организација цивилног друштва у Подсахарској Африци, посебно од почетка 1990-их година, умногоме је била условљена редефинисањем донаторске политике, као и новим преференцијама међународних донатора, које су сада настојале да стимулишу „партиципацију“ локалног становништва, првенствено активирањем организација цивилног друштва и редистрибуирањем значајаног дела помоћи преко њих.

Међутим, управо је „развој цивилног друштва“ у Подсахарској Африци, учинио очигледним да оно не мора нужно водити ка демократизацији, већ напротив, може да допринесе ојачавању ауторитарне праксе (Ћирјаковић, 2013). Организације цивилног друштва, чији је број од почетка 1990-их драстично повећан, врло често представљају развијене и врло ефикасне стратегије преживљавања или богаћења. Оне најчешће не одговарају на потребе грађана, нити заступају њихове интересе, не нуде алтернативе, нити се супротстављају лошој власти, напротив, често представљају њену „продужену руку“ или „савезника“, што, између осталог, значајно олашава присвајање међународне развојне помоћи (Ћирјаковић, 2013). У Нигеру, нпр, највећим невладиним организацијама руководе државни службеници, или бивши чланови министарских кабинета. Било је и случајева да високи државни званичници напусте високе позиције власти, како би се ангажовали у цивилном сектору и на тај начин обезбедили приступ међународним фондовима (van de Walle, 2001).

Током последњих година, значајно је порастао број емпиријских студија које настоје да утврде постојање, али и природу корелације између развојне помоћи, као егзогеног повећања средстава која су држави на располагању, и инциденце конфликта, њихове динамике, али и коначног исхода.

У теорији је могуће пронаћи опречна становишта о природи утицаја коју развојна помоћ има у конфликтним и постконфликтним друштвима.

Један број теоретичара (Collier, Hoeffler, 2002), истиче да развојна помоћ, доприноси смањењу конфликта у друштву, тако што олакшава превазилажење буџетских ограничења са којима се владајуће структуре суочавају, и сходно томе, стварајући предуслов да се повећају издвајања за наоружавање војске како би се она суочила са побуњеничким групама. С друге стране, подједнако је уверљиво и

становиште према којем повећање прилива средстава повећава инциденцу сукоба, пошто се остваривањем контроле над вршењем власти обезбеђује приступ додатним ресурсима (Garfinkel, 1990).

Међутим, иако се чини да је реч о непомирљивим становиштима, истовремено подједнако извесним, и да у теорији не може бити реч о консензусу о природи односа између развојне помоћи и конфликта у друштву, смештањем постојећих теоријских решења у афричке реалности, обезбеђује уверљив и поуздан одговор на дилему. Карактер политичког система, квалитет и перформансе кључних политичких и социјалних институција у друштву, као и конфликтни потенцијал којим су ова друштва оптерећена, чини извеснијим да ће развојна помоћ, свеукупне прилике учинити комплекснијим, уместо да обезбеди предуслове за њихови превазилажење. Међутим, важно је, ипак узети у обзир да нису сви облици развојне помоћи подједнако контрапродуктивни. Контрола над развојном помоћи у сиромашним државама, може свакако бити један од повода социјалних немира. Међутим, карактер савремених конфликта, као и одлика афричких држава, односно кључних институција друштва, негативан ефекат развојне помоћи чини извеснијим.

Регион Подсахарске Африке представља регион у којем је, према Стокхолмском институту за истраживање мира (*Stockholm International Peace Research Institute*), инциденца конфликта највиша у свету, док се као кључне одлике савремених конфликта наводе:

1. У основи сукоба се налази конкуренција за успостављање контроле над одређеним ресурсима;
2. Претежно се јављају у сиромашним економијама и
3. Углавном су унутрашње природе (Моуо, 2009).

Остваривање контроле над додатним ресурсима, свакако утиче не само на избијање сукоба, већ и на његову динамику, као и коначни исход. Један од примера који заправо демонстрира да се током сукоба контрола над средствима која обезбеђују међународни донатори, перципира као „плен“ око којег се стране у сукобу надмеђу, или кроисте приликом преговора, јесте пример Сијера Леонеа. Лидер побуњеничког Уједињеног револуционарног фронта (*Revolutionary United Front*), је током мировних преговора одбио позицију подпредседника државе, док она,

коначно није подразумевала и место председавајућег одбором који контролише концесије од рудника дијаманата, али и управљање редистрибуцијом међународне развојне помоћи (Моуо, 2009).

Поред тога што повећава инциденцу директних сукоба и доприноси политичкој нестабилности у афричким државама, развојна помоћ представља један од значајних механизма који води ка развијању структуралног насиља, односно социјалној искључености (Uvin, 1998). Увин (1998) је, на примеру Руанде, анализирао постојање корелације између међународне развојне помоћи и структуралног насиља, односно социјалне искључености, идентификујући читав низ индиректних и директних механизма којима се оно одвија. Својим процедурама и праксама, она доприноси порасту економске неједнакости у друштву и постојеће поделе чини драстичнијом и непремостивијом, издвајајући привилеговану мањину, и „девалвирајући“ живот већине становника и на тај начин генеришући социјалну искљученост. Ризик је посебно висок у етнички хетерогеним афричким државама, попут Руанде, пошто доприноси продубљивању постојећих подела у друштву. Када етнички, односно регионални критеријум има значајну улогу у начину редистрибуције директних бенефиција развојних пројеката, систем међународне развојне помоћи не успева да остане неутралан, већ у извесном смислу постаје интегративни део државног система (Uvin, 1998).

2. Практика обезбеђивања помоћи: међународни систем помоћи као „картел добрих намера“

Евалуација ефеката међународне развојне помоћи у подсахарском региону, краткорочних али и оних дугорочних, претпоставља разматрање не само импликација које развојна помоћ има на остваривање „економског раста и смањење сиромаштва“, већ и утврђивање исхода интензивне интеракције коју афричке државе и њихове институције имају са представницима донаторском заједницом. Приликом процене ефективности, односно ефикасности система развојне помоћи,

неопходно је размотрити на који начин функционисање система, односно његова структура, унутрашња динамика, пракса и процедуре које прате редистрибуцију помоћи, утичу на афричке државе, односно реализацију развојних циљева коју донатори настоје да остваре у њима. Дугорочне импликације донаторске праксе, превазилазе једноставне прорачуне потенцијалних „монетарних губитака“ који настају услед претеране бирократизације система која га чини недовољно ефикасним, посебно када су у питању државе Подсахарске Африке у којима је интензитет међународне развојне помоћи неупоредиво већи у односу на друге регионе у развоју (Moss, 2006).

Бирократизација и усложњавање архитектуре међународне помоћи за развој, отпочело је непосредно након успостављања система, које је било праћено рапидном пролиферацијом донаторских организација, билатералних али и мултилатералних. Координација активности је постала изразито захтевна, готово немогућа, суштински ограничена настојањима донатора да успоставе сарадњу са што већим бројем држава, односно, да се ангажује у што већем броју сектора. Током, на пример, реализације Маршаловог плана, Сједињене Америчке Државе су биле главни и једини донатор са којим су европске земље сарађивале, док сиромашне државе данас остварују сарадњу са десетинама званичних развојних агенција (Birdsall, 2004). Та сарадња претпоставља испуњавање сложених административних задатака, и за сиромашне државе је она захтевна и исцрпљујућа, најчешће праћена изразито негативним последицама. Велики донатори су активни у преко 100 држава и неки од њих чак имају више од једне званичне агенције која обезбеђује развојну помоћ, односно надлежна је за један од сегмената сарадње у области међународног развоја. Такође, у свакој од држава са којом успостављају сарадњу, донатори нису ограничени на један број сектора, напротив, њихов ангажман подразумева активност у већем броју сектора, на реализацији значајног броја пројеката (Birdsall, 2004).

Највећи број богатих држава је у релативно кратком временском периоду од успостављања система међународне развојне помоћи, већ током 1950-их и 1960-их година, успоставио билатералне организације, односно агенције надлежне за реализацију и координацију програма стране помоћи. Руковођене националним политичким, безбедносним или комерцијалним интересима, оне су настојале да

успоставе билатералне односе са што већим бројем земаља у развоју, углавном афричким и азијским постколонијалним државама. Питање координације, односно хармонизације активности донатора је релативно касно иницирано, када је постало немогуће игнорисати читав низ негативних импликација које је активност превеликог броја организација у земљама у развоју, имала.

Сложену архитектуру међународне помоћи за развој одликује висок степен централизације и недовољна транспарентност у раду, док активности које реализују у сиромашним државама најчешће нису подвргнуте независним и ригорозним евалуацијама (Easterly, 2006). Сходно томе, донатори су првенствено одговорни грађанима својих државама, пред којима настоје да учврсте свој легитимет, док је одговорност грађанима сиромашних држава, корисницима развојне помоћи и услуга које она обезбеђује, најчешће само формална али не и суштинска. Међународни донатори реализују своје развојне пројекте и програме не очекујући повратну информацију од оних којима су они намењени, док се питање „власништва“ грађана сиромашних држава над националним развојним стратегијама и плановима, најчешће своди на „партиципацију“, без значајнијег утицаја (Birdsall, 2004, Easterly, 2006).

Пракса редистрибуције развојне помоћи је оптерећена бројним системским проблемима и ограничењима још од тренутка када је систем успостављен. Прве озбиљније критике, додуше несистематизоване и спорадичне, су почеле да се појављују већ почетком 1970-их година. Међутим, тек током последње две деценије, донаторска заједница је почела да улаже одређене напоре да идентификују кључне проблеме и формулише препоруке за њихово превазилажење. Комитет за развојну помоћ је иницирао неколико тематских састанака и конференцији, које су у свом средишту имале питање ефикасности међународне развојне помоћи. (Не)успех досадашњих реформских иницијатава (Easterly, Williamson, 2011), се нужно мора сагледавати у контексту праве природе развојне помоћи, односно чињенице да је она доминантно детерминисана интересима донатора, који ће заправо представљати реалне и непробојне границе њихове спремности да редефинишу фундаменталне принципе и процедуре које одређују функционисање система.

Систем међународне развојне помоћи као и институционална инфраструктура које је временом успостављена, претпоставља супериорност знања и вештина донатора, а која су кључна за сиромашне државе уколико желе да се ослободе „клопке сиромаштва“ и превазиђу неке од кључних развојних проблема и изазова којима су изложени. Сходно томе, конципирање развојних планова и програма је високо централизовано, а сиромашне државе суштински не поседују власништво над националним развојним стратегијама (Easterly, 2006). Питање „власништва“ над развојем је актуелизовано унутар донаторске заједнице тек почетком 1990-их година. Међутим, даља операционализација је била ограничена на обезбеђивање минималне „партиципације“, углавном представника невладиног сектора (Birdsall, 2004), што је умногоме спорно уколико се сагледа ниво развијености и права природа цивилног друштва у подсахарским државама.

Упркос чињеници да су донаторске политике билатералних донатора високо индивидуализоване и недовољно хармонизоване и координисане, богате државе су током протеклих деценија настојале да креирају слику о себи као о „уједињеном фронту добронамерних људи, који настоје да помогну сиромашним грађанима земаља у развоју“. Између билатералних донатора не постоји ни координација, ни конкуренција, већ својеврсна кохабитација (Birdsall, 2004). Успостављене привидног јединства и консензуса, када је реч о доминантном концепту међународног развоја, али и нормативног оквира унутар којег су дефинисани принципи према којима се реализују програми помоћи, је донаторима обезбедио својеврсни параван, који им олакшава избегавање преузимање индивидуалних одговорности за исходе реализованих активности, учвршћује строге хијерархијске односе између донатора и корисника помоћи, које се најчешће налазе у прилици или да у целости прихвате предложена решења, или да их одбију, без могућности да учествују у њиховом формулисању или критичком преиспитивању и редефинисању (Easterly, 2002). Према теорији колективне акције, у ситуацији када велики број донатора обезбеђује само део развојне помоћи која се упућује одређеној држави, одговорност за успех, односно неуспех које држава у одређеном временском периоду оствари у остваривању развојних циљева крајње дифузна (Knack, 2008).

Према Истерлију (2002), систем је временом развио све одлике „картела“, односно „картела добрих намера“, како га он иронично назива. Једна од кључних одлика овог „картела“, јесте висок степен бирократизације, која представља једну од важних детерминанти степена ефективност система. Његове кључне одлике су:

1. Међународне развојне агенције дефинишу исходе свога рада кроз висину новчаних средстава коју су у одређеном временском периоду редистрибуирали, уместо кроз услуге које су реализацијом развојних пројеката или програма постале доступне грађанима;
2. Развојне агенције производе читав низ краткорочних, и једноставно квантификованих резултата, док је реализација дугорочних циљева, где није могуће утврдити каузалност између активности донатора и крајњих исхода, често маргинализована;
3. Официјалну реторику развојних организација прати честа употреба општих и нејасних формулација, прибегавање спиновању и манипулацијама када је то неопходно, што заједно са повременим амнезијама, онемогућава учење из искуства;
4. Готово све развојне агенције, приликом реализације развојних пројеката, односно програма, намећу комплексне захтеве администрацији сиромашних држава, чије испуњавање претпоставља време и енергију државних службеника (Easterly, 2002).

Међународне развојне агенције нерадо подносе извештаје о свом раду, постоји изузетно низак ниво транспарентности, док су независне и ригорозне евалуације недовољно практиковане, уколико се изузме област јавног здравља (Birdsall, 2004). Одсуство ригорозних и независних евалуација је посебно проблематично, и оно има сложене и дугорочне импликације на донаторске политике. „Учење из искуства“, односно претходних неуспеха је готово у потпуности онемогућено. Такође, одсуство евалуације утиче на стварање предуслова за перпетуирање сличних концепата, односно производи „цикличност основних идеја“, независно од практичних импликација развојних програма, односно пројеката који су из њих проистекли. Такође, редовне, објективне и независне евалуације, чији резултати ће бити транспарентни и доступни, посебно сиромашним државама, представљају први и

елементарни предуслов одговорности донатора грађанима земаља у развоју (Easterly, 2006).

Једна од последица постојећег система евалуација, као и начина на који међународне развојне агенције дефинишу своје циљеве, јесте и то што доприносе креирању крајње парадоксалне ситуације. Наиме, постојећи систем евалуације се углавном базира на интерним евалуацијама, односно „самоевалуацијама“, које се одвијају у форми периодичних извештаја које приређују стручњаци ангажовани у самим развојним агенцијама. Питање које се логично намеће јесте, на који начин помирити углавном позитивне налазе (само)евалуација које спроводе међународне организације, са неповољним развојним исходима у који се манифестују у истом временском периоду у којем су држави обезбеђена значајна средства путем развојне помоћи, али и у негодовању и незадовољству локалног становништва (Riddell, 2007). Очигледно је да дефинисани евалуациони критеријуми, не одражавају „дугорочни утицај програма, односно пројеката на стандард живота“.

Одсуство евалуација, и висок степен бирократизације, за једну од својих последица имају и „тромости“ система, који нерадо напушта лоше и неефикасне праксе и процедуре, и често их понавља. Донатори нису само „осуђени“ на понављање сопствених лоших пракси које су примењивали током претходног периода, већ им је и значајно ограничена међусобна размена искуства. Вероватно један од најочигледнијих примера представља „упорност“ и инсистирање донатора на реализацији и понављању програма структуралног прилагођавања у државама Подсахарске Африке, упркос њиховим катастрофалним последицама. Током двадесетогодишњег временског периода, у Обали Слоноваче је имплементирано 26 програма структуралног прилагођавања, у Гани 30, Сенегалу 20 и Уганди 25 програма (Birdsall, 2004).

Континуирано обнављање неефикасних пракси и процедура омогућава и чињеница да функционисање система ни на који начин није уложено реалним исходима „Крајњи корисници“, односно грађани сиромашних држава, нису у могућности да изразе (не)задовољство активностима међународних донатора. Актуелни систем почива на „ланцу одговорности“ који грађане сиромашних држава потпуно обесправљује и лишава могућности утицаја на основна начела и принципе

на којима систем почива, као и могућности евалуације његових активности, као и изражавања незадовољства. Сиромашни грађани су на тај начин двоструко „маргинализовани“. С једне стране, домаће политичке елите настоје да одрже добре односе и демонстрирају лојалност међународним донаторима и испуне преузете обавезе чиме ће обезбедити приступ међународној развојној помоћи, док, с друге стране, саме међународне развојне агенције, суштински настоје да задрже и учврсте легитимитет који имају код грађана својих држава, који пресудно утичу на висину буџета којим програм за развојну помоћ располаже.

Први свеобухватнији извештај о ефикасности система међународне помоћи, као и препорукама о механизмима за превазилажење кључних ограничења система, исложени су још 1969. године, у извештају („*Partners in Development*“) који је приредила тзв. Пирсонова Комисија, анализирајући првих двадесет година развојне помоћи. Основни закључци, као и кључне препоруке које су изнете у Пирсоновом извештају, указују да су проблеми и недостаци који су се јавили непосредно након успостављања систем, опстали до данас. У Извештају је идентификовано седам кључних питања на које је неопходно адекватано одговорити, како би се унапредило функционисање система помоћи, и то су:

1. Неопходно је повећати висину помоћи најсиромашнијим регионима;
2. Активности међународних донатора нису у довољној мери координисане;
3. Више селективности приликом одабира примаоца помоћи;
4. Условљавање помоћи куповином добара и услуга из држава донатора представља озбиљан проблем;
5. Помоћ у храни је недовољно ефикасна и не представља пожељну форму у којој би требало редистрибуирати помоћ сиромашним државама;
6. Техничка помоћ представља проблем;
7. Потребно је регулисати питање отписа дугова сиромашним државама (Pearson, 1970).

Међутим, након више од пола века од првих свеобухватнијих анализа којима су идентификовани неки од кључних узрока неефикасности система, систем међународне помоћи суштински није успео значајније да унапреди своје функционисање. Посвећеност донатора реформама, и формулисање стратешких и

политичких докумената у којима су експлицитно наведене промене које је неопходно предузети, остаје углавном декларативна, а промене површне, недовољне, најчешће само козметичке, и сходно томе, безначајне (Easterly, 2006). Током последње деценије, „ефективност“, постаје један од централних појмова у оквиру донаторске заједнице, међутим, исходи су подједнако обесхрабрујући као и током претходних периода.

Комитет за развојну помоћ је 2003. године у Риму организовао прву у низу конференција које су у свом средишту имале питање ефикасности развојне помоћи, 2005. године је организована конференција у Паризу, три године касније, 2008. године у Акри и 2011. године у Бусану. Конференција у Паризу се често наводи као својеврсна „прекретница“, и на њој је усвојена Париска декларација о ефикасности развојне помоћи, која се сматра референтним оквиром у процени донаторске праксе, али исто тако и приликом праћења прогреса који су међународне организације учиниле од њеног усвајања на путу ка ефикаснијем систему помоћи.

Такође, током последњих година, број студија које се баве евалуацијом ефикасности и ефективности међународне развојне помоћи је драстично порастао и томе је донкле допринела и нешто јаснија формулација основних критеријума на основу којих би требало вршити процену ефикасности система, идентификованих од саме донаторске заједнице. Различити аутори су, примењивали различите индикаторе како би проценили ефикасност међународних развојних агенција. Тако на пример, Нек и Роџерс, полазећи од принципа дефинисаних париском декларацијом из 2005. године, међународне развојне агенције класификују према селективности, хармонизацији и специјализацији (Knack, Rodgers, Eubank 2011), Долар и Левин се задржавају на селективности, коју сматрају кључним критеријумом који ће одредити коначни исход редистрибуиране развојне помоћи (Dollar, Levin, 2006), док Бирдсал дефинише четири фундаментална стуба квалитетне развојне помоћи, на основу којих касније класификује и рангира донаторе, а то су: максимизирање ефикасности, допринос изградњи институција, транспарентност и смањивање терета са којим се сиромашна држава суочава.

Релевантност наведених студија је неспорна, иако су у својој основи партикуларне, пошто се или ограничавају само на одређене индикаторе квалитета

развојне помоћи, или се задржавају на одражавању ставове академске заједнице, или пак, инсистирају на критеријумима ефикасности које је идентификовала донаторска заједница. Истерли је, анализирајући истовремено и академску литературу, али и препоруке које су током последњих година формулисане од стране међународних донатора, издвојио пет кључних критеријума на основу којих би требало евалуирати међународне донаторе, а то су:

1. Транспарентност;
2. Специјализација, односно фрагментација;
3. Селективност;
4. Неефективни путеви редистрибуције развојне помоћи и
5. Висина административних трошкова (Easterly, 2007; Easterly, Pfitze, 2008; Easterly, Williamson, 2011).

Транспарентност

Процена транспарентности рада билатералних и мултилатералних агенција, је заправо базирана на утврђивању у којој мери су основне информације о агенцији, односно активностима које реализује доступне, односно, у којој мери их сама агенција чини доступним. Ту се превасходно мисли на могућност да се прикупе подаци о броју запослених, висини буџета којим агенција располаже, висини зарада и бенефиција запослених као и њиховом уделу у укупном буџету, односно, њиховом односу према висини средстава која су редистрибуирана. Питање транспарентности представља једно од кључних предуслова евалуације међународне развојне помоћи, али и процене у којој мери је свака од развојних агенција ефикасна. Она је, такође, елементарна претпоставка одговорности међународних агенција за развој, али и међусобној координацији донатора, односно хармонизацији њихових активности.

Приликом процене транспарентност донатора, аутори (Easterly, 2007; Easterly, Williamson, 2011) су користили званичне извештаје Организације за европску сарадњу и развој, али такође и интерактивни приступ, покушавајући директно, да добију недостајуће информације, како би на тај начин проценили спремност сваке од организација да свој рад учини транспарентним.

Упркос томе што је транспарентност већ дуго једна од кључних *buzzwords* дискурса о развоју, и неизоставна компонента свих кључних стратешких докумената

који су донатори током последње деценије усвојили, али и један од фундаменталних захтева у сарадњи са сиромашним државама, развојне агенције, нису спремне да свој рад учине транспарентним, и основне информације о својим активностима, односно начину финансирања, и даље нерадо откривају (Easterly, Williamson, 2011; Palagashvili, Williamson, 2014). Мали помак је начињен када је Комитет за развојну помоћ иницирао увођење система редовног извештавања за своје чланице. Међутим, кључни недостатак ове иницијативе је њен волунтаризам, који је утицао да само мали број донатора партиципира у њој (Easterly, Williamson, 2011). Неспремност донатора да исходе свог рада учине јавним и доступним, одражава, између осталог и суштинску незаинтересованост да се систем учини ефикаснијим.

Специјализација/фрагментација

Фрагментација, односно одсуство специјализације донатора, је у академској литератури али и од стране донатора, идентификован као појединачно најзначајнији фактор који озбиљно угрожава ефикасност међународне развојне помоћи, и као такав, посебно је издвојен још 1969. године, у Извештају који је сачинила Пирсонове комисије (Pearson, 1970). Традиционални донатори су током 1970-их година експлицитно указивали на проблем „недовољне координације и хармонизације“, и то питање се касније налазило у средишту готово свих релевантних стратегија за реформу система. Последња, и најсвеобухватнија иницијатива и позив на виши степен специјализације, је конкретизован у Париској декларацији о ефикасности помоћи (*Paris Declaration on Aid Effectiveness*) из 2005. године, док су основни принципи и приоритети који би требало да је омогуће, потврђени три године касније, Акционим планом из Акре (2008). Међутим, и након усвајања Париске декларације, као и Акционог плана из Акре, традиционални донатори, и билатерални и мултилатерални, су и даље високо фрагментарни, ангажовани у превеликом броју држава/сектора (Easterly, Williams, 2011).

Фуце узроке високог степена фрагментације донатора првенствено види у политичкој економији званичних агенција за развој, где постоје супротстављени спољнополитички интереси, праћени потребом да се одговори на захтеве различитих интересних група у земљи, како би се обезбедио адекватан буџет за реализацију програма стране помоћи. Такође, Фуце сматра да донатори, реализујући

своје активности у окружењу у којем постоји већ развијена мрежа донаторских организација, једноставније избегавају преузимање одговорности за неповољне развојне исходе (Pfutzte, 2010). Слично другим државним агенцијама, агенције за међународни развој настоје да максимизирају свој буџет, што свакако представља један од разлога, додуше секундарни, због којег иницирају велики број пројеката, готово независно од очекиваних исхода, или претходних искустава, истовремено ослушкујући домаће јавно мњење, и делимично подражавајући њихове аспирације (Knack, Rohman, 2008 према Pfutzte, 2010). То је један од разлога изразито високе географске и секторске диверзификације у „пројектном портфолију“. Ове агенције, ће, такође настојати да максимално избегну одговорност за неадекватно реализоване или једноставно неуспешне пројекте, односно програме, што је утицало на то да се ригорозне независне евалуације и даље изузетно ретке. Билатерални донатори се, вођени крајње прагматичним разлозима, често опредељују за реализацију партикуларних, краткорочних циљева, који су видљиви и који се могу једноставно квантификовати, док ће каузална веза између активности конкретног донатора и позитивних исхода бити више него очигледна, што ће им, између осталог, умногоме олакшати добијање потврде домаће јавности, што је изузетно важно у контексту легитимизације сврхе свог постојања (Knack, 2008).

Као и у случају транспарентности, питање специјализације разоткрива постојање двоструких стандарда, односно, инсистирање међународних донатора на моделима организације које ни сами нису спремни да интернализују. Државне администрације настоје да се специјализују, како би, између осталог минимализовале проблеме координације, редуковале административне трошкове, али и повећала одговорност одређених државних органа за квалитет и ефикасност приликом обезбеђивања услуга корисницима. Међутим, пракса међународних донатора, као и функционисање целокупног система развојне помоћи, одвија се према дијаметрално супротним принципима, па су сходно томе и исходе овакве праксе, супротни од очекиваних и пожељних.

Проблем фрагментације развојне помоћи би делимично био ублажен, уколико би донатори успели своју активност да ограниче на мањи број сектора, што би подразумевало да сиромашне државе за сваки од сектора, остварују сарадњу само са

једним донатором. Међутим, специјализација донатора за конкретне секторе, истовремено претпоставља неупоредиво виши степен координације и хармонизације него што политичка ограничења донатора дозвољавају. Сходно томе, донатори, настављају да се опредељују за велики број држава, али и велики број сектора у којима су активни.

Ниво фрагментације помоћи у региону Подсахарске Африке је неупоредиво виши у односу на друге регионе у развоју, чак и у односу на Јужну и Централну Азију и Далеки Исток, у којима је значајно присуство међународних донатора (Pfutze, 2010). “Према студији коју је приредила Светска банка, свака од земаља у развоју, просечно сарађује са 30 донатора, који су ангажовани у великом броју сектора, и сваки од њих годишње упућује просечно пет мисија, које би требало да надгледају реализацију њихових пројеката, настојећи да се том приликом састану са највишим државним званичницима” (Radelet, 2006: 15). У Гани, једној од афричких држава, којој је током протклих деценија упућена значајна количина развојне помоћи, готово сви високи званичници су у просеку годишње издвајали 44 недеље, организујући или партиципирајући у донаторским супервизорским мисијама. Током тог временског периода, они, логично, нису било у могућности да обављају своје редовне послове, и ангажују се на реализацији приоритета дефинисаних од стране њихових министарстава (Knack, 2004). Године 2006, од 38 сиромашних држава, свака је примала развојну помоћ од најмање 24 чланице Комитета за развојну помоћ и мултилатерална донатора. Истовремено, у 24 државе, 15 донатора је колективно обезбеђивало мање од 10% укупне развојне помоћи. Број агенција које обезбеђују развојну помоћ је временом драстично порастао, и тренутно је активно 242 мултилатералне и билатералне развојне агенције, које финансирају више од 35 000 развојних активности сваке године. Међутим, и даље 79% укупне међународне развојне помоћи обезбеђује десет највећих донатора, док двадесет малих, обезбеђује свега 6.5% развојне помоћи (Easterly, Pfutze, 2008). Према последњим проценама Организације за европску сарадњу и развој, у 2007. години, било је активно 15 229 донаторских мисија у 54 државе (Easterly, Williamson, 2011). Билатералне развојне агенције су подједнако фрагментирани, док су разлике у зависности од величине донатора безначајне. Истраживање које је реализовао Фуце, и којим је било

обухваћено 48 подсахарских држава је показало, да је фрагментација донатора заправо највиша у оним државама које поседују најмање административних капацитета да се одупру њеним негативним импликацијама (Pfitze, 2010).

Сарадња са великим бројем међународних донатора, између осталог намеће високе бирократске трошкове јавним администрацијама сиромашних држава, како би одговориле на различите и крајње специфичне административне захтеве различитих донатора. Један од најдрастичнијих примера је случај Танзаније. У периоду од 2000. године до 2002. године, САД су обезбедиле приближно 100 милиона америчких долара развојне помоћи Танзанији, финансирајући око 50 различитих пројеката, са просечно 2 милиона америчких долара по пројекту. У истом временском периоду, међународни донатори су у Танзанији реализовали преко 1 300 пројеката, што је подразумевало просечно 1 000 састанака са донаторима годишње, и подношење око 2 400 извештаја донаторима на свака три месеца. То је, између осталог, утицало да влада Танзаније у једном тренутку, прогласи четворомесечни мораторијум, током којег се неће састајати са представницима међународних организација (Birdsall, 2004), док је Индија, суочавајући се са сличним проблемом, обуставила сарадњу са „малим донаторима“, док је Уганда донела одлуку да сви пројекти које донатори финансирају, морају бити у надлежности Владе, уместо јединица за имплементацију пројеката, како је било до тада (Knack, 2008).

Висок степен фрагментације као и последице које она производи у сиромашним државама, представљају само један од индикатора фрапантне чињенице, а то је да донатори не само да не знају како да подстакну „изградњу институција“ у сиромашним државама, већ доприносе њиховом урушавању (Knack, Rohman, 2004). Фрагментација и пролиферација донатора доприноси вишеструкој „институционалној деструкцији“ (Morss, 1985). Нек и Рохман (Knack, Rohman, 2004), посебно указују да се донатори често прибегавају „мешетарењу“ („*poaching*“) у односима са локалним квалификованим државним службеницима. Њима су за успешну реализацију пројеката неопходни локални стручњаци, које они ангажују из јавног, односно приватног сектора, обезбеђујући им објективно повољније услове рада и неупоредиво више зараде. Приликом реализовања пројекта из области пољопривреде у Кенији, један од билатералних донатора је ангажовао седам

економиста, који су претходно били запослени у државној администрацији, гарантујући им месечну зараду у износу од 3 000 до 6 000 америчких долара, у поређењу са 250 америчких долара, колико износи месечна зарада у јавном сектору. Нек истиче да је једна од посредних импликација овог феномена, раст незадовољства, и он негативно утиче на морал оних који су остали у јавној служби (Knack, 2004).

Овај феномен је нешто мање изражен када донатор највећи део својих активности реализује у једној држави, пошто у том случају постоји интерес самог донатора за дугорочни квалитет државне администрације која му је неопходна у реализације пројеката (Knack, 2008). Донатори настоје да у сиромашним државама обезбеде видљивост и „успех“ својих активности, и сходно томе, настоје да ангажују квалификоване локалне стручњаке, на тај начин „конкуришући“ јавном али и приватном сектору, а када највећи део својих активности реализују у једној држави, онда ипак постоји „интерес“ за квалитетнијом, односно, ефикаснијом државном администрацијом (Brautigam, 2000 према Birdsall, 2004).

Ангажованост донатора у већем броју држава, односно сектора, за једну од својих последица има, такође и низак ниво специјализације стручњака. Стручњаци су приморани да и сами често мењају уже поље свог ангажмана, не само када је реч о државама, већ и у случају конкретних сектора у којима су активни, чиме ће генерисање специфичног знања бити онемогућено, а оно представља један од елементарних предуслова за конципирање и реализацију конкретних пројеката и програма (Pfütze, 2010).

Селективност

Питање селективности, односно таргетираности развојне помоћи, је једно од централних тема свих релевантних стратешких докумената који су имали за циљ да унапреде ефикасност међународне развојне помоћи, тако што ће је усмеравати „оним државама којима је она најпотребнија“. Истовремено, питање селективности се, унутар донаторске заједнице, позиционира и интерпретира у контексту основних етичких принципа на којима би донатори требало да инсистирају приликом реализације својих програма помоћи, и заправо се огледа у томе да ли и под којим условима, помоћ требало усмеравати ка државама у којима су на власти ауторитарни

и корумпирани политички режими. Међународни донатори су у својој дугогодишњој пракси редистрибуције развојне помоћи, посебно током Хладног рата, помоћ упућивали државама првенствено у зависности од сопствених интереса и циљева и сходно томе, готово некритички је упућивила државама на чијем челу су се налазили ауторитарни и корумпирани режими. Концепт „беновалентног диктатора“ је био екстензивно експлоатисан. Комисија за развој Светске банке је 2008. године, на пример, у једном од својих извештаја закључила да „убрзани економски раст током дужег временског периода, захтева снажно вођство“, истовремено редукујући постојање демократије у афричким државама, искључиво на редовно одржавање избора, поштовање изборне процедуре и регуларност приликом њиховог извођења. На тај начин, имплицитно је легитиминисана пракса сарадње донатора са диктаторским и недемократским режимима.

Примера овакве праксе, чак и након завршетка Хладног рата, има и превише. У лето 2000. године, Светска банка и ММФ су одобриле нови програм структуралног прилагођавања влади председника Моија у Кенији, упркос 22 године лоше економске управе, и претходних деветнаест програма структуралног прилагођавања која су се завршила неуспехом. Исте године када су међународне финансијске институције одобриле потписивање новог програма структуралног прилагођавања и на тај начин, потврдиле наставак сарадње, истакнути чланови Моијевог режима су се појавили на тзв. „листи срама“ због корупција, коју је сачинила кенијска влада. Након 2000. године, Мои није спровео предвиђене економске реформе, и Кенија је убрзо класификована од стране међународних организација као једна од најкорумпиранијих држава света, што се одвијало упоредо са извештајима међународних финансијских институција о реализацији програма структуралног прилагођавања у Кенији у којима се наводи да је „реализација програма који би требало да помогну Кенији да се врати на прави пут, била само делимично успешна“ (Easterly, 2002).

Међународна помоћ за развој коју су богате државе обезбеђивали Камеруну, за време ауторитарног режима Пола Бије, представља још један пример „недоследности“ донаторске заједнице. Током своје владавине, која је тада трајала више од 28 година, Бија је примио нешто више до 35 милијарде америчких долара

развојне помоћи. Истовремено, просечан грађанин Камеруна, данас живи лошије него што је живео пре Бијиног доласка на власт. У фебруару 2008. године, Бијин режим је био одговоран за смрт више од 100 демонстраната, који су протестовали због високих цена прехранбених производа, као и усвајања уставног амандмана који би Бији омогућио останак на власти до 2018. године. ММФ је, образлажући одобравање нових кредита Камеруну, ове догађаје оквалификовао као „социјалне тензије које нису угрозили политичку стабилност државе“ (Easterly, 2010).

Пол Бија није једини афрички диктатор којем су средства међународних донатора олакшала, односно омогућила опстанак на власти. Идрис Деби из Чада је од почетка 1990-их година до данас, добио 6 милијарди америчких долара помоћи, Лансан Конте из Гвинеје, је од 1984. године до 2008. године, добио 11 милијарди америчких долара помоћи, Пол Кагаме из Руанде, од 1994. године до данас, 10 милијарди америчких долара, Јовери Мусевани из Уганде, од 1986. године до данас, 31 милијарду америчких долара развојне помоћи (Easterly, 2010).

Дамбиса Мојо, интерпретирајући „доследност“ донатора у њиховој сарадњи са корумпираним, односно ауторитарним режимима, наводи још два изразито практична објашњења „континуитета“ у сарадњи:

1. Притисак који проистиче из саме структуре међународног система развојне помоћи, да се настави са кредитирањем сиромашних држава, као један од кључних предуслова опстанка самог система;
2. Између донатора, заправо никада није постигнут консензус око категоризације држава, односно, око тога које државе се сматрају корумпиранима а које не (Мојо, 2009).

Чланице Комитета за развојну помоћ су усвајањем Париске декларације, и након тога Акционог плана из Акре, преузеле обавезу да званичну развојну помоћ учине „селективнијом“, односно, да се упућује државама које припадају некој од наведених категорија:

1. Најсиромашнијим државама;
2. Демократијама које имају одговорну власт и
3. Државама у којима је корупција на ниском нивоу (Easterly, Pfutze, 2008; Easterly, Williamson, 2011).

Међутим, и након усвајања Париске декларације, опстали су обрасци редистрибуције из претходног периода, па је тако према подацима из 2008. година, свега 24% развојне помоћи редистрибуирано демократским државама, 40% некорумпираним, док је просечно 45% укупне развојне помоћи било упућено у државе са ниским приходима¹⁸ (Easterly, Williamson, 2011).

Централну дилему приликом редистрибуције помоћи афричким државама, заправо не представља успех донатора да помоћ усмере искључиво ка „најсиромашнијим државама у којима су присутни сви елементи демократског друштва“, већ представља чињеница да се највећи број најсиромашнијих држава Подсахарске Африке налазе под ауторитарним режимима, имају слабе и неефикасне политичке и економске институције, у којима је степен корупције изузетно висок. Није у питању само Сомалија, Сијера Леоне и Либерија, које су најчешће квалификоване као „неуспеле државе“, већ и о читавом низу других афричких држава, које се могу оквалификовати као „слабе“ (Birdsall, 2004). То истовремено значи, да би унапређење донаторске праксе приликом редистрибуције помоћи у складу са кључним препорукама које су усвојене у Паризу и Акри, подразумевало њено ускраћивање највећем броју сиромашних афричких држава, и у извесном смислу двоструку виктимизацију грађана ових држава.

Питање селективности, односно таргетираности развојне помоћи, као и кључни критеријуми под којима би она требало да се реализује, разоткрива с једне стране неуспех донатора да се сами руководе принципима за које сматрају да би допринели већој ефикасности праксе редистрибуције помоћи, посебно уколико је то супротно њиховим националним интересима, и с друге стране, потврђује неадекватност читавог приступа помоћи и променама одозго приликом његовог сусрета са комплексним афричким реалностима.

Неефективни путеви редистрибуције развојне помоћи

Током релативно дуге историје развојне помоћи, постигнут је релативни консензус између свих релевантних учесника, да се помоћ у храни, техничка помоћ, односно техничка сарадња и помоћ која је условљена куповином роба и услуга у

---

¹⁸ Приликом процене степена демократичности, слободe као и висине прихода држава примаоца помоћи, коришћене су класификације које су сачиниле *Freedom House*, *Polity IV*, *OECD*.

држави донатору, сматрају изразито неефикасним начинима редистрибуције помоћи. Значајне су разлике између донатора, уколико се посматра структура помоћи коју обезбеђују. Генерално посматрано, удео ових облика помоћи је континуирано висок, и он, просечно износи: 19% помоћи је условљено куповином робе и услуга из државе донатора, 4% развојне помоћи чини помоћ у храни, док 24% развојне помоћи представља техничка помоћ (Easterly, Pfitze, 2008).

Већина донаторске заједнице је сагласна да помоћ која је условљена куповином робе и услуга из државе донатора, суштински не заступа интересе најсиромашнијих држава, већ представља инструмент за подстицање извоза из богатих држава (Commission for Africa, 2005; UNDP, 2005). Процењено је да она, између осталог, умањује вредност редистрибуиране помоћи за до 30% (Knack, Rahman, 2008). „Илустративан је пример Гвинеје, у којој је процењено да се трошкови изградње основне школе крећу од 130 до 878 америчких долара у зависности од тога ко од донатора реализује пројекат. Уколико је реч о ефикаснијем донатору, он ће Гвинеји „уштедети“ додатних 748 америчких долара по квадратном метру, које би она касније могла да искористи, нпр. за куповину уџбеника или повећање висине зарада просветним радницима“ (Knack, Rahman, 2008: 467). Одређени помак јесте остварен, и удео помоћи који није условљен је у периоду од 1999/2000. до 2008. године смањен са 46% на 82%, али то је и даље незадовољавајуће (<http://www.oecd.org/dac/untied-aid/untyingaidisitworking.htm>). Такође, спорно је и то што велики донатори и даље прибегавају овом моделу редистрибуције.

Помоћ у храни се, такође сматра једним од вишеструко неефикасних путева обезбеђивања помоћи сиромашним државама. Истовремено, хронична глад и учестале епидемије глади у Подсахарској Африци, су овај регион учиниле посебно подложном овом облику помоћи. Две детерминанте су се показале као изузетно релевантне код најзначајнијих билатералних донатора у процесу одлучивања о обезбеђивању помоћи у храни, а то су домаћа производња хране, као и постојање колонијалних веза са конкретном афричком државом. Она, заправо представља изузетно ефикасан начин да развијене државе пласирају своје вишкове хране, не размишљајући о негативним импликацијама и утицају који ће они имати на локални прилике. Анализирајући обрасце редистрибуције билатералне помоћи у храни

државама Подсахарске Африке, у периоду од 1971. до 2008. године, Нун и Кијан су утврдили да је она само делимично била детерминисана дефицитима хране у сиромашним државама, док су од пресудног значаја били национални интереси донатора. У случају САД, највећег билатералног донатора, то су интереси локалних фармера, односно домаћи вишкови пољопривредних производа, док су код европских донатора, то биле колонијалне веза, посебно када је реч оподсахарском региону (Nunn, Qian, 2011). Негативне импликације овог облика помоћи се крећу од повећања инциденци конфликта, до негативног утицаја на локално тржиште и локалне произвођаче хране (Nunn, Qian, 2011). Такође, један од налаза различитих емпиријских студија је био и да стабилност и квалитет политичких институција у сиромашним државама, злоупотребу и инструментализацију помоћи чини релативно једноставном. Помоћ у храни коју су међународни донатори обезбеђивали Руанди почетком 1990-их година, је углавном била редистрибуирана припадницима политичке елите, и на тај начин је додатно допринела генерисању незадовољства и социјалних тензија, које су претходиле конфликту, који ће ескалирати 1994. године (Uvin, 1998). “Индустрија помоћи је директно и активно допринела продубљивању неједнакости и осећаја понижености у Руанди. Материјална предност мале групе људи, је допринело расту економских неједнакости и обезвређивању живота већине“ (Uvin, 1998: 142). У Зимбабвеу је храна обезбеђивана готово искључиво политичким присталицама (Throw, Kilman, 2010), док у Сомалији почетком 1990-их година, помоћ у храни није била искоришћена за ублажавање стравичних последица епидемије глади, чак ни за део становника, већ су забележени примери да је храна мењана за оружје, или једноставно продавана како би влада обезбедила додатна средства.

Поред бројних примера злоупотреба које се дешавају непосредно након редистрибуције помоћи, дугорочне економске последице су далеко озбиљније. Већа доступност јефтине хране на домаћим тржиштима, снижава цене локалних произвођача, па самим тим и приходе локалних пољопривредника, чиме се повећава јаз између урбаних и руралних радника, али и озбиљно доводи у питање опстанак локалних произвођача (Pedersen, 1996). Такође, чак и уколико помоћ у храни не постане предмет манипулација и злоупотреба, начин њене реализације, као и валоризације издвојених средстава, подразумева знатно већа издвајања од реалних,

односно куповину хране по ценама неупоредиво вишим од тржишних, што представља важан индикатор њене неефикасности. Нпр. у једној од новијих студија која је анализирала америчку помоћ у храни, утврђено је да је шећерна трска коју су САД 2010. године обезбеђивале као део помоћи у храни, била вреднована по цени која је 225% била виша од цене шећерне трске на локалном тржишту у Чаду, 95% од цене шећерне трске у Сомалији и 63% од цене у Судану (Qian, 2014). Када је реч о америчкој помоћи у храни, неопходно је размотрити још један проблем који прати редистрибуцију овог облика помоћи, а то чињеница да према прописима који важе у САД, 50% америчке помоћи у храни мора бити транспортовано теретним бродовима који плове под америчком заставом, чиме се значајно повећавају укупни трошкови редистрибуције.

Алтернативно, и неупоредиво ефикасније би било, на пример, сиромашнима једноставно директно обезбедити новчана средства како би сами купили храну на локалним тржиштима. Позитиван пример представља иницијатива и консензус који је постигнут 2005. године на конференцији о помоћи у храни која је одржана у Канзас ситију, када је усвојена препорука да се $\frac{1}{4}$ помоћи у храни из програма *Food for Peace*, издвоји за куповину хране у сиромашним државана, уместо да се шаље храна која се произведе у САД (Moyn, 2009).

Техничка помоћ, односно техничка сарадња, представља трећи облик развојне помоћи, чија ефикасност је често оспоравана, и она најчешће подразумева ангажовање професионалаца из државе која обезбеђује развојну помоћ. Поред тога што оваква решења значајно повећавају административне трошкове, поставља се питање реалног и дугорочног доприноса који професионалци из богатих држава могу имати на раст и развој сиромашних држава, са својим ограниченим познавањем локалног контекста и локалних прилика (Easterly, 2006). Боцвана и Маурицијус представљају често навођени изузетак, као државе које су успеле адекватно да искористе техничку помоћ која им је била обезбеђена током 1960-их година. У највећем броју случајева, она није добро прихваћена, перципира се као наметнута и, заправо, сиромашне државе најчешће не иницирају овај вид сарадње (бар када је реч о сарадњи са традиционалним донаторима), већ напротив, захтев за њеном реализацијом искључиво упућују сами донатори (Knack, 2004). Такође, приликом

ангажмана у некој од земаља у развоју, спремност међународних консултаната да поштују националне приоритете, које је сама држава идентификовала у својим развојним стратегијама је крајње упитна (Easterly, Williamson, 2011).

Поред критика класичних програма техничке сарадње, током последњих година, у порасту су и индикатори, који указују на озбиљне пропусте и ограничења програма професионалног оспособљавања сиромашних и незапослених, а које креирају међународни донатори и који представљају један, додуше мањи део, техничке сарадње између држава. Студија која је обухватила укупно 93 програма професионалног оспособљавања које је реализовала Светска банка са својим клијентима, у периоду од 2002. године до 2012. године, а за чије финансирање је било издвојено чак девет милијарди америчких долара, је показала да они нису допринели битнијем смањењу стопе сиромаштва у сиромашним државама, остварању нових радних места и смањењу незапослености, као ни стабилизацији свеукупних друштвених прилика (Blattman, Ralston, 2015). Обуке и програми професионалног оспособљавања могу остварити одређене позитивне резултате, али они су најчешће крајње ограничени. Ови програми не испуњавају елементарне критеријуме *cost-benefit* анализе приликом реализације у сиромашним државама.

Упркос бројим студијама које потврђују не само неефикасност, већ и дугорочне негативне импликације ових видова помоћи државама Подсахарске Африке, они и даље представљају значајан део укупне помоћи коју обезбеђују традиционални донатори. Један од разлога због којих донатори инсистирају на овим облицима помоћи јесте свакако и значајна политичка подршка као и подршку јавног мњења коју они уживају у богатим државама. То не изненађује, пошто они умногоме представљају начин субвенционисања домаће привреде, односно извоза, као и инструмент подстицања запошљавања домаћих стручњака.

Висина административних трошкова

Процена висине административних трошкова се спроводи на основу података, који су прикупљени приликом процене транспарентности донатора, па су сходно томе, процене често непотпуне. Међутим, чак и на основу веома ограничених доступних података, могуће је закључити да су административни трошкови непримерено високи, што истовремено подразумева пропорционално мањи износ

развојне помоћи који ће бити употребљен за реализацију развојних пројеката и програма у сиромашним државама. „Процењује се да на нивоу пројеката, трећина средстава одлази на финансирање ангажовања малог броја страних стручњака, техничких радника и консултаната“ (Uvin, 1998: 146).

Постоји сагласност између донатора да би требало предузети неопходне мере како би се избегли екстремно високи административни трошкови, који заправо подразумевају преусмеравање средстава од грађана, ка финансирању гломазног бирократског апарата. Варијације између донатора су значајне, док је генерални закључак, да су административни трошкови билатералних организација нижи од трошкова мултилатералних организација и институција. Илустративан је податак који говори о административним трошковима Светске банке. У периоду од 1996. до 2001. године, административни буџет Банке је износио 1,401 милиона америчких долара годишње (Wade, 2007).

Процес пролиферције међународних донатора и бирократизација која је овај процес пратила, подразумевао је и континуирани раст броја људи који су непосредно ангажовани у индустрији развојне помоћи. Број лица који је део сложене архитектуре помоћи, наговештава висину административних трошкова која је неопходна за „одржавање“ система. Према грубој процени коју је сачинила Дамбиса Мојо, Светска банка запошљава око 10 000 људи, ММФ преко 2 500, у другим агенцијама УН-а је ангажовано приближно 5 000 људи, док је тренутно регистровано 25 000 невладиних организација, које заједно са својим стручним особљем доприноси броју од 500 000 људи који су ангажовани у индустрији помоћи, број једнак броју становника Свазиленда (Мојо, 2009). Реч је о појединцима, али и члановима њихових породица, чија егзистенција је условљена опстанком система међународне развојне помоћи, а самим тим, и сложених околности које су иницирале успостављање и опстанак система.

VI „АЛТЕРНАТИВЕ“ МЕЂУНАРОДНОЈ ПОМОЋИ ЗА РАЗВОЈ

1. „Развојна револуција са Глобалног југа“

Крајем 1990-их година, суочене са последицама вишегодишње и интензивне имплементације програма структуралног прилагођавања, али и са објективним ограничењима и дефицитима постојећих институционалних и нормативних решења у контексту развојних проблема и изазова, један број држава Глобалног југа, отпочео је са реализацијом нешто другачијег модела редистрибуције. Оне су настојале, између осталог, да поврате власништво над развојем, и „преузму“ га од међународних донатора. „Нови модел“ је заправо подразумевао (ре)актуелизацију питања квалитета социјалне заштите и базирао се на успостављању различитих програма директних новчаних надокнада којима би био обухваћен значајан део (сиромашне) популације. То је означило почетак својеврсне „тихе револуције“ у државама Глобалног југа (Barrientos, Hulme, 2008).

Иако програми новчаних надокнада имају дугу традицију у државама Глобалног севера, и представљају један од првих, конститутивних елемената модерне државе благостања, програми који се успостављају и развијају у земљама у развоју, су значајно другачији. Анализирајући нове програме и супротстављајући их сличним програмима и иницијативама у развијеним државама, Лесеринг издваја неке од њихових диференцијалних карактеристика:

- Ниво бенефиција је најчешће веома низак, испод минимума;
- Значајне су разлике између административних агенција и подручја;
- Бенефиције су најчешће знатно уже таргетиране;
- Имплементација може бити релативно неформална, односно, често укључује различите групе које постоје у заједници“ (Спикер, 2014: 201-202).

(Експериментални) програми новчаних надокнада су иницијално представљали претежно латиноамерички феномен и углавном су били усмерени ка породицама са децом. Међутим, убрзо је овај феномен почео да поприма глобални карактер. Искуства Мексика (*Progresa*), Бразила (*Bolsa Familia*), а нешто касније и

Јужноафричке Републике (*Child Support Grant*), утицала су на многе земље у развоју да програме новчаних надокнада учине интегралном компонентом својих стратегија економског и социјалног развоја. Њихово развијање је посебно интензивирано током последњих неколико година, након избијања светске економске кризе, која је само у 2009. години 50 милиона људи учинила сиромашним, а у 2010. години, још 64 милиона (Moss, 2015).

Упркос напретку који је на глобалном нивоу остварен у борби против екстремног сиромаштва, становници одређених делова света у развоју, посебно региона Подсахарске Африке, су и даље изложени хроничној беди. Близу једне милијарде људи у свету живи у апсолутном сиромаштву, док је за 442 милиона екстремно сиромаштво хроничног, а не транзиционог карактера (Moss, 2015). Након првих евалуација програма новчаних надокнада, које су недвосмислено потврдиле вишеструко позитивне исходе, отпочела је њихова убрзана експанзија, и данас између 750 милиона и једне милијарде људи у 44 земље у развоју, остварује право на директне новчане надокнаде које обезбеђује држава (Moss, 2015), док је у Подсахарској Африци до сада успостављено више од 100¹⁹ различитих програма (Garcia, Moore, 2012). Они су временом демонстрирали висок ниво флексибилности и адаптивности на димачне, и често изузетно неповољне аффричке околности.

Група програма који су успостављени у подсахарском региону је изразито хетерогена, и одражава сву сложеност афричких реалности у којима се програми реализују. Она, између осталог, обухвата једнократне новчане трансфере који се активирају у ванредним околностима, социјалне пензије (најчешће универзалног карактера) које су упостављене независно од претходне партиципације на тржишту рада, програме новчаних надокнада који своје кориснике обавезују на преузимање одређених активности, односно настоје да утичу на њихово понашање, као и програме новчаних надокнада који су безусловни. Од 2004. године, Афричка уније преузима активну улогу у заступању и активном заговарању увођења програма новчаних надокнада у државама чланицама, као „важне компоненте система социјалне заштите на путу ка инклузивном расту“. „На конференцији *Livingstone call*

---

¹⁹ Године 2012, економисти Светске банке су приредили обимну мета студију свих програма новчаних надокнада који се реализују у државама Подсахарске Африке.

for Action, одржаној 2006. године, „свим чланицама се препоручује да успоставе и развију неки од облика социјалних трансфера који би били усмерени ка вулнерабилним категоријама становништва, односно деци, старима и особама са инвалидитетом” (Hanlon, Barrientos, Hulme, 2010: 3).

Државе у којима су програми иницијално успостављени су биле оне у којима је, поред финансијских и институционално нормативних претпоставки, постојала и политичка воља да се одговори на проблем апсолутног, хроничног сиромаштва и све драстичнијег раслојавања у друштву. Експанзији програма је допринела и чињеница да су се упоредо са њиховом имплементацијом, спроводиле и ригорозне евалуације, применом различитих, софистицираних модела, укључујући и социјални експеримент, што је резултирало богатом емпиријском грађом. Правовремена, независна и ригорозна евалуација, неспорно представља једну од најзначајнијих компаративних предности програма новчаних надокнада у односу на вишедеценијску праксу међународних донатора у сиромашним државама.

Успостављање програма новчаних трансфера у државама подсахарског региона, било је детерминисано деловањем већег броја фактора, од глобалних, преко регионалних и на крају, националних, односно партикуларних. Фактори, својствени подсахарском региону, чији утицај је неспорно био најзначајнији су:

- Неефикасност и неефективност различитих облика међународне развојне помоћи коју већ више од пола века, западни донатори обезбеђују афричким државама, коју, између осталог, прате изневерена очекивања и растућа фрустрација грађана;
- Традиционалну (неформалну) мрежу сигурности и подршке је значајно ослабио процес интензивираних урбанизације, која је била праћена миграцијом становништва и еволуцијом (ерозијом) традиционалне породичне структуре. Такође, овоме је умногоме допринела све озбиљнија криза, проузрокована епидемијом ХИВ/АИДС-а. Ове тенденције постају посебно комплексне и интензивне уколико се сагледају у садејству са преосталим изворима сиромаштва и вулнерабилности у региону;
- Ефекти економске кризе из 2008. године, која је редефинисање (успостављање) система социјалне заштите, учинила императивом;

- Позитивни, и емпиријски потврђени, исходи имплементације програма новчаних трансфера у другим регионима у развоју (Garcia, Moore, 2012).

Први обухватнији програми новчаних надокнада у Африци су били успостављени у државама на југу континента, одакле су се проширили ка другим државама региона, чак и оним најсиромашнијим. Државе југа Африке су имале релативно развијеније система социјалне заштите у односу на друге делове подсахарског региона, додуше неадекватне и дискриминаторне, али постојала је неопходна институционална и нормативна инфраструктура. Још једна од регионалних „специфичности“ која је проналажење алтернативних решења постојећем нормативном оквиру учинила императивом, представљала је епидемија ХИВ/АИДС-а, односно њене (не)посредне импликације, којој су државе на југу биле погођене, неупоредиво више од других делова региона. Истовремено, успостављање нових програма новчаних трансфера, као и проширивање обухвата постојећих, посебно у Јужноафричкој Републици, одговарало је актуелном политичком тренутку, односно, одражавало је постапартхејдска очекивања грађана (Ferguson, 2015). Јужноафричка Република се успоставила као својеврсни модел за државе региона, које су у наредном периоду развиле сличне, додуше нешто скромније, програме новчаних надокнада. Она је током апартхејда, слично једном броју афричких држава у којима је постојала значајнија белачка заједница, имала релативно добро развијен систем социјалне заштите за белце, док су провизије за Африканце биле врло ограничене или непостојеће. Реформа система социјалне заштите је била замишљена као део транзиције ка новом постапартхејдском режиму; висина пензија је уједначена за припаднике различитих група, такође, економска вредност социјалних бенефиција је драстично увећана у односу на претходни период. Истовремено, донета је одлука о успостављању и имплементацији новог програма новчаних надокнада, који би био усмерен ка грађанима који се старају о деци млађој од седам година живота. Убрзо су слични програми успостављени и у суседној Боцвани и Намибији, док је круг корисника у Јужноафричкој Републици у релативно кратком временском периоду доживео значајну експанзију (старосна граница квалификоване деце се повећала са 7 година, колико је износила 1998. године, на 18, колико износи данас) (Ferguson, 2015).

Приликом конципирања конкретних социјалних програма у Подсахарској Африци, ниво економског развоја државе, представљао је једну од најважнијих детерминанти. Сходно томе, државе су развијале програме који суштински „одговарају“ њиховој доходној групи. Једини изузетак од овог правила, представљају државе са ниским дохотком које се налазе на југу континента, а које су успоставиле програме сличне онима које су развиле државе са средњим дохотком (Garcia, Moore, 2012).

Програми новчаних надокнада у државама са средњим дохотком, су успостављени нешто раније, и најчешће су усмерени ка реализацији дугорочних циљева. Они настоје да буду превентивни и проактивни, и првенствено су намењени (екстремно) сиромашним појединцима, односно домаћинствима, и интегрисани су у постојећи (додуше неадекватан и дисфункционалан) систем социјалне заштите, који је успостављен још током колонијалног периода и финансира се из буџета. Овим програмом је обухваћен већи број вулнерабилних група, сходно томе и читаве популације. Насупрот њима, програми које су успоставиле државе са ниским дохотком, настоје да одговоре на хронични проблем недовољне и неадекватне исхране становништва, или да обезбеде помоћ и подршку у ванредним ситуацијама, најчешће проузрокованим елементарним непогодама, али и онима које је изазвао човек, што одражава реактивну и протективну природу ових програма. Ограничени финансијски и административни капацитети, дефинишу обухват програма, који су најчешће ограничени и права на новчане надокнаде најчешће остварују само припадници одређених вулнерабилних група. Такође, они су углавном усмерени ка инвестицијама у људски капитал. За разлику од програма у државама средњег дохотка, у којима држава има власништво над програмом, у сиромашним државама успостављање и реализација програма је условљена финансијском подршком донатора, па тако програми често заправо одражавју преференције донатора, а не интересе саме државе. Зависност од донатора се, логично утиче на функционисања програма. Они су најчешће недовољно координисани и исувише фрагментирани (Garcia, Moore, 2012). Афричке државе би требало да уложе напоре како би преузеле не само реализацију и координацију програма, већ и њихово финансирање.

Током последњих година, појавио се значајан број студије које су анализирале (не)посредне ефекте програма новчаних надокнада у различитим регионима у развоју. Упркос разноврсности и специфичности самих програма, као и националних регионалних контекста у којима су реализовани, постоји извесна сагласност када је реч о њиховој ефективности, а Тод Мос (2015) је сумирао најрелевантније закључке око којих постоји релативна сагласност:

Постоји позитивна корелација између програма новчаних надокнада и смањења сиромаштва и неједнакости.

Утицај програма новчаних надокнада на редукацију сиромаштва у земљама у развоју је емпиријски потврђен (Moss, 2015). Програми новчаних надокнада су, на пример, скоро двоструко смањили дубину сиромаштва у Јужноафричкој Републици, док је јаз сиромаштва у Мексику смањен за 1/5 након увођења програма *Progres*a (Moss, 2015). Такође, забележен је њихов позитиван утицај на смањење неједнакости, првенствено у латиноамеричким државама, али и у једном броју држава Подсахарске Африке. Иако висина новчаних надокнада није довољна да сиромашну породицу у потпуности ослободи из клопке сиромаштва, оне ипак позитивно утичу на креирању неопходних предуслова за преузимање пословних ризика, креирање дугорочних планова и инвестирање, као и могућност штедње. Новчане надокнаде, упркос томе што се њихова висина креће од 5% до 30% националних линија сиромаштва, омогућавају корисницима да уштеде и да дугорочно генеришу увећање својих прихода. Једна студија која је анализирала утицај новчаних трансфера на приходе домаћинства, је показала да пет година након релаизације програма, просечни приходи бивших корисника су били виши за од 64% до 98% укупног износа средстава која је примио. Комплементарно овом је и истраживање које је анализирало приходе младих четири године након остваривање права на једнократну новчану помоћ. Њихови приходи су у просеку били виши за 41% од просечних прихода лица која нису партиципирала у програму (www.givedirectly.org/research-on-cash-transfers.htn#collapseone).

Извесност и континуитет новчаних надокнада, драстично мењају позицију сиромашних. Подстичући потрошњу, они истовремено утичу и на функционисање и

одржавање локалних тржишта и подстичу локално предузетништво, пошто су сиромашни доминантно упућени на локалне произвођаче. Гарантовани новчани приходи који осигуравају задовољавање базичних потреба, омогућавају преузимање пословних ризика, односно инвестиције. Такође, они омогућавају сиромашнима партиципације у формалном банкарском сектору, доприносећи њиховој солвентности.

Програми новчаних надокнада значајно побољшавају исхрану својих корисника.

Евалуације различитих програма су указале да остваривање права на новчану надокнада, значајно утиче на побољшање исхране корисника и чланова његовог домаћинства. Исхрана је истовремено разноврснија и квалитетнија, док је унос протеина значајно увећан. Широко је распострањена предрасуда у донаторској заједници, иако се већ неко време експлицитно не износи, да примаоци новчаних надокнада, посебно уколико не постоје стриктни захтеви које морају да следе, новац троше на алкохол и цигарете, уместо на храну. Међутим, немогуће је пронаћи емпиријске студије које би то потврдиле, напротив. Економисти Светске банке, Еванс и Попова (2014), су у својој мета студији, којом је било обухваћено деветнаест различитих студија из различитих делова света, посебно анализирали корелацију између новчаних надокнада и потрошњу алкохола и цигарета у сиромашним заједницама. У седамнаест студија није забележена промена у потрошњи, док су само у две студије резултати били мешовити.

Просечно, примаоци новчаних надокнада у сиромашних државама, више од половине прихода издвоје за куповину хране, док нпр. у Етиопији и Малавију, корисници издвајају чак $\frac{3}{4}$ за исхрану. У Лесоту, скоро половина пензионера који су остварили право на старосну пензију, је изјавила да више не гладује, у поређењу са 19%, колико је било пре успостављања Програма старосних пензија (*Old Age Pension Program*) (Moss, 2015).

Новчане надокнаде омогућавају корисницима не само да повећају унос калорија, већ и да се хране квалитетније. У Малавију, на пример, породице које примају новчане надокнаде, три пута недељно конзумирају месо или рибу, за

разлику од породица које нису обухваћене програмом, и које месо или рибу имају у својој исхрани једном у три недеље (Hanlon, Barrientos, Hulme, 2010). Позитивни ефекти побољшане исхране су највидљивији код деце која се налазе у формативном животном добу. Квалитетнија и разноврснија исхрана позитивно утиче на психофизички развој детета у првим годинама живота, а касније се одржава и на успех у школи. Посебно је илустративан пример Програма новчаних надокнада намењених породицама са децом у Јужноафричкој Републици (*Child Support Grant*). Деца која живе у породицама које остварују право на новчану надокнаду у првих пет година њиховог живота су физички напреднија и виша од деце која живе у породицама које нису партиципирале у програму (Moss, 2015).

Програми новчаних надокнада позитивно утичу на редовније похађање школе као и посете здравственим установама.

Деца из породица које примају новчане надокнаде, редовније похађају наставу, без обзира на доходовну групу којој држава припада (Moss, 2015). Такође, позитивни ефекти програма су емпијски потврђени, независно од тога да ли је редовно похађање школе био експлицитно дефинисано као предуслов за остваривања права предвиђена програмом или не (Moss, 2015). Програм новчаних надокнада намењен породицама са децом у Јужноафричкој Републици не намеће ригидне и ригорозне захтеве својим корисницима, и упркос томе је успео да оствари позитиван утицај на редовније похађање наставе, посебно када је реч о деци која су живела са самохраним мајкама. Слични ефекти су били забележени и код деце која живе у домаћинствима у којима неко од чланова домаћинства остварује право на неки од националних програма новчаних надокнада, односно, чак и онда када нису непосредни корисници (Moss, 2015).

Упорност мита о дестимулативним и контрапродуктивним ефектима директних новчаних трансфера (сиромашним) грађанима, за једну од својих последица је имао појаву неопбично великог броја студија које су анализирале ниво партиципације и понашање сиромашних на тржишту рада, као и утицај који ови трансфери имају на обрасце потрошње својих корисника.

Истраживања су, између осталог, указала на битно другачије „потрошачко понашање“ сиромашних, у односу на понашање релативно имућнијих грађана, приликом увећања прихода којим располажу. У Јужноафричкој Републици, екстремно сиромашни корисници новчаних надокнада су настојали да се укључе на тржиште рада, чак и неформално, како би обезбедили дугорочно подизање нивоа својих приходе, док су они релативно имућнији, додатне приходе искористили како би себи обезбедили нешто више слободног времена (Hanlon, Barrientos, Hulme, 2010).

Корисницима програма новчаних надокнада у Јужноафричкој Републици (и социјалних пензија и дечијих додатака) су оне, између осталог, омогућиле да се активније ангажују на проналажењу запослења, као и учествовање у радним миграцијама, али и неким другим активностима које су имале за циљ да им дугорочно побољшају финансијску ситуацију (Williams, 2007). Независно од коначног исхода програма новчаних трансфера, истраживања су показала да оно што је неспорно јесте да су корисници наставили да раде или исти, или већи број радних сати у односу на претходни период и на тај начин још једном потврдили неутемељеност, али и малициозност мита о томе како новчана помоћ дестимулативно утиче на кориснике (Blattman, Niehaus, 2014).

Програми новчаних надокнада олакшавају опоравак након катастрофа.

Иако су иницијално били конципирани као дугорочни одговор на проблем хроничног сиромаштва, постепеном експанзијом у најсиромашније афричке државе, један број њих је ове програме установио и као одговор у ванредним околностима, пре свега у случају елементарних непогода, постепено замењујући помоћ у роби, која је била преовлађујућа у претходном периоду. На тај начин, породице су самостално одлучивале о приоритетима. Они су на тај начин, ублажавали транзицију ка реконструкцији која би након тога требало да уследи (Moss, 2015).

Евалуације и студије које су настале током протеклог периода, а које су настојале да деконструишу концепт директних новчаних надокнада у сиромашним државама Глобалног југа, су поред позитивних исхода ових програма, омогућиле

идентификовање једног броја кључних предуслова које је неопходно испунити да би исходи програма били повољни.

Не постоји универзална формула које би државе требало да следе. Програми новчаних надокнада су до сада демонстрирали висок степен флексибилности. Начин на који је програм конципиран, мора одговарати свеукупним друштвеним приликама. Такође, важно је да одражава циљ(еве) који држава настоји да постигне, односно, да буде компатибилан са развојном агендом, наравно, уз сва фискална ограничења, али и социјалну и политичку реалност. Програми новчаних надокнада садрже огроман потенцијал за ојачавање друштвеног уговора, повећавају солидарност и социјалну кохезију, док један број истраживања указује да позитивно утичу и на партиципацију сиромашних у политичком животу заједнице (Moss, 2015).

Међутим, независно од специфичности сваког од програма, могуће је идентификовати неколико општих смерница, које су обезбедиле њихов успех.

1. Циљеви морају бити од самог почетка јасно дефинисани, пошто они детерминишу обухват програма, као и начин на који је програм конципиран.
2. Програми новчаних надокнада морају бити усаглашени са постојећом инфраструктуром у друштву, од развијености тржишта до доступности установа која пружају квалитетне здравствене и образовне услуге;
3. Таргетирање програма зависи од дефинисаних циљева, али би требало размотрити административне капацитет за њену реализацију;
4. Висина новчаних надокнада, упркос крајње ограниченим финансијским могућностима сиромашних држава, би требало да буде довољно висока да може да утиче на буџет домаћинства (Moss, 2015).

Следећи ове опште препоруке приликом конципирања програма новчаних надокнада, два питања се најчешће појављују као посебно „дискутабилна“, како из идеолошких, тако и из крајање прагматичних разлога:

1. да ли би требало постављати одређене захтеве пред кориснике програма новчаних надоканада, или би они требало да буду безусловни?

2. да ли би програми новчаних надокнада требало да буду усмерени искључиво ка грађанима који живе у мултидимензионалном екстремном сиромаштву, или би, ипак требало да буду свеобухватнији?

Питање условљавања новчаних надокнада, не може се разматрати изоловано и изван националног контекста у којем се програм реализује. Ипак, пракса у сиромашним државама је показала, да државе често следе релативно сличне принципе. Сходно томе, програми новчаних надокнада, који имају за циљ “унапређење људског капитала”, су најчешће условљени, док програми који су успостављени на основу права дефинисаних унутар система социјалне заштите, су безусловни. За разлику од богатих држава у којима је питање условљавања новчаних надокнада неупоредиво више идеологизовано и политизовано, у сиромашним државама, подједнако је важно и питање реалне изводљивости, као и могућности да обе стране обезбеде оно што се од њих очекује. Дефинисање ригорозних захтева којих се корисници морају придржавати, не представља (потенцијално) само њима „оптерећење“; држава би требало да обезбеди инфраструктурне предуслове (уколико је на пример реч о редовном похађању школе или посетама установама здравствене заштите), за њихову реализацију, а након тога, она такође мора поседовати довољно административних капацитета неопходних за надзор над испуњавањем услова. Државе Подсахарске Африке, управо из ових разлога, чак и када условљавају новчане надокнаде, то чине тзв. „меким“ захтевима, односно захтевима чијим неиспуњавањем корисник неће изгубити права предвиђена програмом. Највећи број њих не поседује неопходну инфраструктуру, као ни неопходно административне капацитете.

Међутим, чак и уколико не би постојала објективна, административна односно финансијска ограничења, питање неопходности постављања захтева и даље захтева одговор, посебно када су у питању захтеви који се односе на редовно похађање школе или редовне посете установама здравствене заштите. Заговорници укидања условљавања, тврде да је кључни разлог из којег родитељи не шаљу своју децу у школу или редовне лекарске прегледе, или недоступност образовних, односно здравствених услуга (не постоји школа односно болница у близини), или постоје објективна финансијска ограничења. Пример Јужноафричке Републике, Намибије и

Лесота у којима програми новчаних надокнада нису условљени, а у којима су забележени позитивне тенденције када је реч о образовању, посебно девојчица, представља снажан аргумент у прилог изнетој хипотези (Moss, 2015).

Такође, приликом разматрања условљавања као таквог, које се најчешће легитимизује објективном исправношћу постављених захтева, намеће се питање да ли је праведно наметати одређене захтеве сиромашнима, без обзира колико они били добронамерни и оправдани, уколико се исто понашање не захтева од свих чланова друштва, без обзира на њихово имовинско стање. Да ли то значи да се сиромашнима негирају одређена права, која су осталим члановима друштва гарантована (Hanlon, Barrientos, Hulme, 2010)? Један од кључних циљева условљавања јесте да максимизирају позитивни ефекти програма, и осигурају реализација постављених циљева. Међутим, упркос значају овог питања у дебатама о новчаним трансферима сиромашнима, ретке су студије које се искључиво баве ефектим самог условљавања, независно од ефеката самог програма. Њихова ефикасност се једноставно претпоставља и подразумева. „Чињеница је да није емпиријски показано да условљавање битније мења коначни исход програма“ (Hanlon, Barrientos, Hulme, 2010: 137). Често се у основи налазило неповерење у рационалност сиромашних, као и њихову способност да се одговорно понашају. Сходно томе, редистрибуција новчаних надокнада, која не би експлицитно захтевала одређени облик „пожељног“, би дестимулисала корисника да се радно ангажује, подстицале лењост, зависност и врло често етички неприхватљиве облике понашања. Врло често, аргументе против успостављања програма је одликовао снажан „морализаторски тон“, који је, између осталог, претпостављао моралну инфериорност сиромашних (Williams, 2007).

Током последњих година, низ експерименталних програма је реализовано, између осталог и са циљем, да деконструише и демистификује, неке од најраспрострањенијих уверења у вези са понашњем сиромашних корисника новчаних надокнада. Једно до последњих истраживања, реализовано је у периоду од 2010. до 2013. године у Либерiji. Блатман је са сарадницима спровео истраживање о ефектима новчаних надокнада, које је подразумевало обезбеђивање безусловне једнократне новчане помоћи у висини од 200 америчких долара, групи мушкараца

који су живели у сламовима, и који би вероватно могли бити квалификована као „најмање дисциплиновани становници Либерии“ (бивши зависници, ситни криминалци...). Супротно доминантом уверењу, они су та средства потрошили или на основне животне потрепштине, или на микроинвестиције (Blattman, Niehaus, 2014).

У непосредној вези са условљавањем, је и одговорност државе да обезбеди сву неопходну инфраструктуру, за њихову реализацију. Пошто се захтеви у највећем броју програма односе на редовније коришћење одређених јавних служби, онда би одговорност државе била да их учини доступним и да унапреди њихов квалитет. Слично таргетирању, условљавање повећава „административни терет“, не само службеницима који реализују програм, већ и пружаоцима услуга.

Питање селективности, односно универзалности програма, је подједнако релеватно. Начин на који ће програм бити конципиран зависи првенствено од дефинисаних циљева и профила сиромаштва, као и финансијских могућности државе. Највећи број сиромашних држава настоје да своје програме новчаних надокнада усмере ка најсиромашнијим грађанима, најчешће вршећи одабир у зависности од места пребивалишта, партиципације на тржишту рада, висине прихода или имовине са којом лице располаже. Чести су, такође и програми намењени конкретним демографским групама. Селективни приступ најчешће полази од премисе да је селективност ефикаснија и рационалнија, пошто претпоставља редистрибуцију (ограничених) средстава онима којима су та средства најнеопходнија. Неспорно је да таргетирање, потенцијално смањује трошкове, усредсређујући се на мањи број корисника. Међутим, упркос ове, на први поглед очигледне компаративне предности овог приступа, његова имплементација захтева квалификовану и ефикасну јавну администрацију, која ће, применом софистицираних метода, обезбедити постизање савршене таргетираности, и на тај начин, између осталог, избећи потенцијалне злоупотребе. Сиромашне афричке државе овај захтев не могу реализовати. Такође, студија којом је било обухваћено петнаест афричких држава у којима је стопа екстремног сиромаштва изразито висока, је утврдила да са становишта дугорочних финансијских уштеда, суштинске разлике не постоје између таргетирања и примене универзалног приступа (Moss,

2015). Још један од аргумента који говори у прилог универзалности, када је реч о програмима новчаних надокнада јесте да, када би се у сиромашним афричким државама новчане надокнаде усредсредиле искључиво на екстремно сиромашне, то би могло да утиче на пад подршке јавног мњења овим програмима, због генерално неповољних услова живота у њима (Moss, 2015).

Највећи број програма који се реализују у Подсахарској Африци нису условљени, за разлику од тенденција у неким другим регионима у развоју, посебно латинамеричком. Међутим током неколико последњих година, приметна је супротна тенденција. „Па је тако од програма који су успостављени 2000. година и касније, свега 25% било условљено. Међутим, од програма који су успостављени након 2007. године, тај удео се повећао на 40%“ (Garcia, Moore, 2012: 117). Условљавање је распрострањеније у развијенијим државама региона, у којима су барем донекле испуњени предумови за њихову реализацију, у смислу административних капацитета, али и неопходне инфраструктуре. Што се тиче захтева који се стављају пред кориснике програма, они су веома слични захтевима на којима се инсистира и у Латинској Америци и Азији, а најзаступљенији су они који би требало да или повећају обухват деце школског узраста одговарајућим нивоом образовања, или да повећају редовност похађања наставе и да смање стопу „осипања“. Међутим, за разлику од других региона у развоју у којим су захтеви врло ригидни, а њихово неиспуњавање се строго санкционише, у афричким државама они су нешто „мекши“, и неиспуњавање неће истовремено значити губитак права на новчане надокнаде. За разлику од сличних програма који су успостављани у државама Глобалног севера, новчани трансфери које се успостављају у државама Глобалног југа, не настоје да интервенишу у породичне односе, и да промовишу „пожељну“ структуру породице. Лишени су „морализаторских“ норми које су током историје пратиле значајан број програма новачних трансфера у развијеним државама (Ferguson, 2015).

Када је реч о универзалности, односно селективности програма новчаних надокнада, у Подсахарској Африци су најзаступљенији програми који се заснивају на „умереном“ таргетирању, односно, усмерени ка конкретним демографским категоријама.

Приликом конципирања новог програма новчаних надокнада, важно питање је и оно које се односи на начин редистрибуције, односно, дефинисање кључних критеријума на основу којих ће се одређене категорије становништва квалификовати за новчане надокнаде предвиђене програмом, а све остале искључити. Елементарни предуслови који се налазе у основи свих програма, без обзира на њихове специфичности: неопходна је убеђеност грађана у правичност програма, новчане надокнаде морају бити редовне и корисници на самом почетку морају бити упознати са дужином и динамиком исплате, програм би требало да буде практичан и релативно једноставан за реализацију и уживати подршку јавног мњења (Hanlon, Barrientos, Hulme, 2010). Заговорници селективног приступа, који обично претпоставља релативно уско таргетирање, као кључни аргумент у прилог својој тези, наводе ограничења економске природе са којима се сиромашне државе суочавају. Таргетирање се у таквим околностима представља не само као логично и прагматично, већ и једино етички прихватљиво. Питање које је непосредно повезано са питањем таргетирања, логично се односи на одабир друштвене групе којој ће средства бити усмерена. Одлука о томе је истовремено и политичка и економска и социјална, док је један од кључних предуслова ефикасност институција државе. Суочене са реалношћу која у земљама у развоју, посебно региону Подсахарске Африке, подрумева недовољно административних капацитета за софистициране процене, као и одсуство поузданих база података, утиче да се државе најчешће опредељују за донекле једноставније, али не потпуно прецизно таргетирање. Таргетирање може бити: категоријално, географско, засновано на провери имовинског стања и оно које се базира на „само-одабиру“ (Hanlon, Barrientos, Hulme, 2010).

Категоријално таргетирање је најраспрострањеније, и разлози за то су вишеструки. Програми намењени одређеним категоријама становништва, су релативно једноставни за реализацију и нису претерано захтевни за администрацију. Такође, не би требало потцењивати ни чињеницу да категоријалне бенефиције, посебно уколико су намењене старима, вулнерабилној деци и особама са инвалидитетом, уживају највећу подршку јавног мњења. Међутим, категоријалне бенефиције су по правилу недовољно прецизне, па сходно томе, програмима могу

бити обухваћени и припадници оних категорија чији статус у друштву није натпросечно неповољнији. Државе често настоје да овај недостатак компензују увођењем додатних критеријума. Социјалне пензије и дечији додаци у Јужноафричкој Републици представљају добар пример. Право на социјалну пензију остварује свако лице старије од 63 године, а које истовремено не остварује право на пензију по неком другом основу. Што се тиче дечијих додатака, ту се као додатни критеријум уводи провера имовинског стања (Hanlon, Barrientos, Hulme, 2010). Слично је и са другим критеријума за таргетирање. Такође, подједнако је важно супротставити критеријуме контексту у којем ће бити примењен. Тако на пример, примена географског критеријума најчешће подразумева да се програми новчаних трансфера усмеравају ка срединама у којима је највиша концентрација сиромашних. Међутим, у контексту Подсахарске Африке, поставља се питање валидности процене, уколико се узму у обзир непотпуност, непоузданост а често и неадекватност података.

Један од аргумената који се често наводи у прилог таргетирању, јесте онај који овај критеријум доводе у непосредну везу са још једним важним предусловом ефикасности програма, а који се односи на висину самих надокнада. Процењено је да би висина новчаних трансфера требало да буде толика да омогући повећање прихода домаћинства за 10%, како би се створили услови за неке видљивије промене. Висина новчаних трансфера се најчешће креће од 5% до 30% националних линија сиромаштва.

Међутим, државе Подсахарске Африке би, упркос ограниченим ресурсима, биле објективно у могућности да успоставе универзалне програме новчаних трансфера. „Процена Међународне организације рада указује на то да би за успостављање програма универзалне старосне и инвалидске пензије у сиромашним државама требало издвојити од 0.5% до 1.5% БНП-а, док би за успостављање универзалних програма дечијих додатака било потребно издвојити између 1.5% и 3.5% БНП-а“ (Hanlon, Barrientos, Hulme, 2010: 153).

Програми новчаних трансфера, представљају само један од механизма који би могао да помогне екстремно сиромашнима у државама Подсахарске Африке, али и другим деловима Глобалног југа. Они представљају аутохтони одговор на

специфичне потребе и захтеве грађана, а временом су показали висок степен флексибилности и адаптабилности. Такође, они представљају прилику за државе да полако отпочну са успостављањем, односно унапређењем система социјалне сигурности. Развој програма новчаних трансфера не искључује неке друге облике помоћи, попут инвестиција у инфраструктуру, у образовање и здравствену заштиту.

Током протеклих деценија, поред програма новчаних надокнада, микрофинансије су, такође, заузиле веома важно место у борби против сиромаштва у државама Глобалног југа, и то посебно микрокредити, односно, краткорочни кредити сиромашним предузетницима, којима банке не би одобриле кредите по изузетно ниском каматном стопом. Од реализације експерименталних програма у селима Бангладеша, крајем 1970-их година, микрокредити су у релативно кратком временском периоду доживели експанзију, и њима је данас обухваћено око 200 милиона људи. Мухамед Јунус, економиста из Бангладеша који се сматра њиховим иницијатором, је 2006. године, добио Нобелову награду за мир за своје деловање. Нобелов комитет је у свом образложењу, између осталог, навео да се „трајни и одрживи мир не може остварити, уколико велике скупине људи, не успеју да прекину и ослободе се из зачараног круга сиромаштва. Микрокредити су један од начина да се то постигне. Развој из базе, такође доприноси унапређењу демократије и људских права“ (Blattman, Ralston, 2015).

Међутим, могућност примене и позитивни исходи микрокредита у региону Подсахарске Африке су до сада били ограничени, посебно у поређењу са азијским државама. Показало се да они ипак не могу задовољити потребу сиромашних за новцем (Blattman, Niehaus, 2014). Микрофинансије обезбеђују платформу која може бити корисна за један део сиромашних, али постоје бројна ограничења њиховој масовној имплементацији у региону Подсахарске Африке. Такође, након више од три деценије од одобравања првих микрокредита сиромашним женама Бангладеша, интерпретација одрживости позитивних резултата је нешто опрезнија, и томе су добри резултати првих свеобухватнијих истраживања која су реализована протеклих година, а која су била базирана на примени методе случајног узорка. Иако је неспорно да су непосредни резултати били задовољавајући, изостале су до тада уобичајене квалификације ових програма који би требало да буду готово

„револуционарни“ (Blattman, Niehaus, 2014). У периоду од 2003. године до 2012. године, истраживачи *Poverty Action Lab-a* и *Innovation for Poverty Action-a* су у сарадњи са локалним партнерским организацијама, реализовало седам студија на четири континента. Налази ових студија, озбиљно доводе у сумњу представу о микрокредитима као о „сребрном метку“ у области развоја. Студије су настојале да одговоре на једна број фундаменталних питања која су била у непосредној вези са краткорочним и дугорочним ефектима микрокредита, између осталог и на питање које се односило на утицај микрокредита на финансијско понашање, пословну активност и укупно благостање домаћинства. Такође, разматрана су и питања повећавања инвестиција домаћинства у образовање и здравствену заштиту својих чланова, али и питање оснаживање жена.

Кључни закључци истраживања су били следећи:

1. Само једно од четири или пет домаћинстава која су испуњавала услове, је било заинтересовано за микрокредите;
2. Један део корисника микрокредита је употребио средства како би унапредили пословање. Међутим, чак и у овој ситуацији, то је ретко водило генерисању значајнијих прихода;
3. Ниједна од седам студија није потврдила значајнији утицај микрокредита на приход домаћинства;
4. Студије нису понудиле доказе о постојању позитивне корелације између микрокредита и оснаживања жена, или образовања деце школског узраста;
5. Микрокредити су донекле повећали слободу избора корисника, који су могли да одлуче на који начин желе да зарађују новац, али и да га касније употребљавају (*Poverty Action Lab, Innovation for Poverty Action, 2015*).

Микрокредити не остварују трансформативни утицај на сиромаштво, али повећавају слободу избора. Упркос томе што су резултати били ограничени, то не значи да би овај механизам требало у потпуности одбацити, напротив. Неопходно га је унапредити, посебно у контексту специфичних околности у којима се реализују.

Програми новчаних надокнада су, и у мањој мери микрокредити, упркос дефицитима и ограничењима подсахарских држава, имали завидне резултате. Они представљају аутохтони одговор на кључне развојне проблеме ових држава и,

између осталог, демонстрирају супериорност аутохтоних решења над препорукама и захтевима међународних донатора.

Међутим, након програма и стратегија који су непосредно усмерени ка екстремно сиромашним, оно што би требало да буде изазов за афричке државе јесте да развој поново учине својим приоритетом, и то развој који ће бити „демократски утемељен“ и „инклузиван“ (Mkandawire, 2010). Реактуализација проблема сиромаштва од средине 1990-их година, неспорно је представљала важну и позитивну промену у односу на претходни период, током којег су агендом земаља у развоју доминирали стабилизација, управљање дугом и питање (не)ефикасности редистрибутивне функције државе. Међутим, ограничавање фокуса искључиво на проблем сиромаштва и његове узроке, сужава развојну агенду друштва, посебно због тога што у највећем броју држава најнефективније мере и политике нису експлицитно усмерене на борбу против сиромаштва. Смањење сиромаштва је дубоко укорено у свеукупни социјални и економски развој друштва, и поред тога што захтева усредсређеност на његове структуралне, често скривене узроке, она претпоставља редефинисање свих релевантних секторских политика, посебно пољопривредне и индустријске (Mkandawire, 2010).

2. “Југ-Југ сарадња и оживљавање духа Бандунга”

Сарадња између држава Глобалног југа (*South-South Cooperation*), упркос дискурсу који је доминантан у западним медијима, академској заједници али и изјавама званичника током последњих година, не представља „нов феномен“. Током своје, релативно дуге историје, сарадња између земаља у развоју је преузимала различите форме, често је била и институционализована, одвијала се неуједначеном динамиком и интензитетом, и умногоме је била детерминисана, с једне стране економским могућностима и ограничењима земаља Југа, али и, с друге стране, приликама у међународној политици, односно, односима између великих сила.

Појам „сарадња између држава Глобалног југа“, односно Југ-Југ сарадња, припада групи општих појмова, који обухвата различите облике сарадње и активности; од политичке и економске сарадње, до сарадње у области развоја и културе. Организација Уједињених нација је тек 2010. године, понудила нешто прецизније одређење, и сарадњу између држава Глобалног југа је дефинисала као сарадњу које обухвата процесе, институције и споразуме које државе Глобалног југа успостављају са циљем промовисања и унапређења политичке, економске и техничке сарадњу између земаља у развоју, на путу ка реализацији заједничких развојних циљева (UNCTAD, 2010).

Принципи који би требало да се налазе у основи сарадње између држава Глобалног југа, и који су током претходних деценија били идентификовани у свим кључним стратешким документима, сумирани су од стране *South Centre*²⁰, једне од највећих међувладиних организација која окупља већину државе Југа, су следећи:

1. Сарадња између држава Југа представља заједнички подухват народа и држава Југа, и она, између осталог, представља израз солидарности, али такође представља и стратегију за економску независност која би била заснована на заједничким циљевима и принципима;
2. Државе Југа морају бити суверене и поседовати неопходну аутономију приликом дефинисања агенде за међусобну сарадњу;
3. Сарадњу између држава Југа не би требало посматрати као замену за односе сарадње које земље у развоју успостављају са традиционалним донаторима, односно, државама Глобалног севера. Она не представља „механизам одбране“ унутар постојећег система, већ би требало да има независну агенду, али и да понуди алтернативу;
4. Сарадњу између држава Југа не би требало анализирати применом стандарда који се примењују за евалуацију односа између развијених држава и земаља у развоју;

---

²⁰ *South Centre* је међувладина организација која окупља 51 земљу у развоју, Азије, Африке и Латинске Америке и Кариба. Она је основана 1995. године, на иницијативу *The South Commission* са циљем унапређења сарадње између држава Глобалног југа у међународним односима (<http://www.southcentre.int/about-the-south-centre/>).

5. Финансијска средства која један део земаља у развоју, примарно државе БРИКС-а, обезбеђује сиромашним државама Глобланог југа, не би требало изједначавати са званичном развојном помоћи коју обезбеђују развијене државе, чланице Комитета за развојну помоћ; она представља израз солидарности и сарадње, и требало би да одражава међусобне симпатије и да произилази из заједничког (колонијалног и постколонијалног) искуства;
6. Сарадња између држава Југа се одвија уз уважавање локалних реалности, односно реалност земаља у развоју, прилагођена је њиховим потребама, али и очекивањима;
7. Сарадња између држава Југа се одвија уз поштовање националног суверенитета;
8. Један од циљева сарадње између држава Југа јесте и ојачавање мултилатерализма у суочавању са развојним проблемима и изазовима;
9. Сарадња између држава Југа посебно подстиче размену добре праксе између земаља у развоју, и обезбеђивање помоћи и подршке земљама у развоју у реализацији националних развојних циљева;
10. Један од циљева земаља у развоју је да путем унапређења међусобне сарадње остваре економску самоодрживост;
11. Један од циљева сарадње између држава Југа би требало да буде и оснаживање сиромашних држава да активно партиципирају у процесу одлучивања у међународној политици и у најзначајним мултилатералним форумима;
12. Модалитети и механизми за унапређење сарадње између држава Југа су базирани на билатералној, субрегионалној, регионалној и међурегионалној сарадњи и интеграцији као и мултилатералној сарадњи (South Centre, 2009).

Сарадња између земаља у развоју, настала је као резултат специфичних историјских околности, односно конкретног историјског тренутка. Иницијални кораци су начињени пре нешто више од пола века, непосредно након завршетка Другог светског рата, са почетком процеса деколонизације азијских и афричких држава. "Амерички председник Хари Труман је 1949. године, у свом инаугурационом говору, посебно говорио о „неразвијеним регионима света, и потреби да им се помогне“. На тај начин, формално је креиран конструкт Трећег света, којим су биле

обухваћене све оне државе које нису биле социјалистичке, али ни припадале групи индустријски развијених држава. Ово је имало двоструки ефекат. С једне стране, допринео је хомогенизацији веома хетерогене групе држава, али, с друге стране, утицао је на формирање заједничког идентитета нових постколонијалних држава” (Morais de Sa e Silva, 2010: 3).

Новонастале државе Азије и Африке су се, непосредно након стицања независности, суочиле са читавим низом озбиљних ограничења и проблема који су представљали последицу њихове колонијалне прошлости. Такође, актуелне међународне прилике им нису биле наклоњене. Блоковска подела света, је утицала да се приклањање једном од блокова постане императив, док су унутрашње економске прилике и објективна потреба за међународном развојном помоћи, представљале озбиљан изазов на путу ка очувању неутралне позиције, и младе постколонијалне државе учиниле изузетно вулнерабилним. Невољно прихватајући деколонизацију, бивше метрополе су настојале да креирају обрасце међународне трговине, али и у другим облицима „сарадње“ са сиромашним азијским и афричким државама, како би њихову независност учиниле формалном, али не и суштинском, а са циљем очувања приступа природним ресурсима, али и доступности њихових тржишта (Modi, 2011). Спознаја заједничких интереса, као и потенцијалне користи коју би од сарадње, државе могле да остваре, представљало је иницијалну капислу за њену рану институционализацију. Почетком 1960-их година, формиран је Покрет несврстаних, а нешто касније Група 77.

Иако је иницијални период сарадње трајао више од 30 година, земље у развоју нису успеле да остваре политичку независност и економску самоодрживост којој су тежиле (Morais de Sa e Silva, 2010). Светска економска криза са којом се 1970-их година свет суочио, а након тога и дужничка криза која је погодила земље у развоју, успорила је даље унапређење односа између држава Југа. Државе Трећег света су биле подељене и ослабљене, превасходно усредсређене на превазилажење унутрашњих проблеме и изазова (Cheru, 2011). Наступио је период својеврсне демобилизације. Овај период ће трајати нешто више од двадесет година. Земље у развоју су биле приморане да редефинишу своје приоритете, и сходно томе, углавном су биле усредсређене на испуњавање обавеза предвиђених програмима

структуралног прилагођавања, уз истовремено санирање његових непосредних последица, које су се, између осталог огледале у порасту стопе сиромаштва и неједнакости, с једне стране, и деконструкцији постојећих (скромних и недовољно развијених) систем социјалне сигурности, с друге стране.

Након 1980-их година, прилике на међународној сцени су постале неповољније за интеграционе процесе држава Глобалног југа. Томе је у значајној мери допринела и промена политичке климе у делу западног света, пре свега у Великој Британији и САД, односно успон Нове деснице, који се, логично, у веома кратком временском периоду, одразио и на начин функционисања најзначајнијих међународних финансијских институција, ММФ и Светску банку. Године 1981, на састанку чланица Покрета несврстаних у Мексику, амерички председник Роналд Реган је поручио делегатима да би било најбоље да „одустану од своје реторике, и да се сами извуку из сиромаштва, као што је то учинио највећи део западног света“ (Wiarda, 1982). Свеукупне прилике нису биле само неповољне за унапређење сарадње између држава Глобалног југа, већ и за развој мултилатерализма уопште, што је положај сиромашних држава учинило још неповољнијим. Мултилатерализам је повећавао „маневарски простор“ земљама у развоју.

„Предуслови за ревитализацију односа, након периода вишегодишње хибернације, појавили су се након завршетка Хладног рата. Успон мултилатерализма, као и низ међународних конференција које су током 1990-их година биле организоване, представљали су важан подстицај“ (Morais de Sa e Silva, 2010: 3). Међутим, тек почетком новог миленијума, отпочела је трећа фаза у сарадњи између држава Југа. Она се битно разликује од претходне две, иако је задржала неке од атрибута из претходног периода. Неколико фактора је, према Мораиш де Се и Силви, утицало на креирање нових околности:

1. Општи консензус постигнут по питању миленијумских циљева развоја, који, упркос бројним недостацима, представљају систематичну анализу и „општу мобилизацију“ око најзначајнијих проблема са којима се државе Југа суочавају;
2. Хронично незадовољство природом, али и исходима вишедеценијске сарадње са традиционалним донаторима и

3. Успон једног броја држава Југа, праћен не само економским растом већ и социјалним развојем, потенцијално би могао да представља модел другим земљама у развоју (Morais de Sa e Silva, 2010).

Импресивни економски раст и развој који је остварио један број земаља у развоју, обезбедио је неопходне предуслове да се сарадња унапреди, а њихов утицај буде продорнији. „До краја двадесет првог века, „економије у успону“, попут Бразила, Индије, Кине, Јужноафричке Републике, као и Н11 (*Next 11*), постају све утицајније у светској економији. Чланице Г8 су до недавно контролисале 60% светског БНП-а, док је сада то мање од 50%, док је удео „економија у успону“ порастао са 25% на 33%“ (Busham, Tussie, 2010: 8 према Haslam, Beaudet, Schefer, 2013: 529).

Економски раст и развој држава БРИКС-а, је подстицајно деловао на интензивирање сарадње и повезивања између држава Југа, чији је један од индикатора била и пролиферација форума, дијалога, организовања редовних самита и конференција, али и успостављање институционалне инфраструктуре за један број ових формација. Оне су акумулирале значајан капитал, и унапредице своје техничке капацитете. Трипартитни форум Индије, Бразила и Јужноафричке Републике (ИБСА), из 2003. године, је само један од њих. Односи између Азије и Африке постају динамичнији, и повећава се међузависност између њих, са жељом да се „поново оживи дух конференције из Бандунга“, одржане 1955. године. Азијско-афрички самит је организован 2005. године, након чега је уследио низ сличних иницијатива од стране азијских држава, које су тиме желеле да демонстрирају спремност и жељу да унапреде односе са државама афричког континента. У међувремену, један број иницијатива је добио формални, односно полуформални карактер, и наставиле да се одржавају по договореној динамици (Cheru, 2011).

Такође, (неформални) форум држава Бразила, Русије, Индије, Кине (и Јужноафричке Републике), се појављује као релеватан оквир сарадње између једног броја држава Глобалног југа, које су, превасходно захваљујући брзини и интензитету економског раста током протеклих година, битно унапредице своју позицију у међународним односима и међународној политичкој економији. „Иако је самит држава БРИК-а одржан 2009. године у Јекатеринбургу, у Русији и наредне године у Бразилу, још увек се не може говорити о институционалној основи која би омогућила

квалификовања ове групе држава као форума“ (Bhattacharya, 2011: 97). То, између осталог значи, да не постоји координација приликом креирања стратешких докумената, иако је могуће утврдити одређени степен конвергенције, посебно у односу на глобалну финансијску структуру. „Четири државе које се налазе иза акронима БРИК, заузимају 25% светске територије, у њима живи 40% светске популације, и непосредно пре избијања светске економске кризе, 2008. године, оне су кумулативно оствариле БНП од 15.436 билиона америчких долара, што представља 15% светског БНП-а“ (Bhattacharya, 2011: 97). Од 2011. године, Јужноафричка Република је део ове групације, што је утицало да се акроним БРИК допуни, па се сада говори о државама БРИКС-а. Богатство природним ресурсима је утицало да оне, такође, понесу статус „енергетских суперсила“.

Индија, Кина и Бразил, су сада, захваљујући оствареном економском расту, у прилици да значајније интервенишу у сфери међународног развоја, што потенцијално представља велики изазов за традиционалне донаторе и међународни систем развојне помоћи уопште, којим богате државе суверено владају више од пола века, његову кохерентност, али и основне премисе на којима почива, посебно када је реч о односу између економског раста и социјалног развоја (Surender, Urbina-Ferretjans, 2013). За сиромашне афричке државе, однос са „економијама у успону“ је током последњих година, генерисао нове облике сарадње, који истовремено могу бити и алтернативни, али и комплементарни сарадњи са традиционалним донаторима (Davis, 2010), али оно што је вероватно најбитније, могу допринети већој аутономији афричких држава приликом конципирања и реализације националних политика.

Групација БРИКС не представља хомогену групу. Разлике између држава „чланица“ су значајне, и то у величини, степену економске развијености, политичком уређењу као и геополитичком положају и аспирацијама, који се можда најбоље манифестује кроз различите односе које имају према САД и државама Запада²¹ уопште. Међутим, чињеница да су самити шефова држава постали редовни, као и да

---

²¹ Државе БРИК(С)а нису једногласне када је реч о односима за САД и државама Запада. С једне стране, налазе се државе код којих постоје тензије према и чак анти-САД став, попут Русије и Кине, док се наспрам њих налазе Бразил и Индија које су по неким питањима и прозападно оријентисане (Wilson, 2015).

је билатерална сарадња између њих интензивирана, утиче на међународну економску једначину. Упркос различитим аспирацијама и интересима, чини се да постоји висок ниво сагласности када је реч о њиховом деловању унутар међународног система, који се огледа у напорима да реформишу међународну трговину, финансије али и систем развојне помоћи²². Прогнозе говоре да ће до 2025. године, удео ових држава у светском БНП-у износити око 40% (Roy, 2014). Оно што државама БРИКС-а обезбеђује легитимитет на међународном плану јесу првенствено минералне и енергетске резерве којим ове државе располажу. Бразил, Кина и Индија, имају развијен сектор тешке индустрије (гвожђе и боксит), Русија има нафту и гас, а све осим Бразила располажу резервама угља. Посматране као блок, ове државе су „презаступљене“ у глобалној производњи и резервама природних богатстава – у случају бројних минерала и сировина, он је далеко већи од 21%, колико износи удео БРИКСА у глобалном БНП-а (Wilson, 2015).

Завршетак Хладног рата, је утицао да се однос великих сила према Африци значајно промени. Инструментализацију из претходног периода, заменила је индиферентност, пошто се и САД и Русија биле заокупљене или унутрашњим проблемима и трансформацијама, али и интересима у другим деловима света, што је олакшало повезивање азијских и афричких држава (Bhattacharya, 2011).

Приликом успостављања сарадње са афричким државама, свака од чланица БРИКС-а, се примарно руководи националним интересима. Такође, постоји висок степен компетитивности између њих уколико су економски интереси неке од чланица угрожени. „Природна богатства којим афрички континент располаже, чине га драгоценим партнером, и у извесном смислу, „епицентром нове јагме за ресурсима“. Поред масовних резерви нафте и природног гаса који чека на експлоатацију, она располаже са 99% светских резерви хрома, 85% резерви платине, 70% тантала, 68% кобалта, 54% злата и других минерала“ (Nenin, 2008: 18).

Током последњих година, „развојна помоћ“ се појављује као важна компонента у односима држава Глобалног југа, и она подразумева трансфер средстава од

---

²² Аспирације чланица БРИКСа се манифестују и у изјавама високих државних званичника. Председник Кине је изјавио како сматра да „БРИКС представља моћан механизам за унапређење сарадње између држава Југа“, док су политике вође Русије изнеле став да „БРИКС посматрају као корак ближе успостављању полицентричног система међународних односа“ (Wilson, 2015).

економија у успону, ка најсиромашнијим државама Глобалног југа, односно, углавном државама афричког континента. Значајно повећање износа развојне помоћи коју државе БРИКС-а упућују у афричке државе, утицало је да се о њима говори као о „новим донаторима“, односно „донаторима који се налазе изван Комитета за развојну помоћ“. Они представљају значајан извор финансијских средстава за афричке државе, и иако је висина развојне помоћи коју издвајају компаративно знатно нижа од оне коју издвајају традиционални донатори, она има тенденцију раста. С друге стране, компаративна предност „нових донатора“, између осталог, може да буде и та што су сви они у прошлости, а један број њих то чини и даље, били примаоци развојне помоћи коју обезбеђују традиционални донатори, па сада постоји могућност размене добре праксе, али и виши ниво сензибилитета према афричким државама, односно развојним изазовима са којима се суочавају. „Успон држава БРИКС-а као „донатора“ и импликације које то има на сарадњу у области развоја уопште, представљају само један део ширих транзиционих процеса у светском економском поретку, а који подразумевају постепено „цурење“ моћи и утицаја из трансатлантске сфере ка Азији, али и неким другим регионима у развоју“ (Chin, Quadir, 2012: 494).

Табела бр. 3. Процене висине развојне помоћи најзначајнијих „нових донатора“

Држава	Износ	Година
Бразил	362	2009
Кина	1.947	2009
Индија	488	2009/2010
Русија	785	2009

Извор: Zimmerman, Smith, 2011 према Surender, Ferretjans, 2013: 241.

Међутим, важно је напоменути, да се категорије, стандарди и принципи којим се руководе традиционални донатори, углавном не могу применити на тзв. нове донаторе. Највећи број држава Глобалног југа не прихвата термин „донатор“, или га крајње невољно толерише. Бројни су разлози за то. Као прво, државе Југа имају дугу традицију обезбеђивања различитих облика помоћи најсиромашнијим афричким државама, тако да се о њима не може говорити као о „новим“ донаторима. Све

државе БРИК-а су и пре 1990-их година, имале успостављене дипломатске односе са афричким државама, које су пратили различити облици сарадње, као и помоћи која је упућивана на афрички континент. Међутим, та сарадња је углавном била политичка, и врло ограничено материјална, а тек од почетка 1990-их година, она постоје мултидимензионална, са израженим економском димензијом. Осим Русије, која се налазила у саставу Совјетског Савеза, друге државе нису поседовале довољно капацитета да значајније инвестирају, док, с друге стране, питање је да ли би афричке државе биле у могућности да апсорбују те инвестиције на адекватан начин“ (Bhattacharya, 2011: 100). „Нови донатори“ настоје да се дистанцирају од концепта развојне помоћи коју су успоставили традиционални донатори. Сарадња између држава Југа у својој основи полази од фундаментално другачијих премиса, успостављена је на другачијем скупу принципа, и сходно томе, економије у успону настоје да начине и сематичку дистинкцију у односу са „сарадњу“ која се одвија између сиромашних држава и традиционалних донатора (Davies, 2010). Поред тога што одбијају термин „донатор“, инсистирају на употреби појмова попут „сарадња“, „партнерство“ и „узајамна користи“ између држава Југа. То је, према државама Југа, однос који проистиче из солидарности и узајаног разумевања, супротно патерналистичком односу западних донатора према сиромашним државама. Поштовање националног суверенитета, и принцип неусловљавања развојне помоћи, представљају свакако најзначајније одлике праксе „нових донатора“. Постоји намера да се развојна помоћ коју обезбеђују државе Југа представи морално супериорнијом у односу на помоћ традиционалних донатора, што би требало да обезбеди додатну легитимизацију сарадње између земаља у развоју (Surender, Urbina-Ferretjans, 2013). За разлику од развојне помоћи коју обезбеђују традиционални донатори, и која је првенствено детерминисана геостратешким и економским интересима богатих држава, развојна помоћ „нових донатори“, *би требало* да у својој основи има принципе самоодређења, солидарности и социјалне правде, односно, она би требало да буде „ослобођена“ од искривљених политичких агенди; она је хоризонтална, потшо се одвија између земаља у развоју, које су равноправне, па тако не може бити речи о асиметрији моћи, која представља једну од основних одлика односа држава Глобалног севера и Глобалног југа; и одликује је висок степен ефективности, пошто

на адекватан начин користи ресурсе и прилагођава редистрибуцију локалном контексту и потребама (Sanahuja, 2010). Наравно, економски, односно политички интереси имају значајну улогу приликом редистрибуцији развојне помоћи „нових донатора“, међутим, чињеница да донатори помоћ не условљавају, и да њихове развојне агенде нису конципиране са намером да радикално редефинишу кључне постулате на којима је друштво засновано, умногоме утиче на крајње исходе.

Свака од држава БРИК(С)-а настоји да развије сопствени приступ сарадњи са афричким државама, и Кина и Индија су до сада развиле најсвеобухватније приступе. Иако је примарни мотив сарадње и појачаног присуства пре свега Кине и Индије на афричком континенту растућа потражња за природним ресурсима којима континент располаже, сарадња са афричким државама и њихове „афричке политике“, превазилазе искључиво трговинске односе. Кина и Индија су развиле најсвеобухватније приступе сарадњи са афричким државама, и у њиховом средишту се налазе трговина, инвестиције и развојна помоћ. „Међутим, чак и уколико анализу односа између азијских и афричких држава, ограничимо на анализу ефеката трговинске размене у чијем средишту се налазе афрички ресурси, евидентно је да су афричке државе почеле да уживају знатно повољније услове трговине на међународном тржишту, након што су Кина и Индија постале присутније на континенту и постале важни трговински партнери. За разлику од претходног периода, значајан број афричких држава сада има алтернативу, и нису принуђене да безусловне прихватају и испуњавају захтеве развијених државе“ (Bhattacharya, 2011: 103).

Такође, честа квалификација држава Глобалној југа које полако заузимају све значајнију улогу у међународним односима и међународним економским односима, као и сарадњи у области развоја, базира се на чињенице да оне не припадају Комитету за развојну помоћ, и не претендују да то постану. „Нови донатори“ инсистирају на хоризонталној природи односа са афричким државама, насупрот односу које оне успостављају са традиционалним донаторима, а који одликује јасна хијерархија и све оно што њу одликује (Davis, 2010). Ово, између осталог доприноси томе да је неопходно или успоставити нешто другачији појмовно категоријални апарат за процену развојне помоћи коју обезбеђује један број држава Југа.

Прецизна квантитативна процена (развојне) помоћи коју су државе Глобалног југа у протеклом периоду редистрибуирале државама Подсахарске Африке је готово немогућа, и то из неколико разлога, док је одсуство систематичног и централизованог прикупљања података и извештавање, представља свакако један од најраспрострањенијих. Такође, ове државе су изузетно нетранспарентне, па тако или уопште не објављују податке о висини и начину редистрибуције развојне помоћи, или објављују само општи преглед, који заправо ништа не открива. Најдрастичнији је свакако пример Кине, у којој је развојна помоћ дуго уживала статус државне тајне. Иако су последњих година учињени извесни помаци, углавном под спољашњим притисцима, и даље је ова област испуњена шпекулацијама и погрешним интерпретацијама. Компаративну анализу, или једноставну евалуацију додатно отежава и то што „нови донатори“ не „следе“ критеријуме и стандарде које је дефинисао Комитет за развојну помоћ, па је разликовање и разграничавање различитих облике економске сарадње који се одвијају између држава Југа, понекад изузетно компликована. Проблем недовољне транспарентности „нових донатора“, повлачи за собом читав низ негативних импликација, као и у случају традиционалних донатора, и сходно томе, представља један од кључних изазова даљој сарадњи, односно, нешто на чему би афричке државе требало да инсистирају.

Највећи део развојне помоћи, „нови донатори“ редистрибуирају билатерално. Међутим, постоји потреба за мултилатералним институционалним механизмом који ће омогућити и унапредити координацију и, између осталог омогућити мултилатералну редистрибуцију. Такође, важно је сарадњу са регионалним развојним банкама учинити ефикаснијом (Simplicio, 2011).

Још једна специфичност „нових донатора“, огледа се у потпуно другачијој унутрашњој институционалној инфраструктури која би требало да обезбеди реализацију програма развојне помоћи. За разлику од традиционалних донатора који су одмах након завршетка Другог светског рата успоставили агенције, или посебна министарства која су у својој надлежности имали обезбеђивање, односно координацију програма стране помоћи, већина држава Глобалног југа то није до сада учинила. Надлежност је углавном подељена између великог броја државних агенција и министарстава, што између осталог, значајно отежава координацију (Surender,

Urbina-Ferretjans, 2013). Такође, партиципација организација цивилног друштва је минимална, пошто се сарадња реализује директно са владама афричких држава, што је повод честих критика које се упућују на активности „нових донатора“. Овакав концепт сарадње је умногоме детерминисан перцепцијом улоге државе у процесу развоја, као и релевантности других актера.

„Нови донатори“, обезбеђују различите облике помоћи афричким државама. Они се крећу од обезбеђивања грантова, кредита под повољнијим условима, преко стипендија и програма професионалне обуке, слања медицинских тимова, и, инвестирања у инфраструктуру. Техничка сарадња представља посебно важан сегмент сарадње између држава Глобалног југа. „Такође, један број донатора, помоћ усмерава ка унапређењу система социјалне сигурности у афричким државама, односно неких његових сегмената, кроз улагања у систем социјалног осигурања, социјалну заштиту и обезбеђивање приступа базичним социјалним услугама“ (Surender, Urbina-Ferretjans, 2013: 247).

Изношење дугорочних процена и прогноза о дугорочним импликацијама успона „нових донатора“, је изузетно незахвално. Неспорно је да ће њихов приступ развојној помоћи, и концепту развоја уопште, иницирати дебату унутар међународног развоја и међународне развојне помоћи. Међутим, озбиљније редефинисање постојећег система, којим тренутно доминирају међународне финансијске институције, ће потенцијално уследити једино уколико се висина развојне помоћи коју обезбеђују „нови донатори“ знатно повећа. Такође, успостављање адекватне инфраструктуре, која би обезбедила виши степен координације, као и континуитет у дужем временском периоду, чиме би се они успоставити као суштински алтернативна структура постојећем међународном систему развојне помоћи. Због висине помоћи коју обезбеђује, као и природе односа афричких држава са међународним финансијским институцијама неће изгубити на релевантности у наредном периоду. Међутим, њихов легитимитет, као и апсолутна доминација у области међународног развоја, могу бити озбиљно пољуљани.

Развојна помоћ коју обезбеђују „нови донатори“, иако знатно ниже вредности од помоћи коју обезбеђују традиционални донатори, је од изузетног значаја за афричке државе. Она не представља само додатни извор финансирања, већ због

начина и услова под којима се редистрибуира, обезбеђује виши степен аутономије државама корисницама, док су различите форме у којима се помоћ реализује, компатибилније потребама сиромашних држава. Развојна помоћ и сарадња у области развоја, заправо представљају заправо димензију односа између „економија у успону“ и афричких држава, која тај однос чини фундаментално другачијим у односу на природу сарадње између афричких држава и богатих држава. Када су у питању друге две димензије сарадње, односно трговинска размена и инвестиције, обрасци су слични онима који су се успоставили између богатих држава и земаља у развоју, са свим пратећим импликацијама, које су изразито неповољне по земље у развоју.

2.1 Кина у Африци: стратешко партнерство или неоколонијализам?

Државе Глобалног југа које су током последњих година, оствариле импресивни економски раст, су интензивирале сарадњу, економску али и политичку, са афричким државама. Кина се издваја као држава која је успела да развије најсвеобухватнији приступ у сарадњи са афричким државама, и да тај однос у извесном смислу и институционализује успостављањем Форума за кинеско-афричку сарадњу 2000. године (*Forum on China Africa Cooperation* – FOCAC).

Појачано присуство Кине на афричком континенту је привукло значајну пажњу на Западу током последњих година, и овај „феномен“ представља предмет медијских анализа, извештаја и научних радова које приређују припадници академске заједнице, али и тема о којој своје ставнове, често изразито оштре, износе политички званичници. Кина, и кинеско афрички односи представљају, такође, све актуелнију тему и на афричком континенту, међу политичком елитом, али и представницима цивилног друштва.

Ставови о овом „новом феномену“ су најчешће изразито поларизовани, а карактер анализе је готово у потпуности детерминисан позицијом из које је она сачињена. Сходно томе, на Западу се о кинеско-афричкој сарадњи говори као о „новој јагми за Африку“, односно примеру „кинеског неоколонијализма“, док, с друге стране

у Кини, јавним дискурсом доминирају интерпретације, лишене критичког преиспитивања и анализе, који су ближе политичким памфлетима и пропаганди а не објективној, вредносно неутралној процени. Истина је далеко сложенија, док је извођење дефинитивних оцена изузетно осетљиво.

Код већине западних аутора, анализе су углавном прожете „морализаторским судовима“, и примене двоструких стандарда приликом разматрања одређених (комерцијалних) активности Кине на афричком континенту. Сходно томе, све интензивније економске сарадње између Кине и једног броја афричких држава, она се посматра као последица „незаситог апетита за афричким природним ресурсим“, док истовремено, сличне активности западних компанија се разматрају у контексту „развоја“, „инвестиције“ и „прилика за генерисање нових радних места“ (Guegredo, Manji, 2008).

Истовремено, на афричком континенту су приметни дисонантни тонови. Међу припадницима цивилног друштва, постоји изванредан опрез, а слични су и резултати истраживања јавног мњења. Међутим, упркос изазовима и потенцијалним ограничењима кинеског ангажмана у Африци, интензивирање односа између Кине и афричких држава, посредно или непосредно, креира бројне могућности за сиромашне афричке државе, које превазилазе једноставну финансијску добит коју она обезбеђује корз обезбеђивања развојне помоћи.

Успон Кине као државе чији програм стране помоћи је током последњих година у континуираном порасту би требало разматрати, с једне стране у контексту принципа међународне политике који су дефинисани пре више од пола века, али такође имајући у виду актуелну глобалну економску и политичку улогу коју Кина има.

Кинеско-афричка сарадња не представља нов феномен, упркос доминантном дискурсу, напротив, она се континуирано одвија током више од пола века. Кина је свој програм стране помоћи успоставила већ 1950. године, непосредно након успостављања НР Кине, и она је већ од 1956. године почела да обезбеђује одређену помоћ једном броју афричких држава, док је 1963. године отпочела слање медицинских тимова у Африку. Кина је прва земља у развоју која је обезбеђивала развојну помоћ другим сиромашним државама (Haifaung, 2010). Од тада, па до данас

преко 15 000 кинеских здравствених радника је учествовало у реализацији програма медицинске помоћи. Тренутно је 35 кинеских медицинских тимова, распоређено у 34 афричке државе (Brautigam, 2009). Кина, заправо никада није напустила афрички континент, и њена политика према њему има све одлике „политика континуитета и промена“ (Aning, 2010).

У својој релативно дугој историји, кинеско-афрички односи су прошли кроз три, релативно дистинктивне фазе.

Прва фаза је трајала од успостављања Народне Републике Кине, 1949. године и постепеног успостављања дипломатских односа са новонасталим афричким државама, па све до 1979. године. Кључне одлике кинеске политике према Африци у том периоду су биле:

1. Подршка антиколонијалној ослободилачкој борби;
2. Подршка јединству афричких држава у борби против колонијализма, хегемоније и империјализма и
3. (Ограничена) помоћ у економском развоју (Ausham, 2008).

У том првом периоду, пошто су економске прилике у Кини биле крајње неповољне, подршка афричким државама је била превасходно „морална“, док је материјална помоћ била ограничена. Хладноратовске околности, а касније и „раскол“ са Совјетским Савезом, су условили да идеологија постане важан критеријум прилико редистрибуције помоћи. Кина је својим програмом помоћи настојала да се представи истовремено и као алтернатива „совјетској хегемонији“ али и „капиталистичком империјализму“. Кинеска комунистичка партија је успостављала односе сарадње искључиво са оним ослободилачким покретима у Африци који су били социјалистички, али који су се дистанцирали од Совјетског Савеза (Samy, 2010). До 1973. године, Совјетски Савез је обезбеђивао развојну помоћ за двадесет афричких држава, док је кинески програм помоћи реализован у тридесет држава Подсахарске Африке (Brautigam, 2009). Такође, Кина је у том периоду реализовала више програма развојне помоћи, него што су то учиниле САД.

Структура помоћи коју је Кина током прве фазе обезбеђивала афричким државама је била неупоредиво једноставнија и сведенија него што је то данас. Она је углавном обезбеђивала медицинску помоћ, и то слањем тимова медицинских

стручњака, и инвестирала је у реализацију великих инфраструктурних пројеката. Символ сарадње (и пријатељских односа) из тог периода, представља железница која је изграђена између Танзаније и Замбије (Тазара). Изградња је трајала 5 година и у њој је учествовало око 25 000 кинеских радника (Brautigam, 2009).

Предуслов за успостављање дипломатских односа, а самим тим и остваривања права на помоћ коју је Кина обезбеђивала, било је признавање политике „једне Кине“, и то је до данас остало непромењено. То је једини политички услов који је Кина постављала афричким државама. Обезбеђивање развојне помоћи, у замену за признање политике једне Кине, је коначно 1971. године омогућило Кини повратак у УН, као и у Савет безбедности. Гласови двадесет шест афричких држава су били од изузетне важности. Кинески председник Мао Цедунг је том приликом изјавио: „Наши афрички пријатељу су нас на својим рукама унели у УН“ (Qiang, 2010).

Друга фаза кинеско-афричких односа је трајала од 1979. до 1999. године. За разлику од прве фазе у којој је понашање Кине било идеолошки детерминисано, њен приступ међународној сарадњи се значајно изменио. Идеологија и политичка солидарност су замењене економским прагматизмом. Африка је била релативно маргинализована, током 1980-их година, пошто је у том периоду Кина била усредсређена на унапређење односа са Западом (Eisenman, 2007), али то ће се значајно променити већ средином 1990-их година са променама унутрашњих економских околности у Кини. Суочена са изразито неповољним унутрашњим приликама, Кина је током 1980-их година превасходно била усредсређена на процес реформи и модернизацију. У том периоду, она је припадала групи од двадесет најнеразвијенијих држава света, са просечним приходом од 208 америчких долара по глави становника (Brautigam, 2009). Међутим, током 1980-их и 1990-их година, Кина је спровела фундаменталне структуралне реформе. Уследила је трансформација стагнирајуће аграрне економије у економију са највишом стопом раста у свету (Linderman, 2013). Државни савет Кине 1979. године усваја сет закона којима се кинеским државним компанијама олакшава пословање у иностранству, и она се тада, у складу са императивом економског раста и развоја, усредсеђује на сарадњу са Сједињеним Америчким Државама и Јапаном, док је сарадња са афричким државама изгубила на интезитету, али није била у потпуности обустављена. Заврштак

хладноратовског ривалитета између САД и Совјетског Савеза, је утицао да се две велике силе усмере ка другим деловима света (САД), или, фокусирају на неопходне унутрашње структуралне реформе (Совјетски Савез), док је Африка полако губила на релевнтности. Индиферентност великих сила је, између осталог, олакшало постепено повећање кинеског присуства на континенту. Продубљивању односа и приближавању две стране, умногоме је допринела и „лојалност“ коју су афричке државе демонстрирале након инцидента који се догодио на тргу Тјенанмен, 1989. године. Највећи број западних држава је готово моментално увео санкције Кине, док су афричке државе наставиле да инсистирају на пријатељским односима између две стране, и министар спољних послова Кине је само те године посетио осам афричких држава (Лесото, Боцвану, Зимбабве, Мозамбик, Анголу, Египат и Тунис), док је током наредне две године посетио још три (Мароко, Алжир и Египат). Од јануара 1991. године, ово је постала традиција, па тако кинески министар спољних послова сваку годину започиње званичним посетама једном броју афричких држава (Ansham, 2008).

Трећа, последња фаза кинеско-афричких односа је отпочела је 2000. године, успостављањем Форума за кинеско-афричку сарадњу, што је представљало својеврсну институционализацију односа Кине и афричких држава. Он је постао екстензивнији, мултидимензионалан и изузетно динамичан. Форум је настао као одговор на измењене околности, и требало је да представља „мултилатералну платформу за колективни дијалог, консултације и координацију“ (Qiang, 2010). Истовремено, он представља значајан индикатор растуће међузависности између Кине и подсахарског региона, и продубљивања политичке, економске и сарадње у области културе. Док Запад посматра Африку као „неуспешни континент“, Кина се према њему односи као према извору бројних могућности. Кључне одлике треће фазе сино-афричких односа су:

1. Кинеско-афрички односи су почели да заузимају важно место у кинеској спољној политици и Кина је 2006. године, која је иначе била проглашена „Годином Африке“ у Кини, усвојила своју Афричку политику (*China's African Policy*). Она је, између осталог, требало да омогући реализацију интереса обе стране;

2. Диверзификације билатералне сарадње и
3. Један број афричких држава је у међувремену усвојио политику „Поглед ка Истоку“ (*Looking East*) (Qiang, 2010).

Форум за кинеско-афричку сарадњу је током протеклог периода демонстрирао висок степен ефикасности, када је реч о креирању услова за продубивање билатералних односа између Кине и афричких држава и, сходно томе, Кина је сличне иницијативе и облике сарадње почела да успоставља и у сарадњи са другим државама.

У поређењу са другим „економијама у успону“, Кина је развила далеко најсвеобухватнији приступ, и њена „афричка политика“ има три кључна стуба, а то су: унапређење трговинских односа, инвестиције и развојна помоћ.

Примарни мотив интензивирања кинеско-афричких односа на почетку двадесет првог века се огледа у настојању Кине да обезбеди енергетску сигурност, диверзификује своје изворе и обезбеди приступ природним ресурсима којима је афрички континент богат. Афричка нафта, али и друга природна богатства, су дугорочно неопходни Кини како би одржавала тренд и динамику економског раста. Она је све до 1993. године била извоник нафте, међутим, убрзани економски раст, али и ограниченост сопствених ресурса, учинило је од ње другог највећег потрошача и увозника нафте у свету, одмах после САД. Кина дневно увезе 5.46 милиона барела нафте (Alden, 2005). Она увози нафту из Судана и Анголе, али и из Екваторијалне Гвинеје, Конга, Габона, Кеније и Нигерије. Иако увоз из Африке представља само мањи део укупног кинеског увоза, за конкретне афричке државе он представља значајан део укупног извоза. Нпр, увоз сирове нафте из Судана чини свега 6% укупног кинеског увоза, он истовремено представља око 50% извоза Картума. Слично је и у Анголи, Екваторијалној Гвинеји, Нигерији и Габону, чији извоз у Кину је у континуираном порасту. Реч је и сиромашним државама, у којима извоз нафтних сировина представља значајан део БНП-а (Eisenman, 2007). Осим за нафту, Кина је заинтересована и за друге природне ресурсе. Она увози дрвну грађу из Габона, ДР Конга, Екваторијалне Гвинеје, Камеруна и Либерии, памук из Бенина, Буркине Фасо, Малија, Обале Слоноваче и Камеруна, бакар из Замбије и ДР Конга, платину из Зимбабвеа, дијаманте из Јужноафричке Републике, калај и тантал из Конга

представљају само неке од значајнијих (Roteberg, 2008). Раст потражње за афричким сировинама је условио скок цена на међународном тржишту, што је позитивно утицало на раст БНП-а многих афричких држава.

Међутим, ову сарадњу никако не би требало сводити на кинеску „глад“ за афричким ресурсима. Африка представља други по величини континент са скоро милијарду становника, и она за Кину представа потенцијално огромно тржиште за пласирање својих (јефтених) производа. Такође, у настојању да повећају извоз у САД и ЕУ, кинеске компаније улазе у заједничке предузетничке подухвате са локалним афричким компанијама, претежно у области текстилне индустрије и агро бизниса, што омогућава извоз под нешто повољнијим условима, који су дефинисаним законским актима којима су прецизно наведене квоте за увоз производа из афричких држава. Кина је 2001. године усвојила стратегију *Going Global*, након чега је почела активно да охрабрује и подстиче своје компаније да инвестирају на страна тржишта. Више од 1 000 кинеских компанија је закључило споразуме који су им омогућили да прошире своје активности и на афрички континент.

Вредност трговинске размене се последњих година драстично повећала и Кина је успела да се успостави као највећи трговински партнер континента. Она је 1950. године износила 12.4 милиона америчких долара, 1990. године њена вредност је била 935 милиона. На почетку новог миленијума, достигла је вредност од 10.6 милијарди америчких долара, да би у 2013. години скочила на 210 милијарди америчких долара (China Statistics Yearbook 2000-2013).

Са унапређењем трговинских односа, уследио је и значајан пораст вредности кинеских инвестиција у Африци. Инвестиције свакако представљају развојну могућност за регион, и у периоду између 1956. и 2005. године, реализовано је више од 800 инфраструктурних пројеката у Африци. Тренутно, више од 35 афричких држава има закључене билатералне споразуме са Кином, који се односе на реализацију великих инфраструктурних пројеката (Foster et. at, 2009). Кинеске инвестиције у инфраструктуру су претежно усмерене ка енергетском сектору и унапређење базичне инфраструктуре. Разматрајући ово у контексту афричког инфраструктурног дефицита, као једне од основних препрека развоју, кинеске инвестиције могу бити вишеструко значајне. Кина је до 2007. године, обезбедила

нешто више од 3.3 милијарде америчких долара за енергетски сектор, односно за финансирање десет великих хидроенергетских пројеката. Процењује се да ће њихова реализација допринети да се генерисање хидроенергије у Подсахарској Африци повећа за 30% (Foster et. al, 2009). Када је реч о железничком саобраћају, у истом временском периоду, уз помоћ кинеских инвестиција, реконструисано је преко 1 350 километара пруга, и изграђено нових 1 600 километара. Потенцијалне позитивне импликације ових инвестиција се могу са великом извесношћу наслутити, размтрране у контексту чињенице да читава железничка мрежа у Подсахарској Африци износи 50 000км (Foster et. al, 2009).

Кина је до 2005. године, успоставила једанаест центара за „унапређење трговинских односа и подстицање инвестиција“, који имају за циљ да пруже помоћ и подршку кинеским компанијама приликом пословања у Африци. Пекинг је, такође, успоставио посебне фондове, значајно поједноставио процедуре и усвојио одговарајуће мере како би додатно подстакла инвестиције у Африци. Кинески предузетници показују посебно интересовање за експлоатацију природних ресурса, изградњу инфраструктуре, телекомуникације и фармацеутску индустрију (Eisenman, 2007).

Прецизну процену вредности кинеских инвестиција у Африци отежава недоступност комплетних података. Званичне, јавне процене најчешће засноване на вредностима које су далеко ниже од реалних. Према подацима кинеског Министарства трговине, вредност инвестиција је током протекле деценије била у континуираном порасту, и то са 0.39 милијарди, колико је износила 2005. године, на 1.44 милијарде у 2009. години, а потом и на 2.52 у 2012. години (MOFCOM). Претпоставке су, међутим да је реална вредност, барем двоструко већа (Brautigam, 2011).

Кинеска развојна помоћ Африци представља трећу интегралну компоненту њене „афричке политике“ и сходно томе, њу не би требало посматрати изоловано, односно, независно од целокупног економског ангажмана Кине на континенту. Средином 1990-их година, Кина је спровела опсежну реформу свог програма стране помоћи, која је примарно била базирана на диверзификацији инструмента помоћи са циљем ефикасније повезаности са другим економским активностима, односно

унапређењем трговинске сарадње и инвестицијама. Године 1994, успостављене су Кинеска развојна банка и Ексим банка, а већ следеће године, Кина је почела да обезбеђује концесионе зајмове. Она данас обезбеђује укупно девет различитих облика помоћи (Brautigam, 2009).

Као што је већ истакнуто, Кина је свој програм помоћи успоставила релативно рано. Он је инцијално био усмерен ка државама региона, али убрзо је уследила његова експанзија у Јужну Азију, Блиски Исток и Африку. Кина је била прва земља у развоју која је обезбеђивала развојну помоћ другим сиромашним државама. Њена концепција развојне помоћи успостављена је на принципима који су дијаметрално супротни принципима и стандардима развојне помоћи коју су развили традиционални донатори, слично је и са концептом развоја уопште. Разлике су присутне и у садржају, начину редистрибуције али и чињеници да је кинеска помоћ, за разлику од помоћи традиционалних донатора, била релативно конзистентна током протеклих деценија. Њено искуство земље у развоју, а сходно томе и корисника развојне помоћи, као и искуство азијских „економија у успону“ је значајно детерминисало понашање Кину као донатора.

У основи кинеске донаторске политике, се налази „Пет принципа мирољубиве коегзистенције“ који су дефинисани током 1954. године током билатералних преговора са Индијом, и данас обликују сарадњу Кине са Африком. „То су:

1. Поштовање суверенитета и територијалног интегритета;
2. Принцип ненасиља;
3. Немешање у унутрашња питања;
4. Принцип равноправности и узајамне користи и
5. Принцип мирољубиве коегзистенције“ (Haifang, 2010: 55).

Оригиналних „пет принципа“ су нешто касније, 1964. године, замењени са „Осам принципа економске и техничке помоћи“. Они углавном представљају ехо претходних „пет принципа“, уз допуну, да би „кинеска помоћ требало да буде усмерена ка изградњи локалних капацитете“ и „да кинески стручњаци који су ангажовани у Африци би требало да имају исти животни стандард као и локални стручњаци“. Такође, економска сарадња би требало да промовише самосталност и

независност, док би поштовање суверенитета примаоца помоћи требало да подразумева одсуство политичких и економских услова“ (Haifang, 2010).

Кина, слично традиционалним донаторима, успоставља односе сарадње у области развоја са великим бројем афричких држава, и сходно томе, развојну помоћ редистрибуира свим државама са којима има успостављене дипломатске односе, чак и Јужноафричкој Републици, која такође припада групи „економија у успону“. Критичари најчешће истичу усредсређеност кинеске помоћ на оне афричке државе које су богате природним ресурсима, али, истовремено емпиријска истраживања упућују на другачији закључак (Brautigam, 2011; Dreher, et al, 2014). Ресурси су важни, али нису једина детерминанта кинеске политике помоћи.

Прецизна квантитативна процена вредности кинеске помоћи афричким државама, није могућа. Страна помоћ је у Кини дуго уживала статус државне тајне, и тек током последњих неколико година, држава је почела да објављује информације у вези са њим, додуше опште и недовољно прецизне. Такође, прикупљање и систематизацију података, који би касније били упоредиви, отежава и чињеница да Кина, пошто није чланица Комитета за развојну помоћ, није усвојила квалификације и стандарде којих се придржавају традиционални донатори, сходно томе, границе између различитих облика кинеских економских активности нису довољно јасне, а и компаративна анализа је спорна. За разлику од Кине, један број „нових донатора“, иако не припадају Комитету за развојну помоћ, у потпуности примењују његове препоруке у вези са прикупљањем, систематизацијом и извештавањем о званичној развојној помоћи.

Говорећи о разлозима кинеске нетранспарентности, Дебора Браутигам, посебно издваја три за које сматра да имају кључну улогу:

1. Утицај културе и традиције, по којој се сматра непримереним говорити о пруженој помоћи;
2. Озбиљност проблема сиромаштва у Кини и потенцијално негодовање шире јавности, која би могла сматрати непримереним висока издвајања за страну помоћ и
3. Конкурентност између афричких држава које примају кинеску помоћ (Brautigam, 2009).

Питање транспарентности, као један од главних предуслова одговорности, би требало да представља приоритет самих афричких држава. Нетранспарентност кинеске развојне помоћи, има подједнако лоше реперкусије као и у случају традиционалних донатора. Кинески државни савет је 2011. године, начинио мали искорак ка већој транспарентности и приредио и објавио прву Белу књигу о страниј помоћ (*White paper on Foreign Aid*), а након три године, 2014. године, и други извештај о развојној помоћи која је редистрибуирана током претходног периода. Кина је на овај начин желела, барем делимично, да утиша шпекулације о њеним економским активностима у Подсахарској Африци, али и другим регионима у развоју. Такође, настојала је још једном да представи официјални кинески наратив и кључне принципе који се налазе у његовој основи, а то су: једнакост, солидарност, немешање у унутрашња питања држава, као и одржавање флексибилног програма развојне помоћи. Међутим, егзактни подаци су изостали. Такође, понуђено подаци су били ограничени само на оне механизме сарадње који су комплементарни интерпретацији развојне помоћи коју примењују традиционални донатори, што значи да је читав низ механизма које Кина примењује, а који се налази у „сивој зони“, и даље непознаница. У Извештају из 2011. године, изнет је податак да је Кина закључно са 2009. годином, обезбедила 37.7 милијарде америчких долара развојне помоћи од почетка реализације свог програма развојне помоћи (*White Paper on Foreign Aid, 2011*), док је у Извештају из 2014. године наведено да је између 2009. године и 2012. године, Кина обезбедила 14 милијарди америчких долара (*White Paper on Foreign Aid, 2014*). Просечно, половина „пријављене“ развојне помоћи је обезбеђена афричким државама, што значи да је Кина до сада редистрибуирала око 26 милијарди америчких долара помоћи региону Подсахарске Африке.

Једина чињеница око које постоји консензус, када је реч о висини кинеске развојне помоћи, јесте да се она од 2000. године драстично увећала, и да ће сигурно наставити да расте и у наредном периоду (Brautigam, 2011).

Природа унутрашње институционалне инфраструктуре, представља вероватно једну од отежавајућих околности приликом квантитативне али и квалитативне анализе, кинеског програма помоћи. За разлику од традиционалних донатора, а слично другим државама Глобалног југа које се постепено успостављају

као донатори, Кина још увек није успоставила посебну агенцију/министарство надлежно за координацију развојне помоћи. Три министарства, и дванаест агенција, учествују у реализацији и координацију програма стране помоћи, и то су: Министарство спољних послова, Министарство трговине и Ексим банка, док је Државни савет врховни надзорни орган који одобрава буџет (Brautigam, 2009). Један од разлога је и тај, што се развојна помоћ најчешће перципира као само један од облика економске сарадње који Кина остварује са другим државама.

Услед непоузданости званичне статистике, настојећи да утврде висину и начин дистрибуције кинеске развојне помоћи, група америчких истраживача (*AidData*), је спровела опсежно истраживање медијских извештаја у периоду од 2000. до 2011. године, са циљем да идентификују, дефинишу, класификују пројекте на чије финансирање се Кина обавезала, пратећи цео развојни пут, од преузимања обавезе, па до окончања конкретног пројекта. Анализом је било обухваћено скоро 1 700 пројеката које је Кина у току протекле деценије реализовала, или преузела обавезу да ће реализовати у педесет афричких држава. Вредности реализованих пројеката је била 75 милијарди америчких долара, међутим свега 16 милијарди долара може бити квалификовано као званична развојна помоћ, према критеријумима које је дефинисао Комитет за развојну помоћ (Strange et al, 2013). Слично великим традиционалним донаторима, највећи део своје развојне помоћи, Кина обезбеђује билатерално.

Упркос ограничењима која се могу појавити приликом примене ове или сличне методологије, посебно узимајући у обзир недоступност или недовољну прецизност званичних података који би требало да омогуће додатну верификацију, она ипак обезбеђује значајан допринос демитологизацији кинеске помоћи афричким државама, када је реч о државама, односно секторима у које Кина обезбеђује помоћ. Супротно преовлађујућем западном дискурсу, који, инсистира на томе да је „Кина у Африци“ искључиво заинтересована за природна богатства којима континент располаже, и да чак предводи „глобалну јагму за ресурсима“ на континенту, и да је управо расположивост ресурса кључна детерминанта приликом редистрибуције развојне помоћи, анализа образаца реализације програма стране помоћи показује да иако је Кина реализовала један број пројеката у области екстракције руда,

транспорта, енергетике и складиштења, неупоредиво је већи број пројеката био реализован у области здравства, образовања и унапређења сарадње у области културе (Strange et al, 2013).

У средишту кинеске политике помоћи се налазе велики инфраструктурни пројекти, и они заправо представљају основу кинеског програма стране помоћи. Нису сви инфраструктурни пројекти које Кина реализује у Африци развојни. Кина гради школе, болнице, путеве, спортске стадионе, али и луксузне зграде владиних институција. Традиционални донатори деценијама игноришу потребу афричких држава за улагањима у инфраструктуру, односно хронични инфраструктурни дефицит са којим су државе подсахарског региона суочене, као и развој локалног приватног сектора (Brautigam, 2009). Светска банка је проценила да ће Африци бити потребно 20 милијарди долара годишње у наредном периоду, за инвестиције у инфраструктуру, док је вредност годишњег дефицита тренутно 10 милијарди америчких долара. Према истој студији, Кина је у 2004. и 2005. години обезбеђивала 1.5 милијарди годишње, у 2006. години 7 милијарди а у 2007. години, 4.5 милијарди (Foster et al, 2008).

Важну компоненту кинеске развојне помоћи, али и инструмент кинеске „меке моћи“, представља медицинска сарадња и обезбеђивање стипендија за студенте из афричких држава. Медицинска сарадња има дугу традицију. „Кина је 1963. године, послала први тим медицинских стручњака у Африку, на позив Владе Алжира. Од 1960-их година, она је упућивала медицинске тимове у четрдесет седам афричких држава, и процењује се да је око 15 000 кинеских доктора, учествовало у обезбеђивању здравствених услуга за 180 милиона Африканаца. Овај облик сарадње је опстао до данас“ (Alden, 2010: 43). Кина обезбеђује и значајан број стипендија за студенте из Африке за студирање у Кини, и инвестирање у високо образовање је заправо још једна разлика у односу на програме помоћи традиционалних донатора, који су готово искључиво усредсређени на развој основног образовања у афричким државама. Од 1956. до 2005. године, Кина је обезбедила преко 15 300 државних стипендија, студентима из педесет две афричке државе. Последњих година, интензивирани су сарадња у области културе, и Кина је отпочела са оснивањем Конфучијевих института широм континента (Eisenman, 2007).

Најзначајнију, и вероватно најконтроверзију одлику кинеске развојне помоћи, представља инсистирање Кине на поштовању суверенитета држава са којима сарађује, односно принципу „немешања у унутрашња питања“. То истовремено представља предмет оштрих критика, које се углавном упућују са Запада. Кина, заправо верује у „еволутивне унутрашње промене“, и то је један од мотива због којих не поставља захтеве који се односе на економски систем, или политичко уређење друштва. Фокусирајући се управо на овај аспект кинеске помоћи, критичари упозоравају на потенцијално негативне ефекте овакве политике, која је у негативној корелацији са напорима западних донатора који су, између осталог „ангажовани на успостављању владавине права и демократизацији афричких држава“. Сходно томе, уобичајене су квалификације Кине као „токсичног донатора“, „недемократског донатора“ или чак и „ауторитарног донатора“ (Samy, 2010). Такође, сугерише се да Кина заправо користи овај принцип као параван иза којег се вешто скрива, и на тај начин несметано сарађује са државама које су под санкцијама међународне заједнице, најчешће због оптужби за „озбиљна и тешка кршења људских права“. Критике одлазе често и корак даље, окривљујући Кину да чак преферира сарадњу са ауторитарним режимима, иако не постоје емпиријски докази који би то поврдили (Dreher, Fuchs, 2012). Као најдрастичнији пример „неодговорног“ понашања Кине, указује се на њену блиску сарадњу са Суданом и Зимбабвеом. Критичари указују да је она и након неспорних доказа о озбиљним кршењима људских права у овим државама, посебно након злочина у Дарфуру за које је био одговоран режим у Картуму, наставила економску сарадњу са овим државама. „Одговорност“ Кине због сарадње са Суданом и Зимбабвеом може бити морално упитна, али не постоји правна одговорност. Такође, два питања су изузетно релевантна и неопходно их је узети у разматрање приликом преиспитивања кинеске одговорности:

1. Да ли је Кина једини страни „актер“ у овим земљама?
2. Да ли би прилике у њима биле битно другачије када би Кина у потпуности обуставила сарадњу са овим државама?

Међутим, иако је сарадња Кине са Суданом и Зимбабвеом предмет честих критика, она није једина сила која је присутна у овим државама. Русија Судан снабдева војним авионима и конвенционалним оружјем, док су и Индија и Јапан

редовни купци суданске нафте (Brautigam, 2009). Такође, одбијање сарадње са владом у Картуму, не би озбиљније угрозило њен опстанак. Када је реч о сарадњи са Зимбабвеом, Кина се, заправо придржава препорука и политике Афричке уније према овој држави, која Зимбабвеу није увела санкције и која не користи квалификације за режим у Харареу, које користи Запад. Такође, почетком јануара 2015. године, председник Зимбабвеа, Роберт Мугабе, је постао председавајући Афричком унијом.

На критике које се односе на „одговорност Кине за наставак кршења људских права у овим државама због помоћи која олакшава опстанак на власти ауторитарним режимима“, могуће је понудити неколико контрааргумента, односно потенцијалних одговора уколико се сарадња са овим државама интерпретира из кинеске перспективе.

Однос Кина према концепту људских права, је изузетно значајан. Кина генерално, западни концепт људских права сматра непримереним, оспоравајући његову универзалност. Она, такође сматра да је он у супротности са централним „азијским вредностима“, у којима су „потребе заједнице и породице изнад потреба индивидуе“ и стога им није потребна међународна заштита (Roteberg, 2008). Такође, оно што негативно утиче на кредибилитет упућених критика јесте чињеница да постоји дуга традиција сарадње између традиционалних донатора и ауторитарних режима у постколонијалној Африци, посебно током периода Хладног рата, уколико је то одговарало њиховим тренутним економским, односно политичким интересима. Сарадња са режимима у Уганди, Габону, Чаду, Анголи, ДР Конгу су само неки од примера

Кина је, међутим током последњих година кориговала свој однос према Судану, углавном под спољашњим притиском, и жељом да побољша своју слику у свету. Она је пристала да се ангажује у медијацији у сукобу у Судану, и резултат тога је био да је режим у Картуму прихватио предлог УН да се здружене мировна мисија Афричке уније и УН распореди у Дарфуру.

Диференцијација између Кине и западних држава се може начинити и према доминантном званичном дискурсу, чији се значај и импликације често превиђају и потцењују. Традиционални донатори најчешће прибегавају патерналистичком

дискурсу, који претпоставља поседовање готових (најчешће универзалних) решења за проблеме свих афричких држава, док Кина инсистира на терминологији која прати сарадњу између држава Глобалног југа, у средишту тог дискурса се налазе појмови попут „пријатељства“, „солидарности“, „партнерских односа“ и „равноправности“ (Haifang, 2010). Упркос томе што је тешко размишљати о потпуној равноправности и одсуству асиметрије, када се с једне стране, налази најмногољуднија држава света, која је током протеклих година остварила изузетан економски раст, док су, с друге стране, неке од најсиромашнијих држава света.

Однос према све значајнијем присуству Кине на континенту се међу припадницима цивилног друштва посматра са извесним опрезом и скептицизмом, а слични су резултати истраживања јавног мњења у Африци. Политичка елита, наравно, сарадњу са Кином посматра попуно некритички. Она се, између осталог, представља као алтернатива западној политици условљавања, док се програми помоћи и сарадње које Кина реализује, често користе као повод за продубљивање унутрашњих политичких сукоба.

Иако је присутан извесан опрез код представника цивилног друштва, и даље сматрају да сарадња између Кине и афричких држава, поред ризика који је прате, отвара низ могућности за државе региона. Белгијска коалиција невладиних организација 11.11.11. је спровела истраживање, којим је било обухваћено педесет осам организација цивилног друштва из једанаест афричких држава (Vaes, Huuse, 2014). Истраживање је имало за циљ да испита ставове представника цивилног друштва према сарадњи између држава Југа, посебно према појачаном присуству Кине на континенту. Испитаници су изразили позитиван став према фундаменталним принципима на којима је уостављена ова сарадња, али су истовремено свесни изазова са којима ће се суочавати. На пример, иако препознају и признају вредност дискурса који је дијаметрално супротан од западног, сматрају да неки његови елементи могу бити спорни и тешко примењиви, посебно је то случај са принципом „једнакости“, на којем Кина инсистира, указујући на реалне разлике између две стране. Када је реч о принципу „поштовања суверенитета“ и „немешања у унутрашња питања“, представници цивилног друштва су експлицитно изразили своју подршку и указали да је то једна од компаративних предности сарадње са

Кином, међутим изражавају извесну скептичност када су у питању крајњи исходи овакве политике. Негативан или бар амбивалентан став према условљавању, се може посматрати у контексту три важне чињенице:

1. Лоших искустава афричких држава која су настајала као непосредна последица политике условљавања западних донатора;
2. Они истовремено подсећају да „принцип немешања у унутрашња питања“, не мора нужно подразумевати попутоно одсуство условљавања, и сходно томе, требало би му приступати критички и
3. Афричке државе имају различита очекивања од различитих донатора (Vaes, Huuse, 2014).

Доступна истраживања јавног мњења, такође указују на нешто нижи ниво ентузијазма становника Африке, у односу на њихову политичку елиту. Чини се да и даље постоји виши степен поверења у западне државе, упркос вишедеценијској сарадњи која је изневерила очекивања. Афробарометар је 2008. године поставио питање грађанима афричких држава, да ли сматрају да су активности Кине, односно САД биле од мале или велике помоћи, и 47% Африканаца је изјавило да верује да је Кина помогла, док 30% није имало одговор, док у случају САД, 54% је одговорило да верује да су САД помогле, док 29% није могло да да одговор (<http://www.afrobarometer-online-analysis.com/aj/AJBrowserAB.jsp>). Афробарометар није поновио истраживање, али је 2013. године истраживачки центар Пју (*Pew Research Center*) истраживао који проценат становника афричких држава перципира Кину, односно САД благонаклоно. Истраживање је показало да је просечно 65% Африканаца Кину перципирало благонаклоно, док у случају САД, 73% изнело позитивно мишљење (<http://www.pewglobal.org/2013/11/08/despite-challenges-africans-are-optimistic-about-the-future/#views-of-the-u-s-and-china>).

Осим што настоји да се успостави као неформални лидер земаља у развоју, Кина покушава, додуше не експлицитно, да промовише свој модел развоја, односно модел заснован на тзв. „Пекиншком консензусу“. Он за један број афричких држава може бити изразито атрактиван и инспиративан, бар у оном смислу који подразумева аутономију приликом конципирања националних развојних стратегија и суштинско власништво над развојем. Кина је успела да у кратком временском

периоду, стотине милиона својих становника „подигне“ изнад границе апсолутног сиромаштва. Процент становништва који живи у екстремној беди је смањен са 53% на 8%, у периоду од 1991. до 2001. године (Brautigam, 2009). Међутим, за највећи број афричких држава, кинески модел је подједнако удаљен и недостижан као и Западни, уколико се посматра кроз конкретна решења и политике. За разлику од Кине, оне су етнички хетерогене, имају слабе институције и често су периоди политичке и економске нестабилности (Alden, 2010). Међутим, оно што је релевантно јесте чињеница да се Кина није развила имплементирајући политике на којима инсистирају међународни донатори, посебно међународне финансијске институције. Такође, кинески модел развоја би требало анализирати у контексту односа између државе и тржишта, као и одговорности коју држава има приликом конципирања и реализације развојних стратегија.

Упоредо са критикама које традиционални донатори упућују на рачун кинеског инсистирања на „принципу немешања“ и импликације које он има на „изградњу владавине права и демократских институција“ у подсахарским државама, могуће је идентификовати још два релативно спорна аспекта кинеско-афричких односа, за које и саме афричке државе, односно организације цивилног друштва и групе грађана, показују извесну забринутост, а то је утицај увоза из Кине на локалне произвођаче, посебно у области текстилне индустрије, и понашање кинеских компанија, које често не поштују одредбе националних закона о раду.

Међутим, иако је вредност трговинске размене између Кине и афричких држава током последњих година значајно порасла, не постоји довољно емпиријских доказа који би потврдили негативну корелацију између увоза из Кине и локалних произвођача, односно развој локалног предузетништва. Међутим, приликом анализе начина пословања кинеских компанија у Африци, могуће је уочити сличне обрасце понашања као и код западних мултинационалних компанија. Кршење основних права радника, непоштовање закона о минималној цени рада, као и непоштовање стандарда који се односе на безбедност на раду, посебно када је реч о пословима високог ризика, су само неки од примера. Слабост афричких држава, као и тенденција снижавања стандарда и либерализација радног права како би привукле стране инвестиције, су делимично одговорне за понашање страних, самим тим и

кинеских компанија (Alden, 2010). Понашање кинеских компанија у иностранству се заправо не разликује превише од начина на који оне послују у Кини (Brautigam, 2009), док су разлике у пословању европских и америчких компанија драстичне. Међутим, ово не сме послужити као оправдање, односно избегавање одговорности.

Кина током последњих година, превасходно мотивисана жељом да битно измени доминантну слику о себи у свету, настоји да утиче на начин на који њене компаније послују у иностранству. Она је у ту сврху приредила својеврсни водич у којем се компанијама, између осталог, сугерише примена адекватне компензације локалним заједницама, када је то неопходно, као и редовне консултације са њиховим представницима, када су њихови интереси угрожени. Међутим, донети усвојених препорука ће вероватно бити крајње ограничени, посебно када је реч о приватним компанијама, пошто нису предвиђене санкције за непоштовање дефинисаних правила и препорука (Brautigam, 2009).

Вредност развојне помоћи коју Кина обезбеђује државама Подсахарске Африке је компаративно нижа од вредности развојне помоћи коју афричким државама обезбеђују велики традиционални донатори. Међутим, приликом процене потенцијалних импликација које унапређење сино-африких односа може имати, неопходно је сагледати и друге облике економске сарадње које се одвијају симултано са редистрибуцијом помоћи и који су међузависни, а то је континуирано унапређење трговинских односа, али и све значајније инвестиције у инфраструктуру која доприноси подизању развојних капацитета региона.

Закључна разматрања

Концепт „сарадње у области развоја“, као и „пројекат развоја“ уопште, инициран је упоредо са почетком процеса глобалне деколонизације. Осим процеса дезинтеграције европских империја, још један, релативно одвојен политички процес, је такође, имао важну улогу приликом институционализације међународне помоћи за развој, а то је програм послератне реконструкције европских држава. Успостављање међународног система развојне помоћи, детерминисали су различити, па чак и контрадикторни интереси развијених држава, који ће и у деценијама након успостављања система условљавати начин његовог функционисања, али и дефинисати границе унутар којих се конципирају и реализују развојне стратегије и програми у земљама у развоју.

Европске државе су након завршетка Другог светског рата, принуђене да се одрекну поседа у Африци и Азији, настојале да успоставе механизме који ће им омогућити да задрже утицај у колонијама, а који би подразумевао приступ ресурсима и тржишту, али и контролу над макроекономским и политичким приликама. Истовремено, озбиљност и интензитет развојних проблема постколонијалних азијских и афричких држава, разматрани у конкретном историјском тренутку, учинила је интервенционизам императивом. Богате државе су „развој назадних делова света“, учиниле својом мисијом, односно, поводом за „крсташки поход за развој“ које су оне спремне да поведу. Окупирајући позицију „међународних донатора“, државе Глобалног севера су себи обезбедиле легитимитет, али и монопол приликом концептуализовања развоја, чију имплементацију је у постколонијалним државама Азије и Африке, управо требало да омогући новоуспостављена архитектура помоћи. Иако су стекле суверентите, афричке државе нису повратиле власништво над националним развојем.

Непосредно након успостављања неопходне институционалне инфраструктуре, билатералне и мултилатералне, отпочела је интензивна „сарадња“ између међународних донатора и младих афричких држава. Она је била базирана на јасно хијерархизованим односима, и претпостављала је супериорност знања и

вештина донатора, а сходно томе и њихових развојних стратегија и планова, над оним локалним, које би произишле из специфичних афричких контекста.

Полазна, и уједно и општа хипотеза у раду, да међународна помоћ за развој државама Подсахарске Африке није успела да реализује економски раст и развој, који би био одржив и инклузиван, је у потпуности потврђена. Упоредо са супротстављањем развојних прилика у подсахарским државама, количини развојне помоћи која је током протеклих деценија била упућена државама региона, анализа секундарних извора који су утврђивали постојање као и природу корелације између званичне развојне помоћи и економског раста, као и смањења сиромаштва, али и неких специфичних циљева који су у међувремену дефинисани, недвосмислено потврђивање постављене хипотезе.

Регион Подсахарске Африке, по интензитету развојне помоћи и активности међународних донатора која је, компаративно али и историјски посматрано, без преседана, је временом постао својеврсна лабораторија за реализацију разноврсних социјалних, економских и политичких експеримената. Концепти развоја који су се налазили у основи међународне помоћи за развој су се, логично, ослањали на западну развојну парадигму и теорије развоја које су биле базиране на искуствима западних друштава. Он је утицао на улогу државе у процесу развоја, креирање као и моделе економске и социјалне политике, детерминисао националне развојне стратегије, доприносећи ерозији једног броја фундаменталних принципа које су декларативно настојали да оснаже или чак и успоставе у афричким друштвима.

Непосредно након успостављања система међународне развојне помоћи, уследила је профилирација међународних донатора, билатералних али и мултилатералних, док су стратегије развоја које су настојали да имплементирају у сиромашним афричким државама временом биле свеобухватније, са циљем да „трансформишу“ афричка друштва, полазећи од реализације великих пројеката у области инфраструктуре, па до покушаја да се развије један „холистички приступ“, што се најбоље види у начину на који су дефинисане развојне агенде након 2000. године, односно усвајања миленијумских и циљева одрживог развоја.

Еволуција развојних стратегија које су имплементирали међународни донатори током протеклих шест деценија, се временом мењала, док су њихове

ревизије и редефинисања била условљена већим бројем фактора, од националних интереса билатералних донатора, глобалних економских и политичких околности, као и променама које су се одигравале у економској теорији и пракси у развијеним државама. Западни донатори су настојали да објасне неуспехе или релативно ограничене успехе имплементираних развојних програма и пројеката, дефицијенцијама са којима се регион Подсахарске Африке хронично суочава, а које су искључиво интерне природе, и сходно томе, решења морају бити екстерна, односно, развој као *deus ex machina*. Пошто је западни модернистички пројекат пропустио да „успешно“ покори афрички континент, потреба да се укаже и инсистира на фундаменталним неадекватностима које су присутне у региону, постаје ургентна. Африка (у једнини) је неуспешна, зато што није способна да успешно integriше западну мисао, односно теорију и праксу, у своје хаотичне друштвене структуре.

Једна од кључних одлика развојне помоћи коју међународни донатори обезбеђују јесте та да она никада није била безусловна. Условљавање је у првим деценијама било имплицитно, да би након 1980-их година, постало експлицитно. Масовна и интензивна имплементација програма структуралног прилагођавања којима су афричке државе изложене од 1980-их година, заправо је имала за циљ да обезбеди прво економске а након тога и политичке промене у афричким друштвима. Последице су биле катастрофалне. Краткорочно, уследио је пораст стопе сиромаштва и неједнакости, деградација животне средине, као и деиндустријализација, док дугорочно посматрано, они су допринели додатном сужавању аутономије влада афричких држава приликом креирања политика, односно учинили регион Подсахарске Африке не само финансијски зависним од међународне помоћи, већ је креирање кључних политика у друштву, од економске до социјалне, било под доминантним утицајем технократа из међународних развојних организација. Такође, уследила је додатна дисторзија политичке одговорности владајућих елита, којима је приоритет доказивање лојалности екстерним кредиторима него својим грађанима.

Иако је убрзо након успостављања сложене архитектуре међународне развојне помоћи постало јасно да очекивани резултати изостају и да је систем изузетно неефикасан, донатори су тек почетком двадесет првог века, инцирали

свеобухватну анализу којом би били идентификовани кључни проблеми, а која би послужила за реформу праксе редистрибуције развојне помоћи, док, када је реч о концепту развоја, традиционални донатори се и даље искључиво наслањају на западну парадигму развоја, која се сматра универзалном.

Реформа фундаменталних принципа на којима систем почива, требало је да претходи реформи праксе, односно принципа и процедура под којима се помоћ обезбеђује, пошто неефикасност постојећег система не условљава само материјалне губитке, већ суштински утиче на квалитет кључних институција афричких друштава, као и на одређене принципе, односно вредности које се сматрају кључним приликом успостављања демократије и добре владавине. Донаторска заједница је до сада и сама идентификовала пожељне правце реформи, међутим, донети досадашњих реформских захвата, и бројних иницијатива и препорука које су имале за циљ да систем учине ефикаснијим, су били ограничени неспремношћу донатора да одсутпе од пракси и механизма који су се до сада показали као изразито ефективни у реализацији националних интереса. Већи степен транспарентности и специјализације, као и виши степен координације и хармонизације донаторских политика, би свакако учиниле процес редистрибуције међународне помоћи за развој ефикаснијим, или бар мање контрапродуктивним. Систем је успостављен на начин да постоји дифузија, односно одсуство одговорности међународних донатора за исходе реализованих пројеката и програма, која је праћена одсуством ригорозних и независних евалуација, али и повратних информација самих корисника. Сиромашни грађани афричких држава су у потпуности искључени из процеса одлучивања.

Регион Подсахарске Африке, ни након више од шест деценија интензивне сарадње са међународним донаторима, посебно са међународним финансијским институцијама, није остварио очекивани економски раст, док су изостали и дуго очекивани исходи када је реч о „унапређењу благостања“ грађана, о чему најбоље говоре актуелне развојне прилике у региону, али и читав низ емпијских студија које су усредсређене на конкретне димензије људског благостања. Поред тога што није успела да реализује прокламоване циљеве, међународна помоћ за развој је допринела, односно произвела читав низ „нежељених ефеката“, који су додатно ослабили ионако ограничене развојне капацитете сиромашних афричких држава. Ту

се пре свега мисли на читав низ последица које помоћ има на стање економије, и уопште процес формулисања економске политике, па до утицаја на фундаменталне институције друштва, подстиче корупцију, онемогућава успостављање и развој цивилног друштва које би било у стању да суштински допринесе демократизацији афричких држава, и које би било производ локалних реалности. Утврђена је, такође и позитивна корелација између развојне помоћи, односно начина њене редистрибуције, и повећања инциденце грађанских сукоба у афричким државама.

Током последње две деценије, могуће је идентификовати одређене тенденције, како на унутрашњем, тако и на међународном нивоу, које би потенцијално могле да унапреде положај афричких држава у међународном систему, односно, да утичу на редефинисање кључних правила под којима су оне у њега укључене, али и да позитивно утичу на креирање предуслова за „повратак“ власништва над пројектом развоја. Овде се, примарно мисли на економски успон једног броја држава Глобалног југа и реперкусије које он има како на глобалне економске и политичке прилике, тако и на један број државе подсахарског региона са којима су интензивирале сарадњу. Такође, све су значајнија аутохтона решења којима државе Глобалног југа све интензивније прибегавају у настојању да одговоре на акутне, али и хроничне социјалне проблеме и ризике.

Стратешке могућности Африке, као и развојне изазове са којима се континент суочава на почетку двадесет првог века, би требало разматрати у контексту трансформације у међународним односима, која отвара могућности за регион да промени своју маргинализовану позицију у глобалној политичкој и економској редистрибуцији моћи и утицаја. Та трансформација се предоминантно одвија под утицајем успона једног броја држава Глобалног југа. Након завршетка Хладног рата, систем међународне развојне помоћи је постао изразито монолитан, и под доминантним утицајем неолиберализма. Успон постколонијалних држава као донатора, заправо подразумева много више од алтернативног извора средстава за државе Подсахарске Африке. Подједнако важна импликација је она коју успон „нових донатора“ има на положај западних донатора који су до тада потпуно суверено дефинисали услове, али и садржај дебате о глобалном развоју. Успон Индије и Кине као потенцијалних развојних партнера афричких држава се одвија у тренутку када и

саме државе региона трагају за алтернативним развојним моделом. Искуства азијских држава могу бити релевантна за један број афричких држава, у контексту чињенице да оне деле колонијалну прошлост, да су, такође у питању земље у развоју, али да су оне успеле од 1980-их година крену путем континуираног и непрекинутог економског развоја, који је, између осталог, омогућио драстично смањење процента становништва који живи у апсолутном сиромаштву. Кина и Индија припадају групи земаља у развоју које су у релативно кратком временском периоду оствариле значајан напредак у трансформацији својих економија, независно од прескрипција међународних финансијских институција.

Интензивирање сарадње са државама Глобалног југа, је до сада било вишеструко корисно да један број афричких држава, и то се пре свега огледа у смањивању инфраструктурног дефицита, али и такође путем унапређења трговинске размена, али и доступности развојне помоћи која се реализује под суштински другачијим принципим у односу са сарадњу са традиционалним донаторима, и која, између осталог, „попуњава празнине“ које остају иза ове сарадње.

Могуће је идентификовати три кључне области око којих би државе Глобалног југа требало да успоставе стратешко партнерство, а у циљу остваривања дугорочног утицаја на глобални контекст, и око тога постоји сагласност између већег број релевантних аутора, од стране кључних аутора који се баве Југ-Југ сарадњом (Cheru, Modi, Mkandawire...), а то су:

1. Демократизација глобалне управљачке структуре која би омогућила демократску и ефективну партиципацију афричким државама у кључним мултилатералним форумима и организацијама.
2. „Балансирање“ међународног трговинског режима. Постоје бројне баријере које онемогућавају извоз из сиромашних држава на тржишта богатих држава, од ограничавања приступа тржишту, преко нелојалне конкуренције, до неповољних образаца трговине.
3. Редеофинисање кључних премиса на којима је заснован глобални режим развојне помоћи.

Један од предуслов за редеофинисање односа између подсахарског региона и међународних донатора, односно екстерних партнера уопште, јесте оснаживање

позиције континента, односно његових капацитета. Континент би требало да интензивира процесе „стратешке интеграције“, која би у својој основи имала премису да се раст и индустријализација, неће и не могу постићи имплементацијом, односно покушајима имплементације универзалних прескрипција које су развили заговорници неолибералне економије. Иницијални контексти, ако и прилике на међународном плану би требало да буду полазиште ка вишем степену аутономије, односно власништва над националним развојем, а што до сада није био случај. Конститутивни елементи стратегије „стратешке интеграције“ би били успостављање макроекономске политика која би била инклузивна, неопходно је, такође успоставити партнерство између државе и пословног сектора, док би се све ово одвијало уз симултани развој социјалне политике која би имала изражену редистрибутивну димензију.

Током протеклих деценија, било је покушаја да се убрзају процеси регионалних интеграција на континенту, али се они нису одвијали на очекивани начин. Бројни су разлози неуспеха досадашњих иницијатива, од којих је висок степен интезитета развојне помоћи само један, али важан фактор који дестимулативно делује на даљи развој регионалних интеграција, заједно са: непостојањем ефективног политичког лидерства као и неспремности да се део одговорности, али и суверенитета приликом креирања макроекономске политике, пренесе на регионалне ауторитете; такође, државе нису биле спремне да поштују преузете обавезе; инсистуционални и бирократски изазови и ограничења са којим су суочене државе региона; док је посебно значајну препреку представљала и незрелост афричких политичких елита, која се, између осталог, огледа у неспремности да прекину везе са бившим метрополама. Такође, успостављање кредибилне регионалне организације, која би поседовала неопходни легитимитет, али и ауторитете, отежава и чињеница да се афричке државе истовремено ангажују у бројним регионалним иницијативима, што доводи до преклапања чланства, са свим последицама које прате овај феномен. Оно што је додатно успорило интеграционе процесе на континенту, био је колапс афричких економија током 1980-их година, када су оне биле принуђене да се у потпуности окрену сарадњи са међународним финансијским институцијама, како би, како се тада чинило, избегле неизбежно

банкротство.

Године 2001, уследила је трансформација Организације афричких држава у Афричку унију, док је истовремено инцирано успостављање нове платформе, односно Новог партнерства за развој Африке (*New Partnership for Africa's Development* – NEPAD). НЕПАД представља потенцијал за оснаживање позиције региона, али једино уколико превазиђе ограничења са којима се суочава и редефинише фундаменталне премисе на којима је тренутно функционише. За разлику од претходних регионалних иницијатива, које су настојале да се успоставе као противтежа постојећем моделу глобализације, и ефеката које оне имају на слабе афричке државе, нова платформа настоји да буде инструмент за убрзавање интеграције Африке у глобалну економију, при томе готово некритички прихватајући неолибералну теорију и практичне политике и мера које из ње проистичу. Такође, чини се да заправо игнорише афричке реалности, односно игнорише улогу корпорација, организација цивилног друштва и актера неформалне економије у обликовању трајекторије регионалног развоја у Африци и комплексне односе између ових актера и савремених глобализацијских процеса. Уместо тога, он даје предност екстерним партнерствима, над потребом да мобилише локалне актере и локалне ресурсе, који би требало да обезбеде реализацију афричке развојне агенде.

Сходно томе, НЕПАД може послужити као платформа, али тек након радикалне трансформације, којом ће државе региона унапредити своју позицију приликом сарадње са екстерним партнерима, било да је реч о традиционалним донаторима или са државама Глобалног југа, упркос томе што између ове две групе постоје суштинске разлике. Успон држава БРИКС-а није гаранција веће аутономије за афричке државе, као и снажније и сигурније позиције у односима са традиционалним донаторима. Међутим, усмереност националних напора ка „стратешкој интеграцији“, која ће се одвијати упоредо са оснаживањем стратешких политичких и економских савеза са државама Глобалног југа, може значајније утицати на повратак, односно успостављање власништва над националним развојем.

Поред унапређења сарадње са државама Глобалног југа, односно „новим донаторима“, државе Подсахарске Африке последњих година, све смелије развијају различите националне програме који су усмерени ка превазилажењу кључних

социјалних проблема и изазова, превасходно опредељујући се за нешто другачије моделе редистрибуције. Аутохтона решења не само у државама Подсахарске Африке, већи у другим регионима у развоју, демонстрирала су своју супериорност у односу на неефикасна и често контрапродуктивна решења наметнута „одозго“.

Позитивни исходи, верификовани ригорозним и независним евалуацијама, су пратили имплементацију различитих програма директних новчаних надокнада, који се реализују у једном броју афричких држава, и уопште држава Југа. Не само да су демонстрирали висок степен ефикасности у ублажавању и смањењу апсолутног сиромаштва, већ представљају основ за даљи развој ефикасног и одрживог система социјалне заштите, и уопште система социјалне сигурности.

Хронично незадовољство и фрустрација које прате вишедеценијску сарадњу са традиционалним донаторима, као и потреба афричких држава да концептуализују другачији пројекат развоја, ће у будућности представљати снажан подстицај за развијање алтернативних решења, односно обика сарадње. Међутим, висок степен зависности од међународне развојне помоћи коју обезбеђују богате државе, ће поред ослањања на потенцијалне „алтернативе“, ипак подразумевати и проналажење начина на који би фундаменталне премисе система помоћи, које су се показале као изузетно неефикасне, могле бити редефинисане.

Литература:

- Abbas, H., & Nyiragira, Y. (Eds.). (2009). *Aid to Africa: Redeemer or Coloniser*. Cape Town, Dakar, Nairobi and Oxford: Pambazuka Press.
- Acemoglu, D., & Johnson, S., & Robinson, A. J. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *The American Economic Review*, Vol. 91, No. 5. pp. 1369-1401.
- Acemoglu, D., & Robinson, J.A. (2010). Why is Africa Poor?. *Economic History of Developing Regions*, Vol. 25 (1). Economic History Society of Southern Africa, pp. 21-50.
- Achebe, C. (1977). An Image of Africa Racism in Conrad's "Heart of Darkness", *Massachusetts Review* 18.
- Adichie, C. (2009). *The Danger of a Single Story*. TED Global. Dostupno na: http://www.ted.com/talks/chimamanda_adichie_the_danger_of_a_single_story
- AFROBAROMETAR Round 5. (2010-2012). <http://www.afrobarometer-online-analysis.com/aj/AJBrowserAB.jsp>
- Akokpari, J. (2007). The Political Economy of Human Insecurity in Sub-Saharan Africa, *V.R.F. Series, No. 431*. Institute of Developing Economies: Japan External Trade Organization.
- Alden, C., & Morphet, S., & Vieira, M. (2010). *The South in World Politics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Alesina, A. & Easterly, W., & Matuszeski, J. (2006). Artificial States. *NBER Working Paper No. 12328*.
- Alesina, A., & Dollar, D. (2000). Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?. *Journal of Economic Growth*, Mar. 2000; 5,1; *ABI/INFORM Global*, pp. 33-63.
- Amin, S. (2006). The Millennium Development Goals: A Critique from the South. *Monthly Review*, Vol. 57, Issue 10.
- Ansham, L. (2008). China's New Policy Towards Africa. IN: Rotberg, R. (ed). *China into Africa: Trade, Aid and Influence*. (pp. 21-50). Washington: Brooking Institution Press.
- Arieff et al. (2011). U.S. Foreign Assistance to Sub-Saharan Africa: the FY2012 Request. *Congressional Research Service Report R41840*.
- Austen, R. (1987). *African Economic History: Internal Development and External Dependency*. London: James Currey.

- Baker, J. L. (2006). *Evaluating Impact of Development Projects on Poverty: A Handbook for Practitioner*. Washington: World Bank.
- Barrientos, A., & Hulme, D. (2008). Social Protection for the Poor and the Poorest in Developing Countries: Reflections on a Quiet Revolution. *BWPI Working Paper 30*. Manchester: Brooks World Poverty Institute.
- Baulch, B. (2006). Aid Distribution and MDGs. *World Development Vol. 34, No. 6*, pp. 933-950.
- Betts, F. R. (1998). *Decolonization*. London: Routledge.
- Bhattacharya, B. S. (2011). The BRIC and Africa: Emerging Markets and South-South Cooperation, IN: Modi, R. (Ed.). *South-South Cooperation: Africa on the Centre Stage*. (pp. 96-116). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Birdsall, N. (2004). Seven Deadly Sins: Reflections on Donor Failings. *Working Paper Number 50*. New York: Center for Global Development.
- Blattman, C. & Niehaus, P. (2014). Show Them the Money: Why Giving Cash Helps Alleviate Poverty. *Foreign Affairs, May/June issue*.
- Blattman, C., & Ralston, L. (2015). *Genereting Employment in Poor and Fragile States: Evidence from Labour Market and Entrepreneurship Programs*. (under review). Dostupan na: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2622220
- Bond, P. (2006). *Looting Africa: the economics of exploatation*. Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press & Zed Books.
- Brautigam, D. (2011). *China in Africa: What can Western Donors Learn?*. Oslo: Norfund.
- Brautigam, D. (2009). *The Dragon's Gift: The Real Story of China in Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Calderisi, R. (2007). *The Trouble With Africa: Why Foreign Aid Isn't Working?*. New Haven: Yale University Press.
- Center for Global Development: <http://www.cgdev.org/>
- Chant, S., & McLlwaine, C. (2009). *Geographies of Development in the 21st Century: An Introduction to the Global South*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Cheru, F. (2009). Development in Africa: The Imperial Project versus the National Project and the need for Policy Space. *Review of African Political Economy*, pp. 275-278.

- Cheru, F. (2010). Wanted Fresh Ideas for Combating African Poverty: Amidst global crisis, a need to go beyond the MDGs. *Africa Renewal, December*, p. 7.
- Cheru, F. (2011). South-South Cooperation: What Prospects for a New Bandung Consensus, IN: Modi, R. (Ed.). *South-South Cooperation: Africa on the Centre Stage*. (pp. 42-61). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Chin, G., & Quadir, F. (2012). Introduction: Rising States, Rising Donors, and Global Aid Regime. *Cambridge Review of International Affairs, Vol. 25, Number 4*. pp. 493-506.
- Clark, A., D. (Ed.). (2006). *The Elgar Companion to Development Studies*. London: Edward Elgar.
- Clemens, M. A., & Moss, T. (2005). Ghost of 0.7%: Origins and Relevance of the International Aid Target. *Working Paper No. 68*. New York: Center for Global Development.
- Coburn, E. (2014). Critique de la raison Nggre: A review. *Decolonization: Indigeneity, Education & Society, Vol. 3(2)*, pp. 176-186.
- Cole, T. (2012). The White Saviour Industrial Complex. *The Atlantic, March 21*. Dostupno na: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2012/03/the-white-savior-industrial-complex/254843/>
- Collier, P. (2007). Poverty Reduction in Africa. *Proceedings of the National Academy of Sciences of USA, vol. 104, No. 143*. pp. 16763-16768.
- Collier, P., & Hoeffler, A. (2002). Military Expenditure: Treats, Aid and Arms Races. *Policy Research Working Paper Series 2927*. Washington: The World Bank.
- Collins, R., & Burns, J. (2007). *A History of Sub-Saharan Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cummings, S. (2014). Patterns of Inequality in Knowledge Production: Academic Journals in the Field of Development Studies. *EADI General Conference, June 2014*.
- Чекеревац, А. (2005). *Међународна социјална политика*. Београд: Самостално издање аутора.
- Ђирјаковић, З. (2013). *Глобална Африка: последице глобализацијских и модернизацијских процеса јужно од Сахаре*. Београд: Архипелаг.
- Ђирјаковић, З. (2012). Подсахарска Африка – између неуспеха балканизације и неуспелих држава. (У штампи).

- Davidson, B. (1992). *The Black Man's Burden: Africa and the Course of the Nation-state*. Ibaden: Spectrum Books Limited.
- Davis, M. (2007). *Planet of Slums*. London: Verso.
- Davis, P. (2010). South-South Cooperation Moving Towards a New Aid Dynamic. IN: International Policy Centre for Inclusive Growth – UNDP. *Poverty in Focus: SSC – the same old game or a new paradigm?*, Number 20, Brasilia: Bureau for Development Policy, UNDP.
- De Blij, H., & Muller, P., & Nijman, J. (2007). *Geography: Realms, Regions and Concepts*. Wiley.
- Deegan, H. (2009). *Africa Today: Culture, Economics, Religion, and Security*. London: Routledge.
- Degnbol-Martinussen, J., & Engberg-Pedersen, P. (2003). *Aid: Understanding International Development Cooperation*. London: Zed Books.
- Djankov, S., & Montalvo, J., & Reynal-Querol, M. (2008). The curse of aid. *Journal of Economic Growth*. 13, pp. 169-94.
- Џуверовић, Н. (2013). *Економски фактори оружаних сукоба: повећање економских неједнакости као узрок сукоба унутар држава*. Београд: Службени гласник & Југоисток XXI.
- Димитријевић, В., & Рачић, О. (2011). *Међународне организације*. Београд: Службени гласник & Правни факултет – Универзитет Унион.
- Dowden, R. (2009). *Africa: Altered States, Ordinary Miracles*. London: Portobello Books Ltd.
- Eade, D. (2010). Preface. IN: Cornwall, A., & Eade, D. (Eds.). *Deconstructing Development Discourse: Buzzwords and Fuzzwords*. (pp. 11-19). Oxford: Practical Action Publishing Ltd. & Oxfam GB.
- Easterly, W. (2005). What did Structural Adjustment Adjust? The Association of Policies and Growth with Repeated IMF and WB Adjustment Loans. *Journal of Development Economics*, (76), pp. 1-22.
- Easterly, W. (2005a). Reliving the '50s: the Big Push, Poverty Traps, and Take offs in Economic Development. *Working Paper Number 65*. Center for Global Development.
- Easterly, W. (2006). *The White Man's Burden*. New York: Oxford University Press.
- Easterly, W. (2008). Can the West Save Africa?. *NBER Working Paper Number 14363*

- Easterly, W. (2009). How the MDGs are Unfair to Africa?. *World Development Vol. 37/1*. pp. 26-35.
- Easterly, W. (2010). Democratic Accountability in Development: the Double Standard. *Social Research, Winter 77(4)*, pp. 1075-1104.
- Easterly, W. (2012). *Was Development Assistance a Mistake?*. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2070232>
- Easterly, W., & Pfütze, T. (2008). Where Does the Money Go? Best and Worst Practices in Foreign Aid. *Journal of Economic Perspectives, Vol, 22, No. 2*.
- Easterly, W., & Williamson, C. (2011). Rhetoric versus Reality: the Best and Worst of Aid Practices. *World Development, Vol. 39, No. 11*, pp. 1930-1949.
- Eisenman, J. (2007). China's post-Cold War Strategy in Africa: Examining Beijing's Methods and Objectives. *China and Developing World: Strategy for the 21st Century*, pp. 29-59.
- Eloho Ootobo, E. (2015). African Countries: Three Deficits and Three Futures. IN: Sawyer, A., & Jerome, A., & Eloho Ootobo, E. (Eds.). *African Development in the 21st Century: Adebayo Adedeji's Theories and Contributions*. (pp. 117-139). New Jersey: Africa World Press.
- Eltis, D. (2004). Free and Coerced Migrations: the Atlantic in Global Perspective. *European Review, Vol. 12*, pp. 313-323.
- Engel, U., & Olsen, R. G. (Eds.). (2005). *Africa and the North: Between Globalization and Marginalization*. New York: Routledge.
- Englert, P. (2000). Pre-colonial Institutions, Post-colonial States, and Economic Development in Tropical Africa. *Political Research Quarterly, Vol. No. 1*, pp. 7-36.
- Escobar, A. (1995). *Encountering Development: the Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Evans, D., & Popova, A. (2014). Do the Poor Waste Transfers on Booze and Cigarettes? No. *Development Impact*. Dostupno na: <http://blogs.worldbank.org/impactevaluations/do-poor-waste-transfers-booze-and-cigarettes-no>
- Fanon, F. (2008). *Concerning Violence*. London: Penguin books.
- FAO, IFAD and WFP. 2014. *The State of Food Insecurity in the World 2014. Strengthening the enabling environment for food security and nutrition*. Rome: FAO. Dostupno na: <http://www.fao.org/3/a-i4030e.pdf>

- Fee, D. (2012). *How to Manage an Exit Strategy: the Future of Development Aid*. London, New York: Zed Books.
- Feek, W. (2010). Best of Practices? IN: Cornwall, A., & Eade, D. (Eds.). *Deconstructing Development Discourse: Buzzwords and Fuzzwords*. (pp. 231-235). Oxford: Practical Action Publishing Ltd. & Oxfam GB.
- Ferguson, J. (2015). *Give a Man a Fish: Reflections on the a New Politics of Distribution*. Duke University Press.
- Foster, V., & Butterfield, W., & Pushok, N. (2009). *Building Bridges: China's Growing Role as Infrastructure Financier for Sub-Saharan Africa. Trends and Policy Options No.* Washington: World Bank.
- Frank, A. G. (1995). The Development of Underdevelopment. IN: Corbridge, S. (ed.). *Development Studies: A Reader*. (pp. 27-37). Oxford: Blackwell.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace and Peace Research. *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3. pp. 167-191.
- Galtung, J. (1971). A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, Vol. 8, No. 2, pp. 81-117.
- Galtung, J. (1995). *Twentyfive Thesis on Development Theory and Practice*. Paper presented at 25th Anniversary of the Institute for Development Studies and Development Policy at Ruhr-University Bochum, originally written in German.
- Галтунг, Ј. (2009). *Мирним средствима до мира – мир и сукоб, развој и цивилизација*. Београд: Службени гласник и Југоисток XXI.
- Garcia, M., & Moore, C. (2012). *The Cash Dividend: The Rise of Cash Transfer Programs in Sub-Saharan Africa*. Washington: World Bank.
- Garfinkel M R. (1990). Arming as a Strategic Investment in a Cooperative Equilibrium. *Amer. Econ. Rev.* 80:50–68.
- Gasovic, B. (2008). The Millenium Development Goals: A Costly Diversion from Road to Sustainable Development. *Critical Perspectives*. Paper Prepared for the Nobel Peace Prize Laureats Meeting. An Initiative of Stavanger 2008 – European Capitale of Culture.
- Gillen, P., & Ghosh, D. (2007). *Colonialism and Modernity*. Sydney: UNSW Press book.
- Give Directly: <https://www.givedirectly.org/>

- Goldin, I., & Reinert, K. (2006). *Globalization for Development*. New York: Palgrave Macmillan.
- Griffin, K., & Enos, J. L. (1970). Foreign Assistance: Objectives and Consequences. *Economic Development and Cultural Change*, 18 (April), pp. 313–327.
- Gulrajani, N (2011). Transcending the Great Foreign Aid Debate: Managerialism, Radicalism and the Search for Aid Effectiveness. *Third World Quarterly*, 32: 2, pp. 199-216.
- Haifang, L. (2010). China's Development Cooperation With Africa: Historical and Cultural Perspectives. IN: Cheru, F., & Obi, C. (Eds.). *The Rise of China and India in Africa: Challenges, Opportunities and Critical Interventions*. (pp. 53-63). Uppsala: The Nordic African Institute, London: Zed Books.
- Handley, G., & Higgins, K., & Sharma, B., & Bird, K. Commack, D. (2009). *Poverty and Poverty Reduction in Sub-Saharan Africa: an Overview of the Issue*. Working Paper 299. ODI. Dostupno na:
- Hanlon, J., & Barrientos, A., & Hulme, D. (2010). *Just Give Money to the Poor: The Development Revolution from the Global South*. Sterling: Kumarian Press.
- Harrison, G. (2010). *Neoliberal Africa: The Impact of Global Social Engineering*. London, New York: Zed Books.
- Haslam, P., & Schafer, J., & Beaudet, P. (Eds.). (2012). *Introduction to International Development: Approaches, Actors, and Issues*. Canada: Oxford University Press.
- Hauda, S., & Seidenfeld, D., & Davis, B., & Tembo, G. (2014). Are Cash Transfers a Silver Bullet? Evidence from the Zambian Child Grant. Zambian Cash Transfer Evolution Team, Office of Research. *Working Paper, WB-2014-NO.08*.
- Haushofer, J., & Shapiro, J. (2013). *Household Response to Income Changes: Evidence from an Unconditional Cash Transfer Program in Kenya*. Princeton. Dostupno na: [http://www.princeton.edu/~joha/publications/Haushofer Shapiro UCT 2013.pDf](http://www.princeton.edu/~joha/publications/Haushofer%20Shapiro%20UCT%202013.pdf)
- IANSA & OXFAM & Safeworld. (2007). Africa's Missing Billions. *Briefing Paper 107*. Dostupno na: <https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/africas%20missing%20bils.pdf>
- IMF. (2014). *World Economic Outlook 2014: Recovery Strengthens, Remains Uneven*. Dostupno na: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>

- International Food Policy Research Institute & Concern Worldwide & Wealth Hungerlife. (2014). *Global Hunger Index: the Challenge of Hidden Hunger*.
- Isham, J., & Kaufmann, D., & Pritchett, L. (1995). Governance and Returns on Investment: an empirical investigation. *Policy Research Working Paper Series 1550*. Washington: World Bank.
- Jarosz, L. (1992). Constructing the Black Continent: Metaphor as Geographic Representation of Africa. *Geografiska Annaler Series B, Human Geography, Vol. 74, No 2*, pp. 105-115.
- Jerven, M. (2014). *Benefits and Costs of the Data for Development Targets for the Post-2015 Development Agenda*. Copenhagen Consensus Centre.
- Keeley, B. (2012). What is Aid?. IN: *From Aid to Development: The Global Fight Against Poverty*. OECD Publishing.
- Кегли, Ч., & Виткоф, Ј. (2004). *Светска политика: тренд и трансформација*. Београд: Центар за студије Југоисточне Европе & Факултет политичких наука & Дипломатска академија.
- Kennedy, D. (2012). African Poverty. *Washington Law Review, Vol. 87*, pp. 205-235.
- Kennedy, P. (1988). *African Capitalism – The Struggle for Ascendancy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kingsbury, D., & Remenyi, J., & McKay, J., & Hunt, J. (2004). *Key Issues in Development*. New York: Palgrave Macmillan.
- Knack, S. (2008). Donor Fragmentation and Aid Effectiveness. *Research at the World Bank: A Brief from the Development Research Group*.
- Knack, S., & Brautigam, D. (2004). Foreign Aid, Institutions and Governance in Sub-Saharan Africa. *Economic Development and Cultural Change, Vol. 52*, pp. 255-285.
- Knack, S., & Rahman, A. (2007). Donor Fragmentation and Bureaucratic Quality in Aid Recipients. *Journal of Development Economics, Vol. 83, No. 1*, pp. 176-197.
- Knack, S., & Rodgers, H., & Eubank, N. (2010). Aid Quality and Donor Fragmentation. *World Bank Research Group Research Paper 5290*. Washington: World Bank.
- Konrad, Dž. (2002). *Srce tame*. Beograd: Stylos.
- Krylova, P., & Barder, O. (2014). *Commitment to Development Index 2014*. New York: Centre for Global Development.

- Куртен, Ф., & Фајерман, С., & Томпсон, Л., & Вансина, Ј. (2005). *Историја Африке: од прапочетака до независности*. Београд: КЛИО,
- Landell-Mills, P., & Serageldin, I. (1991). Governance and the External Factor. IN: Summers, L., & Shah, S. (Eds.). *Proceedings of the World Bank Conference on Development Economics*. (pp. 303-325).
- Matthews, S. (2004). Post-development Theory and the Question of Alternatives: a View from Africa. *The World Quarterly*, Vol. 25, No. 2, 373-384.
- Médard, J. (2005). France and Sub-Saharan Africa: A Privileged Relationship. IN: Engel, U., & Olsen, R. G. (Eds.). (2005). *Africa and the North: Between Globalization and Marginalization*. New York: Routledge.
- Mbembe, A. (2009). Donors Have a Simple Notion of Development. The Power of Culture: Art and the Constraints of Development. Dostupno na: <http://www.powerofculture.nl/en/specials/zam/mbembe>.
- Mbembe, A. (2013). Africa and the Future: An Interview with Achille Mbembe. *Africa is a Country*. Dostupno na: www.africascountry.com/Africa-and-the-future-an-interview-with-achille-mbembe.
- Mbembe, A. (2015). How the Ebola Crisis Exposes Africa's Dependency on the West. *Africa is a Country*. Dostupno na: <http://africasacountry.com/how-the-ebola-crisis-exposes-africas-dependency-on-the-west/>
- McKey, J. (2004). Reassessing Development Theory: "Modernization" and Beyond. IN: Kingsbury, D., & Remeny, J., & McKey, J., & Hunt, J. (Eds.). *Key Issues in Development*. (pp. 45-67). Palgrave Macmillan.
- Meredith, M. (2006). *The State of Africa: A History of Fifty Years of Independence*. Free Press.
- Michalopolous, S., & Papaioannou, E. (2011). The Long-run Effects of the Scramble for Africa. *NBER Working Paper No. 1762*.
- Милановић, Б. (2012). Богаташи и сиромаси: кратка и необична историја глобалне неједнакости. Београд: Службени гласник.
- Millenium Development Goals. Dostupno na: http://www.undp.org/content/undp/en/home/mdgoverview/mdg_goals.html
- Mkandawire, T. (2010). How the New Poverty Agenda Neglected Social and Employment Policies in Africa. *Journal of Human Development and Capabilities: A Multi-disciplinary Journal for People-Centred Development*, 11: 1, pp. 27-55.

- Mkandawire, T. (2010a). "Good Governance": the Itinerary of an Idea. IN: Cornwall, A., & Eade, D. (Eds.). *Deconstructing Development Discourse: Buzzwords and Fuzzwords*. Oxford: Practical Action Publishing Ltd. & Oxfam GB.
- Mo Ibrahim Foundation. (2014). Regional Integration: Uniting to Compete. Dostupno na: <http://static.moibrahimfoundation.org/downloads/publications/2014/2014-facts-&-figures-regional-integration-uniting-to-compete.pdf>
- Modi, R. (2011). *South-South Cooperation: Africa on the Centre Stage*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Morais de Sa e Silva, M. (2010). How did we get here? The Pathways of South-South Cooperation. IN: International Policy Centre for Inclusive Growth – UNDP. *Poverty in Focus: SSC – the same old game or a new paradigm?, Number 20*. Brasilia: Bureau for Development Policy, UNDP.
- Moss, T. & Pettersson, G. & van de Walle, N. (2006). An Aid-Institutions Paradox? A Review Essay on Aid Dependency and State Building in Sub-Saharan Africa. *Working Paper No. 74*. New York: Center for Global Development.
- Moss, T. (2005). Current Issues in Development Assistance to Sub-Saharan Africa. *SSA: Regional Overview, Country Forecast*.
- Moss, T. (2015). Giving Money Directly to the Poor. IN: Moss, T., & Lambert, C., & Majerowicz, S. (Eds.). *Oil to Cash: Fighting the Resource Curse With Cash Transfers*. (pp. 7-31). New York: Center for Global Development.
- Moyo, D. (2009). *Dead Aid*. London: Penguin Books.
- Mutasa, C. (2009). Aid Effectiveness and the Question of Mutual Accountability. IN: Abbas, H., & Niyiragira, Y. (eds.). *Aid to Africa: Redeemer or Coloniser?*. (pp. 121-132). Cape Town: Pambazuka Press. 121-132.
- Ndlovu-Gatsheni, J. (2012). *Coloniality of Power in Postcolonial Africa: Myths of Decolonization*. Dakar: CODESRIA.
- Мур Лапе, Ф., & Колинс, Ц., & Росет, П. (2005). *Дванаест митова о глади у свету*. Београд: КЛИО.
- Накарада, Р. (2009). Пад Берлинског зида – пропуштена историјска шанса. У: Вујачић, И., & Чупић, Ч., & Вранић, Б. *Консолидација демократије 20 година након пада Берлинског зида*. (стр. 90-100). Београд: Факултет политичких наука & Konrad Adenauer Stiftung.

- Nenin, T. (2008). South-South Trade Fuels Investment Growth. *African Business*. London: IC Publication.
- Nunn, N. (2007). Historical Legacies: A Model linking Africa's Past With its Current Underdevelopment. *Journal of Development Economics*, 83(1): 157-175.
- Nunn, N. (2008). The Long-term Effects of Africa's Slave Trades. *The Quarterly Journal of Economics*, pp. 139-76.
- ODI. (2014). *The Chronic Poverty Report 2014-2015: The Road to Zero Extreme Poverty*. Chronic Poverty Advisory Network. Dostupno na: <http://static1.squarespace.com/static/539712a6e4b06a6c9b892bc1/t/539b1fe3e4b0d7588ce6ead8/1402675171712/Chronic+Poverty+report+-+full+report.pdf>
- OECD. (2014). Aid at a Glance. Dostupno na: <http://www.oecd.org/dac/stats/aid-at-a-glance.htm>
- OECD. Paris Declaration on Aid Effectiveness and the Accra Agenda for Action, 2005/2008. Dostupno na: <http://www.oecd.org/dac/effectiveness/34428351.pdf>
- Ohaegbulum ,F. U. (1992). The United States and Africa after the Cold War. *Africa Today*, vol. 39, no. 4, pp. 19-34.
- Parker, J., & Rathbone, R. (2007). *African History: A Very Short Introduction*. OUP USA: Oxford University Press.
- Pearson, L. (1970). *Partners in Development*. Praeger Publishers.
- Pedersen K. (1996). Aid, Investment and Incentives. *Scand. J. of Econ.* 98:423–37.
- Peet, R., & Hartwick, E. (2009). *Theories of Development: Contentions, Arguments, Alternatives*. New York: The Guilford Press.
- Petre-Grenouilleau, O. (Ed.). (2004). *From Slave Trade to Empire: Europe and Colonisation of Black Africa 1780s-1880s*. New York: Routledge.
- Pfutze, T. (2010). The Importance of Aid Fragmentation in Sub-Saharan Africa. *The Forum*. Arlington: Centre for International Relations.
- Poverty Action Lab and Innovation for Poverty Action. *Where Credit is Due*. Policy Bulletin. Feb. 2015. <http://www.povertyactionlab.org/publication/where-credit-is-due>
- Pritchett, L. (2015). Can Rich Countries be Reliable Partners for National Development. *Horizons, Winter/No.2*.

- Qian, N. (2014). Making Progress on Foreign Aid. *Annu.Rev.Econ.* 3: Submitted. DOI: 10.1146/annurev_economics-080614-115553
- Рачић, О. (2010). *Уједињене нације: између моћи и права*. Београд: Службени гласник.
- Radelet, S. (2006). A Primer on Foreign Aid. *Working Paper No. 92*. New York: Center for Global Development.
- Reinert, S.E. (2007). *How Rich Countries Got Rich, and Why Countries Stay Poor*. London: Constable & Robinson.
- Riddell, R. (2007). *Does Foreign Aid Really Work?*. New York: Oxford University Press.
- Rist, G. (2008). *The History of Development: From Western Origins to Global Faith*. London: Zed Books.
- Rodney, W. (1983). *How Europe Underdeveloped Africa*. Washington D.C.: Howard University Press.
- Rotberg, R. (2008). *China into Africa: Trade, Aid and Influence*. Baltimore: Brookings Institution Press.
- Roy, S. (2014). *China and India, "Rising Powers" and African Development: Challenges and Opportunities*. Uppsala: The Nordic African Institute.
- Sachs, W. (Ed.). (1992). *A Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. London, NY: Zed Books.
- Sanahuja, J. A. (2010). Post-liberal Regionalism: SSC in Latin America. *Poverty in Focus*. International Policy Centre for Inclusive Growth, No. 20. Poverty Practice, Bureau for Development Policy, UNDP.
- Sanahuja, J. A., (2010). Post-Liberal Regionalism: South-South Cooperation in Latin America and Caribbean, IN: International Policy Centre for Inclusive Growth – UNDP. *Poverty in Focus: SSC – the same old game or a new paradigm?, Number 20*. Brasilia: Bureau for Development Policy, UNDP.
- Sawyer, A., & Jerome, A., & Eloho Otobo, E. (2015). *African Development in the 21st Century: Adebayo Adedeji's Theories and Contributions*. New Jersey: Africa World Press.
- Sharples, N., & Jones, T., & Martin, C (2014). *Honest Accounts? The True Story of Africa's Billion Dollar Losses*. Prepared for Health Poverty Action. Dostupno na: <http://www.healthpovertyaction.org/wpcontent/uploads/downloads/2014/07/Honest-Accounts-report-v4-web.pdf>

- Simon, D. (Ed.). (2006). *Fifty Key Thinkers on Development*. New York: Routledge.
- Simplicio, F. (2011). *South-South Development Cooperation: A Contemporary Perspective* IN: Modi, R. (Ed.). *South-South Cooperation: Africa on the Centre Stage*. (pp. 19-42). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Six, C. (2009). Postcolonial States as Donors: A Challenge to Development Paradigm?. *Third World Quarterly*, 30: 6, pp. 1103-1121.
- Smith, D.J. (2007). *A Culture of Corruption: Everyday Deception and Popular Discontent in Nigeria*. NJ: Princeton University Press.
- Sundaram, J. K., & Schwank, O., & Arnim, R. (2011). Globalization and Development in Sub-Saharan Africa. *DESA Working Paper No. 102*.
- Surender, R. (2013). The Role of Historical Contexts in Shaping Social Policy in Developing World. IN Surender, R., & Walker, R. (Eds.). *Social Policy in Developing World*. (pp. 14-37). Cheltenham: Edward Elgar.
- Surender, R., & Urbina-Ferretjans, M. (2013). South-South Cooperation: a New Paradigm for Global Social Policy?. IN: Surender, R., & Walker, R. (Eds.). *Social Policy in Developing World*. Cheltenham: Edward Elgar. pp. 238-258.
- Svensson, J. (2000). Foreign Aid and Rent-seeking. *Journal of International Economics*, Vol. 51, pp. 437-461.
- Шулцигер, Р. (2011). *Америчка дипломатија од 1900. године*. Београд: Удружење за студије САД у Србији.
- The South Centre: <http://www.southcentre.int/>
- Thurow, R. & Kilman, S. (2010). *Enough: Why the Poorest Starve in the Age of Plenty*. Public Affairs.
- Truman, S. H.: "Inaugural Address". January 20, 1949. Online by Peters, G. and J. T. Woolley. *The American Presidency Project*. Dostupno na: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=13282>.
- Turshen, M. (2014). A Global Partnership for Development and Other Unfulfilled Promises of the Millennium Project. *Third World Quarterly*, 35: 3, pp. 345-357.
- UNAIDS. (2014). *The Gap Report*. Dostupno na: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/StateUSAID_FY16_APP_FY%2014_APR.pdf

- UNDP. (2014). *Human Development Report 2014: Sustaining Human Progress and Building Resilience*. Dostupno na: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>
- UN-HABITAT. (2014). *State of African Cities 2014: Re-Imagining Sustainable Urban Transitions. State of Cities – Regional Reports*. UN-HABITAT.
- USAID & U.S. Department of State. (2014). *FY 2014 Annual Report*. Dostupno na: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/StateUSAID_FY16_APP_FY%2014_APR.pdf
- Uvin, P. (1998). *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*. West Hartford: Kumarian Press.
- Vetterlein, A. (2013). The Role of the World Bank and International Monetary Fund in Poverty Reduction: Limits of Policy Change. IN: Surender, R., & Walker, R. (Eds.). *Social Policy in Developing World*. (pp. 37-58). Cheltenham: Edward Elgar.
- Vujačić, I. (1988). Marx and Engels on Development and Underdevelopment: the restoration of a certain coherence. *History of Political Economy*, 20:3, pp. 471-498.
- Wade, R. (2007). What the World Bank Should Do. *Challenge*, Vol. 50(5): pp. 6-16.
- Wainaina, B. (2005). How to Write About Africa?. *Granta 92: The View from Africa*.
- Whatley, W., & Gillezeau, R. (2011). The Impact of the Transatlantic Slave Trade on Ethnic Stratification in Africa. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 101:3. pp. 571-576.
- WHO. (2014). World Malaria Report. Dostupan na: http://www.who.int/malaria/publications/world_malaria_report_2014/wmr-2014-no-profiles.pdf
- Wiarda, H. (1982). Cancun and After: The US and the Developing World. *Political Science*, vol. 15, pp. 40-48.
- Williams, M. J. (2007). The Social and Economic Impacts of South Africa's Child Support Grants. *Working Paper 39*. Cape Town: Policy Research Institute.
- Williams, S. (2009). Ways of Seeing Africa. *The Journal of International African Institute, Bibliography*, VII-XIV.
- Wilson, J.D. (2015). Resource Powers? Minerals, Energy and the Rise of the BRICS. *Third World Quarterly*, 36:2, pp. 223-239.

World Bank. (2014). World Development Indicators. Dostupno na:
<http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2014-book.pdf>

Биографија ауторке

Јелена Видојевић је асистенткиња на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Ангажована је на предметима Упоредне социјална политика (основне академске студије), Међународна социјална политика (основне академске студије), Анализа социјалне политике (дипломске академске студије) и Мир и развој (дипломске академске студије).

Специјалистичке студије САД-а је завршила 2007. године на Факултету политичких наука, а 2010. године је, на истом факултету, магистрирала са темом „Неолиберални модели социјалне политике“. Један део истраживачког рада током израде магистарске тезе, обавила је на Институту за напредне студије (*Institute for Advanced Studies*) у Бечу, док је за потребе израде докторске дисертације боравила на Универзитету у Ослу, одељењу за социологију и хуману географију (*University of Oslo –Department of Sociology and Human Geography*), и Универзитету у Кејптауну, одељењу за политичке студије (*University of Cape Town – Department of Political Studies*).

Уже области научног и академског интересовања укључују: студије развоја, Глобални југ и националне социјалне политике. Ауторка је више од десет научних радова у домаћим и међународним научним часописима и зборницима.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а **Јелена Видојевић**

број уписа **900**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Ефекти међународне помоћи за развој државама Подсахарске Африке

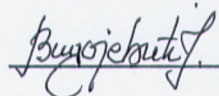

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 16.11.2015.

_____

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора **Јелена Видојевић**

Број уписа **900**

Студијски програм

Наслов рада **Ефекти међународне помоћи за развој државама Подсахарске Африке**

Ментор **проф. др Ана Чекеревац**

Потписани **Јелена Видојевић**

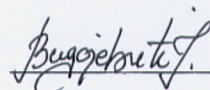
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 16.11.2015.

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Ефекти међународне помоћи за развој државама Подсахарске Африке

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

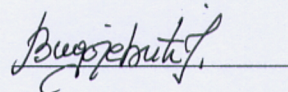
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 16.11.2015.

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.